STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01152

A SHTOT MIT YIDN

Shlomo Bickel

*Permanent preservation of this book was made possible
by Joseph & Naomi Noble Richard
in memory of
Shlomo & Nina Noble*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

א שטאָט מיט ייִדן

זכרונות און געשטאַלטן

פון

שלמה ביקל

ניו־יאָרק, 1943

A JEWISH TOWN

by Shlomo Bickel

Copyright by
DR. S. BICKEL
New York, 1943

דער פאָרטרעט־האָלצשניט געפינט זיך
בלויז אין 30 נומערירטע עקזעמפּלאַרן

הויפּט־פאַרקויף:
פאַרלאַג „מתּנות"
FARLAG "MATONES"
22 East 17th Street
New York 3, N. Y.

אויסגעזעצט: שלמה גאַנץ
געסדרט: הערש ראָזענטאַל
אין דרוקעריי פּאַריש־פּרעס

Printed in U. S. A.
10

אינהאַלט:

1) צוויי לאַנדסלייט אין דער טשערנאָוויצער מלוכה־גימנאַזיע 7
2) באַראָן דאַוויד הייגריך מילער פון בעטשוטש 16
3) שלמה חלפן אַקעגן אַ שטאָט מיט יידן 25
4) שלמה חלפן ראַנגלט זיך מיט זיינע ספקות און שטאַרבט 34
5) מיין ערשטער חדר אין דער קאַמינקער קלויז 43
6) מענדעלע פערעלע דער רביצינס פראַוועט חסידות 52
7) מיין רבי ר׳ וואָוויק קוגל שרייבט אַ ספר 59
8) פייוויש האַלאָפּיעטניק און הערש תשעה־באָב 67
9) חזקה ביי דער תורה אין ר׳ איציקל־שולכל 75
10) לייבושל דער בלינדער און די שריפה אין אַלטן בית־המדרש 80
11) אויפן לאָטעריי־שילדל האָט געבושעוועט אַ טעות 84
12) יאָסל דער ציטערדיקער לערנט מיט דער שטאָט רעספּעקט 88
13) צוויי רוסישע יידן: יונה שמש און מאָטל דער נייעס־זוכער 93
14) ראובן אָשר ברוידעס און זיין „פּריוואַט־סעקרעטאַר" 101
15) דעם פרעמדן אַפּיקורס כבוד און דעם היימישן שפּינאָזיסט — מלקות 108
16) „וועסט מירצעשעם האַלטן שבת ביי הערש ראַמלער" 116
17) דער „פּאַליאַק פון משהס גלויבן": ר׳ אַהרן כהן 121
18) דער רבי פון דריטן קלאַס און דער שייגעץ פון ערשטן קלאַס 124
19) דעם רבי בחורס חסידים 130
20) מיכל בעריש קמצן און דער גרויסער בעל־תפילה מאיר פראַנצויז .. 141
21) שמואל פּאַסאָליע־הענדלער האָט אַ קורצן אָטעם און ליידט בושות .. 153
22) צוויי גאַסן אין שטאָט און צוויי יידן — „אייביקע שונאים" 161
23) אַ באַגעגעניש אין עקספּרעס־צוג מיט לייבל טויבעס, ע"ה 169
24) גאָטס וויכטיקסטע שונאים 173
25) שמעון פּעטילעווער זוכט אייגענע וועגן אין לעבן 184
26) אין טלית און תפילין צופוס פון קאַלאָמיי קיין גוואָזדזעץ 193
27) ווי אַזוי זעט אויס אליהו הנביא? 201
28) לייבוש ליסיצער — דער איוב פון יידישקייט־צרות 209
29) פּרויען... 217
30) די שטאָט־משוגעים 233
31) די לאַמעדוואָוויניקעס 241

דער פּאָרטרעט־האַלצשניט און די איינבונד־צייכענונג פון סקולפּטאָר

בערנאַרד רעדער

פון דעם אייגענעם מחבר:

1) **אינזיך און אַרומזיך**
נאָטיצן פון אַ פּאַלעמיסט און קריטישע באַמערקונגען
(בוקארעשט, 1936)

2) **דעטאַלן און סך־הכּלען**
קריטישע און פּאָלעמישע נאָטיצן
(ניו־יאָרק, 1943)

דעם אָנדענק פון דעם טראַגישן רעבעל שלמה חלפן
— אין פופציקסטן יאָר נאָך זיין אומקום

מיין טאַטן, שלמה חלפנס איי ניקל

צוויי לאַנדסלייט אין דער טשערנאָוויצער מלוכה-גימנאַזיע

די וועלט־מלחמה האָט מיך פאַרטריבן פון מיין גאַליציִשער היימשטאָט. דער וועלט־פרידן האָט מיך איינגעדונגען פאַר אַ סטודענט אין טשערנאָוויץ און פון מיר געמאַכט אַ רומענישן בירגער.

זיין אַ סטודענט און זיך ניט האָבן באַצייטנס אָנגעגרייט אַ „וואָלהאָבענ־דען״ טאַטע (אין גאַליציע: אַ טאַטע מיט אַ ביסל פּרנסה) אָדער כאָטש אַ „שטיינרייכן״ פעטער (אין דערזעלבער מדינה: אַ פעטער, וואָס האָט אַ סך וויניקער וויפל ער האָט פיינט צו געבן) איז קיינמאָל ניט, און אין מיינע צייטן אויך ניט, געווען קיין סגולה צו אַ שטיקל ברויט. האָב איך צוליב אַפּעטיט געטאָן דאָס, וואָס דורות סטודענטן האָבן געטאָן פאַר מיר: איך האָב צוגעקנעלט.

געווען איז עס די צייט, ווען די שלום־קאָנטראַקטן אין ווערסאַי און אין אַנדערע שטעטלעך אַרום פּאַריז האָבן זיך נאָך געהאַלטן אין קאָכן און די רע־גירונגען פון די באַפרייטע לענדער האָבן זיך נאָך געהנפּעט מיט „קוצעניו מוצעניו״ צו זייערע מינאָריטעטנע פעלקער. דעמאָלט איז דאָס געווען, אַז די יידישע קינדער אין די טשערנאָוויצער מלוכה־גימנאַזיעס האָבן געמוזט לער־נען פאַר אַ קורצער צייט העברעאיש אָדער יידיש, און דעמאָלט האָב איך — הגם פון פאַך אַ יוריסט — באַקומען אַרבעט ווי אַ העברעאישער לערער אין אַ מלוכהשער מיטלשול פאַר מיידלעך.

געפילט האָב איך מיך ביי מיין נייער פּרנסה גאָרניט פויגלדיק. שלעכט צווישן די שילערינס און נאָך ערגער צווישן די לערערס. די בוגרות־מייד־לעך פון די העכערע קלאַסן האָבן זיך צו מיר, זייער יונגן לערער, באַצויגן מיט גרויס ביטול. מען האָט גערעדט, געלאַכט און געליאַרעמט, עלעהיי אין אַ טאַנצזאַל. מען האָט זיך אַפילו ניט גענומען די מי געוואויר צו ווערן, צי איך בין שוין דאָ אין קלאַס. די גאַנצע לאַנגע שעה פון פערציק מינוט האָב איך געהאַלטן אין איין ציטערן, טאָמער גייט פאַרביי דער דירעקטאָר אָדער אַן עלטערער לערער, דערהערט די געוואַלדן און ס'פאַלט אים איין אַריינצוקו־מען. אין דער קאַנצעלאַריע, ווידער, האָבן פליכעוואַטע, באַברילטע און גרייז־גראָע לערערס און עטלעכע געציילטע לערערינס (באַלייבטע מאַטראָנעס מיט העכסט פאַראַנטוואָרטלעכע פּנימער) דערהרגעט מיין צוויי און צוואַנציק־

יעריקייט מיט קאַלטער און שטייפער העפלעכקייט. איך האָב געפילט, אַז איך טרענק מיך אין אַן אייז־ים פון רעספעקט. „הער קאָלעגע" אַהער און „הער קאָלעגע" אַהין. איך האָב זיך ביי יעדן מאָל געמוזט דערמאָנען, אַז דאָס מיינען די בכבודע טאַטעס און מאַמעס אין פּראָפעסאָרן־צימער מיך — זייער מוזינעק.

וואָלט איך טאַקע געוועזן אַנטלאָפן געוואָרן פון מיין מלוכה־פּאָסטן וואָס גיכער, ווען איך זאָל ניט געווען טרעפן דאָרט מיינעם אַ לאַנדסמאַן. מיין לאַנדסמאַן איז געווען אַ קליין, איינגעבויגן און אויסגעדייוועדט יידל פון קנאַפּע פופציק יאָר און האָט געלערנט רעליגיע אין אַלע העכערע קלאַסן. אין גלות טשערנאָוויץ — האָט ער מיר שפּעטער דערציילט — איז ער שוין געווען איבער צוואַנציק יאָר און האָט פאַר דער גאַנצער צייט ניט אויפגעהערט צו בענקען נאָך אונזער בשותפותער גאַליצישער היימשטאָט, וואָס איז געלעגן ניט מער ווי צוויי שעה מיט דער באַן פונם טשערנאָוויצער וואָקזאַל. מילא, איצט האָט מען שוין פאַר די צוויי שעה רייזע געדאַרפט האָבן אַ פּאַס־פּאָרט מיט שטעמפּלען און וויזעס, און מיין לאַנדסמאַן, זוסמאַן שפּינדל, האָט פיינט געהאַט די אַלע זאַכן, און דער עיקר די געפּעק־רעוויזיעס ביי דער גרענעץ. איז ער טאַקע דערפאַר ניט געפאָרן זיך זען מיט זיין נאָענטער היימשטאָט. אָבער אין די צוואַנציק יאָר ביז דעמאָלט? איז ער אויך ניט געפאָרן.

— פאַרוואָס, ר' זוסמאַן? (נאָך די ערשטע צוויי באַגעגענישן בין איך אַריבערגעגאַנגען פון „הער פּראָפעסאָר" צו „ר' זוסמאַן", ווייל ער האָט געוואָלט, איך זאָל אים רופן ווי מען רופט אַ בעל־הבתישן יידן ביי אונז אינדערהיים).

— ווייל איך האָב מיר ניט געוואָלט קאַליע מאַכן די בענקשאַפט — האָט ער מיך אָפּגעפּטרט מיט אַ חכמה, און אין דער חכמה איז געלעגן דער גאַנצער אמת. ער האָט געבענקט נאָך זיין שטאָט ווי ער האָט זי איבערגעלאָזט, און מורא געהאַט טאָמער איז זי איצט אַנדערש. ער האָט אַפילו ניט געוואָלט וויסן ווי זי איז איצט. אַ סימן, ער האָט מיך קיינמאָל וועגן דעם ניט געפרעגט. די איינציקע נייעס, וואָס האָט אים יאָ אינטערעסירט וועגן איצט, איז געווען, צי דער אָדער יענער לעבט נאָך. טאָמער לעבט ער נאָך, האָלט אים זוסמאַן אויף זיין אָרט אין קלויז ביי דעם אָדער יענעם שטענדער. טאָמער אָבער איז ער געשטאָרבן, טראָגט אים זוסמאַן אין קאָפּ אַריבער

אויפן בית־עולם און לייגט אים אַוועק אויף אַ געהעריקן פּלאַץ, ווי עס פּאַסט פאַרן פאַרשטאָרבענעמס שטאַנד, יחוס און לומדות.

— געשטאָרבן הערש פּוזער, זאָגט איר? — פרעגט מיך איבער מיין לאַנדסמאַן זוסמאַן שפּינדל, און איך הער ממש ווי ער טראַכט נאָך, וואו ער דאַרף אַוועקלייגן דעם נפטר. מיטאַמאָל גיט עס אַ לויכט־אויף ביי אים אין קאָפּ. ער איז על־פּי שׂכל דערגאַנגען, וואו עס דאַרף זיין הערש פּוזערס קבר.

— הערשן — גיט ער אַ זאָג מיט אַ מינע פון איינעם, וואָס האָט דער־פילט, אַז ער האָט מנצח געווען און ס׳איז ב״ה אַלץ אין אָרדענונג — הערשן האָט מען געלייגט אויפן אַלטן בית־עולם. ס׳זיינען דאָרט נאָך פאַרבליבן עטלעכע פרייע פּלעצער לעבן אוהל פון ר׳ הלל ליכטנשטיין. מילא, הערשן — האָט ער וויטער גערעדט — פאַרשטייט איר דאָך, אַז איך האָב אים גע־קענט. איך האָב אים געקענט ווען ער איז נאָך געווען אַ קליינער גביר, אָבער ווֹעמען דערציילט מען דאָ עפּעס וועגן ר׳ הללן?

די מאַנגאַליש־קליינע אויגעלעך פון מיין לאַנדסמאַן האָבן זיך מיטאַמאָל אָנגעצונדן. ער האָט פאַרגעסן, אַז מיר זיצן אין פּראָפעסאָרן־צימער אין אַ ווינקל, און אַז מיר רעדן דייטש און מישן בלויז אַריין אין דער שטיל עטלעכע יידישע ווערטער. ער האָט גענומען רעדן אויף אַ קול אַ געדיכט און פאַרביק קאָלאָמייער יידיש. דער הויכער היסטאָריע־פּראָפעסאָר, וואָס האָט אינדער־היים און אין די פרייע שעהן אין קאַנצעלאַריע געאַרבעט איבער אַ מעטאָדע ווי אַזוי די שילער זאָלן קענען באַהאַלטן אין זכרון וויכטיקע געשיכטלעכע דאַטעס, האָט זיך אַרויסגעשאַרט פון צימער אין קאָרידאָר אַריין. די באַלייב־טע לערערין פון מאַטעמאַטיק, וואָס איז געזעסן ביים טיש און קאָרעגירט העפטן, האָט אויסגעדרייט דאָס פּנים צו אונז, אַ קוק געגעבן אויף די ווילדע מענטשן, וואָס רעדן יידיש אין פּראָפעסאָרן־צימער פון אַ מלוכה־גימנאַזיע, און זיך צוריק פאַרטיפט אין דער קולטור־שפּראַך פון אַריטמעטישע צייכנס.

זוסמאַן שפּינדל האָט זיך געהיצט צו מיר:

— איר מיינט, אַז איך האָב ניט געפּרוּווט ערגעץ מיט אַ יאָר צוריק צו דערציילן די מיידן פון דעם אַכטן קלאַס וועגן ר׳ הללן?! איך האָב פון מיר אַליין נאָר חוזק געמאַכט. וואָרים אַז זיי אינטערעסירט ניט ווער אַברהם אָבינו איז געווען, וועלן זיי זיין נייגעריג אויף ר׳ הללן? און אַ מענטש האָט אַמאָל אַ באַדערפעניש צו דערציילן וועגן זיין שטאָט און וועגן די מענטשן, וועלכע

א שטאָט מיט יידן

ער האָט געקענט ווי וועגן אַן אייגענעם געראָטענעם קינד. וועמען־זשע דערציילט מען וועגן קינדער? בעזיגטניקעס, וואָס האָבן אין זייער לעבן ניט פאַרזוכט דעם טעם פון אַ קינדישן שמייכל? וואָס קאָנען זיי דערפון פאַרשטיין? נו, און ווער קאָן האָבן אַן אויער פאַר די מעשיות וועגן ר׳ הלל׳ן? די „הער קאָלעגעס״ פון מאַטעמאַטיק און פון געשיכטע, וואָס זיינען ערגער ווי די ערגסטע גויים?

אַז ער האָט דערזען מיין גרייטקייט אים אויסצוהערן, האָט ער זיך באַרואיקט און גענומען רעדן שטילער:

— איר מיינט, אַז וואָס פרץ דערציילט אין „יוחנן מלמדס מעשהלעך״ וועגן ר׳ יחיאלן איז אַן אויסגעטראַכטע זאַך? אַן ענלעכע מעשה דערציילט מען וועגן קאַלאָמייער רב ר׳ הלל ליכטנשטיין. ביי פרצן, אויף ווי וויט איך דערמאָן זיך, האָט ר׳ יחיאל געפאַקט ביי זיך אין שטוב אַ גנב, האָט ער אים גאַנץ איידל אַפּירגענומען די גענבעטע לייכטער פון אונטער דער פאָלע און אים גענומען איינרעדן, אַז ער וויל מן־הסתם לייען געלט אויף אַ משכון. „שעמט איך ניט, — לאָזט פרץ זאָגן ר׳ יחיאלן צום גנב, — ס׳איז „גלגל חוזר״, ד״ה דאָס רעדל דרייט זיך. היינט בין איך אַן עושר, און מאָרגן איר. אין מיינע אויגן זיינען אייערע זילבערנע לייכטער ווערט ק״ן רובל, קאָן איך אייך דערויף לייען אַכציק קערבלעך: צען רובל אויף יום־טוב, זעכציק אויף נדן פאַר דער טאָכטער און נאָך צען — אַן אַנהויב פאַר חתונה־קליידער; די רעשט וועט גאָט העלפן״. איאַ, ס׳איז אַ שיינע מעשה? פרץ האָט געוואוסט ווי אַזוי אָוועקצושטעלן יידן, אַז ס׳זאָל פון זיי בלענדן מיט נשמה, מיט האַרץ און מיט גרויסער מענטשלעכקייט. אָבער ווי גרויס עס זאָל ניט געווען זיין ר׳ יחיאל, קומט ער נאָך אַלץ ניט צו אונזער רב ר׳ הלל. קודם־כל איז ר׳ יחיאל געווען אַ ייד אַן עושר, און צדקה ביי אַ גביר האָט ניט דעמזעלבן טעם ווי ביי אַן אָרימאַן. דעם עושרס גילדן איז ווייניקער ווערט ווי דעם אביונס גראָשן. וואָס האָט שוין געקאָנט אויסמאַכן ביי ר׳ יחיאלן, אַז ער האָט אָוועקגעליען אָדער אָוועקגעשענקט הונדערט פופציק רובל און זיך דערפאַר געקויפט אַ מצווה, וואָס איז ווערט פאַר אַ מציאה דריי מאָל אַזויפיל? אָבער אונזער ר׳ הלל איז געווען אַן אָרעמאַן אין זיבן פאָלעס. והשנית, איז דער גנב אין פרצס מעשה געווען אַ ייד, וואָס איז גאָר לכתחילה ניט געקומען גנבענען. ער האָט קיינעם ניט געטראָפן ביי ר׳ יחיאלן אין שטוב, האָט ער ניט געקאָנט ביישטיין דעם נסיון און צוגעגנבעט די לייכטער. די פאַרלוירנ־

קייט פון דעם יידן, וואָס איז פּלוצעם אוןָ, אַזוי צו זאָגן, קעגן זיין ווילן געוואָרן אַ גנב, האָט געקאָנט אַרויסרופן רחמנות ניט נאָר ביי אַזאַ איידעלן און געהויבענעם ייד ווי ר׳ יחיאל, נאָר ביי יעדן מער־ווייניקער מענטשלעכן מענטש.

אין דער מעשה, וואָס האָט זיך פּאַרלאָפן מיט ר׳ הללן, איז דער גנב געווען אַ פּראָפעסיאָנעלער פּאַרברעכער, וואָס האָט דעם פרומען קאַלאָמייער רב געלאָכט אין פנים אַריין מיט אַן אומדערהערטער עזות און דערצו אים געבראַכט ממש צו חילול־שבת, און פונדעסטוועגן איז דער רב בייגעשטאַנען דעם נסיון.

ס׳איז געווען אַ ווינטערדיקער פרייטאָג־צו־נאַכטס. דער רב איז געזעסן אין פעדערשטוב און געלערנט ביי די האַלב־אויסגעברענטע שבת־ליכט. אויפן פענצטער, וואָס פירט צום געסל, האָט די רביצין אַוועקגעשטעלט די חלה, געפילטע פיש און אַנדערע שבת־זאַכן, וואָס זיינען מחוץ טשאָלנט. מיטאַמאָל הערט ר׳ הלל ווי מען רייסט דאָס פענצטער, איין מאָל, צוויי מאָל. ער הויבט אויף דעם קאָפּ פונם ספר און גיט אַ קוק. אַ גנב נעמט צו די זאַכן פונם פענצטער. שמייכלט ר׳ הלל און רופט זיך אָפּ צו אים אויף זיין אונגאַרישן יידיש:

— נו, עץ, איר זענט דאָך עובר אויף „לא תגנוב״! און ווי מאַכט מען דאָס עגמת־נפש אַ יידענע, וואָס האָט זיך געמיט און אָנגעגרייט אויף שבת?

דער גנב שטעלט אַרויס די צונג און ענטפערט אים מיט לצנות און מיט זידלווערטער. זעט דאָך ר׳ הלל, אַז ער האָט דאָ צו טאָן מיט אַ פאַרעקשנטן ייד, וואָס גאַרט נאָך אַן עבירה ווי, להבדיל, אַ פרומער ייד נאָך אַ מצווה, וויל ער ניט דערלאָזן, אַז אַ ייד זאָל זיך נאָכגעבן די שמד און ער שרייט נאָך דעם גנב:

— זאָלסט וויסן זיין, אַז איך שענק דיר אַוועק אין נאָמען פון דער רביצין און אין מיין אייגענעם נאָמען אַלע זאַכן, וואָס זיינען אַריינגעפאַלן אין דיין רשות.

דער גנב לאַכט חוצפהדיק און זידלט. „מאַכט ניט דעם אָנשטעל פון הייליקייט, — שרייט ער צוריק צו ר׳ הללן. — מען קען אייך, פעטער, אַז איר קאָנט ניט אַריבער, ווילט איר כאָטש אַרונטער״.

איז אָבער באַשערט געווען דעם גנב נאָך אין דער נאַכט צו ווערן צוריק אַ מענטש מיט אַ מענטשלעכער נשמה און ר׳ הללס אַ פייערדיקער חסיד.

עטלעכע שריט פון ר׳ הללס הויז האָט אַ פּאָליציימאַן געכאַפּט דעם גנב, אים געגומען איבערפרעגן ווער און וואָס, און דער בחור האָט זיך מודה געווען. דער בחור טענהט: געגנבעט. ר׳ הלל זאָגט: אָוועקגעשענקט. דער פּאָליציי־מאַן חידושט זיך. דער גנב פאַרלירט די מראה פאַר שרעק. מען ברענגט די ספּראָווע צום הויפּט פון דער פּאָליציי, און עס חזרט זיך איבער דאָס זעלבע ווי פריער. דער גנב איז זיך מודה און דער באַגנבעטער טענהט, אַז ביי אים האָט מען גאָרניט צוגענומען. ער האָט אַלץ מיטן גוטן ווילן אַוועקגעשענקט.

דער פּאָליציימאַן האָט זיך גענומען צלמען פאַר ר׳ הללן ווי פאַר אַ הייליקן און דער גנב האָט געוויינט אַ גרויס און טיף געוויין פון חרטה און תשובה. דעם רבס מקורבים האָבן דערנאָך איבערגעגעבן, אַז ר׳ הלל האָט געהאַט צער, וואָס ער האָט פאַרלוירן עטלעכע שעה פון לערנען און וואָס ער האָט אין יענעם פרייטאָג־צו־נאַכטס אפשר געמאַכט מער ווי אַ תחום־שבת. אָבער ער איז געווען צופרידן: ס׳האָט זיך אומגעקערט אַ ייִד צו די עשרת הדברות.

מיין לאַנדסמאַן האָט דערציילט די מעשה מיט שטאַרקע אַסאָציאַציעס צו פּרצס סטיל. אַז ער האָט פאַרענדיקט, האָט ער ממש געשיינט פאַר גליק. ער האָט מיך אַלעמאָל אָנגעכאַפּט ביי דער האַנט און זי געדריקט מיט הנאה, מיט פרייד, וואָס מיר ביידע זיינען דורך אַט דעם שמועס אונזערן ערגעצוואו שותפים צו דעם טיפן מענטשלעכן אידעאַליזם פון אַ ר׳ הלל ליכטנשטיין און וויסן, אַז אין זיין זכות וועלן אויך די אָפּגעבליאַקעוועטע ייִדישע לערערס און זאָרגלאָזע ייִדישע מיידלעך דאָ אַרום אונז אין דער גימנאַזיע בלייבן באַשטיין ווי אַ פאַלק. די אַלע, וואָס האָבן ניט קיין כוח און קיין געדולד אויסצוהערן זוסמאַן שפּינדלס מעשיות וועגן ר׳ הללס וואונדערלעכן לעבן ווי אַ רעליגיעזער אַסקעט און פאַנאַטיקער, זיי אַלע געניסן פונדעסטוועגן אין נאַציאָנאַלן זינען פון אַט דעם לעבן.

— איר ווייסט, — זאָג איך צו מיין לאַנדסמאַן, — אַט דער ר׳ הלל איז טאַקע געווען אַ שרעקלעכער פאַנאַטיקער. און דער פאַנאַטיזם זיינער האָט זיך אויסגעווירקט אי אין גוזמאות פון קליינינקייטן און אי אין גרויסע קולטור־צילן. ביי די איבערטרייבונגען אין דעטאַל ווירקט די פאַנאַטישקייט ממש ווילד און לעכערלעך, אָבער ווען עס האַנדלט זיך וועגן די גרויסע קולטור־צילן, וועגן דער ריכטונג, אין וועלכער עס דאַרף גיין אונזער רעליגיעז־נאַציאָנאַל לעבן, קומט די איינגעשפּאַרטקייט פון אַ ר׳ הלל ליכטנשטיין (און אין כמעט

צוויי לאַנדסלייט אין דער טשערנאָוויצער מלוכה־גימנאַזיע

אַלע גאַליצישע שטעט זיינען געווען אַזעלכע ר׳ הללס) אַרויס אימפּאָזאַנט און אָטעמט מיט גרויסער היסטאָרישער אינטואיציע.

לאָמיר רעדן קאָנקרעט. ר׳ הלל ליכטנשטיין האָט געהאַלטן, אַז פרומע יידישע ווייבער טאָרן ניט טראָגן קיין שייטלען, וואָרים אַ שייטל הייסט קלוגע־ריש אַרומגיין דעם פאַרבאָט פון טראָגן אייגענע האָר. האָט ער אויף אַזאַ פּרט אויסגעלאָדן זיין גאַנצע פאַנאַטישקייט. ער האָט זיך, דערציילט מען, אין איינעם אַ שבת אָוועקגעשטעלט ביי דער עזרת נשים און ביי פרומע, בכבודע ווייבער געריסן די שייטלען פון קאָפּ. איאָ, ווילד און משונה? אָבער דער זעלבער ר׳ הלל ליכטנשטיין האָט אויך געקאָנט אויסנוצן זיין עקשנות אויף וויכטיקע פּרינציפּ־פראַגעס און דערביי אַרויסווייזן אַ דראַמאַטישן זשעסט און אַ אמתע זעלבסט־פאַרלייקענונג.

אָט, למשל, ווי אַזוי עס ווערט דערציילט וועגן די לעצטע עטלעכע טעג פון ר׳ הללס לעבן. אַ צוויי מעת־לעת פאַרן טויט האָט זיך ר׳ הלל געהייסן אַראָפּנעמען פון בעט און אַוועקלייגן אויפן הוילן דיל. דערנאָך האָט ער געשיקט רופן די ראשי קהל. ביי אַלעמען איז געווען קלאָר און ביים ראש הקהל ניט ווייניקער, אַז דער רב וויל בעטן די שטאָט, זי זאָל אינזינען האָבן זיין צווייט ווייב מיט די יונגע יתומים, וואָס בלייבן ווי אויפן וואַסער. און מ׳האָט טאַקע אַ קלער געטאָן, אַז ר׳ הלל האָט זיך דאָס ערלעך פאַרדינט. מען דאַרף עס אים צוזאָגן. אָבער אַלע האָבן זיך טועה געווען. דער רב האָט פאַרן טויט ניט געטראַכט פון אַזעלכע קליינינקייטן ווי ווייב און קינדער. ער האָט אינזינען געהאַט דעם גאַנג פון יידיש־רעליגיעזן לעבן אין זיין קהילה. ווי באַלד דער ראש הקהל איז אַריינגעקומען, האָט זיך דער שטאַרבנ־דיקער רב אויפגעזעצט מיט די לעצטע כוחות און אויסגעדריקט זיין בקשה.

— איך וויל, — האָט ער געזאָגט, — אַז איר זאָלט מיר געבן די האַנט, אַז ווי לאַנג איר וועט לעבן וועט איר ניט אויפנעמען אַ דייטשן רב אין שטאָט, און אַז איר וועט האַלטן ביים אָוועקגיין פון דער וועלט, זאָלט איר פון אייערע יורשים פאַרלאַנגען, זיי זאָלן אייך דאָס זעלבע צוזאָגן.

דער זשעסט פונם חולה־מסוכן איז געווען אַ פאַטעטישער און האָט אויס־געדריקט פאַנאַטישן ווילן און ציל־זיכערקייט. אין יענער דראַמאַטישער שעה איז פאַרזיגלט געוואָרן פאַר אַ צייט פון פופציק יאָר דער גאַנג פון אַ יידישער קהילה. אוודאי האָט קאָלאָמיי, ווי אַלע אַנדערע גאַליצישע שטעט, דורכגע־מאַכט אין די פופציק יאָר אַלע געזעלשאַפטלעכע מאַזלען און פּאַקן. עס

אַ שטאָט מיט יידן

זיינען דאָרט געווען אַ היפּש ביסל משכּילים, עס האָבן דאָרט געשלאָגן וואָרצלען אַלע שאַטירונגען פון ציוניזם. ס'איז דאָרט געווען פאַרטראָטן אין אַ היפּשער מאָס דער גאַליציאַנער נוסח פונם „בונד", דער זשעטפּעסיזם. עס האָבן זיך געיאָוועט איינצלנע דרייסטע פריידענקערס, אָבער די גאַנצע קהילה איז אין משך פון דעם האַלבן יאָרהונדערט אין תוך געווען באַהערשט פון יענעם מעמאָראַבעלן מאָמענט, ווען דער ראש הקהל האָט דערלאַנגט די האַנט דעם שטאַרבנדיקן רב און אָנגענומען זיין צוואה. קאַלאָמיי איז די אַלע פופציק יאָר געבליבן אַ פעסטונג פון אָרטאָדאָקסישן יידנטום, און ווען איך האָב ס'לעצטע מאָל געווײַלט אין שטאָט, האָב איך אין די בתי־מדרשים געטראָפן מער לערנערס און ביי די לערנערס מער חשק צום לערנען ווי מיט יאָרן צוריק. און וואָס שייך יידישע קליידונג, מוז איך אייך זאָגן, אַז הגם שטריימלעך זיינען כמעט ווי פאַרשוואונדן, האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, אַז יונגע מענטשן טראָגן איצט אַ סך מער קיילעכדיקע סאַמעטענע קאַפּעליושן און טונקעלע זשאַקעטלעך ווי אין די צייטן, ווען איך בין געווען אַ סטודענט. דעמאָלט האָב איך געהאַט ס'געפיל, אַז אַלע יידישע יינגלעך אין שטאָט זיינען סטודענטן פון דער פוילישער גימנאַזיע, וואָס ליגט אויף דער מיצקעוויטש־גאַס, און אַלע טראָגן מונדירן מיט זילבערנע און גילדענע פאַסיקלעך אויפן קראַגן.

דעם טאָג האָבן איך און מיין לאַנדסמאַן זיך אַזוי פאַררעדט, אַז מיר האָבן אַזש פאַרגעסן אַריינצוגיין צו דער צייט אין די קלאַסן. איך בין געווען אויסער זיך. וואָס וועט זאָגן דער דירעקטאָר — אַ קליינער, אַ דיקער און מיט אַ שטרענגן צוויקער (פּענסנע) אויף דער נאָז — און וואָס פאַר אַ פאַרענטפערונג וועל איך קאָנען פאָרברענגען? זוסמאַן שפּינדל האָט מיך געטרייסט. ער האָט אויף זיך גענומען איבערצורעדן מיטן דירעקטאָר, וואָס איז זיינער אַ פריינט.

— וואָס וועט איר אים זאָגן? — האָב איך געשטאַמלט ניט ווי אַ לערער, נאָר ווי אַ שילער, וואָס מען האָט געכאַפּט רויכערן אַ פּאַפּיראָס. — וואָס וועט איר אים זאָגן?

— איך וועל אים זאָגן דעם גאַנצן אמת. אַז איר קוקט אים אָן, דעם דאָזיקן יידישן דייטש, מיינט איר אַוודאי, אַז ער האָט נאָר אינזינען גריכישע גראַמאַטיק און האָמערס העקסאַמעטרן; ווייל איך, איר זאָלט וויסן, אַז אָט דער טאָביאַס ווייסלבערגער איז אפשר דער איינציקער, וואָס וואָלט הנאה

געהאַט פון דער מעשה וועגן ר׳ הלל׳ן. און כ׳וועל אים טאַקע פאַרבעטן צו מיר אַהיים — ס׳גייט דאָך עפּעס צו פּסח — מיט אייך אינאיינעם, און איר וועט אים דערציילן וועגן דעם ווי אַזוי ר׳ הלל איז געשטאָרבן.

און מיטאַמאָל האָט ער מיך אַ כאַפּ געטאָן אונטערן אָרעם און מיר אַריינגעלויכטן מיט זיינע טאַטערישע אויגעלעך אין פּנים אַריין.

— איר הערט, שלמה (ער האָט מיך איצט צום ערשטן מאָל גערופן אינטים ביים ערשטן נאָמען), פאַרוואָס עפּעס נאָר וועגן ר׳ הלל׳ן? קאָלאָמיי, זאָגט איר דאָך, איז געבליבן די זעלבע שטאָט וואָס געווען. אַ שטאָט מיט יידן און מיט תורה. האָב איך דאָך ניט וואָס מורא צו האָבן, טאָמער וועל איך מיר קאַליע מאַכן די בענקשאַפט. ס׳איז דאָך דיזעלבע שטאָט, זאָגט איר. מעג איך דאָך מיך אויפזועצן און אַ פּאָר טאָן צוריק צו מיינע מקומות. ניט מיט דער באַן, פאַרשטייט זיך, נאָר מיט דער פאַנטאַזיע. איר שלמה (דער נאָמען מיינער האָט געקלונגען היימיש־צערטלעך אין זיין מויל, און איך האָב זיך דערפילט דערמוטיקט און באַצישט), וועט דערציילן אייערע קאָלאָמייער יאָרן. איר וועט דערציילן וועגן אַלע פּלעצער, וועגן דער אויס־געפוצטער קרייזאַמט־גאַס און וועגן דער קאַמינקער גאַס, וואו מתים שפּאַ־צירן אום ביינאַכט ווי ביי זיך אינדערהיים; וועגן די חדר־יינגלעך און אייערע מלמדים, וועגן די קאַצעביניקעס און וועגן די חשובע לומדים און בעלי־בתים פון דער מזרח־וואַנט אין ר׳ איציקל־קלויז, וועגן צו־להכעיסדיקע אַפּיקורסים און וועגן פייערדיקע זשידעטשויווער חסידים. אויף אייער דערציילונג וועל איך מאַכן מיין פאַנטאַסטישע רייזע צוריק צו מיין אַרקאַדיע. מיט דער באַן איז ווייט, פאַרט צוויי שעה פאַרעכץ. און אַזוי וועל איך דאָך האָבן אמתע קפיצת־הדרך ווי אַ ריכטיקער לאַמעד־וואָווניק. אַי, וועט דאָס זיין אַ פּסח, אַן אמתער זמן־חרותנו. איך וועל זיך באַפרייען פון אַ מורא, וואָס איז אויף מיר שווער געלעגן יאָרנלאַנג, טאָמער איז מיין קאָלאָמיי איצט אַנדערש.

עס האָבן זיך איצט פון מיין לאַנדסמאַן געשאָטן ווערטער גיך און פאַרשפּיצט ווי קיינמאָל ניט. מען האָט ממש געקאָנט אָנטאַפּן זיין גליק. און ווי אַ פאַרשפּיל צו דער דערציילערישער חתונה — האָט ער צו מיר טאַטיש־גוט אַ וואונק געטאָן:

— וועל איך אייך האָבן עפּעס צו זאָגן וועגן אייער זיידן. איר האָט אייך מן־הסתם שוין גענוג אָנגעהערט, אָבער כאָטש אַזוי וועט פאַר אייך אַ סך זיין אַן איבעררעאַשונג.

באַראָן דאַוויד היינריך מילער פון בעטשוטש

דאָס קעזל איז געווען גוט אויסגעבאַקן, פעט און געשמאַק. דער רומע־נישער ווין איז געווען אַ וויסער, אַ פריילעכער און האָט פאַרמאָגט אין טעם עפּעס אַ ממזרישן צוויק אין דער צונג, פון וועלכן מען האָט ניט געקאָנט קלוג ווערן, צי מען מעג איינשטעלן און טרינקען נאָך אַ גלעזל. דער טאָג איז געשטאַנען אין דרויסן אַ וואַרעמער, אַ שטילער און זיך פאַר מידקייט, נאָך כמעט שוין אַ וואָך יום־טוב, געפּאַכעט מיט אַ צאַרט און מילד פרילינג־ווינטל.

מיר האָבן זיך אָוועקגעזעצט זאַלבעדריט אויף ווייכע פאָטערשטולן: מיין לאַנדסמאַן זוסמאַן שפּינדל, דער דירעקטאָר ווייסלבערגער און איך. מיר האָבן געקאָנט זיין זאַלבעפערט, אָבער אונזער גאַסטגעבערין מאַדאַם שפּינדל איז געווען פון די מענטשן, וואָס האָבן פיינט צו פאַרלירן צייט מיט צוהערן יענעמס רייד. מיר האָבן גענומען צו גלעזלעך ווין, פאַרביסן מיט שטיקלעך קעזל, געכאַפּט אַ קוק אויף דעם מחיהדיקן דרויסן און זיינען באַלד אַריין אין דער שטימונג פון זאָגן גוטס אויף יידן. זיצנדיק אַזוי אויף די ווייכע שטולן ביי די אָפענע פענצטער, האָבן מיר זיך דערפילט ווי פּאַסאַזשירן אין אַ באַן־קופּע צווייטן קלאַס. וואוהין פאָרט איר, פּאַניע שפּינדל? און איר, פּאַניע ווייסלבערגער? לאָמיר עפּעס טאָן מיט דער צייט!

זוסמאַן שפּינדל האָט געגעבן דעם סיגנאַל:

— מיינע ליבע פריינט, — האָט ער אַ זאָג געטאָן מיט דער זאַכלעכקייט פון אַ באַן־קאָנדוקטאָר, — עס הויבט זיך אָן די יאַזדע אַהיים. — און ניט וואַרטנדיק אויף קיין וויטערע באַמערקונגען פון אונזער זייט, האָט ער גענו־מען דערציילן. ער האָט זיך געווענדט צו מיר און מיך געפרעגט:

— זענט איר שוין געווען אַמאָל אין ווין?

— יאָ! — האָב איך געענטפערט. — שוין עטלעכע מאָל.

— האָט איר אַמאָל באַזוכט דעם „צענטראַל־פרידהאָף", איך מיין, די יידישע אָפּטיילונג זיינע?

אַז איך האָב באַשטעטיקט אויף יאָ, האָב איך געפילט, ווי איך האָב אים געהאָלפן אָפּראַמען אומנוציקע שטיינער, וואָס זיינען געלעגן אַנגעוואָרפן אויפן וועג צו זיין דערציילונג.

באראָן דאַוויד היינריך מילער פון בעטשוטש

— באַלד ווי איר קומט אַריין דורכן גרויסן טויער, — האָט מיין לאַנדס־מאַן געטומען באַשרייבן דעם ווינער בית־עלמין, — האָט איר אין דער לינקער זייט די קברים פון די שטאָטישע פני. דאָרט ליגן די יעלינעקס, די פּאָלאַקס, די קאָריס, און עס שטייען די מאַרמאָר־ און גראַניט־מצבות, פון וואו עפּעס אַ רייכן ווינער באַנקיר אָדער זיידן־פּאַבריקאַנט. די אייביקייט זייערע האָט זיך באַהאַלטן אין שטיינער. צעברעכסט אַ שטיין, האָסטו צעשטערט איינע פון די נעבעכדיקע אייביקייטן אויף אייביק. אָבער איר פּאָלגט מיך! לאָזט איבער די גבירישע קברים אויף דער לינקער זייט און פאַרנעמט זיך אויף רעכטס. איינגאַנצן עטלעכע הונדערט שריט און איר קומט צו צו אַ מאָדנער מצבה. זי זעט אויס ווי אַ הויפן שטיינער, וואָס פאַרבייגייער האָבן אין משך פון יאָרן צונויפגעוואָרפן, איעדער אויף זיין שטייגער, אָבער איעדער מיט דער פרומער כוונה צו שטעלן אַ מאָנומענט דעם גרויסן מענטש, וואָס איז דאָ געקומען צו קבורה. דעם העברעאישן אויפשריפט אויף דער מצבה געדענק איך שוין ניט, אָבער דערפאַר האָט אויף מיר דער דייטשער פסוק געמאַכט אַן אומגעהויערן איינדרוק ביים איבערלייענען און ער איז מיר פאַרבליבן אין זכרון.

מיין לאַנדסמאַן האָט גענומען דעקלאַמירן דעם זאַץ און ניט אַראָפּגעלאָזט קיין אויג פון אונז. ער האָט געוואָלט זען, וואָס פאַר אַן איינדרוק עס מאַכן אויף אונז די ווערטער: „די פּראָפעטען אָפענבאַרטען איהם איהרען גייסט״ (די נביאים האָבן צו אים אַנטפּלעקט זייער גייסט). אַז ער האָט באַמערקט, אַז ער האַלט מיט אונז אויף אַ וועג און מיר זיינען גרייט צו הערן און צו הערן, האָט ער ניכטער צוגעגעבן:

— און דאָס איז ניט סתם אַ מליצה, וואָס מען שרייבט אויף אַ יידישער מצבה, נאָר דער נאַקעטער אמת אָן אַ שום פאַרפּוץ.

פּראָפעסאָר דאַוויד היינריך מילער, דערלויבט מיר אייך צו זאָגן, וואָרים איך האָב געהאַט דאָס גליק צו הערן זיינע לעקציעס און צו שטודירן זיינע ספרים, איז געווען דער גרעסטער אויטאָריטעט אויפן געביט פון תנ״ך־קענטעניש אין גאַנץ עסטרייך און אפשר אויך אין גאַנץ אייראָפּע. ער האָט אַרויסגעגעבן עטלעכע אויפלאַגעס און געשריבן דערגאַנצונגען צום גרויסן העברעאיש־אַראַמעאישן ווערטערבוך פון פּראָפעסאָר געזעניוס, וואָס די געלערנטע האַלטן עס פאַרן סאַמע פונדאַמענטאַלסטן ווערק וועגן דער תנ״ך־שפּראַך.

אַ שטאָט מיט יידן

עס קאָן זיין, — האָט זיך שפּינדל פּלוצים אַ קרים געטאָן, גלייך ווי עמיצער זאָל אים געווען אַ שטאָך טאָן אויף ניט קיין פּאַסיקן אָרט, — אַז געזעניוס איז טאַקע געווען גאָר אַ וואַזשנער קענער פון העברעאיש, אָבער איך האַלט, — האָט ער אַ שטורם געטאָן צו אונז מיט דער זיכערקייט פון אַ פּאַרליבטן, — וויפיל פּראָפ׳ מילער האָט פאַרמאָגט העברעאיש אין יונגסטן נאָגל, האָט דער פּראָטעסטאַנטישער גלח ניט געהאַט אין זיין גאַנצן לייב און לעבן. אַי, די וועלט שרייט דאָך: געזעניוס! איז, ווער שרייט? יידן שרייען! זיי ווערן נתפּעל, אַז אַ גוי קען אַ ביסל. וויפיל אַ ייד קען, איז ניט גענוג. גויים האָבן די טייערע פּריווילעגיע ווייניק צו קענען און אַ סך צו גנבענען און צו האָבן דעם שם, אַז זיי קענען אַ סך.

מילא, מיר וועלן שוין די וועלט ניט איבערמאַכן, — האָט מיין לאַנדסמאַן אויפן שטייגער פון אַ בכבודן יידישן בעל־הבית אַ זיפץ געטאָן — אָבער מי־לער האָט אויך אָנגעשריבן אַ גרויסן צווייבענדיקן בוך וועגן „די נביאים אין זייער אורשפּרינגלעכער פאָרם", האָבן אַפילו יידן געמוזט מודה זיין, אַז ער באַהאַלט געזעניוסן אין קעשענע. און אַפילו דער אַנטיסעמיטישער ווינער אוניווערסיטעט האָט ניט געהאַט קיין ברירה און אונזער מילערן געמוזט מאַכן קודם־כל פאַר אַ שטיקל פּראָפעסאָר, דערנאָך פאַר אַ האַלבן און סוף־כל־סוף פאַר אַ גאַנצן פּראָפעסאָר.

געוויינלעך האָט זיך דער ווינער אוניווערסיטעט אַזוי נוהג געווען. האָט זיך אַ יידישער געלערנטער אַרויסגערוקט מיט קענטענישן, וואָס האָבן צופיל געשטאָכן אין די אויגן און מ׳האָט פאַר בושה וועגן געמוזט עפּעס טאָן, האָט מען אים באַשטימט פאַר פּריוואַט־דאָצענט און אים געגעבן אָנצוהערן, אַז ער זאָל אויפהערן צו קריכן העכער מיט זיין געלערטעריי, וואָרים מער ווי פּריוואַט־דאָצענט קאָן ער ניט ווערן. טאָמער איז אָבער דער ייד געווען אַן איינגעשפּאַרטער און האָט ניט געפאָלגט און האָט, פאַרקערט, אַרויסגעגעבן ביכער און פאַרחידושט מיט וויסנשאַפטלעכע אויפטוען, האָט פאַר אים דער ווינער אוניווערסיטעט געהאַט צוויי ברירות: איינע איז געווען — שמד דיך, מיין ליבער ייד, וועלן מיר דיך מאַכן פאַר פּראָפעסאָר אין ווין; טאָמער אָבער ביסטו אויך אין דעם פּרט אַן עקשן, וועלן מיר דיך אָוועקשיקן קיין טשערנאָוויץ. איז טאַקע וואו אַ יידישער געלערנטער, וואָס קען מער ווי מען דאַרף און האָט ניט געוואָלט אויסבייטן דאָס רענדל, איז ער געוואָרן פּראָפעסאָר אין טשערנאָוויץ. אַזוי האָט דער קליינער אוניווערסיטעט ביים פּרוט,

באַראָן דאַוויד היינריך מילער פון בעטשוטש

העט ווייט ביי דער רומענישער גרענעץ, אַריינבאַקומען צו זיך באַרימטקייטן, פון וועלכע ער האָט קיינמאָל ניט געוואָגט צו חלומען. אַזוי זיינען געוואָרן פּראָפעסאָרן אין טשערנאָוויץ די באַרימטע רעכטס־געלערנטע ערליך, אַדלער און פּעטשעק, און אַזוי איז מגולגל געוואָרן אַהין דער גרויסער שעקספּיר־פאָרשער לעאָן קעלנער, וואָס איז דערצו נאָך געווען אַ ציוניסט און אַ פריינט פון ד"ר הערצל.

טשיקאַווע איז אָט־וואָס. טשערנאָוויץ איז ניט נאָר געווען אַן אַזיל פאַר יידישע באַרימטקייטן, וואָס האָבן זיך ניט געוואָלט שמדן, נאָר אויך פאַר גויאישע קאַליקעס, וואָס זיינען געווען מיוחסים און האָבן פונדעסטוועגן ניט געקאָנט אָנקומען אויפן ווינער אוניווערסיטעט, ווייל זייער עם־הארצות האָט צופיל געבלישטשעט. אַזוי־אַרום איז טשערנאָוויץ געוואָרן אַ מין סיביר פאַר יידישע צו־שאַרפקייטן און גויאישע צו־טעמפּקייטן.

— לאָמיך שוין הערן, וואָס איר זענט אויסן מיטן פּראָפעסאָר מילער, — איז דירעקטאָר וויסלבערגער געוואָרן אומגעדולדיק. — וועגן טשערנאָוויץ קאָן איך אייך דערציילן. וואו איז קאָלאָמיי? וואו איז אייער גאַליציע? דערווייל זיינען מיר בלויז געווען אויפן ווינער בית־עולם און אין טשערנאָ־וויצער אוניווערסיטעט.

— האָט געדולד, מיין ליבער דירעקטאָר, — האָט מיין לאַנדסמאַן זיך געבעטן, — איכ'ל אייך צופרידנשטעלן. איר'ט שטוינען, אַז איר וועט גע־וואויר ווערן, אַז פּראָפעסאָר דאַוויד היינריך מילער קער זיך אָן מיט קאָלאָמיי, אַ פּראָסטער דוד הערש אַברהם בעטשוטשערס. אָבער דערווייל מוז איך אייך נאָך באַקענען מיטן סוף פון מילערס קאַריערע. ער איז געווען פון די גע־ציילטע, אויב איך מאַך ניט קיין טעות, דער איינציקער ניט־געשמדטער ייד, וואָס די רעגירונג האָט זיך מיט אים ניט געקאָנט קיין עצה געבן און אים באַשטימט פאַר אַ פולן פּראָפעסאָר אין ווין. דער שם פונם גרויסן יידישן געלערנטן איז אַפילו דערגאַנגען צום קייסער פראַנץ־יאָזעף. קירה האָט מילערן איינגעלאַדן צו ווערן דער לערער פון אַראַביש פאַרן קרוינפּרינץ רודאָלף.

דאַ האָט מיין לאַנדסמאַן ווידער איבערגעהאַקט זיינע לויבענישן צו פּראָפעסאָר מילער, וואָס זיינען אַרויסגעקומען פון זיין מויל מיט דער זעלבער פרומקייט, מיט וועלכער אַ פאַרברענטער חסיד דערציילט די שבחי בעש"ט

אָדער די מופתים פון זיין רבין. ער האָט איבערגעריסן, כדי זיך אַ בייזער צו טאָן:

— פאַרוואָס דער קרוינפּרינץ רודאָלף האָט דווקא געדאַרפט קענען אַראַביש און העברעאיש ניט, הויב איך ניט אָן צו פאַרשטיין. וואָסי? אין עסטרייך זיינען געווען מער אַראַבער ווי יידן?

— אַזויפיל אַראַביש האָט ער טאַקע געקענט, וויפיל אַראַבער עס זיינען געווען אין עסטרייך, — האָט דירעקטאָר ווייסלבערגער אַראָפּגעכאַפּט דעם צוויקער פון דער נאָז און אַ לאַך געטאָן מיטן פולן מויל. — רודאָלפן איז געלעגן אין זינען העברעאיש און אַראַביש? אים איז שוין דעמאָלט דער קאָפּ געווען ביי דער שיינער באַראָנעסע וועטשעראַ און דער רעוואָלווער איז שוין געלעגן געלאָדן אין קעשענע.

— וואָס אין מייערלינג איז פאַרגעקומען, דאָס ווייס קיינער ניט, און די ראָמאַנען דערציילן פּשוט אויסגעטראַכטע מעשיות, — האָט שפּינדל געזאָגט מיט געפיל און זיך פּאַטריאָטיש אָנגענומען פאַרן גוטן נאָמען פון פראַנץ יאָזעפס משפחה. — אָבער לאָמיר ניט אָפּגיין פונם וועג. פּראָפעסאָר דאַוויד היינריך מילער איז געוואָרן אָן איינגייער ביים קייסער אין הויף עטלעכע יאָר פאַר זיין טויט. ער איז געשטאָרבן אַ צוויי יאָר פאַר דער מלחמה. האָט אים פראַנץ יאָזעף געגעבן דעם טיטל באַראָן, און דוד הערש אַברהם בעטשוטשערס איז געוואָרן באַראָן פּראָפעסאָר דאָקטאָר דאַוויד היינריך מילער.

שפּינדל האָט אויפגעציילט דעם לאַנגן טיטל פון דוד הערש אַברהם בעטשוטשערס מיט דעם זעלבן ערנסט און מיט דער זעלבער פּאַרזיכטיקייט, מיט וועלכער אַ האַבסבורגישער צערעמאָניע־מיניסטער פלעגט דעקלאַמירן די אומצאָליקע טיטלען פון פראַנץ יאָזעפן.

נאָך אַ געשמאַקער עס־ און טרינק־פּויזע האָט זוסמאַן שפּינדל זיך גענומען דערציילן וועגן די יאָרן, ווען דאַוויד היינריך מילער איז נאָך געווען דוד הערש אַברהם בעטשוטשערס און האָט געלערנט „פּאַרזיך" ביי אַ שטענדער אין אַלטן קלאַמייער בית־המדרש. געווען איז דוד הערש אַ בעטשושער, אָבער ווען ער איז אַלט געווען אַרום זעכצן יאָר, האָט אים אַ קלאַמייער גביר איינגעהאַנדלט פאַר אַן איידעם און אים אַראָפּגעבראַכט קיין קלאַמיי. פרומע יידן ביי אונז אין שטאָט האָבן ניט איבעריק געהאַלטן פון בעטשושט. מען האָט געוואוסט, אַז אין בעטשושט קאָן מען לערנען און אַז ס'זיינען דאָרט בנמצא אַ היפּש ביסל שאַרפע קעפּ, אָבער די פרומקייט פון די בעטשושטשער

באַראָן דאַוויד הײנריך מילער פֿון בעטשוטש

האָט געהאַט אַ שפּאַרונג, וואָר־אַרומעט זי האָט לײכט געקאָנט אױסרינען. מען האָט דאָרט געקאָנט צופּיל דקדוק. אין קאָלאָמיי פֿלעגט מען זיך וויצלען, אַז אין בעטשוטש קענען אַפֿילו די יינגלעך, וואָס טראָגן אַרום פֿאַרקויפֿן פּרעצל, דקדוק. עס וועט אַזאַ יינגעלע קײנמאָל ניט אײנפֿאַלן צו זאָגן „פֿרישע פּרעצל״, וואָרים ער ווײס, אַז על־פּי דקדוק קומט נאָך אַן „עין״ ניט קײן דגש און מען מוז דערפֿאַר זאָגן „פֿרישע פּרעצל״. מילא, דאָס איז געווען אַ וויץ. אָבער מײן מלמד משה בעטשוטשער, וואָס איז געווען מער שדכן ווי מלמד און איז דערפֿאַר זעלטן געווען אין חדר, האָט אַמאָל פֿאַרגעלײגט מײנעם אַ פֿעטער אַ שידוך מיט לאה פֿערלס. וואָרים, האָט ער געזאָגט: אױב פֿערלן האָט זיך פֿאַרגלוסט צו האָבן אַ טאָכטער לאה, קאָן זי על־פּי דקדוק ניט מער הײסן פֿערל, נאָר פּערל, ווײל לאה ענדיגט זיך מיט אַ „ה״. צוליב דער דאָזיקער לײדנשאַפֿט צו גראַמאַטיק, וואָס בעטשוטשער יידן האָבן אַרויסגע־וויזן, האָט מען אין קאָלאָמיי ניט געהאַלטן פֿון זײער פֿרומקײט.

מיט דוד הערשן האָט דער קאָלאָמײער גביר אײנגעשטעלט און טאַקע אױך ניט געטראָפֿן. דוד הערש איז געווען אַ זעלטענער עילוי. זכריה מענדל דײן האָט ליב געהאַט מיט אים צו כאַפּן אַ שמועס אין תורה, און שלמה חלפן, וואָס איז נאָך דעמאָלט אױך געווען אַ יונגערמאַן, אָבער עלטער מיט אַ צען יאָר פֿון דוד הערשן, האָט געזאָגט, אַז דער בעטשוטשער אײדעם קאָן שוין הײנט מער ווי דרײ רבנים אינאײנעם.

דער שווער איז געווען אַ הײסער קאָסעווער חסיד און האָט געוואָלט מיטנעמען דוד הערשן צום רבין. דער ייד האָט געהאָפֿט, אַז דער רבי וועט פֿאַרטשעפּען דעם אײדעם זײנעם אין תורה און אים וועט אַרויסקומען כבוד דערפֿון. אָבער דוד הערש האָט ניט געוואָלט פֿאָרן. דער פֿאָטער איז געווען אַ מתנגד און האָט זיך אויסגענומען בײ די תנאים, אַז דער זון זײנער וועט ניט מוזן „פֿאָרן״. דער שווער האָט דערפֿאַר ניט הנאה געהאַט מיטן גאַנצן האַרץ פֿונם שידוך. ער האָט ניט געטרויט דוד הערשס פֿרומקײט און אים געהיט בײם לערנען ווי אַ זשאַנדאַר. עס האָט אַזוי לאַנג געלויערט דער גביר, גע־קומען צען מאָל אַ טאָג, ווען מען דאַרף און ווען מען דאַרף ניט אין בית־המדרש אַרײן אַ קוק טאָן צום אײדעם, ביז ער האָט אים דערטאַפּט מיט אַ טריף־פּסול אונטער דער גמרא. ס'איז געווען די בעטשוטשער לײדנשאַפֿט: אַ גראַמאַטיק, ניט קײן העברעאישע, נאָר אַ דײטשע. קרובים האָבן דאָס אויסגענוצט און געוואָלט דערמיט אײנשטילן דעם שווער. זײ האָבן געטענהט: גאָט צו דאַנ־

א שטאָט מיט יידן

קען וואָס אַ דייטשע און ניט קיין העברעאישע. דער שווער האָט זיך ניט גע־לאָזט ריידן. ערשטנס, האָט ער געענטפערט: פונוואַנען ווייס איך, אַז דער בחור וועט זיך מאַרגן ניט נעמען טאַקע צום העברעאישן דיקדוק? און צווייטנס, איז דייטשע גראַמאַטיק אויך אַן אומדערהערטע אַפּיקורסות.

מען מוז מודה זיין, אַז די מורא פונם קאָלאָמייער גביר בנוגע דער מעג־לעכער ליידנשאַפט פון זיין איידעם אויך צו העברעאישער גראַמאַטיק איז גע־ווען פולקאָם באַרעכטיקט. וואָרים דוד הערש איז דאָך, ווי איר ווייסט שוין, געוואָרן מיט יאָרן שפּעטער דער באַרימטער גראַמאַטיקער פון דער תנ״ך־שפּראַך. האָט דער שווער טאַקע רעכט געהאַט, וואָס ער האָט ניט געטרויט אַ בעטשוטשער, ווען ס׳האַנדלט זיך וועגן גראַמאַטיק.

דער שווער האָט געשריגן: גט. מענטשן האָבן אים געוואָלט איינריידן, אַז דאָס פּאָרפאָלק האָט זיך ליב און מען טאָר ניט צעשטערן אַ שלום־בית. מען זאָגט אַפילו, אַז דער פאָטער אַליין האָט איבערגעפּרעגט די טאָכטער, און אַז זי האָט זיך ניט געשעמט מודה צו זיין פאַר אים, אַז זי האָט ליב דוד הערשן. ס׳האָט גאָרניט געהאָלפן. דער שווער איז באַשטאַנען אויף אַ גט.

און דאָ הויבט זיך אָן אַ געשיכטע פון צוויי מענטשלעכע שיקזאַלן, וואָס זעט אויס גלייך ווי זי וואָלט דערציילט געוואָרן ניט פון עפּעס אַ יידן, וואָס גיט איבער אַ מעשה שהיה, נאָר ניט אַנדערש ווי זי וואָלט אַרויסגענומען געוואָרן פון אַ ראָמאַן פון פּרץ סמאָלענסקין. דוד הערש אַברהם בעטשוטשערס איז אַ מין גדעון פון פּרץ סמאָלענסקינס ראָמאַן „התועה בדרכי החיים״. ער גייט — אַזוי דערציילט מען אין קאָלאָמיי — צופוס קיין ווין. אויפן וועג ליידט ער הונגער און דאָרשט, ביז ער דערשלאָגט זיך צו די קוואַלן פון שכל און וויסן אין ברעסלאַו און ווין. ער נעמט שמען אויף דער וועלט מיט זיין גרויסער געלערנטקייט, ביז ער ווערט דאָקטאָר, פּראָפעסאָר און דערנאָך, ווי איר ווייסט שוין, אויך באַראָן. מיט איין זאַך איז ער, דאַכט זיך מיר, אַנדערש ווי סמאָלענסקינס אַ העלד. דער העברעאישער השכלה־שרייבער וואָלט אַזאַ יידן ווי דוד הערש, וואָס האָט זיך אַזוי ביטער אָנגעמוטשעט, ביז ער איז אַרויס פון דער פינצטערניש און איז געוואָרן דאָס, וואָס ער איז געוואָרן, ניט געלאָזט פאַרבלייבן אַ פרומער ייד. קאָלאָמייער און בעטשוטשער יידן האָבן אָבער וועגן זייער דוד הערשן דערציילט (איז דאָס געווען ווירקלעכקייט, צי בלויז אַ רעזולטאַט פון דער פאָלקס־פאַנטאַזיע?), אַז פון ווין איז אַפּגע־גערעדט. דאָרט פאַרפעלט ער ניט אַ שבת אין טעמפּל און דאַוונט אינדער־

היים יעדן טאָג אין טלית און תפילין. אָבער נאָך ווייניק: פון צייט צו צייט פאַרבענקט ער זיך צו דער אַלטער קלויז אין בעטשוטש און כאַפּט זיך אַהין אַראָפּ פון ווין אָפּלערנען אַ בלאַט גמרא מיט די אַלטע בעטשוטשער לומדים. צו דער לוויה פון זיין מוטער, באַרימען זיך בעטשוטשער און ניט ווייניקער אויך קאָלאָמייער, איז דוד הערש געקומען אין שטעטל אַריין, האָט געטיילט גרויס צדקה און געזאָגט אויפן בית־עלמין אַ פּראָסט־גאַליצישן רבנן־קדיש, איך מיין, אַזוי ווי מ׳רעדט אַרויס ביי אונז די ווערטער און ניט ווי ביי זיי, אין די ווינער טעמפּלען.

אין דעם פּרט האָט זיך, ווי איר זעט, דוד הערש שווער בפירוש טועה געווען. זיין טעות איז געווען, וואָס ער, דער פּרומער קאָלאָמייער ייד, איז זיך, אַזוי צו זאָגן ליטעראַריש, צונויפגעקומען מיט די השכלה־שרייבער. אויך אין זיין פאַרשטעלונג האָט אַ ייד מיט גראַמאַטיק אויסגעקוקט אַזוי ווי עס האָבן אים געזען און געוואָלט ער זאָל אויסזען, די שריפטשטעלער פון דער אויפקלערונג.

וואָס שייך אָבער דעם גורל פון דעם ווייבל, וואָס דוד הערש האָט אויפן שווערס באַפעל אָפּגעגט, שטימט ער פּולקאָם מיט די שאַבלאָנען פון דער השכלה־ליטעראַטור. זי איז געווען אַ קרבן פון איר פאָטערס פאַנאַטיזם. זי האָט צום צווייטן מאָל חתונה געהאַט און אין קאָלאָמיי געדענקט מען גוט, ווי זי איז געזעסן אין אַ קרעמל לעבן די קאַנאַלן און פאַרקויפט טויפּנס זאַלץ אין הורט און אין לאחדים צו פּויערים און דאָרפס־יידן, וואָס זיינען געקומען פרייטאָג אויפן יאַריד. איטע זיגלוואַקס איז אין טעג, ווען ס׳לייזונג איז געווען אַ שוואַכס, געזעסן אַ פאַרזאָרגטע פאַר דער טיר פון איר זאַלצקראָם. וועגן וואָס צו זאָרגן זיך איז געווען: קינדער, פּרנסה און סתם. אָבער אפשר האָט זיך אין איר גראָען קאָפּ אַמאָל אויך אַריינגעכאַפּט אַ מחשבה, אַז איר פאָטער האָט זי פאַראומגליקט. ווען ניט איר פאָטערס עקשנות, וואָלט זי היינט אפשר געווען אַ באַראָנעסע אין ווין און ניט קיין קרעמערקע אין קאָלאָמיי.

— איר הערט, וואָס איך וועל אייך זאָגן, — האָב איך צום ערשטן מאָל איבערגעשלאָגן מיין לאַנדסמאַן זוסמאַן שפּינדל. — טאָמער האָט איטע זיגל־וואַקס אַמאָל אַזוי געטראַכט, האָט זי געטראַכט פונם וועג. וואָלט זי זיך דעמאָלט ניט געווען געגט מיט דוד הערשן, איז אַ גרויסער ספק, צי זי וואָלט געוואָרן אַ באַראָנעסע אין ווין, אָבער ס׳איז מער ווי זיכער, אַז דער באַראָן

אַ שטאָט מיט יידן

דוד הערש וואָלט געווען געבליבן אַ זאַלץ־ייד אין קאָלאָמיי. און דאָס וואָלט געווען אַ סך מער אַ שאָד ווי דאָס, וואָס איטע איז ניט געוואָרן קיין באַראָ־נעסע. אָבער סוף־כל־סוף איז דאָך דאָס ניט מער ווי אַ נאַרישער פּלפּול וועגן מענטשלעכן שיקזאַל. מיר גייט דאָ וועגן גאָר עפּעס אַנדערש. איך האָב מורא, אַז איר באַוואונדערט אין דער מעשה נאָר דוד הערשן און לאָזט אַרויס פון אייער סימפּאַטיע דעם שווער זיינעם. און איך — איך בין זיך מודה, האָב גרויס אָפּשיי פאַר דעם ייד, דעם עקשן, וואָס איז צוליב זיין פרומקייט, צוליב דער אידעע פון פרומקייט, מקריב אַזויפיל קראַפט און זע־לישע רו און שטעלט זיך ניט אָפּ צו ברענגען פאַר אַ קרבן אויף דעם דאָזיקן מזבח אַפילו דאָס גליק פון זיין אייגן קינד. ס׳איז דאָ אין דעם יידן עפּעס פון יענעם וואונדערלעכן כוח און פאַנאַטיזם, וואָס פּרץ האָט אַריינגעגעבן אין זיין אַלטן ייד אין „די דריי מתנות״, ווען ער הייסט אים אָוועקגעבן גאָלד און זילבער, זיין גאַנצן פאַרמעגן, אַלץ, און זיך לאָזן דערשטעכן פאַר אַ קליין זעקעלע ארץ־ישראל־ערד.

זוסמאַן שפּינדל האָט אַ ווײַלע נאָכגעטראַכט און דאַן שטיל און פרום אַ זאָג געטאָן:

— איך בין מסכים, אינגאַנצן מסכים, אָבער זייט וויסן, אַז די געשיכטע מיט דוד הערשן איז דאָך ערשט אַ הקדמה צו דער מעשה וועגן אייער עלטער־זיידע שלמה חלפן, וואָס איז געווען אומגעוויינלעך אינטערעסאַנט, אפשר נאָך אינטערעסאַנטער פונם באַראָן דוד הערש מילער.

שלמה חלפן אַקעגן אַ שטאָט מיט יידן

מיין לאַנדסמאַן האָט אויפגעדרייט דאָס עלעקטרישע ליכט און זיך האָס־טיק גענומען ווייטער דערציילן:

— איר פאַרשטייט אַליין, אַז די שטאָט האָט זיך געגרויסט מיט דוד הערשן. מען האָט קיינמאָל אַ פרעמדן ניט פאַרפעלט צו ווייזן דעם שטענ־דער, ביי וועלכן באַראָן מילער האָט געלערנט אין אַלטן בית־המדרש. אָבער באַזונדערע מבינים, וואָס ווערן ניט נתפעל פון טיטולן און האָבן ליב דעם סאַמע תמצית פון מוח און האַרץ, האָבן תמיד צוגעגעבן, אַז דוד הערש איז טאַקע אַן אָדם גדול, אָבער צו שלמה חלפן קומט ער ניט. שלמה איז געווען אַ שאַרפערער קאָפּ פון דוד הערשן און בכלל אַ טיפערער מענטש פון אים. ווען שלמה חלפן זאָל געווען שטודירן חכמות חיצוניות, וואָלט ער זי־כער געווען דער ערשטער אין דער וועלט.

אַזוי האָבן זיך געיאַכמערט קאַלאָמייער יידן, ווען זיי האָבן גערעדט וועגן שלמה חלפן. אָבער אויך איך, וואָס האָב מיך שוין צוגעוואוינט צו מעסטן מענטשן מיט היינטיקע מאָסן, קען אייך פאַרזיכערן אָן שום איבערטרייבונג, אַז ר׳ שלמה איז געווען אַ זעלטענער קאָפּ און אַ וואונדערלעכע פערזענלעכקייט, — אַ פערזענלעכקייט, וואָס קיין צווייטע צו איר איז מיר אין מיין לעבן, דאַכט זיך, ניט אויסגעקומען צו באַגעגענען.

דער ייד איז געווען איין גרויסער ברויז פון פאַרשטאַנד און געפיל. ער האָט זיך ניט געקענט צוגעוואוינען צו דעם לעבנס־שאַבלאָן פון דער טשערעדע מענטשן. ער האָט געטראַכט אַנדערש ווי אַלע אינאיינעם און האָט פיינט געהאַט דאָס טראַכטעכץ און טועכץ בציבור. ער האָט רעבעלירט קעגן דער מערהייט און קעגן דער איינגעשטעלטער אָרדענונג אירער. אַוודאי האָט זיך ר׳ שלמהס רעבעלישקייט אין קאַלאָמיי מיט יאָרן צוריק אין אַ פרוו־מער, אין אַ שטאָק־פרומער עדה מיט יידן, געקענט בלויז אויסדריקן אין קליי־ניקייטן, אויף וועלכע מיר, „היינטצייטיקע", קוקן אַראָפּ און שמייכלען. אָבער אין יענער צייט און אין יענער סביבה זיינען די דאָזיקע קליינקייטן געווען ממש רעוואָלוציאָנערע מעשים, און פון די־אַ קליינקייטן האָט זיך ביי ר׳ שלמהן דערנאָך אויף דער עלטער אַרויסגעוויקלט דער טראַגישער געראַנגל זיינער מיט זיך און מיט זיין אמונה. און דער געראַנגל האָט אים געקאָסט ס׳לעבן.

אַ שטאָט מיט יידן

אין וואָס איז באַשטאַנען זיין רעבעלישקייט? אַט עטלעכע פאַקטן, וואָס אַ טייל פון זיי געדענק איך אַליין און אַ טייל האָט מען מיר דערציילט.

ער איז געווען פון די ערשטע גבירים אין שטאָט און איינער פון די טיפסטע לומדים. גבירים און לומדים זיצן אַלע אין קלויז ביי דער מזרח־וואַנט. ר׳ שלמהס שטענדער שטייט העט־וויט אין דרום און גרענעצט זיך מיט דער באַנק, אויף וועלכער עס זיצן די אָרעמע אורחים (יעדן טאָג נעמט ער עטלעכע פון זיי מיט זיך צום טיש; שבת ניט ווייניקער פון אַ מנין). איז דאָס ביי אים געווען אפשר גאווה פון אַ גרויסן, וואָס וויל זיך טאָקע צו־ליב גאווה מאַכן קליין? חס וחלילה. ער האָט זיך דערמיט געוואָלט בלויז אָפּגרענעצן פון זיינסגלייכן, זיין אַנדערש פון זיי. וואָרים זיי פירן זיך אַזוי ניט דערפאַר, וואָס זיי זיינען דערצו געקומען על־פּי אייגענעם שכל און געפיל, נאָר דאָס פירעכץ זייערס האָט פאַר זיי אויסגעטראַכט עפּעס אימעצער אַמאָל, און זיי, ווי גולמות, האָבן מורא אָפּצוטרעטן דערפון אויף אַ האָר.

און פאַרוואָס גיבן אָט די אַלע יידן פון דער רייכער און פון דער אָרע־מער טשערעדע אַ נאָמען בלויז נאָך אַ טויטן? אָדער זיי וויסן טאָקע ניט פאַרוואָס, און אַז זיי וויסן יאָ, באַשטייט דאָס וויסעכץ אין דעם, וואָס איינמאָל האָט איינער אַזוי געטאָן און פון דעמאָלט אָן טוען אים אַלע נאָך. און אָט איז אַ ברית ביי שלמה חלפן. אַז דער ייד, וואָס מאַכט די ברכות, קומט אָנ־געגאַרגלט צום ויקרא שמו בישראל, גיט ער, ווי דער שטייגער איז, אַ פרעגנ־דיקן וואונק צום בעל־שמחה, ווי איינער רעדט: דערלאַנג אַהער דעם נאָמען נאָך אַ זיידן אָדער אַ פעטער. און שלמה חלפן דערלאַנגט טאָקע. ער גיט זיך פאַטעטיש אַ שטרעק אויס אין זיין גאַנצער צוויי־מעטערדיקער הייך, גיט אַ פלאָם מיט זיין פייער־רויטער באָרד און אַ דונער: ה׳ אלי ועזרי — אליעזר (גאָט איז מיין גאָט און מיין הילף — אליעזר). דאָס קינד הייסט ניט נאָך אַ טויטן. עס הייסט נאָך שלמה חלפנס אייגענעם לעבעדיקן גאָט, וואָס איז זיין הילף. דאָס האָט צו יענער צייט אַרויסגערופן ניט ווייניק רעש אין שטאָט, ביז רייכע אייִדעמס אויף קעסט האָבן אָן אַ ברעקל אייגענער איבערלעבונג אָנגעהויבן נאָכצוטאָן דעם רעבעל. האָט שלמה חלפן ניט געהאַט קיין ברירה און איז אַנטלאָפן צוריק צום איינגעשטעלטן שטייגער און האָט דעם יונגסטן זון דווקא אַ נאָמען געגעבן נאָכן פאָטער זיינעם.

און אַז די בעלי־הבתים אין ר׳ איציקל־קלויז, וואו ר׳ שלמה האָט געדאַווענט, האָבן ביי אים אין אַ ראש השנה געפועלט, ער זאָל זיין דער בעל־

שחרית, האָבן זיי אויך דערלעבט ניט קיין קליינע איבערראַשונג. אַז עס איז געקומען צום „המלך יושב על כסא רם ונשא", אַ תפילה, וואָס שיילט זיך ביי יידן זינט דורות אַרויס ווי אַ יאָדרע פון צענער האָ־האָ־האָ־שאָלעכצן, האָט ר' שלמה איבערגעלאָזט די מתפללים אין מיטן זייער צעכוואַליעטן האָ־האָ און איז דורכגעלאָפן איבער דער תפילה מיט אַ וואָכעדיקייט, אַז יידן האָבן זיך אַזש פאַר שרעק אַנידערגעזעצט. אָבער דערפאַר, אַז עס איז געקומען פאַר דער שמונה־עשרה צו דער תפילה „אַהבה רבה", אין וועלכער יידן בעטן ביי גאָט, ער זאָל זיך דערבאַרעמען איבער זיי און זאָל זיי אַריינגעבן פאַרשטאַנד צו פאַרשטיין און צו היטן זיין תורה מיט ליבשאַפט, איז די גאַנצע קלויז פאַרפלייצט געוואָרן מיט אַ טיפער ליידנשאַפט און בענקשאַפט צו גאָט, וואָס האָט אַראָפּגעשווענקט אַלע אָפיציעלע ניגונים און דעם גאַנצן איינגע־שטעלטן סדר פון דאַווענען. שלמה חלפנס געניאַל־אויפריכטיקע איבערלעבונג פון דעם דאָזיקן געבעט האָט אַלעמען מיטגעריסן און אַ קלויז מיט יידן האָט זיך געוויגט מיט תחנונים און געיאָמער, ווי אַ פעלד מיט רייפע זאַנגען אונטערן געיאָג פון אַ פלוצים־אויסגעבראָכענעם שטורעם. „אַהבה רבה" (דאָס געבעט פון גרויסער ליבשאַפט) האָט ניט נאָר געדויערט דריי שעה אויפן קליינעם זייגער פונם טאָג, נאָר עס דויערט נאָך עד־היום אין קאָלאָמיי שוין כמעט צוויי דורות אויפן גרויסן זייגער פון דער צייט. איין־איינציק מאָל האָט שלמה חלפן געדאַוונט פאַרן עמוד, און מיט דעם איינעם מאָל האָט ער געשאַפן מנהג, דעקרעטירט געזעץ, אָדער ווי מיר זאָגן דאָס איצט: ער האָט געמאַכט שולע. עד־היום באַשטייט אַ מין סעקטע אַהבה־רבהניקעס כמעט אין יעדער גרעסערער קלויז אין שטאָט. די יורשים פון שלמה חלפנס גרויסער איבערלעבעניש זיינען געגליכן צו די „טויטע חסידים" פונם לעבע־דיקן בראַצלאַווער רבי. זיי מיען זיך נעבעך אומזיסט אָנצוצינדן אין זיך אַ פלאַם, וואָס האָט געהייסן ר' נחמן און איז געווען בלויז איינמאָליק.

ר' שלמה איז געווען פרנס הקהל, געגאַנגען אַפילו פון צייט צו צייט צו זיצונגען, אָבער מיט פאָליטיק האָט ער זיך ניט פאַרנומען. ער האָט דאָס איבערגעלאָזט צו די פראָפעסיאָנעלע רעגירערס פון זיין צייט, קודם צו שלמה הערש קייסער און דערנאָך צו יאָסל פונקנשטיין, וועמען שלום־עליכם האָט אַזוי טייער באַשריבן אין זיין „ס'אַ ליגן". אָבער איינמאָל, איין־איינציק מאָל, איז ער אַריינגעפאַלן אין פאָליטישן קאָך־קעסל פון דער שטאָט. ס'איז טאָקע געווען דעמאָלט ניט אַנדערש ווי אַ קאָך־קעסל און דער פאָליטישער אָקריפּ

האָט אַזוי געזאָגט, אַז עס האָט זיך אין אים אָפּגעבריט גרויס און קליין, מאַן און פרוי, רייך און אָרעם. וואָרים ווער איז דעמאָלט אין דעם וואָל־קאַמף צווישן ד״ר בלאָך און ד״ר ביק געשטאַנען אָן אַ זייט? די פּראָפּאַגאַנדיסטן פונם ווינער רב ד״ר יוסף שמואל בלאָך האָבן אַרויסגעלאָזט אַ שמועה, אַז וויבאַלד עס וועט חלילה געווילט ווערן דער לעמבערגער אַדוואָקאַט ד״ר עמיל ביק, וועלן יידן ניט טאָרן מל זיין די קינדער. מער האָט מען ניט געדאַרפט. מאַנצבילן האָבן געזאָגט תהלים פאַר ד״ר בלאָך און ווייבער האָבן געמאָסטן ס׳בית־עולם, געלייגט קנייטלעך און געריסן דעם אָרון־קודש. אַ היסטאָריע ניט צום איינשטילן האָט אַרומגעכאַפּט די גאַנצע שטאָט.

ביי זיך אין האַרצן, האָט מען דערציילט, איז שלמה חלפן אויך געווען פאַרן ווינער רב, ווייל וואָס פאַר אַ זכות פון יידישקייט האָט דאָס געקענט האָבן אין זיינע אויגן דער פאַרפוילישטער אַדוואָקאַט פון לעמבערג? אָבער די קאָלעקטיווע געדאַנקענלאָזיקייט, די טעמפּקייט פון היסטעריע האָט אים אָפּגעשטויסן און ער איז אַרויסגעקומען עפנטלעך פאַר ד״ר ביק. איז, בשעת ער איז געשטאַנען אויפן באַלעמער און גערעדט, האָט מען געקענט מיינען, אַז עס איז אים געלונגען אָפּצושטעלן די כוואַליעס פון דעם נאַרישן פאָלקס־פּחד. אָבער אַז די דרשה האָט זיך געענדיקט און ר׳ שלמה איז אַהיימגעגאַנגען, האָט זיך דער עולם יידן און ווייבער, דערעיקרשט ווייבער, פאַרזאַמלט ביי זיין הויז און געמאַכט אַ פיינטלעכע דעמאָנסטראַציע. עס האָט געהאַלטן דערביי, אַז פרומע ווייבער זאָלן כאַפּן שטיינער, אויסזעצן שויבן און זיך אַריינרייסן מיט קללות און געשלעג צו שלמה חלפן אין די שטיבער.

דאָ האָט זיך מיין לאַנדסמאַן אָפּגעשטעלט און מיט אַ ברייטן שמייכל אָפּגעווישט די פּאַטעטישע אַנגעצויגנקייט פון זיין פּנים.

— וואָס מיינט איר, — האָט ער צו אונז געזאָגט מיט אַ געמאַכטן שטאָלץ, — נאָר פראַנצויזן קענען מאַכן רעוואָלוציע און יידן ניט? נאָר פראַנצויזישע ווייבער קענען לויפן מיט די הוילע צען פינגער שטורעמען די באַסטיליע און יידישע צנועות זיינען מלופין־קינדער? זייט־זשע וויסן, אַז קאָלאָמיי האָט אין יענעם זומער־טאָג (עס איז געווען אין יאָר 1883) איבערגעלעבט אין קליינעם סטיל אַ מין 14טן יולי פון 1789, ווען אין פּאַריז האָט זיך אָנגעהויבן די באַרימטע פראַנצויזישע רעוואָלוציע פון פרייהייט, גלייכהייט און ברידער־לעכקייט. דער חילוק צווישן הונדערט יאָר פריער אין פּאַריז און הונדערט יאָר שפּעטער אין קאָלאָמיי איז, פאַרשטייט זיך, אידעאיש געווען אַ גרונטאָור־

נער. דאָרט האָבן ווייבער געריסן קעפּ ביי גענעראַלן און געבראָכן טירן פון תפיסה, כדי עס זאָל ווערן אַנדערש, ווי עס איז געווען. דאָ האָבן יידענעס איינגעלייגט וועלטן און... קנייטלעך, כדי עס זאָל אַלץ בלייבן ביים אַלטן. דער פּחד, טאָמער וועט אַנגערירט ווערן איינער פון די עיקרים פון יידישקייט, האָט פון איין זייט געשאָפן דעם גרויסן נס פון אַחדות און פון דער אַנדערער זייט אויפגעוועקט ביים פאָלק אין האַרצן דעם שד פון אומצוטרוי צו אַלעמען און צו יעדן. פון איין זייט זיינען אין יענעם טאָג, אָדער אין יענע טעג, אָפּגעווישט געוואָרן אַלע סאָציאַלע גרענעצן. למדנים האָבן זיך געחברט מיט עם־הארצים און שיינע בעלי־בתים מיט שוסטער־געזעלן; חדר־ייִנגלעך האָבן דעמאָנסטרירט אינאיינעם מיט עלטערע יידענעס און יידן מיט גרויע בערד זיינען אין געדרענג אויסגעקומען אַקסל צו אַקסל מיט יונגע ווייבלעך אין קאָקעטע שייטלען. פון דער אַנדערער זייט זיינען פרומע יידן און ווייבער געווען גרייט חושד צו זיין אַפילו שלמה חלפן און אַפילו דעם רב, אַז זיי ווילן באַגלייך מיטן לעמבערגער אַדוואָקאַט צעשטערן דעם בונד, וואָס גאָט האָט אויפגעשטעלט אויף אייביק מיט אַברהמען און מיט זיין זאָמען נאָך אים.

יענער טאָג פון אומדערהערטע יידישע דעמאָנסטראַציעס איז בלי שום ספק געווען אַ גרויסער, איינער פון די גרעסטע אין דער געשיכטע פון קאָלאָמיי, אָבער שלמה חלפן האָט זיך ניט געלאָזט שלאָגן פון טאָגס גרויסקייט. ער איז ביי זיך ניט געפאַלן און האָט זיך דרייסט גענומען שווימען אַקעגן די כוואַליעס פון פאָלקס צאָרן. ער איז צוגעגאַנגען צום פענצטער, האָט עס ברייט פונאַנדערגעעפנט און זיך גענומען רעדן...

— אויב איר זענט גרייט צו מסירת־נפש פאַר די עיקרים פון יידישקייט, — האָט ער געטענהט, און עס האָבן אים געהערט בלויז די נאָענטסטע, און די ווייטע, וואָס האָבן ניט געהערט, האָבן אַרויסגעלאָזט די שטיינער פון האַנט, — טאָ וואָס האָט איר מורא פאַר אַ לעמבערגער אַדוואָקאַט? לאָז זי קומען, די גזירה, און מיר וועלן אַלע מקדש השם זיין! אָבער ווען אַנשטאָט צו וואַרטן אויף דער גרויסער שעה פון קידוש השם, שיקט איר אייערע ווייבער אויף די קברים, זיי זאָלן דורך די טויטע אויסבעטלען, אַז די דאָזיקע שעה זאָל ניט קומען, איז עס אַ סימן, אַז ניט די גרויסע ליבשאַפט צום בונד פון אַברהם פירט אייך, נאָר דער קליינער פּחד פאַרן נסיון.

שפּינדל האָט איצט גערעדט שטילער. מען האָט געזען, אַז ער פילט

אַ באַדערפעניש אויסצורוען די שטים־בענדער.

— איך בין דעמאָלט געווען אַ שנעק פון אַ יאָר צען, אָדער עפּעס מער, אָבער איך געדענק, ווי מיין גאָטזעליקער פאָטער האָט איבערגעחזרט אינ־דערהיים פאַר דער מאַמען און פאַר די קינדער שלמה חלפנס רייד. אויף די מענער — האָט ער דערציילט — האָט עס געמאַכט אַ רושם. אַ סך פון זיי זיינען פאַרטראַכטע און פאַרשעמטע אַהיימגעגאַנגען. די ווייבער האָבן נאָך לאַנג געליאַרעמט און זיך ערשט פאַרנאַכט גענומען פונאַנדערגיין. עס קען זיין, אַז איינע פון זיי האָט זיך דערמאָנט, אַז מען דאַרף קאָכן וועטשערע און די דערמאָנונג האָט זיך שנעל פאַרשפּרייט און באַרואיקט דעם עולם. אָבער פונדעסטוועגן, וויפיל יידן אין קאָלאָמיי עס זיינען אין יענעם אויפדערנאַכט געבליבן אָן אַ ביסל וואַרעמס, דאָס ווייסט איין גאָט!

אויסגעפירט האָבן די ווייבער. געוויילט געוואָרן פאַר דעפּוטאַט צום פּאַרלאַמענט איז דער ווינער רב און ניט דער לעמבערגער אַדוואָקאַט. אַז עס איז באַקאַנט געוואָרן דער וואַל־רעזולטאַט, איז ווי פון אונטער דער ערד אויסגעוואַקסן אַ פאַקעל־צוג, וואָס האָט זיך געצויגן פון די יידישע געסלעך צו דער קרייזאַמט־גאַס און פון דאָרט איבערן רינג־פּלאַץ צום מאַגיסטראַט. קאָלאָמייער יידן האָבן געפייערט מיט גרויס פּאַראַד און באַגייסטערונג דעם פאַקט צווישן גאָט און אַברהם אָבינו פון צוריק מיט אַזויפיל טויזנטער יאָרן.

דירעקטאָר ווייסלבערגער האָט געגעבן אַ פאַרגנבעטן קוק אויפן זייגער. מיין לאַנדסמאַן האָט עס באַמערקט און זיך גענומען צואיילן. וואָס מער ער האָט דערציילט, אַלץ מער פאַקטן האָבן ביי אים גענומען אַרויסשווימען אין זכרון און זיך ביי אים ממש געבעטן, ער זאָל אין זיי ניט פאַרגעסן.

שלמה חלפן איז, ווי געזאָגט, ניט געווען אַ ייד, וואָס זאָל האַלטן מיט דער מערהייט. אַז ניינציק פּראָצענט פון קאָלאָמייער יידן זיינען געווען חסידים, האָט, פאַרשטייט זיך, ר׳ שלמה געמוזט זיין אַ מתנגד. ביי אַנדערע הייסט אפשר זיין אַ מתנגד ניט פאָרן צו אַ רבין, ביי שלמה חלפן האָט דאָס געמיינט פירן אַ ליידנשאַפטלעכן אידעאישן קאַמף קעגן רביים און חסידים. זיין גאַנצן וואונדערלעכן כוח פון שפּאָט און הומאָר האָט ער פאַרוועגדט אויף דעם קאַמף. יעדעס וואָרט זיינס איז אַ שפּיז, וואָס בויערט זיך אַריין אַלעמאָל אין אַן אַנדערן גוטן ייד. רבישע אייניקלעך שטעכט ער אויף אין הורט. פון אונטער שלמה חלפנס רייד אַפיר קומט עפּעס דאָס רבישע און חסידישע פירעכץ אַרויס אַזוי משונה ווילד און עם־האַרציש, אַז מען האָט

זיך אַלעמאָל, ווען מען האָט אים געהערט רעדן, געמוזט חידושן, וואָס דורות יידן האָבן געשוויגן און ניט פאַרשטיינט וואו אַ רבי אויף דער וועלט. זיין שפּאָט האָט צעפּיצלט דעם רוזשינער און אַפילו ניט אָפּגעשטעלט זיך פאַרן בעל־שם. ר׳ שלמהס אַנטי־חסידישע גלייכווערטלעך האָבן קאָנספּיראַטיוו אַרומגעוואַנדערט איבער דער שטאָט. אַפילו מתנגדים האָבן זיי מורא גע־האָט איבערצוחזרן, ווייל, ווער ווייסט, ס׳איז דאָך פאָרט אַ רבי...

די גלייכווערטלעך — האָב איך איבערגענומען די דערציילונג ביי שפּינדלען — גייען נאָך היינט, כמעט דרייסיק יאָר נאָך שלמה חלפנס טויט, אַרום לעבעדיקע איבער די יידישע הייזער און כאַפּן זיך אַפילו אַמאָל אַריין אין אַ חסידישער שטוב, וואו מען האַלט, אַז אַ גלייכווערטל מעג אַ שטאָך טאָן, אַבי עס איז גוט. אָבער מיט איינעם אַזאַ גלייכווערטל האָט זיך דער גרויסער שפּאָט פון שלמה חלפן צונויפגעשטויסן מיטן גרויסן פּאַטאָס פון אַ חסיד מיט אַזאַ כוח, אַז דאָס גרויסע דראַמאַטישע פייער, וואָס האָט זיך דער־פון באַקומען, האָט באַלויכטן מיט פולער העלקייט דעם חסיד און געלאָזט שלמה חלפן עטוואָס אין שאָטן.

צו דער פורימדיקער סעודה ביים עלטערזיידן פלעגן קומען, אַחוץ משפּחה, נאָך עטלעכע צענדליק געסט. צווישן די פאַרבעטענע איז יאָר־איין יאָר־אויס געווען איינער אַ משה חיים. ער איז אַמאָל געווען אַ ייד אַ גביר. אַז ער איז ערגעץ אין די מיטעלערע יאָרן געוואָרן אַן אַלמן, האָט משה חיים איבערגעגעבן די נכסים צו זיינע קינדער און אַליין איז ער געפאָרן זיין אַ יושב ביים קאָסאָווער רבין. אַזוי ווי ער איז אין דער יוגנט געווען אַ נאָענטער חבר מיט שלמה חלפן, האָט ער מיט אים אויך שפּעטער אָנגעהאַלטן נאָענטע באַציאונגען, כאָטש ער איז געווען פונקט אַזאַ פייערדיקער חסיד ווי יענער אַ מתנגד. פון יאָר צו יאָר איז ר׳ משה חיים געקומען צו דער סעודה צו זיין יוגנט־חבר. ער איז דערמיט אויסן געווען אָנצוטאָן כבוד דעם זיידן. וואָרים פאַר אַזאַ געהויבענעם חסיד איז עס ניט געווען אַ קלייניקייט אָוועקצו־פאָרן פון רבינס טיש אויף פורים. דער שמועס ביים טיש פלעגט זיך גע־ווינלעך צופּאַסן צום פרעמדן גאַסט. משה חיים איז געווען אַ ייד אַ למדן און אַ מקובל, האָבן זיך דערפאַר די געשפּרעכן געדרייט אַרום אַ האַרבער גמרא, אַרום אַ מוסר־ספר, אַרום אַ שטיקל זוהר, אָדער מ׳האָט זיך גאָר מתווכח געווען אַרום דעם רמב״ם. ר׳ שלמה האָט זיך אָנגענומען פאַרן רמב״מס

א שטאָט מיט יידן

שכלדיקן גאַנג אין תורה און ר׳ משה חיים האָט אָקעגנגעשטעלט טונקעלע שטיקער קבלה דעם רמב״מס צו־שכלדיקייט. וועגן חסידות האָט מען אויס־געמיטן צו רעדן. טאָמער איז אַמאָל געפאַלן פון ר׳ שלמהס מויל אַ הלצהלע, איז עס געווען אומשולדיק און האָט געשטאָכן דורך צען פעלצן. ר׳ משה חיים פלעגט אין אַזאַ פאַל אַ שטילן שמייכל טאָן מיט צער.

נאָר איינמאָל אין אַ פורים האָט זיך געטראָפן, אַז שלמה חלפן איז געווען באַזונדערס באַרעדעווריק, און פון זיין מויל האָבן זיך געשאָטן פונקען שפּאָט. די באַמערקונגען זיינע זיינען געווען טרעפלעך, שטעכיק און אין פינטל אַריין. די שטימונג ביים טיש איז געשטאַנען אויף דער שאַרף פון אַ מעסער. אָט־אָ און זי פאַרלירט דאָס גלייכגעוויכט. און שפּעט ביינאַכט, ווען פייוויש בעל־תפילה האָט שוין אָפּגעטאַנצט זיינע טענץ אין די זאָקן אויפן טיש און אין גלעזל ווייַן נאָכן אַנדערן האָט אַלץ פרייַלעכער געמאַכט דאָס געמיט, האָט דער עלטערזיידע אַביסל פאַרלוירן די צונג און גענומען רעדן אויף גוטע יידן. ער האָט אָפּגעשאָסן אַ פייל אין רוזשינער. ר׳ משה חיים האָט זיך געמאַכט ניט ווויסנדיק. ער האָט אַליין ניט געהאַלטן קיין סך פון די סאַדאַגערער קינדער. דער זיידע האָט פאַרטשעפּעט די זשידעטשויוער. ר׳ משה חיים האָט זיך געמאַכט ניט הערנדיק, אָבער אַ טיפער צער האָט זיך גענומען שפּרייטן אויף זיין פּנים.

און אַז ר׳ שלמה האָט פּלוצים אַ זאָג געטאָן מיט שפּאָטישער שנאה: כפירים רשו ורעבו, און האָט פאַרטייטשט דעם פּסוק: אַז די לעמפּערטעס ווערן אָרעם, ווערן זיי רבּיס, האָט זיך ר׳ משה חיים געגעבן אַ הויב אויף אַ בלייכער ווי די וואַנט, מיט אויגן פאַרלאָפענע מיט טרערן, און אַ געשריי געטאָן: „ווויי צו די אויערן, וואָס הערן אַזוינס״, און בשעת מעשה געכאַפּט אַ מעסער פון טיש, זיך געשניטן קריעה און זיך צעוויינט אויף אַ קול.

דעם אַנדערן טאָג האָט דער זיידע געבעטן דעם בית־דין, ער זאָל פּועלן ביי ר׳ משה חיימען, אַז ער זאָל אים מזמין זיין צום רב, כדי מען זאָל אים קענען קנסענען פאַר פאַרשעמען אַ חבר ביים טיש און פאַר עובר זיין אויף הכנסת אורחים. ר׳ משה חיים האָט זיך ניט געלאָזט רעדן. ער איז אַוועק צוריק קיין קאָסעוו, האָט דעם זיידן ניט מוחל געווען און אים קיינמאָל אין לעבן מער ניט געזען.

שלמה חלפן אקעגן אַ שטאָט מיט יידן

מיין לאַנדסמאַן האָט זיך דערמאָנט אין הכנסת אורחים. ער האָט אונז געבעטן זיך אונטערצולענען ס׳האַרץ מיט ווייַן און ניס, וואָרים ער גייט אונז דערציילן די געשיכטע פון ר׳ שלמהס גערא‍ַנגל מיט זיך און מיט זיין אמונה, אַ גערא‍ַנגל, וואָס איז געווען די סיבה פון זיין פאַר־דער־צייטיקן און אומנאַטירלעכן טויט.

שלמה חלפן ראַנגלט זיך מיט זיינע ספקות און שטאַרבט מיט אַן אומנאַטירלעכן טויט

ר׳ שלמה חלפן האָט געשטאַמט פון אַ משפחה חוקרים, אומרויקע מענטשן, וואָס זיינען קיינמאָל ניט געווען צופרידן מיט זיך. עפּעס האָט אין די דאָזיקע מענטשן געבויערט אַ שטענדיקער „טאָמער״ — טאָמער איז ניט גוט אַזוי ווי עס איז, און טאָמער דאַרף זיין אַנדערש; טאָמער איז מען ניט גע־נוג פרום און טאָמער דאַרף מען גאָר ניט זיין פרום, וואָרים... די חלפנס האָבן ניט מורא געהאַט צו קלעטערן מיט זייער מחשבה ביז צום סאַמע לעצטן ספק. זיי האָבן ניט ווייניק געליטן דערפון.

שלמה חלפנס פאָטער איז געווען אַ מאַרטירער פאַר דער קונסט. ער איז געווען אַ ליידנשאַפטלעכער מאָלער פון פייגל. וואו אַ וואַנט אין שטוב, איז געהאַנגען אַן אויל־בילד פון אַ וואָראָנע אויף אַ צווייגל, פון אַ טויב מיט אַ צווייגל אין שנאָבל, פון אַ ביסיק, וואָס שלינגט זשאַבעס. די בילדער מאַכן אַן אַ שלעכט לעבן מיטן פרומען ווייב און שלאָגן די פרנסה. משה נחום סאַטינאָווער איז אַ פוסקים־מלמד פאַר יונגעלייט אויף קעסט, און יידן האַלטן זיך אָפּ צו שיקן זייערע איידעמעס צו אַ מלמד, וואָס האָט אַ שטאַרקן פגם אין זיין פרומקייט: בילדער פון וואָראָנעס.

משה נחומס אַ ברודער, שמעון, איז געכאַפּט געווען אויף אַן אַנדער אידעע. ער איז געווען דיין, אין אָטיניע. פאַלט אים איין, אַז דאָס, וואָס עס שטייט אין פרק, אַז אַ ייד דאַרף פיינט האָבן ס׳רבנות און ליב האָבן די מלאָכה, איז געשטעלט געוואָרן ניט בלויז צום זאָגן, נאָר טאַקע צום מקיים זיין. נעמט שמעון, לאָזט איבער ס׳דיינות, לערנט זיך אויס סטאָלעריי און עפנט זיך (ער איז שוין דעמאָלט געווען אין די מיטעלע יאָרן) אַ וואַרשטאַט אין כליביטש. און געשען איז דאָס אַן חכמות און מיט עקשנות. שמעון דיין האָט אויפגעהערט צו פסקענען שאלות און האָט פאַרזאָרגט יידן ביז אין דער טיפער עלטער זיינער מיט טישן, בענק און פוסבענקלעך.

און שלמה חלפנס ייִנגסטער פעטער, אַברהם, איז אויך ניט אָוועק פון דער וועלט אָן אַ רעוואָלוציאָנערער אידעע. שוין היפש אויף דער עלטער איז אים איינגעפאַלן, אַז כהונה אָן דעם בית־המקדש איז ניט מער ווי פוסטע גאווה, פון וועלכער אַ פרומער ייד דאַרף זיך אויסהיטן.

שלמה חלפן ראַנגלט זיך מיט זיינע ספקות און שטאַרבט

דער דירעקטאָר ווייסלבערגער האָט, ווי אַלעמאָל, ווען עס געפעלט אים עפּעס באַזונדערס, אָראָפּגעכאַפּט די פּענסנע פון דער נאָז און זיך ברייט און הנאהדיק צעשמייכלט.

— איר לאַכט? — האָט מיין לאַנדסמאַן זוסמאַן שפינדל פּאַטעטיש זיך אַ וואָרף געטאָן צו מיר און צום דירעקטאָר ווייסלבערגער — אַ קאָמישע אילו־זיע פון אַן אַלטן פּאַרצייטישן יידן, טראַכט איר אייך? אָבער דאָס, וואָס איז פאַר אייך לעכערלעכע ניטגעשטויגנקייט, איז פאַר דעם אַלטן אַברהם געווען בלוטיקע ווירקלעכקייט. און ניט נאָר פאַר אים, נאָר אויך פאַר אַלע קלויז־יידן. דער כהן איז על־פּי טיטל דער ערשטער צו דער תורה און על־פּי זעלבן טיטל קומט אים דער אויבנאָן ביים שלוש־סעודות. דער כהן געניסט בכן פון אַ פּריווילעגיע, וועלכע ער פאַרדינט ניט פּערזענלעך. ער ניצט אויס עפּעס אַן איבערבלייבעכץ פון אַן אַלטן בטל־געוואָרענעם אינהאַלט, כדי זיך צו שטעלן מיט אַ טרעפּ העכער פון אַנדערע יידן. דער אַלטער אַברהם וואַנילאָווער רעבעלירט קעגן זיין אייגענער פּריווילעגיע. אין אים ברענט דאָסזעלביקע הייליקע פייער פון לײדנשאַפט נאָך גלייכהייט און ברידערלעכ־קייט צווישן מענטשן, וואָס האָט באַלויכטן אַזעלכע פּערזענלעכקייטן, ווי דעם פראַנצויזישן גראַף מיראַבאָ און דעם רוסישן פירשט קראָפּאָטקין. פונקט ווי זיי, האָט ער זיך אָפּגעזאָגט פון זיין פּריווילעגיע, כדי זיך צו באַהעפטן, צו ווערן איינס מיט די ניט־פּריווילעגירטע.

זוסמאַן שפינדל האָט זיך אויסגעדעכעט פון זיין באַגייסטערונג און גע־נומען רעדן שטילער און רואיקער.

— משה נחומס זון כאַסקל, וואָס האָט געוואוינט אין סטאַניסלאַוו, און שלמה, וואָס האָט זיך באַזעצט אין קאָלאָמיי, זיינען אַקעגן זייערע רעוואָלוציאָ־נערע פעטערס שוין געווען ממש היינטצייטיקע מענטשן. קודם־כל זיינען זיי ביידע געווען גבירים. כאַסקל האָט געהאַט עטלעכע גאַרבערייען אין אַ סטאַניסלאַווער פאָרשטאָט און שלמה איז געווען דער ערשטער באַנקיר אין שטאָט. און אַחוץ דעם האָבן זיי פאַרמאָגט מער פּאָליטישן קאָנטראָל איבער זייער זעלישן אומרו. ס'האָט געברויזט אין זיי, אָבער זיי האָבן זיך פון צייט צו צייט געקאָנט אָפּגעבן חשבון וואוהין דער ברויז פירט זיי. זיי האָבן — און איך מיין דאָ דעריקרשט שלמה חלפן — געקאָנט פאָרמולירן זייערע נשמה־נאָגענישן.

כאַסקל, וואָס האָט געוואוינט אין סטאַניסלאַוו, איז שוין געווען אַ ייד

אַ שטאָט מיט יידן

אין די ווייטע פּופּציקער, ווען ער האָט פּלוצים אויפגעהערט צו גלויבן. און ער האָט געהאַט דעם כּוח צו מאַכן דערפון דעם נויטיקן פּראַקטישן אויספיר. ער איז אין אַ זומער־טאָג געקומען צו פאָרן צום יינגערן ברודער קיין קאַלאָ־מיי. ער איז ביי אים געזעסן אַ צוויי מעת־לעת און מיט אים געהאַט לאַנגע שמועסן אויג־אויף־אויג. וואָס זיי האָבן דעמאָלט גערעדט, האָט קיינער פון די ברידער קיינמאָל קיינעם, אַפילו די נאָענטסטע, ניט דערציילט. אָבער זינט יענער באַגעגעניש אין קאָלאָמיי האָבן זיך די ברידער קיינמאָל מער אין לעבן ניט געזען. כאַסקל איז צוריקגעפאָרן קיין סטאַניסלאַוו, און ס׳האָט ניט געדויערט לאַנג, האָט ער בהדרגה, אין משך פון אַ יאָר, אָפּגעלייגט דאָס שטריימל מיט דער זשופּיצע, דערנאָך אונטערגעשניטן באָרד און פּאות, דערנאָך אויפגעהערט צו קומען דאַוונען און צום סוף געוואָגט צו פאַררויכערן אַ פּאַפּיראָס אום שבת אינמיטן יידישן סטאַניסלאַוו. ס׳איז כאַסקלען ניט אַזוי לייכט אָפּגעגאַנגען. מ׳האָט אים טאַקע אָפיציעל אין חרם ניט אַריינ־געלייגט, אָבער יידן האָבן זיך צו אים באַצויגן ווי צו אַן אַרויסגעשטויסענעם. מען האָט אים אַפילו אַ לאַנגע צייט געפּרואווט געשעפטלעך צו באָיקאָטירן. פעלהענדלערס האָבן אָוועקגעגעבן די סחורה ביליקער צו קאָנקורענטן, אַבי ניט צו כאַסקלען, און לעדער־סוחרים פון דער שטאָט און פון די אַרומיקע שטעטלעך האָבן געקויפט טייערער ביי אַנדערע גאַרבערס, אַבי זיך ניט צו באַגעגענען מיט אַ ייד — אַ משומד.

שלמה חלפן האָט, פאַרשטייט זיך, געהאַט גרויס צער פון זיין ברודערס פּלוצימדיקן איבערבייט, אָבער ער האָט אים, ווייזט אויס, אין אַ געוויסער מאָס אויך פאַרשטאַנען. מיין טאַטע איז אַמאָל געווען דערביי, ווי שלמה חלפן האָט פונאַנדערגעלייגט ביי זיך אין באַנק־שטוב אַ מאָדנע און טיפע טעאָריע וועגן אמונה און צווייפל. דאָס הייפל מענטשן, וואָס האָט זיך צו אים דעמאָלט צוגעהערט, איז אויפגעטרייסלט געוואָרן פון זיינע רייד. מיין טאַטע, וואָס איז אַליין אויך געווען אַ ייד, וואָס האָט ליב געהאַט זיך צו גריבלען, פלעגט מיר אָפט זאָגן, אַז שלמה חלפנס רייד זיינען געווען טיפער ווי וואָסער ס׳איז חקירה־ספר. מיר דאַכט, אַז איך געדענק נאָך היינט וואָרט־ביי־וואָרט, ווי אַזוי מיין פאָטער האָט איבערגעגעבן יענעם שמועס.

זוסמאַן שפּינדל איז געוואָרן ערנסט און אַנגעשטרענגט, ווי איינער, וואָס דאַרף עפּעס איבערזאָגן אויף אויסנווייניק און האָט מורא, אַז ער זאָל ניט פאַרגעסן אַ וואָרט.

שלמה חלפן ראַנגלט זיך מיט זיינע ספקות און שטאַרבט

— שלמה חלפן — האָט מיין לאַנדסמאַן איצט געצילעט זיינע רייד — האָט אָנגעהויבן דעם שמועס האַלב אין שפּאַס און האַלב אין ערנסט אַן ערך אַזוי: אַ משפּחה מיט אַ משומד צווישן פרומע יידן איז אַ סימן, אַז דער גלויבן איז ניט פאַרגליווערט געוואָרן. פאַרפרוירענע אמונה איז ניט קיין מענטש־לעכע מידה, נאָר, להבדיל, אַ בהמהשע. דער אָקס האָט אַן אומדערשיטער־לעכן גלויבן, אַז ער גייט צום זשאַלעב מיט היי אַפילו דעמאָלט, ווען מען טרייבט אים צו דער שחיטה. די מענטשלעכע אמונה דאַרף האָבן דעם צווייפל, כדי דורך אים אויפסניי באַשאַפן צו ווערן. נאָר דורך בייקומען דעם ספק קאָן אַ מענטש דערפילן די גאַנצע פרייד פון גלויבן. דער משומד — דאָס איז דער פּונק צווייפל, וואָס אַ משפּחה מוז אויסלעשן, כדי צו קאָנען גלויבן הייסער און טיפער ווי פריער. דער מענטש איז ווי, להבדיל, גאָט ברוך הוא: גאָט בויט וועלטן און צעשטערט זיי, כדי ס׳זאָל אויף קיין איין רגע ניט אָפּגעשטעלט ווערן דער גאַנג פון יצירה. דער מענטש דאַרף יעדן טאָג צעשטערן און אויפסניי באַשאַפן זיין גלויבן, ווייל נאָר אַזוי בלייבט ער אַ באַשעפעניש בצלם אלוהים און ניט, חלילה, אַ בהמה — אַן שכל און אַן אַ געפיל.

שלמה חלפן האָט מיט אָט דעם שמועס געוואָלט אָנדייטן זיינע צוהערערס, אַז זיין ברודער כאַסקלס אָפּפאַל פון יידישקייט האָט ביי אים אַליין פאַר־שטאַרקט זיין גלויבן און פאַרטיפט זיין פרומקייט. ס׳קאָן זיין, אַז ס׳איז טאַקע אַזוי געווען. אָבער אויב יאָ, האָט די דאָזיקע פאַרטיפטע פרומקייט לאַנג ניט געדויערט. אינגיכן איז שלמה אַליין באַפאַלן געוואָרן פון שאַרפע צווייפל־נאָגענישן. און די ספקות זיינען געווען אַזוי שטאַרק, אַז ער האָט זיי ניט געקאָנט גובר זיין ניט אין איין טאָג און ניט אין צען און ניט אַפילו אין אַלע איבעריקע טעג פון זיין לעבן.

צו צעברעכן דעם צוים, ווי זיין ברודער כאַסקל האָט עס געטאָן, — דער־צו האָט שלמה חלפן ניט געהאַט ניט דעם ווילן און ניט דעם כוח. ער האָט זיך קודם אַ נעם געטאָן צו די ספקות זיינע אויף אַ לייכטן אופן און האָט געהאָפט אויף אַ באַלדיקן, גיכן נצחון. אַז דער קאַמף איז געוואָרן וואָס אַמאָל אַלץ שווערער און די צווייפלען אַלץ שאַרפער, האָט זיך שלמה חלפן אָנגע־הויבן צוריקצוציען אויף זיינע אינערלעכסטע זעלישע פּאָזיציעס. ער, דער באַרעדעוודיקער און שטענדיקער שפּאַסמאַכער, וואָס האָט געשפּרודלט מיט וויץ און מיט חכמה, איז געוואָרן אַ שווייגער. דאָס, וואָס די ספקות מוטשען

נאָר אים און ניט אַנדערע, איז אים פּאָרגעקומען זייער מאָדנע. ער האָט אָנ־געהויבן חושד צו זיין אויך די אַנדערע פרומע יידן, אַז זיי צווייפלען. נאָר וואָדען? זיי זיינען צבועקעס, זיי זאָגן ניט אויס. האָט ער זיי דערפאַר פיינט באַקומען.

— טאַטע, — פלעגט אים אַמאָל אַ זאָג טאָן זיין פרומער, דעכעוויטשנער זון מרדכי מענטש, — יאָסל פונקנשטיין האָט פאַר איבערמאָרגן צונויפגע־רופן אַ זיצונג פון קהל.

— איך גיי ניט צו די ליגנערס — האָט שלמה חלפן איבערגעריסן זיין שוויגעניש און אַ געשריי געטאָן מיט כעס, — זיי זיינען אַלע שקרנים, וואָס מאַכן דעם אָנשטעל פון פרומע יידן.

און אַמאָל פלעגט ער זיך נעמען פּיעשטשען פאַר זיין זון מרדכי, וואָס איז אפשר געווען דער סאַמע איינציקער, צו וועמען ער האָט געהאַט פולן צוטרוי, און אים דערציילן, אַז ער איז מקנא אַ פּישל שאַרף און אַ זכריה מענדל דיין, וואָס האָבן זיכער אויך ספקות, נאָר זיי זיינען זיי בכוח גובר צו זיין און זיך פירן מיט לייטן. און אין זיין פּיעשטשען זיך, האָט דערנאָך מרדכי מענטש איבערגעגעבן, האָט געזאָטן די לײדנשאַפטלעכע שנאה און קנאה צו זיינע נאָענטסטע פריינט, פאַרוואָס זיי האָבן יאָ דעם כוח בייצוקומען די צווייפלען, און ער — ניט.

שלמה חלפנס דאַוונען, וואָס פלעגט אין אַ וואָכנטאָג צוציען צענדלי־קער מענטשן צום ר' איציקל־שולכל מיט זיין אויסערגעוויינטלעכן כוח פון עקסטאַז און באַגייסטערונג, האָט גענומען פאַרוויאַנעט ווערן. אין משך פון דער וואָך האָט ער שוין ניט געדאַוונט אין קלויז, און שבת און יום־טוב האָט ער זיך אָוועקגעזעצט ביי זיין שטענדער אין דרום און איז דאָרט געזעסן ווי אַ צוגענאָגלטער. דאָ און דאָרט פלעגט זיך נאָך הערן זיינס אַ געשריי, אָבער דער געשריי האָט פאַרלוירן די מעלאָדישקייט און וואַרעמקייט פון אַמאָל. ער איז געווען קאַלט און ליאַרעמדיק און האָט אָנגעוואָרפן אַ שרעק.

און איינעם אַזאַ שרעק אין קלויז געדענק איך ווי היינט. ס'איז געווען ניט מער ווי אַ צוויי־דריי יאָר פאַר שלמה חלפנס טויט. איך בין שוין דע־מאָלט געווען אַ היפּשער בחור. יידן זיינען געשטאַנען ביים שבתדיקן דאַוו־נען, איבערגעדעקטע מיט טליתים, און געזאָגט קריאת־שמע. פון אונטער די טליתים האָבן זיך געהערט שטילע קרעכצן און פאַרשמאַכטע קושן, וואָס האָבן באַגלייט די איינדרינגלעכע ווערטער פון דער קריאת־שמע. מיטאַ־

שלמה חלפן ראַנגלט זיך מיט זיינע ספקות און שטאַרבט

מאָל האָט אַ דונערדיק קול זיך דורכגעריסן דורך דער אַטמאָספערע פון שעפּטשען:

— שמע ישראל ד׳ אלוהינו ד׳ אחד! — האָט זיך שלמה חלפן צעשריגן אויף בּאַלד דערויף, אויף יידיש, האַסטיק און מיט כעס, גלייך ער זאָל האַלטן עמיצן אין איבּערשפּאַרן: — ס׳איז טאַקע יאָ דאָ! — און אָוועקגעשליידערט מיט רציחה דעם שטענדער ביז צום שולחן.

יידן האָבּן זיך דערשראָקן, אויף גיך פאַרקאַשערט די טליתים, געוואָלט זען וואָס דאָ איז געשען. אָבּער דעמאָלט איז שוין שלמה חלפן געשטאַנען אויסגעדרייט מיטן פּנים צו דער וואַנט און געדאַוונט מיט התלהבות און שוואונג, ווי אַמאָל אין די גוטע יאָרן. יידן האָבּן אַפילו ניט געהאַט קיין צייט זיך איבּערצואווינקען איינער צום אַנדערן מיט פּראַגעס. זיי זיינען אַלע מיטגעריסן געוואָרן פון דער פרייד און פון דער מעלאַדישקייט, וואָס האָבּן געשטראַמט פון שלמהס דאַוונען. שלמה חלפן האָט יענעם שבת, ווייזט אויס, געהאַט אַ גליקלעכן טאָג. ער האָט גובר געווען זיינע ספקות. ער האָט גע־דאַוונט מיט טריאומף, ווי אַ זיגער.

מאָמענטן פון נצחון זיינען געוואָרן אַלץ זעלטענער און זעלטענער. איין גרויסער זיג איבּער די צווייפלען האָט נאָך אויפגעלויכטן אין לעצטן יאָר פון זיין לעבּן און אַנגעהאַלטן טעג און, דאַכט זיך, אַפילו וואָכן. גורם געווען דערצו האָט די געטלעכע מוזיק. מער ווי אַלץ אין זיין לעבּן האָט שלמה חלפן ליב געהאַט נגינה. צוליבּ אַ פיינעם ניגון איז ער נאָך אין די יונגע יאָרן גרייט געווען צו זאָגן אַפילו אויף אַ חסידישן בעל־תפילה, וואָס האָט דערצו געקענט ניט מער ווי חומש מיט רש״י, אַז ער איז אַ גרויסער ייד און אַ גרויסער מענטש.

אַז הערשל דער רוסישער איז געקומען צו פאָרן קיין קאָלאָמיי און האָט געהאַט שטאַרק אויסגענומען אין די חסידישע קלויזן מיט זיין דאַוונען, האָט אים מרדכי מענטש פאַרבּעטן צו זיך אַהיים, ער זאָל עפּעס פאַרזינגען פאַר זיין פאַטער שלמה חלפן. מען האָט זיך געמוזט קודם אַמפּערן און שפּאַרן מיט ר׳ שלמהן, ביז ער האָט איינגעוויליקט צוצולאָזן צו זיך הערשלען, וואָרים אַלע מענטשן זיינען דאַך שוין צו יענער צייט געווען ליגנערס, וואָס האָבּן ספקות און מאַכן דעם אַנשטעל, אַז זיי האָבּן ניט. שלמה איז שוין דעמאָלט געווען אַן אויסגעשפּראָכענער מענטשן־פאַראַכטער. פונדעסטוועגן האָט ער נאָך לאַנגע דינגענישן צוליבּ געטאָן זיין זון.

א שטאָט מיט יידן

הערשל דער רוסישער האָט אויף דעם טרויעריקן צווייפלער, ווייזט אויס, געמאַכט אַ גוטן איינדרוק. הערשלס שוואַך באַוואַקסענע באַקן זיינען געווען דורכגעאַקערט פון צוויי טיפע קנייטשן, וואָס האָבן אויסגעזען ווי אָנגעפּילט מיט צער. און אָט דער צער פון הערשלס פּנים האָט אפשר איינגענומען שלמה חלפן. אים האָט זיך געקאָנט אויסדאַכטן, אַז ענדלעך שטייט פאַר אים אַ מענטש, וואָס באַהאַלט ניט זיינע ספקות.

הערשל האָט קודם געזונגען עטלעכע פּיוטים לויט זיין אייגענעם אויס־קלייב. שלמה חלפן האָט זיך צוביסלעך צעוואַרעמט. זיין הויכער, מעכ־טיקער שטערן האָט זיך, ווי עפּעס פון זיך, אויסגעגלעט. מרדכי מענטש האָט זיך אַריינגעשאַרט אין צימער און האָט מיט זיין גענייטן אויג ממש געזען, ווי די טונקעלע מחשבות אַנטלויפן פון אונטער זיין פּאַטערס שטערן. שלמה האָט גענומען אַרומשפּאַצירן איבער דער שטוב און אַליין אונטערברומען ניגונים. מיטאַמאָל איז ער געבליבן שטיין פאַר הערשלען, זיך האַסטיק גע־נומען צעקנעפּלען די זשופּיצע, דעם זיידענעם שפּענצער, דאָס העמד, און אַנטבלויזט אַ ברייטע, מיט גרויליכע האָר באַוואַקסענע ברוסט. ער האָט זיך אַראָפּגעבויגן צו הערשלען, וואָס איז געזעסן אין אַ פּאַטערשטול, און צו אים אַ שעפּטשע געטאָן מיט תחנונים און עקסטאַז:

— זינג מיר אַריין אָט דאָ־אָ אַ ברענענדיקן זשידעטשויווער נעילה־קדיש!

און אַז הערשל האָט קודם זיך גענומען וויגן איבער די מעכטיקע ניגון־כוואַליעס און דערנאָך קלעטערן מיט די טענער ווי אויף אַ פייער־לייטער אַלץ אַרויף און אַרויף, האָט שלמה חלפן געברומט און געפלאַקערט פאַר פרייד. ער האָט שריט ביי שריט נאָכגעקלעטערט הערשלען העכער און העכער און דערזען... און זיינע ספקות זיינען צערונען געוואָרן.

אָבער, ווי געזאָגט, דער צושטאַנד פון פרייד, גלויבן און התלהבות האָט אָנגעהאַלטן בלויז טעג און וואָכן. דערנאָך איז שלמה חלפן מיד געוואָרן פון דעם שטענדיקן באַרען זיך מיט זיינע צווייפלען. ער האָט דערפילט, אַז זיי זיינען ענדגילטיק גובר און ער האָט ניט געוואָלט דערלאָזן, אַז דער דאָזיקער נצחון זאָל אַ תל מאַכן פון זיין יידיש־פרומען שטאָט, פון זיינע כמעט זיבעציק יאָר לעבן מיט יידישקייט. ער האָט ניט געקאָנט נאָכטאָן דער ברוטאַלער פּראַקטישקייט פון זיין ברודער כאַסקל. איז ער אין איינעם אַ וואַרעמען שבת נאָך פּסח געגאַנגען שפּאַצירן מיט זיין זון אין דער דייטשער פאָר־שטאָט מאַריאַהילף. דערזען אַ ברונעם אויף דער לאַנקע, איז ער כלומרשט

שלמה חלפן ראַנגלט זיך מיט זיינע ספקות און שטאַרבט

דאָרשטיק געוואָרן און געשיקט מרדכין לייען אַ קוואָרט ביי אַ דייטש. און ביז דער זון איז געווען צוריק, איז שלמה חלפן שוין געווען אין ברונעם און האָט שוין געהאַלטן ביים איבערקומען אַלע ליידן פון ספקות.

די שוואַבן פון מאַריאַהילף האָבן געוואָלט אַוועקשטעלן אַ שטיינערנעם צלם ביים ברונעם. פויערן האַלטן עס פאַר אַ סגולה קעגן נייע אומגליקן אויף דעם זעלבן אָרט.

האָט טאַקע אָפּגעקאָסט אַ מטמון מיט געלט אויף צו איבערצייגן ס׳דייטשע קהל, אַז דער צלם איז איבעריק. און ס׳איז געווען אַ גליק, וואָס דער גלח האָט גענומען אין דער יד אַריין, און וואָס שמחה בראָדער האָט דערצו נאָך צוגעטראַכט פאַר אים אַזאַ ברילִיאַנטענע טענה, ווי אַז דער קרייץ וועט סיי ווי ניט העלפן, וואָרים דער ברונעם שטייט אויף אַ שטיקל פעלד, וואָס באַלאַנגט על־פי כתב צו אַ ייד.

ס׳איז געווען ממש אַ גליק, וואָרים אַז ניט וואָלט חלילה שלמה חלפן געהאַט צוויי מצבות: איינע אַ יידישע — אויפן בית־החיים, וואו ס׳ליגט דער גוף, און אַ צווייטע אַ גויאישע — ביים ברונעם, וואו ער האָט געלאָזט די נשמה.

די שטאָט האָט ניט געקאָנט דערלאָזן, אַז שלמה חלפן זאָל זיין אַ מאבד עצמו לדעת און מען זאָל אים מקבר זיין לעבן פלויט. זונטאָג אינדערפרי האָט זיך דערפאַר אַוועקגעזעצט דער בית־דין צדק משפטן דעם מת שלמה בן מלכה פעסיע און אַרויסגעטראָגן אַ באַפרייאונגס־אורטייל.

וואָס זוסמאַן שפינדל האָט מיר יענעם טאָג דערציילט וועגן דעם אומהיימלעכן משפט איבער מיין טויטן עלטערזיידן שלמה חלפן, דאָס האָב איך שפּעטער מיט עטלעכע יאָר געזען טעאַטראַליש פאַרקערפּערט אויף דער יידישער בינע. די דין־תורה־סצענע אין אַנסקיס „דיבוק" צווישן סענדער בריניצער און זיין טויטן חבר האָט אויף מיר אַלעמאָל אָנגעוואָרפן עפּעס אַ באַזונדערן פחד. זי האָט געוועקט משפחה־דערמאָנונגען און געברענט מיט עפּעס אַ מאָדנער אַנונג, אַז אונטער דעם ליילעך אויף דער בינע שטייט ניט דער מת טהור פון אַנסקיס פאַנטאַזיע, נאָר די טראַגישע פיגור פון מיין טויטן זיידן.

חסידים האָבן זיך דערלעבט אַ נקמה אין עלטערזיידן. ווי דען אַנדערש

א שטאָט מיט יידן

קאָן אומקומען אַ ייד, וואָס האָט ניט איינמאָל געלעסטערט רביים, חסידים און חסידות?

אָבער פונדעסטוועגן, האָב איך אין מיין קינדהייט געהערט דערציילן, האָט זיך אַ סך מענטשן אין שטאָט און צווישן זיי אויך פאַרברענטע חסידים געחלומט, אַז זיי האָבן געזען ווי מען טראָגט שלמה חלפנס מיטה קיין ארץ־ישראל. מיט די חלומות האָט מען זיך אין מיין משפחה שטאַרק געטרייסט. און איך מוז זאָגן, אַז פאַר מיר איז עס עד־היום אַ שטיקל נחמה, וואָס די פאָלקס־פאַנטאַזיע האָט אַזאַ געשטאַלט ווי שלמה חלפן אַוועקגעטראָגן קיין ארץ־ישראל, וואָס איז דער סימבאָל פון אונזער גייסטיק־נאַציאָנאַלן פאַנטעזן.

מיין ערשטער חדר אין דער קאַמינקער קלויז
אויפֿן קאַמינקער בית־עולם

אין יענעם אַחרון של פּסחדיקן ביינאַכט האָבן זיך געזעגנט מיינע בענקשאַפֿט־שמועסן מיט זוסמאַן שפּינדל. איך אַליין בין כמעט ניט געקומען צום פּסוק. מיין לאַנדסמאַנס הקדמות צו דעם, וואָס איך האָב געדאַרפֿט דער־ציילן, זיינען געווען אַזוי שפּעדיק און לאַנג, אַז זיי האָבן פֿאַרנומען אי דעם גאַנצן נאָכמיטאָג און אי אַ שטיק אין דער נאַכט אַריין. קורץ דערנאָך איז בטל געוואָרן מיין לערערײַ און מיינע באַגעגענישן מיט זוסמאַן שפּינדל זיינען געוואָרן זייער זעלטענע. אַ יאָר שפּעטער האָב איך זיך אַריבערגעצויגן קיין בוקאַרעשט און זינט דעמאָלט האָב איך מיין לאַנדסמאַן אינגאַנצן פֿאַרלוירן פֿון די אויגן.

אָבער ניט אָפּגעלאָזט האָבן מיך זינט יענעם אָוונט די יידן פֿון מיין שטאָט. זוסמאַן שפּינדלס בענקשאַפֿט און פֿאַרליבטקייט האָבן זיי ווי אַרויס געכישופֿט פֿון מיין זכרון. געשטאַלטן האָבן מיך אַרומגערינגלט ווי די בינען און געזשומעט אין די אויערן: דערצייל וועגן אונז! איך האָב נאָך יענעם זומער געמאַכט נאָטיצן, פֿאַרשריבן נעמען און פֿאַרצייכנט פּאַסירונ־גען, און איצט — צוואַנציק יאָר שפּעטער — גיי איך מקיים זיין די בקשה פֿון מיינע לאַנדסלייט: דערציילן וועגן זיי.

פֿון וועמען־זשע הויבט מען אָן? — איך וועל אָנהויבן מיט מיין ערשטן גמרא־מלמד, ר׳ הערש ראָט. ר׳ הערשן האָט דער גורל ווי דעם איינציקן פֿון יענעם דור אַלטע יידן אַריינגעפֿירט אין מיין געגנוואַרט גוטע דרייסיק יאָר שפּעטער אין צייט און היפּשע עטלעכע טויזנט מייל ווייטער אין רוים.

פֿון כמה וכמה ראָמאַנען ווייס איך, אַז בריוטרעגערס מאַכן געווייינטלעך יעדן אַ ביסל ראָמאַנטיש געשטימטן מענטש אין איין שיינעם טאָג אַ סורפּריז און ברענגען אים צו טראָגן אַן אומפּאַרהאָפֿטן בריוו, וואָס האָט דעם ריח פֿון פֿאַרבלאָסטער בענקשאַפֿט און פֿון פֿאַרוויאַנעטער ליבע. כ׳האָב מיך ניט גערעכנט, אַז מיט מיר זאָל זיך טרעפֿן פּונקט ווי אין אַ ראָמאַן. אָבער איך בין, ווייזט אויס, זעליש געווען צוגעגרייט צו אַ ראָמאַנטישן סורפּריז. אַ פֿאַר־

אַ שטאַט מיט יידן

טריבענער פון מיין גאַליציִשער און פון מיין רומעניִשער היים און אַן אַריינ־געטריבענער דערווייל אין מיין אַמעריקאַנישער היים און אַן איבערגעלאָדע־נער, פאַרשטייט זיך, מיט בענקשאַפט, האָב איך אין אַ שיינעם פרימאָרגן באַ־קומען אַ גאַנץ אומדערוואַרטן בריוו. געשריבן איז דער בריוו געווען אין דעם ליבן פאַרצייטישן נוסח פון האַלב־יידיש און האַלב־לשון־קודש, אַדרע־סירט „לתלמידי החביב והנכבד” (צו מיין ליבן און געערטן תלמיד) און געחתמעט: „מורך ורבך (דיין לערער און רבי) הערש ראַט”. איך האָב האַסטיק גענומען לייענען: „איך בין שוין דאָ דריי מאָנאַטן. ליידער בין איך פאַר פינף וואָכן ערקראַנקט אויף אַ שווערער לונגענענציִנדונג. בין איצט אין שפּיטאַל. עס גייט מיר ב"ה בעסער. גראַדע האָב איך אויף אַ טיש געטראָפן ליגן דעם „טאָג” און גלייך איז מיין בליק געפאַלן אויף דעם נאָמען ד"ר שלמה ביקל. ווי איין ליכט־שטראַל האָט מיך דורכגעדרונגען און באַלד האָט דער נאָמען מיך דערמאָנט: איך האָב פאַר פילע, פילע יאָרן געהאַט איין תלמיד מיט דיזן נאָמען, בן האברך המשכיל איציע, נכד האדם הגדול ר' שלמה ע"ה”.

ריכטיק. דער אויסגערעכנטער יחוס האָט געשטימט. איך בין געגאַנ־גען באַזוכן מיין רבין. ביי דער טיר פונם גרויסן קראַנקן־צימער האָב איך געכאַפּט אַ קוק אויף אים, ווי ער איז געזעסן אויפן בעטל און אַריינגעקוקט אין אַ ספר. די עטלעכע און דרייסיק יאָר פון אונזער צעשיידונג האָבן באַלד אַ קלאַפּ געטאָן אין די אויגן. די זעלבע שלאַנקע און עלעגאַנטע פיגור ווי דעמאָלט אין די ערשטע יאָרן פונם יאָרהונדערט, אָבער איינגעטונקען אין ווייסקייט און אין צער.

ער האָט מיר זיינע צרות דערציילט טרוקן, זאַכלעך און מיט דער חשיבות פון אַ ייד מיט אַחריות פאַרן כלל, פון אַ ייד, וואָס ווייס, אַז זיינע אייגענע ליידן זיינען בלויז אַן אָפּגלאַנץ פון צרת רבים און אַ טראָפּן אין דעם גרויסן ים פון מענטשלעכע און יידישע ליידן. ביז פינף־און־זיבעציק איז, אַחוצן איבעררייס פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, געווען ווי אַלעמאָל. ער האָט אָנגעהאַלטן דעם שענסטן חדר פאַר די סאַמע בעל־הבתישסטע קינדער אין שטאָט און די רביצין האָט צוגעהאַנדלט מיט פאַטשערקעס און מיט קרעלן. אַז מען האָט דערגרייכט דריי־פערטל יאָרהונדערט פון לעבן און איבער פופ־ציק יאָר פון אַרבעט, איז איינגעפאַלן די רייכע זין אין וויך, אַז שוין גענוג געקנעלט און גענוג געהאַנדלט. און פון דעמאָלט הויבט זיך אָן דאָס אומגליק.

מיין ערשטער חדר אין דער קאַמינקער קלויז

אין ווין האָט ער באַגראָבן דאָס ווייב און אין ווין האָט ער זיך דערוואָרט אויף היטלערן. אַז די נאַציס האָבן אָקופּירט עסטרייך, האָט מען גענומען טראַכטן: וואוהין אַנטלויפט מען? איז איין זון אַוועק קיין שאַנכאַי און דער אַנדערער קיין לאָנדאָן. אַ דריטער האָט זיך דערשלאָגן קיין זיד־אַמעריקע, און ער אַליין, דער זיבן־און־זיבעציק־יעריקער זקן, האָט באַקומען אַ וויזע קיין אַמעריקע. דאָ אין דעם פרייען געבענטשטן לאַנד לעבט ער ביי אַ טאָכטער, וואָס האָט פרנסה אין אַ שטעטל אין קאָנעטיקוט. און ער וואָלט געווען צופרידן, ווען ניט איין צרה, וואָס איז די גרעסטע און שווערסטע פון אַלע. אין יענעם פאַרגויאישטן קאָנעטיקוטער שטעטל זיינען דאָ ווייניק יידן, כמעט ניט קיין יידישע יידן, און ס'איז ניטאָ וואו צו דאַוונען בציבור. ער וואָלט — האָט מיר מיין רבי ר' הערש געזאָגט בסוד און מיט טיפער עקשנות אין קול — איבערגעלאָזט די גוטע מאָלצייטן און דאָס באַקוועמע צימער ביי דער טאָכטער און געבליבן אין ניו־יאָרק אין אַ מושב־זקנים, ווייל ער וויל זיין צווישן יידן.

איך האָב דעמאָלט אַ טראַכט געטאָן, אַז פרץ האָט זיך דאָביוועט צום סאַמע סודותדיקן פינטל פון אונזער קיום אַלס פאָלק, ווען ער האָט געהייסן דעם ביאַלער רבין ר' נח אין סאַמע מיטן פון גלאַנץ און פראַכט פון גן־עדן התחתון שעפּטשען הייס און ליידנשאַפטלעך: „בעסער מיט אַלע יידן אין גיהנום, איידער איינער אַליין אין גן־עדן!" די בענקשאַפט פון ר' הערש ראַט און פון אַלע ר' הערשס נאָך יידן האָט אין זיך די זעלבע טיפע זעלישע קאָריניעס ווי די ליבשאַפט פונם אוקראַינישן און פוילישן פויער צו זיין פעלד. דער קלוגער פראַנצויזישער מלוכה־מאַן קלעמאַנסאָ, וואָס האָט מיט זיינעם אַ זאָג אָפּט, זייער אָפּט, געטראָפן אין סאַמע פינטל פון אמת, האָט זיך אַמאָל אויסגעדריקט, אַז דאָס פאָטערלאַנד פון די יידן זיינען די יידן. און דער שפּאָלער זיידע, וואָס האָט צווישן חסידים געשמט מיט זיין בענקשאַפט נאָך ארץ־ישראל, האָט ביי זיך ניט געקאָנט פועלן צו פאָרן קיין ארץ־ישראל, ווייל, האָט ער געזאָגט ווי אַלעמאָל אויף מאַלאָ־רוסיש: „נאַ קאָהאָ לעשו מאָיו הראַמאַדו?" (אויף וועמען וועל איך איבערלאָזן מיין עדה?), און אַז מען האָט אים געענטפערט: וואָס הייסט, רבי, דאָ וועלן דאָך בלייבן אַנדערע גוטע יידן! — האָט זיי דערויף געזאָגט דער שפּאָלער: אָבער מיין בענקשאַפט צו יידן קאָן איך דאָך קיינעם ניט איבערגעבן! און זי וועט מיך דאָך פאַרצערן, ווי פייער אַ שייטל האָלץ!

אַ שטאָט מיט יידן

אַרום ר׳ הערש ראַטס חדר האָט געפלאַקערט אַ צוויייענדיקער סימבאָל פון יידישן פּאַטערלאַנד: פון לעבעדיקע און פון טויטע יידן. דאָס חדר איז געווען אין קאַמינקער קלויז, וואו עס האָט אין דער פרי און אויף דער נאַכט געזשומעט מיט יידן, און די קלויז איז געשטאַנען אויפן אַלטן קאַמינקער בית־עולם. אויפן בית־עולם האָבן אין זומער־טעג זיך געפּאַשעט ציגן און ווייסע־חברהניקעס האָבן געפירט מלחמות פון אונטער האַלב־איינגעזונקענע מצבות. אין ווינטער־טעג האָבן גרויע שאָטנס מיט אַלערליי שניי־פאַרפּוצעכצער איינגעהילט דעם גאַנצן בית־החיים און אים פאַרשלאָסן אויף זיבן סודותדיקע שלעסער. אָבער אין די ווינטער־נעכט, ווען מען האָט געלערנט שפּעט ביי־נאַכט, איז דאָס פלעמל פונם בליצלאָמפּ געווען דאָס איינציקע, וואָס האָט ניט קיין מורא געהאַט אַרויסצוקוקן דורכן פענצטער צום בית־עלמין. איך ווייס ניט, ווי אַזוי דער רבי ר׳ הערש, אָבער מיר, יינגלעך, האָבן גוואַלטיק מורא געהאַט. מתים זיינען אַרומגעלאָפן אין תכריכים צווישן די ביימער און געזוכט אָפּצוטאָן שפּיצלעך די לעבעדיקע. זיי פלעגן אויפבינדן די בענד־לעך פון די שיך, כדי מ׳זאָל זיך אין זיי פאַרפּלאָנטערן; זיי פלעגן אונטער־וואַרפן אַ שאָלעכץ פון אויבס, כדי מען זאָל זיך אויסגליטשן. און זיי פלעגן זיך אַפילו מטריח זיין, די מתים, און אַרויפקלעטערן אויף די ביימער און באַוואַרפן פון דאָרט מיט שניי.

— רבי, כ׳וויל קטנים, — האָט געמעלדעט אַ תלמיד און צוגעגעבן, אַז באַגלייטן וועט אים משה.

איינער אַליין האָט קיינער ניט געוואָגט אַרויסצוגיין. צוליב די שפּיצלעך פון די מתים האָט זיך פאַר יעדן פון אונז געפאָדערט — צו רעדן מיטן היינטיקן לשון — אַ „קאָנוואָי״, און הגם דער באַגלייטער האָט ווייניק־וואָס געקאָנט באַשיצן קעגן די כיטרע שטיק פון די מתים, איז עס אָבער געווען היימלעכער צו אַנטלויפן אין צווייען.

היינט ווערט מיר קלאָר, פאַרוואָס מיר האָבן ביי די מתים צוגענומען זייער גאַנצע סטאַטעטשנעקייט און חשיבות און זיי געזען בלויז אין דער ראָלע פון פּשוטע ווייסע־חברהניקעס, וואָס רק זיי טראַכטן, ווי אַזוי מען טוט אָפּ עפּעס אַ גוט שפּיצל די חדר־יינגלעך פון קאַמינקער קלויז. מיר האָבן באַשאַפן די מתים לויט אונזער געשטאַלט און לויט אונזער גלייכעניש. מיר זיינען גע־ווען קונדסים און שטיפערס, האָבן די באַשעפענישן פון אונזער פאַנטאַזיע ניט געקאָנט זיין אַנדערש. אַי, פאַרוואָס מיר האָבן די מתים געמאַכט נאָך

פאַר גרעסערע ווייסע־חברהניקעס, ווי מיר אַליין זיינען געווען, — איז דאָס געווען דערפאַר, ווייל מיר האָבן געגאַרט נאָך שלימות אין שטיפעריי. אין גויאישע גאַסן זיינען מיר דעמאָלט ניט געגאַנגען און צווישן די לעבעדיקע יידן איז קיין ערגערס פון אונז ניט געווען. האָבן מיר דערפאַר דעם טשיפיק פון קונדס־פולקאָמענקייט אָנגעטאָן די מתים, וואָס האָבן אונז געהאַט צו פאַר־דאַנקען ס׳לעבן.

אין חדר גופא, אין דער וויבערישער אָפּטיילונג פון דער קאַמינקער קלויז, דרייט זיך אַרום דער רבי ר׳ הערש צווישן די בענק און גיט אַכטונג ווי מען לערנט. ער לערנט ניט אַליין, ער איז בלויז משגיח און פאַרהערט. לערנען מיט די תלמידים לערנען די בעלפערס. איינעם אַזאַ בעלפער געדענק איך באַזונדערס. ער האָט געהייסן שמחה. דאָס פּנים זיינס איז געווען אַ מאָדנער צונויפשטעל: אַ פּאָר דייטשע וואָנסעס אַרויפגעדרייט אַלאַ ווילהעלם דער צווייטער און אַ קיילעכדיק, פרום־חסידיש בערדל. ער פלעגט זיך פאַר אונז, תלמידים, באַרימען מיט זיין אויסגעשריבענער האַנטשריפט און ער האָט טאַקע קיינמאָל ניט אויפגעהערט זי אויסצושרייבן. ער האָט שטענדיק גע־האַלטן אַ טינטן־בליישטיפט אין האַנט און וואו ערגעץ אַ ניט־באַשריבן טאָוועלע אָדער אַ גלאַטיק שטיקל פּאַפּיר, האָט ער איינגעטונקען דעם בליי־שטיפט אין דער צונג און אָוועקגעלייגט זיין חתימה. אָט די דאָזיקע ליידנ־שאַפט אונטערצושרייבן זיך איז ביי שמחה בעלפער אפשר געווען דער טיפער אויסדרוק פון אַ באַגער נאָך מאַכט, פון אַ באַדערפעניש אַרויסצוגעבן באַפעלן. אויב מיין זכרון נאַרט מיך ניט אָפּ, איז שמחה דערנאָך פרייוויליק אַוועק צום מיליטער, זיך דערדינט צום ראַנג פון אַ פעלדפעבל און געבליבן אַ מיליטע־רישער פּראָפעסיאָנאַל. די בעלפערישע ליידנשאַפט זיך אונטערצושרייבן און די ווילהעלמיש־אַרויפגעדרייטע וואָנסעס האָבן סוף־כל־סוף געפונען זייער תיקון.

דער רבי ר׳ הערש איז אַ הויכער, כאַרנער און עפּעס אַ מאָדנע־אָפּגע־היטער ייד. אַז ער איז כאַרנע, באַווייזט ער דערמיט, וואָס זיין זשאַקעטל איז אָן אַ שפּרענקעלע שטויב, און ווען ער טרינקט מילך, גיט ער אַכטונג, אַז קיין טראָפּן זאָל חלילה ניט אַראָפּרינען אויף דער שיין־אויסגעקעמטער באָרד. אָפּגעהיט ווידער איז ער, ווייל ער רעדט שטיל און מיט אַ קרעכץ און אויך דערמיט, וואָס מיר, יינגלעך, דערציילן זיך, אַז דער רבי באַשטעלט אָשר־יצר־פּאַפּיר פון אויסלאַנד. פונוואַנען ס׳האָט זיך צו אונז גענומען

אָט די שקאָצעוואַטע רכילות? מן הסתם דערפֿון, וואָס דער רבי פֿלעגט האַלטן אַזאַ פּאַפּיר (אונז האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז עטלעכע מינים אַזעלכע פּאַפּירן) אונטערן שלאָס אין אַ העכסט־פּריוואַטן שאַפֿקעלע. מיר האָבן דערפֿון געדרונגען, אַז דער רבי אונזערער האָט פֿאַרשידענע פֿאַרבאָרגענע מיחושן, וואָרים אַן אויג פֿון עמיצן פֿון אונז, יינגלעך, האָט אַמאָל, בעת די טויערן פֿון דעם געהיימנישפֿולן שאַפֿקעלע האָבן זיך געעפֿנט, דערטאַפּט אויך דעם שיין פֿון פֿאַרשידנפֿאַרביקע רפֿואה־פֿלעשעלעך. דער זיבן־און־זיבעציק־יעריקער ר׳ הערש, באָך אַן איבערגעשטאַנענער לונגן־אַנטצינדונג אין יאָר 1940 אין ניו־יאָרק, איז געווען אַ לעבעדיקע און פֿאַר מיר פֿריידיקע אָפּלייקע־נונג פֿון אַלע יינגלשע רכילותן פֿון די יאָרן 1904 און 1905 אין קאָלאָמיי.

צי געדענק איך אַן אייגענעם אָדער אַן אַנדערן תּלמידס אינצידענט מיט מיין רבין ר׳ הערש ראַט? אָ, יאָ! דער אינצידענט, וואָס האָט זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון, האָט אַוועקגעשטעלט ר׳ הערשן אין אַ באַזונ־דערס סימפּאַטישן ליכט פֿון אַן איידעלן ייד, און אַ דאַנק דעם דאָזיקן צונויפֿ־שטויס האָב איך מיך דערנאָך באַקענט מיט אַן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד פֿון דער נאָענטער יידישער פֿאַרגאַנגנהייט אין קאָלאָמיי, וואָס כאַראַקטעריזירט אין אַ היפּשער מאָס דעם רעבעלישן גייסט פֿון מיינע לאַנדסלייט, די פּאָקו־ציער כמעט געבערגס־יידן.

איינער פֿון די בעסערע תּלמידים, מעגלעך, אַז עס איז געווען עלציע פּריש (געפֿאַלן אויפֿן איטאַליענישן פֿראָנט אין יאָר 1916) אָדער ליפּע האָראָוויץ (היינט באַנקיר אין תּל־אָביב), אָדער גאָר יצחק בראַווער (היינט פּראָפֿעסאָר אין חיפֿה׳ער טעכניקום), האָט פֿאַרקלאָגט פֿאַרן רבין איינעם פֿון די וויניקער גוטע תּלמידים מיטן נאָמען פֿרידבערג, אַז ער איז פֿאַר דער צייט אַהיימגעגאַנגען פֿון חדר. אָנשטאָט זיך צו נעמען צו פֿרידבערגן, האָט ר׳ הערש גאָר גוט אויסגעמוסרט דעם פֿאַרקלאָגער. מיר געדענקט זיך, אַז ער איז געווען בייז און אויפֿגערעגט, ווי איך האָב אים זעלטן געזען. ער האָט געטענהט ניט נאָר צום פֿאַרקלאָגער — מיר זיינען דעמאָלט געווען קינדער פֿון אַ יאָר אַכט אָדער ניין, — נאָר צו אונז אַלע, אַז אַ ייד דאַרף זיך אויסהיטן פֿון מסירה. אַ מסור — האָט ר׳ הערש געשריגן — מעג מען, לויט דער גמרא, צערייסן ווי אַ פֿיש אום יום־כּפּור, וואָס געפֿאַלט אום שבת. און מיר אַלע, די אַכט־יעריקע „מוסרים״, זיינען געשטאַנען און זיך צוגעהערט צו ר׳ הערשן, ווי צו אַ געביטער פֿון באַרג סיני, און האָבן אַלע געשוואוירן, אַז

מיין ערשטער חדר אין דער קאַמינקער קלויז

מיר וועלן ניט עובר זיין אויף מסירה ווי לאַנג מיר וועלן לעבן. און כלאחר יד האָט דעמאָלט ר׳ הערש אַ זאָג געטאָן: „איין מסור איז געווען אין קאַלאַמיי, יידעלע שבתיס, האָבן יידן מיט אים געלערנט בלק, אַז ער האָט שוין פאַר־זאָגט זיינע קינדס־קינדער ניט צו מסרן״.

איך האָב נאָך דעמזעלבן אויפדערנאַכט דערקוטשעט אינדערהיים, מען זאָל מיר דערציילן די מעשה מיט יידעלע שבתיס. כ׳האָב עס ניט געקאָנט פועלן. מען האָט מיך אָפּגעפּטרט מיט זאָגעכצער, וואָס האָבן גאָרניט גע־זאָגט און האָבן זיך לייכט פאַרגעסן. יידעלע שבתיס האָט אָבער יאָרנווייז געגראָבלט מיין נייגעריקייט. כ׳האָב געוואָלט וויסן, וואָס פאַר אַ בלק האָבן דאָס קאָלאָמייער יידן מיט אים געלערנט? ערשט אַרום סוף יאָר 1914, ווען פאָניעס חילות האָבן אָקופּירט די שטאָט און יידן האָבן זיך פיר אַזייגער נאָכ־מיטאָג געמוזט פאַרשליסן אין די הייזער, — ערשט דעמאָלט בין איך געוואָר געוואָרן די מעשה מיט יידעלע שבתיס.

מיט מיין זיידן בשכנות האָט דעמאָלט געוואוינט אַ ייד מיטן נאָמען נטע סאַלפּעטער. און געווען איז ר׳ נטע איין גרויסער ים מיט מעשיות און געשיכטעס און דערצו אַ וואונדערלעכער דערציילער, וואָס האָט אַלעמאָל גע־האַט צו דער האַנט דאָס ריכטיקע בילד און דעם ריכטיקן פאַגלייך. דער נוסח פון דערציילן איז ביי אים געווען אַ שפּאַנענדיקער, אַ פאַקנדיקער און אָפטמאָל אַ ביסל אַ שונדיסטישער. אָבער אינמיטן דעם שפּאַנענדיקסטן מאָ־מענט פון דער געשיכטע, ווען אַלע אויגן און אויערן זיינען געהאַנגען אָן זיינע ליפּן, פלעגט זיך אים פאַרוועלן אַריינפלעכטן אַ לירישע פּרטימדיקע נאַטור־באַשרייבונג, וואָס מיר דאַכט זיך, אַז איר גלייכן איז נאָר צו געפינען ביי שלום אַשן. ר׳ נטע פלעגט אַריינקומען יעדן פאַרנאַכט, דורך דער הינטערשטער טיר, צו מיין זיידן, האָט גענומען קודם אַ גוטן שמעק טאַבאַק, גענאָסן איינמאָל און צוויימאָל און פופצנמאָל נאָכאַנאַנד, און דערנאָך, אַז ער האָט זיך באַרואיקט, זיך תיכף גענומען דערציילן.

איז אין איינעם אָן אויפדערנאַכט בין איך צוגעשטאַנען צו ר׳ נטען, ער זאָל איבערגעבן די מעשה מיט יידעלע שבתיס. מיין זיידע איז געווען קעגן דעם. יידעלע — האָט ער געטענהט — איז שוין היפּשע עטלעכע יאָר אויפן עולם־האמת, און ס׳שיקט זיך ניט, אַז מיר דאַ זאָלן דערציילן שלעכטס און אריינשפּילן אין מויל אַריין דעם קטיגור. איך האָב מיך קוים איינגעבעטן ביים זיידן און ר׳ נטע איז תיכף געווען גערן צו דערציילן.

אַ שטאָט מיט יידן

— יידעלע שבתיס — האָט ר׳ נטע גענומען מאָלן — איז געווען אַ קליין יידל, מיט טיפע ברילן און מיט אַ בערדל מיט צוויי שפּיצן, וואָס יעדער שפּיץ איז זיך געגאַנגען זיין וועג; און ער, יידעלע, איז זיך אויך געגאַנגען זיינע אייגענע ניט־יידישע וועגן. ער איז געווען אַן איינגייער ביים שטייער־אַמט און ביים סטאַראָסטע. ביים שטייער־אַמט האָט ער ליב געהאַט צו דער־ציילן, אַז דער און יענער בעל־הבית מאַכט קירהן אַ פאַלשן חשבון. ביים סטאַראָסטע, ווידער, האָט ער ליב געהאַט צו פּלאַפּלען, אַז משולם וועלוול קרעמער האַלט אָפן אום זונטאָג און אַז בערל ווינקלער איז אַ ווינקל־אַדוואָקאַט. מען האָט געזען, אַז אין שטאָט גייט אַרום מסירה, אָבער מען האָט ניט גע־וואוסט וועמען חושד צו זיין. ביז דער בעל־דבר האָט זיך אַליין אויסגעגעבן. יידעלע, אַחוץ דעם וואָס ער האָט זיך פאַרנומען מיט מסירה, האָט ער נאָך — מיינע רייד זאָלן אים ניט שווער זיין — ליב געהאַט געלט. קומט ער איינמאָל אַריין צו משולם וועלוול קרעמער און זאָגט אים, אַז ער קאָן אים באַפרייען פונם סטאַראָסטעס געלט־שטראָף פאַר האַלטן זונטאָג אָפן, נאָר ער וויל כך וכך. משולם וועלוול איז געווען אַ בייזער ייד און אַ שטיק בעל־גאווה, האָט אים פאַרדראָסן, סטייטש, עפּעס אַ יידעלע שבתיס, וואָס האָט אַ גויאיש שענקל אויסער דער שטאָט ביים ווערבישער וועג, זאָל זיין אַ שתדלן פאַר אים, משולם וועלוולען, וואָס איז דער גרעסטער שפּעצעריי־געוועלבער אין שטאָט? האָט ער זיך מיט אים געקריגט, אים באַליידיקט און אים געמאַכט מיט דער בלאָטע. פון דעמאָלט אָן איז יידעלע געוואָרן צו־להכעיס אַן אָפענער מסור, וואָס האָט שיינע עטלעכע יאָר אָנגעטאָן צרות די קאָלאָמייער יידן.

— דו ווילסט דאָך אָבער וויסן, — האָט זיך ר׳ נטע צו מיר אַ ווענד געטאָן, — וואָס יידן האָבן אָפּגעטאָן דעם מסור, וועל איך עס דיר מאַכן בקיצור. אין אַ שמיני־עצרת פאַרנאַכט — ס׳האָט געמוזט זיין תרנ״ב אָדער תרנ״ג — זיינען די שענסטע בעלי־בתים געזעסן, ווי געוויינלעך, ביים רב. מען האָט געגעסן, געטרונקען, געזונגען און געטאַנצט. דערנאָך האָט מען אָנגעצונדן די שטורקאַצן און זיך גענומען גיין, טאַנצנדיק, איבער די גאַסן צו די קלויזן. פּלוצים האָט עמיצער פון די צעטאַנצטע יידן אַ זאָג געטאָן: וואָס הייסט אַ שטאָט זאָל זיך לאָזן טרייבערן פון אַזאַ עוכר־ישראל, ווי דער יידעלע שבתיס? מען האָט דעם פרעגער ניט געענטפערט. נאָר אַ טייל פון די גייערס האָט אַ געשריי געטאָן: יידעלע שבתיס ימח שמו! האָט דערויף דער אַנדערער טייל, גלייך ווי עמיצער זאָל געווען איינלערנען מיט זיי,

מיין ערשטער חדר אין דער קאַמינקער קלויז

געענטפערט בציבור: אָ־מן! און מען ווייסט ניט ווי אַזוי ס׳איז געשען, דער גאַנצער עולם האָט זיך פאַרקערעוועט אויפן ווערבישער וועג צו יידעלעס הויז. אָנגעקומען אַהין, האָבן זיך די חשובסטע בעלי־בתים, גלייך ווי עפּעס אַ פרעמדע קראַפט האָט זיי געשטויסן און זיי האָבן געמוזט געהאָרכן, אַ נעם געטאָן צעוואָרפן דאָס הויז. ביים ליכט פון די שטורקאַצן האָבן יידן ביז שפּעט איינדערנאַכט מיט די הוילע הענט אָפּגעריסן דעם דאַך און איינגע־וואָרפן דעם גרעסטן טייל פון די ווענט. יידן זיינען דעם שמיני־עצרת ניט געגאַנגען קיין הקפות, ניט געדאַוונט קיין מעריב און דערצו נאָך געאַרבעט, וואָס הייסט געאַרבעט, טאַקע געהאָרעוועט אום יום־טוב. דער רב ר׳ יעקב תאומים האָט דערנאָך אַרויסגעגעבן עפּעס אַ תשובה.

אָבער אַ גאַנצע שטאָט, כ׳מיין הונדערטער יידן, קאָן מען ניט איינזעצן. האָט דער ראש־הקהל אויסגעשתדלט ביים געריכט אַ פאַרגלייך. מען האָט יידעלען באַצאָלט פאַר זיין הויז און קהל האָט עס איבערגענומען. יידעלע אַליין איז פאַרשוואונדן ולא ידע איש את קבורתו — און קיינער ווייס ניט וואו זיין געביין איז אַהינגעקומען — האָט ר׳ נטע פאַרענדיקט מיט טריאומף זיין מעשה.

און איך מוז מודה זיין, איך האָב מיטגעפילט זיין טריאומף. איך בין געווען שטאָלץ אויף מיינע קאַלאַמייער יידן.

מענדעלע פערעלע דער רביצינס פראַוועט חסידות אין דער אַטיניער קלויז

דער בעסטער תנ"ך־ און דקדוק־מלמד אין שטאָט איז געווען ר' וואָוויק קוגל. פאַרוואָס מ'האָט אים געגעבן אַזאַ פעטן צונאָמען האָט קיינער אויף זיכער ניט געוואוסט. מ'האָט זיך בלויז דערציילט, אַז וואָוויק האָט דעם טיטל געירשנט פון אַן עלטערזיידע, וואָס האָט געהאַט אַ ספּעציעלע ליידנשאַפט צו גוטע און געשמאַקע קוגלען. דער דאָזיקער עלטערזיידע — האָט מען געלאַכט — איז איינמאָל אין אַ שבת, ווען אַ הייסער, געראָטענער קוגל האָט זיך אַרויס־געקאַטשעט פון אַ לאָקשן־טאָפּ און גענומען ווינקען צו אים מיט כיטרע פעט־אייגעלעך, אַריין אין אַזאַ התפעלות, אַז ער איז אויפגעשפּרונגען פונם בענקל און אָפּגעהויבן דאָס שטריימל מיט אַ ברייטן זשעסט פון באַזונדערן כבוד. אַזוי זאָל ער זיך האָבן פאַרדינט זיין צונאָמען, וואָס איז איבערגעגאַנגען בירושה צו זיינע אייניקלעך און אוראייניקלעך.

אויסערלעך איז ר' וואָוויק געווען די סאַמע פאַרקערפּערונג פון ישוב־הדעת און חשיבות. ער איז געווען ניט קיין הויכער, אַ ברייט־פּלייציקער און געהאַט שטענדיק אַ געוואויגענעם און געמאָסטענעם גאַנג. די האָר אין זיין ווייסער באָרד האָבן זיך געהאַלטן לייטיש און אויף אַ דיסטאַנץ פון דרך־ארץ איינע פון דער אַנדערער. די ווערטער פון זיין מויל זיינען אַרויסגע־קומען איינציקווייז און מיט אַ באַזונדערער פאַרזיכטיקייט. מ'האָט געהאַט ס'געפיל, אַז זיי קוקן זיך קודם גוט אַרום פון אַלע זייטן, צי ס'איז ניטאָ קיין סכנה, איידער זיי לאָזן זיך אין וועג אַריין. און אַז זיי זיינען אַרויסגעקומען, די ווערטער, איז יעדעס פון זיי געווען אָפּגעטאָקט און קלאָר און על־פּי דקדוק און זינגעוודיק על־פּי פּיוט.

און זיין פיזישן פרעסטיזש האָט ר' וואָוויק געהיט מיט דער וואַכי־קייט פון טויזנט אויגן. ער האָט געציטערט פאַר דער מינדסטער פאַרקריפּ־לונג פון זיין בריאות הגוף. באַזונדערס מורא געהאַט האָט ער פאַר צוויי זאַכן: פאַר אַ צוג־לופט און פאַר אָפּבריען זיך.

אַ טויער צו דער גאַס און אַ טויער אין הויף אַריין אוןביידע פאַנאַנדער־געפּראַלט אין די הייסע זומער־טעג. און איבערן לאַנגן קאָרידאָר, צווישן

טויער און טויער, לויפן קילע און שטיפערישע ווינטעלעך, וואָס זיינען כּלומרשט אויסן בלויז אייך אַ ביסל צו דערפרישן און אָפּצוטריקענען דעם שווייס. פאַר אָט די ווינטעלעך היט זיך ר' וואָוויק מער ווי פאַר די בייזע ווינטערדיקע צפון־ווינטן. ער געטרויט זיי ניט. ער הילט זיך דערפאַר איין דעם קאָפּ מיט אַ שווערער שאַל אַפילו אין הייסטן תמוז־טאָג, ווען ער דאַרף דורכגיין דורך זייער „גן־עדן" אין הויף אַריין. און ניט מער צוטרוי ווי צו די מילדע זומער־ווינטן ווייזט ר' וואָוויק אַרויס צו די כּלומרשט אָפּ־געקילטע גלעזלעך ביי די נאַפט־לאָמפּן. זיי שטייען טאָקע איבערן טאָג אויסגעפּוצטע און אויסגעסטראַיעטע און שווערן זיך, אַז זיי האָבן שוין 24 שעה קיין פלאַם ניט געזען, אָבער ר' וואָוויק גלויבט זיי ניט. אַלעמאָל ווען ער נעמט אַזאַ גלעזל אין האַנט אַריין און וויל אָנצינדן דעם לאָמפּ, האָט ער מורא, טאָמער האָט ער זיך אָפּגעבריט. כאַפּט ער זיך אָן צוליב גרויס פאַר־זיכטיקייט ביים לעפל פון אָן אויער און גיט אַ מיושבן, כּמעט ריטמישן גע־שריי: „אָר־וואַ!".

און עס העלפט ניט די גאַנצע פאָרזיכטיקייט. ר' וואָוויקן דאַכט זיך כּמעט תמיד, אַז ער האָט געכאַפּט אַ צוג־לופט, און ער איז כּמעט תמיד זיי־כער, אַז ער האָט זיך אָפּגעבריט. פונקט ווי דער העלד פון מאָליערס באַ־רימטער קאָמעדיע: „דער איינגעבילדעטער קראַנקער", האָט ר' וואָוויק אַזוי שטאַרק מורא געהאַט פאַר קראַנקהייט, אַז ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן פאַר איר... אין דער קראַנקהייט. ווארים, וואָס איז אַ גרעסערע גאַראַנטיע קעגן פאַרקילן זיך, ווי זיך שוין האָבן פאַרקילט? און מיט וואָס איז מען זיי־כערער קעגן אָפּבריען, ווי מיט זיך שוין האָבן אָפּגעבריט? ווען דער דאָק־טאָר ביי מאָליערן גיט דעם מין „איינגעבילדעטן קראַנקן" צו פאַרשטיין, אַז ער איז געזונט, ווערט דער „קראַנקער" אויסער זיך פאַר שרעק. און מיט רעכט! ער איז גאָר געזונט?!

ניט אַנדערש איז עס געווען מיט ר' וואָוויקן. ווען זיין ווייב, קיילע די רביצין, פלעגט אָפּלאַכן פון זיין פאַרקילונג און פון זיין אָפּבריען, האָט זי זיכער ניט געוואוסט, אַז זי האָט איר מאַן דערמיט ניט באַרואיקט, נאָר פאַר־קערט, זי האָט אים אין פאַרשטאַרקט די אומרו און דעם פחד פאַר די זומער־ווינטן און לאָמפּ־גלעזלעך.

ר' וואָוויק האָט פאַרמאָגט אַ זעלטענע ליבשאַפט צו תנ"ך, אַ ליידנ־שאַפטלעכע פאַרערונג פאַר פּאָעזיע און אַ פאַרצערנדיקע אַמביציע צו זיין

אַ שטאָט מיט יידן

אַ מחבר. ווער ס'האָט ביי ר' וואָוויקן געלערנט תנ"ך, דער קען אים קיינמאָל אינגאַנצן ניט האָבן פאַרגעסן. ניט אַזוי צוליב די ווערטער, וואָס האָבן זיך איינגעקריצט אין מוח, נאָר צוליב דער מוזיק, וואָס האָט זיך איינגעגראָבן אין אויער אויף שטענדיק דאָרט צו בלייבן. ר' וואָוויק האָט געלערנט מיט די תלמידים ישעיה, עמוס און משלי (דאָס זיינען געווען זיינע באַליבטסטע שריפטן פון תנ"ך) אויף אַ ריטמישן אופן. ער האָט פאַרדעקלאַמירט אין אַ וואונדערלעכן זינג־זאַנג אַ פסוק ישעיה און די תלמידים האָבן אים דערנאָך איבערגעזאָגט, נייַן, — איבערגעזונגען צום טאַקט פון ר' וואָוויקס דיריזשיר־שטעקעלע. די אידישע איבערזעצונג פון די פסוקים איז געוואָרן אומוויכ־טיק, זי איז געמאַכט געוואָרן כמעט כלאחר יד אין די זינג־פויזעס. ביי ר' וואָ־וויקן איז ניט געווען דער עיקר, אַז זיינע תלמידים זאָלן קענען דעם אידיש־טייטש פון די ווערטער. אים איז געגאַנגען הויפטזעכלעך דעריין, אַז זיינע שילערס זאָלן איינלערנען יעדעס קאַפּיטל ווי אַ ליד מיט זיין אייגענעם ריטם און מיט זיין אייגענער מוזיק.

די וואָס האָבן געלערנט ביי ר' וואָוויקן אין חדר האָבן, אַ דאַנק דער דע־קלאַמאַטאַריש־מוזיקאַלישער מעטאָדע זיינער, אַריינגענומען אין זכרון אויף קיינמאָל ניט צו פאַרגעסן גאַנצע קאַפּיטלען פון ישעיהס רעטאָריש־שטורעמ־דיקע און ליריש־איינדרינגלעכע פסוקים און אויך גאַנצע קאַפּיטלען פון שלמה המלכס שאַרפע און טרעפלעכע סענטענצן. און איך מוז איצט באמת שטוינען, ווען איך דערמאָן זיך, מיט וואָס פאַר אַ צילזיכערקייט ר' וואָוויק האָט מיט זיין ספּעציפישער מוזיק פון קיינמאָל ניט־געשריבענע נאָטן געוועקט ביי אונז די פאַסיקע עמאָציעס צום נביאס געהויבענע ווערטער. ווען מיר האָבן אין ערשטן קאַפּיטל ישעיה נאָכגעזאָגט אָדער נאָכגעדונערט דעם רבין: ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו, ישראל לא ידע, עמי לא התבונן (אַן אָקס ווייס זיין בעל־הבית, און אַן אייזל די קאָריטע פון זיין האַר; ישראל ווייס ניט, מיין פאָלק קוקט זיך ניט אום), האָט אין אונז נאָכגעברומט דער הייליקער כעס פונם נביא און מיר האָבן מיט אים איניינעם געצאָרנט אויפן פאָלק ישראל. ווען ר' וואָוויק האָט אָבער אין פינפטן קאַפּיטל מיט זיין ליריש־ווייכער שטימע זיך גענומען פאַר אונז פּיעשטשען, אַז „אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו" (לאָמיר זינגען פון מיין ליבן פריינט דאָס געזאַנג פון מיין באַליבטן אויף זיין וויינגאָרטן), האָט ער אונז מיט דעם ריטם פון זיין דעקלאַמאַציע, מיט דער מוזיק, וועלכע ער האָט אַרויסגעכישופט פון די ווערטער, גערירט ביז צו

טרערן, און חדר־ייִנגלעך פון אַ יאָר צוועלף האָבן מיטן גאַנצן האַרצן דורכ־געלעבט דעם טיפן צער פון ישעיהס פּאַטעטישער פּאַראַבעל.

דער געזאַנג סאָלאָ און בציבור, וואָס האָט זיך געטראָגן פון ר׳ וואָוויקס חדר, האָט אַלעמאָל צוגעצויגן אַ גרויסן עולם פון דער גאַס צו די פענסטער. פאַרבייגייער האָבן זיך אָפּגעשטעלט און צוגעהערט ווי צו אַ גוטן בעל־תפילה מיט אַ כאָר. מיין באָבע, עליה השלום, פלעגט מודה זיין, אַז זי כאַפּט זיך אין זומער־טעג אַרויס אין הויף אַריין, זעצט זיך אַוועק אויף אַ בענקל מיט אַ מאַרעזשע אין דער האַנט און הערט זיך איין, ווי וואָוויק לערנט מיט די קינ־דער די רייד פון די נביאים, וואָס זיינען זיסער פון האָניק. אין די פאַרמיטאָגן האָבן די ניגונים פון אונזער חדר באַהערשט די גאַס מאָנאָפּאָליסטיש, אָן שום קאָנקורענץ. אין שפּעטן נאָכמיטאָג אָבער האָבן זיך שוין די פאַרבייגייער ניט געוואוסט ווי צו אייניקן. פון דער דערבייאיקער אָטיניער קלויז האָט זיך געריסן צו דער גאַס אַ דבקותדיקער געזאַנג פון פרייד, וואָס האָט ממש גע־צונדן די פיס צום טאַנצן. מענטשן פלעגן זיך אויפשטעלן אויף די שפּיץ־פינגער און אַריינקוקן דורך די הויכע פענצטער אין קלויז אַריין. און ר׳ וואָוויקס תלמידים האָבן געזוכט אַן אויסרייד, זיך אַרויסגעכאַפּט פון חדר אַ קוק געבן, וואָס עס קומט פאָר אין דער אָטיניער קלויז.

מענדעלע פערעלע דער רביצינס האָט אַלע נאָכמיטאָג אַליין פאַר זיך עוסק געווען אין חסידות. מענדעלע איז געווען אַ הויכער, דאַרער יונגערמאַן פון אַ יאָר עטלעכע און דרייסיק, מיט אַ טיפער יאַרמלקע, וואָס האָט געגרייכט ביז ווייט אין נאַקן אַריין, און מיט אַ שטענדיק פאַרדערעטן, קיילעכדיקן, סאַ־מעטענעם קאַפּעליוש אויפן שפּיץ קאָפּ. ווייסע־חברהניקעס האָבן געטענה׳ט, אַז די טיפע יאַרמלקע האָט זיך איר זין. זי האָט וואָס צו פאַרדעקן. ערב שבת־הגדול פלעגט מען אים שיקן געדרוקטע באַן־בילעטן פאַר אַ רייזע פון קאָלאָמיי ביז מצרים און שבת־הגדול נאָכמיטאָג האָט מען אים אָפּגעשפּילט טעאַטער פאַר די פענצטער. דאָס ווייב מיט די קינדער זיינען געשטאַנען אויף דער שוועל און האָבן געשאָלטן און די גאַס איז געשוואָלן געוואָרן פון געשריי און געלעכטער.

מענדעלעס מאַמע, פערעלע די רביצין, האָט זיך אויסגעוויינט אירע אויגן ביי פרעמדע לוויות, האָט אָפּגעהאָרעוועט די הענט ביי לעשן קוילן און ביי לייגן קנייטלעך פאַר אַ שטאָט מיט קינדער און זיך אָפּגענוצט דעם אָטעם ביים רייסן דעם אָרון־קודש פאַר צענדליקער קימפּעטאָרינס. אָבער פערעלע

אַ שטאָט מיט יידן

די רביצין האָט זי געהייסן דערפאַר, וואָס זי האָט געקענט מאַכן אַ „מלא" פּונקט אַזוי אָדער נאָך בעסער ווי אַ מאַנצביל. אין די ניסן־טעג פאַר פּסח און אלול־צייט האָט פּערעלע ממש געוואוינט אויפן בית־עולם און איז פון דאָרט יעדן פאַרנאַכט אַהיימגעקומען מיט אַ היפּשער אפּותיקא אין דער איינ־געבייטער קעשענע אונטערן פאַרטוך. יידן כּלי־קודש האָבן איר פאַרשאַלטן ס'געביין פאַר דער אומלאָיאַלער קאָנקורענץ אירער.

אָבער איר זון, מענדעלע, איז דער מאָמעס פּרנסה זייער צוניץ געקומען. ער האָט ניט ווייט פון דער אָטיניער קלויז געהאַט עפּעס אַ כמו שפּייז־געוועלבל, וואו ס'איז גאָרניט געווען צו באַקומען און וואו מ'האָט נאָך ווייני־קער געקאָנט עפּעס פאַרדינען. אַחוץ דעם האָט מענדעלע פיינט געהאַט דעם מין דאַרפן האָבן פּרנסה. פּרנסה, פלעגט ער זאָגן, איז אַפילו ניט קיין עסק פאַר ווייבער, און אַודאי ניט פאַר מאַנצבילן, וואָס דאַרפן עפּעס העכערס אין זינען האָבן.

דעמאָלט האָב איך אינאיינעם מיט אַלע אַנדערע געלאַכט פון מענדעלעס „זאָג", אָבער היינט איז מיר קלאָר, אַז אין אָט דעם דאָזיקן פייערדיקן אָטי־ניער חסיד האָט ווי אין יעדן גייסטיקן מענטש געלעבט אַ טיפע בענקשאַפט צו באַפרייען זיין רוחניות פונם פּרנסה־יאָך. ער פאַר זיך האָט עס אויסגע־פירט. די מסחרים אין דעם געוועלבל האָט פאַרזאָרגט זיין ווייב, וואָס איז געווען שטענדיק אויף דער צייט און שטענדיק מיט צוויי קליינע קינדער ביים פאַרטוך. די פּרנסה האָט געבראַכט צו טראָגן די מאַמע פונם בית־עולם. און ער אַליין? ער אַליין אין דעם גאַנצן פאַרמיטאָג געווען פאַרנומען מיט דאַווענען, מיט לערנען אַ בלאַט גמרא, מיט אַריינקוקן אין אַ מוסר־ספרל און מיט אַ חסידיש שמחהלע, אַז ס'האָט זיך געמאַכט.

אין אָטיניער קלויז האָט זיך מענדעלע קודם אָוועקגעזעצט ביי אַ שטענ־דער און געלערנט אַ שטיקל זוהר. דערנאָך האָט ער זיך אויפגעהויבן, אַרויסגענומען פון דער קעשענע אַ פלעשל בראָנפן מיט פאַרבייסעכץ, צוגע־רופן דודל שמש און מיט אים געטרונקען לחיים. נאָכן לחיים האָט מענ־דעלע אָנגעהויבן ציען אַ חסידישן ניגון און כּדי זיך אונטערצוהאַלטן ס'התלהבות האָט ער זיך צוגעפּליעסקעט מיט די הענט. די מעלאָדיע, וואָס האָט זיך פון באַגינען געצויגן זיס, אָבער שמאָל ווי אַ ריטשקעלע מיט טענער, האָט צוביסלעך גענומען וואַקסן אין היקף, ווערן פולער, מעכטיקער און זאַ־טער. מענדעלע האָט זיך אַוועקגעלאָזט אין אַ ריקודל, די פיס האָבן זיך

געהויבן, דער קאָפּ איז געווען הויך פאַרוואָרפן און די הענט, אויסגעשטרעקטע ווייט איבערן קאָפּ, האָבן געפּליעסקעט וואָס אַמאָל מיט אַלץ מער כוח. די פיס האָבן שוין געטאַנצט, אָבער דער גוף און די נשמה זיינען נאָך ניט געווען אין דער אמתער התלהבות. מ'האָט געזען, אַז מענדעלען איז די פּליעסקעריי מיט די הענט צו ווייניק. ס'פעלט אים אויס אינסטרומענט־מוזיק. מיטאַמאָל איז ער צוגעלאָפן צום עמוד, האָט אַ כאַפּ געטאָן די לייכטער און זיי פאַרוואַנדלט אין טאַצן. די מעשענע לייכטער, וואָס מענדעלע האָט אַריינגעטריבן קעגן זייער ווילן אין אַ מלחמה מיט זיך אַליין, האָבן אַרויסגעגעבן פון זיך קודם שטילוויטיקדיקע און דערנאָך אַלץ מער און מער פאַרצווייפלטע מאָדנע דומפּע קולות, ענלעך צו די פון אַ מענטשן, וואָס שלאָגט קאָפּ אָן וואַנט פאַר פאַרצווייפלונג. דידאָזיקע משונה־ווילדע גרילצן פון דער מעשענער מלחמה וואָלטן אפשר ביי אַן אַנדערן געהאַמעוועט די באַגייסטערונג און אָפּגעשטעלט די פיס פאַר שרעק. מענדעלען האָט דאָס צום התלהבות ניט געשאַדט. פאַרקערט, איצט האָט זיין גוף, ווי געמונטערט פון אַ טיפער אינערלעכער פרייַלעכקייט, זיך גענומען מיטטראָגן מיט די פיס צו עפּעס אַ וואונדערלעך־מיסטישן טאַנץ, וואָס האָט זידגאַרניט אָנגעקערט מיט דער גרילצעריי פון די לייכטער. אַ פולע האַרמאָניע איז בלויז באַשטאַנען צווישן דעם זיסן ניגון פון מענדעלעס לאַנגן האַלז מיט דעם דבקותדיקן טאַנץ פון מענדעלעס לאַנגן גוף.

מענטשן האָבן אַריינגעקוקט דורך די פענצטער. תלמידים פון ר' וואָרקעס חדר זיינען געשטאַנען ביי דער שוועל און האָבן געגאַפט. דודל שמש איז געזעסן ביי דער הרובע מיט תמעוואַטער פרייד און שרעק אויפן פנים. מענדעלע פערעלע דער רביצינס האָט קיינעם ניט געזען און קיינעם ניט געפילט. ער האָט זיך געוויגט אַמאָל אַ האַלבע שעה און אַמאָל היפש מער אין אַ פלאַקערדיקן טאַנץ, ווי ניט אויף דער וואָר, נאָר אין חלום.

אַז די באַוועגונגען פון זיין גוף האָבן זיך צוביסלעך גענומען איינשטילן, האָט מענדעלע אויסגעזען ווי איינער, וואָס איז אָקאָרשט אויפגעשטאַנען פון שלאָף נאָך אַ לאַנגן הנאהדיקן טרוים.

דודל שמש האָט גערן דערציילט אויף זיין שטאַמלענדיקן לשון, אַז דער אָטיניער רבי האָלט זייער פון מענדעלען. ער זאָגט, אַז מענדעלע אַרבעט איבער זיך ווי אַן אמתער צדיק און וועט נאָך אַמאָל דערגרייכן צו גרויסע מדרגות.

אַ שטאָט מיט יידן

איך האָב שוין מענדעלען ניט געזען אַריבער דרייסיק יאָר און וואָלט גערן געוואָלט וויסן, צי יענע עבודה פון פרייד און דבקות אין דער אַטיניער קלויז האָט אים ערגעץ דערפירט אין דעם שרעקלעכן אַרום פון טרויער און רשעות.

ר׳ וואָוויק האָט פון מענדעלען ניט געהאַלטן. ר׳ וואָוויק איז אויך געווען אַ הייסער חסיד פון דער קאָסעווער גזע און דערצו אויך אַ שטאַרקער ליבהאָבער פון מוזיק, אָבער אים זיינען געווען פרעמד גוזמאדיקע זשעסטן און איבערגעטריבענע העוויות, אַפילו ווען עס האָבן זיך אין זיי באַהאַלטן טיפע און לעבעדיקע סימבאָלן. אַזוי ווי ער האָט ניט געוואָלט קאָנקורירן מיט מענדעלען אין הלכות מוזיק, האָט ער אין די נאָכמיטאָגן, ווען דער שכן האָט געטאַנצט אין דער אַטיניער קלויז פאַר גאָט ברוך הוא, אָוועקגעלייגט דעם תנ״ך און אָנגעהויבן צו לערנען דקדוק מיט די תלמידים.

אויך פאַר דקדוק האָט ר׳ וואָוויק געהאַט זיינע אַן אייגענע, אַ פאָעטישע מעטאָדע. פאַר יעדן גראַמאַטיקאַלישן כלל באַזונדער האָט ר׳ וואָוויק פאַרפאַסט אַ ליד און די תלמידים האָבן בלויז געדאַרפט לערנען אויף אויסנווייניק און דעקלאַמירן דעם רבים לידער. די כללים זיינען נאָכגעלאָפן נאָך די פערזן.

יאָרנלאַנג האָט ר׳ וואָוויק געאַרבעט אויף דער מעטאָדע און יאָרנלאַנג האָט ער געכאָוועט די אַמביציע אַרויסצוגעבן אַ דקדוק אין גראַמען. און אַז ער האָט דעם חלום זיינעם פאַרווירקלעכט, האָט ער איבערגעלעבט אַ גרויסע אַנטוישונג און די אַנטוישונג האָט שיער ניט געפירט צו אַ שריפה אין שטאָט.

מיין רבי ר׳ וואָוויק קוגל שרייבט אַ ספר

ר׳ וואָוויק איז געווען חוץ אַ בעל־דקדוק אויך אַ פּאָעט. מען דאַרף עס ניט פאַרשטיין אַזוי, אַז ער האָט זיך סתם אין דער וועלט אַריין געקענט אַוועקזעצן שרייבן לידער. דאָס ניט. נאָר אויב ס׳האָט זיך געמאַכט אַ געלעגנהייט און מ׳האָט באַדאַרפט האָבן אַ גוטן שיר, האָט מען זיך געווענדט צו ר׳וואָוויקן.

ר׳ וואָוויק איז נאָך געווען אַ יונגערמאַן, ווען ער האָט געהאַט זיין ערשטן גרויסן דיכטערישן דערפאָלג. ער פלעגט אונז, תּלמידים, ניט מיט ווייניק שטאָלץ ווייזן די קאָפּיע פון דעם ליד, וואָס ער האָט פאַרפאַסט לכבוד דעם קייסער פראַנץ יאָזעפס באַזוך אין קאָלאָמיי. דעם קייסערס וויזיט איז אויסגעפאַלן פּונקט אום יום־כּפּור. אין אַלע שולן און קלויזן האָט מען פאַרפרי אָפּגעדאַווענט שחרית און אַרום צען אַזייגער פאַרמיטאָג האָט זיך די גאַנצע שטאָט אַ לאָז געטאָן באַגעגענען דעם קייסערס קאַרעטע. מיט פראַנץ יאָזעפן אויבנאָן איז געזעסן דער לעמבערגער גובערנאַטאָר, אַקעגן אים — דער קרייז־האַופּטמאַן מיטן אַדיוטאַנט, און אויפן באָק לעבן קוטשער — דער קאָלאָמייער בירגערמייסטער ד״ר טראַכטענבערג, וואָס האָט צוליבן קייסערס כּבוד אויף זיך גענומען די עבירה צו פאָרן בפרהסיא אין אַזאַ הייליקן טאָג ווי יום־כּפּור.

אָבער דער פייערלעכסטער מאָמענט איז יענעם יום־כּפּור תר״מ (1880) — האָט אונז ר׳ וואָוויק דערציילט — געווען, ווען פראַנץ יאָזעף איז צוגעגאַנגען צו דער יידישער דעלעגאַציע, האָט אַ קוש געגעבן דער ספר־תורה און דער ראש־הקהל האָט אים דערלאַנגט צוויי פאַרמעטענע לויב־געזאַנגען אויף העברעאיש און אויף דייטש. דער לשון־קודשדיקער איז געווען געשריבן פון זאב בן ר׳ משה ראָזנקראַנץ. עס איז ניט שווער צו טרעפן, אַז דאָס איז געווען דער שבת־יום־טובדיקער נאָמען פון מיין רבין וואָוויק קוגל.

פון דעמאָלט אָן איז ר׳ וואָוויק געוואָרן דער אָפיציעלער שטאָט־טרובאַדור פאַר אַלע וויכטיקע געלעגנהייטן. און עס קאָן זיין, אַז שוין אין יענע טעג האָט ער ביי זיך באַשלאָסן, אַז דער העברעאישער דקדוק איז ניט קיין קלענערער מיוחס פון פראַנץ יאָזעפן און פאַרדינט, אַז מ׳זאָל אים אויסזינגען און באַזינגען אין שיין־געטאָקטע פערזן מיט גראַמען.

אַ שטאָט מיט יידן

איך זאָג, אַז מעגלעך שוין דעמאָלט איז ביי ר׳ וואָוויקן רייף געוואָרן דער באַשלוס אַרויסצוגעבן אַ ספר, וואָרים דורות תלמידים זיינען דורכגעגאַנגען דורך ר׳ וואָוויקס חדר און קיינער געדענקט ניט, ווען ס׳איז געווען דער אָנהויב. יעדע גענעראַציע האָט געהאַט איר חלק אין ספר, אָבער בכל דור ודור האָט עס גראָד געהאַלטן ביים פאַרענדיקט ווערן. ווען איך בין אָנגעקומען צו ר׳ וואָוויקן אין חדר אַריין, איז דער חיבור טאַקע שוין געווען פאַרענדיקט. אַ צוויי הונדערט גלאַטע ווייסע פאַפנדעקלעך זיינען געווען באַשריבן מיט פערלדיקע שורות און האָבן געוואַרט, אַז מ׳זאָל זיי אַוועקטראָגן צום דרוקער שמעון טייכער. לעבן די גרויסע פאַפנדעקלעך מיט פערזן זיינען אין שופלאָד געלעגן און געוואַרט קליינע פאַפנדעקלעך, אויף וועלכע עס זיינען מיטן שענסטן כתב געווען אויסגעצירקלט אַדרעסן. דאָס האָבן דורות יינגלעך צוגעגרייט די נעמען פון די טאַטעס, זיידעס, פעטערס און סתם קרובים פון איצטיקע און געוועזענע תלמידים, וואָס וועלן קויפן דעם ספר וויבאַלד ער וועט זיך נאָר באַווייזן.

אין מיין ערשטן זמן ביי ר׳ וואָוויקן איז געשטאַנען די פּראָבלעם פון אַ שער־בלאַט. דער רבי האָט דאָס שער־בלאַט אַליין געצייכנט. אומצאָליקע פּראָיעקטן, וואָס זיינען שוין געווען אַרויסגעענדיקט ביז צום לעצטן שטריכעלע, האָט ער פאַרבראַקירט. איצט האָט ער פאַר די תלמידים פאַרגעלייגט די נייסטע צייכענונג. עס איז דאָס געווען דער באַקאַנטער ביבלישער מאָטיוו פון צוויי כרובים און אַ שווערד, וואָס שאָקלט זיך אין דער מיטן פון איין זייט צו דער אַנדערער. אָט דער סימבאָל פון דער ערשטער פּאָליציי, וואָס דער רבונו של עולם האָט אַוועקגעשטעלט קעגן מענטש ביים טויער פון גן־עדן, האָט געזאָלט אויסדריקן דעם געדאַנק פון ר׳ וואָוויקס ספר אַזוי צו זאָגן: די העברעאישע גראַמאַטיק איז ווי אַ שווערד, וואָס לויערט אויף יידישע קינדער זיי צו פאַרצוקן, אויב זיי וועלן, חלילה, אויסלאָזן אַ דגש, וואָס קומט דער „פ״ על־פּי דין, און וועלן ניט אונטערשפּרייטן עפּעס אַן „ע״ מיט אַ חטף פתח ווי געהעריק.

איצט קומט מיר פאָר, אַז דער סימבאָל איז אַ צו אַכזריותדיקער. וואָרים קאַרג אַנדערע סכנות לויערן אויף יידן פון אַזויפיל און אַזויפיל זייטן, דאַרף מען נאָך האָבן די שווערד פון גראַמאַטיק, וואָס זאָל פאַר אַ ליאַדע קלייניקייט שווינדלען פאַר די אויגן מיט איר שאַרפקייט און אַרויסנעמען די נשמה? אָבער דעמאָלט, אַרום 1907, זיינען געווען רואיקערע צייטן ווי

היינט און מ׳האָט נאָך, ווייזט אויס, געקענט קומען צום פאָלק ישראל אַפילו מיט גראַמאַטיקאַלישע פּרעטענציעס.

ביי שמעון טייכער איז זיין זעצעריי געווען אַ הייליקטום. מ׳האָט אַהין ניט אַריינגעלאָזט סתם אַזוי אַ מענטש, און אַ חדר־ייִנגל אַוודאי ניט. איז דערפאַר די צייט, ווען דאָס ספר האָט זיך געזעצט און געדרוקט (אַ גאַנצן ווינטער און היפּש אין פרילינג אַריין), געווען פאַר אונז אַ געהיימנישפולער גאָרטן אָן טירן. מ׳האָט זיך בלויז געקענט אַרויפדראַפּען אויפן פּלויט און כאַפּן אַ קוק מיטן אויג אָדער אַ קלאַנג מיטן אויער. נייגעריג זיינען מיר געווען, האָבן מיר ניט געזשאַלעוועט די יונגע פיס און געקלעטערט... וואָס־זשע האָט מען געזען? מ׳האָט געזען ווי דער רבי נעמט זיך אַרויס די אויגן ביי די קאָרעקטורן און קרעכצט, אַז דאָס ספר קאָסט אים אַ פאַרמעגן און שלעפּט אים אַריין אין חובות. און וואָס די רביצין האָט געזאָגט, האָט מען זיך שוין ניט באַדאַרפט באַזונדערס אָנשטרענגען צו הערן, ווארים קיילע האָט גערעדט הויך און מיט כוח פון מענה־לשון. אירע ווערטער געדענק איך ניט אַקוראַט, אָבער עס דערמאָנט זיך מיר, אַז אירע רייד זיינען געווען פול מיט שטעכיקן שפּאָט און האָבן ניט אַרויסגעוויזן קיין איבעריקע התפעלות פאַר איר מאַנס ליטעראַרישן אויפטו. ר׳ וואָוויק האָט פון קיילעס חוזק גע־האָט גרויס עגמת־נפש און מיר, ערב בר־מצווה־ייִנגלעך, האָבן דערפילט די גאַנצע חשיבות פון מענער, וואָס מעגן אַראָפּקוקן מיט ביטול אויף אַ ייִדענע, ווארים, וואָס, מישטיינס געזאָגט, פאַרשטייט זי שוין פון לשון־קודשדיקן דקדוק?

אַז דאָס ספר איז אַריבער פון שמעון טייכערס דרוקעריי צו משה סאַק אין איינבינדער־וואַרשטאַט, האָט פאַר אונז, ייִנגלעך, אויפגעהערט די מיס־טעריע און מיר זיינען געוואָרן גרעסערע מחותנים ווי דער מחבר אַליין. ביי משה סאַק אין ווערקשטוב האָט איעדער פון אונז אויפגעלאָדן אויף זיך אַ גאַנצן אָרעם מיט ביכער און אים מיט גרויס גאווה געטראָגן איבער די גאַסן צו ר׳ וואָוויקן אין חדר אַריין. אונטער דער לאַסט פון די ספרים האָבן מיר זיך געפילט גלייך מיר אַליין זאָלן זיין די מחברים פון די שיינע דקדוק־לידער און פון דעם וואונדערלעכן שער־בלאַט מיט די כרובים. און מיר האָבן ליב געהאַט יעדעס בוך באַזונדער, יעדעס באַזונדער געגלעט און געפּיעש־טשעט. מיר האָבן ביי יעדן איינעם פון די ספרים געטריקנט די פייכטקייט פונם ליים מיט ניט ווייניקער פאַרזיכטיקייט און ליבשאַפט ווי אַ מאַמע ווישט

אַ שטאָט מיט יידן

אַפּ דעם שווייס פון איר קינדס שטערן. מיר האָבן געמישט די בלעטער מיט הנאה און מיט דער זיכערקייט, אַז יעדן בלאַט קומט אַ קוש אין באַק פאַר זיין וואוילקענעוודיקייט.

דער איינבינדער משה סאַק און זיין געזעלן חיים יידל האָבן אויף אונז, ייִנגלעך, געקוקט אי מיט שאַדנפרייד און אי מיט ביטול. חיים יידל האָט הנאה געהאַט, וואָס בעל־הבתישע קינדער וואַשען זיך אונטער מיט שווערע ספרים. „נישקשה, — פלעגט ער אַ זאָג טאָן צו איינעם פון אונז, וואָס האָט אָקאָרשט אויפגעלאָדן משא, — גיי נאָר פּאַוואָליע, וועסט ניט צעבראָכן ווערן, ביסט ניט פון גלאָז!״ און דער איינבינדער משה סאַק פלעגט ניט קאָנען ליידן, וואָס די גימנאַזיסטלעך צאַצקען זיך צופיל מיט די ביכער. „וואָסי דער מער? — האָט ער אַמאָל אַ געשריי געטאָן. — וואָס גלעט איר אַזוי די ביכער, גלייך ווי זיי וואָלטן געווען הינטלעך?״

חיים יידל דער איינבינדער־געזעלן איז געווען דער ערשטער סאַמאָראָד־נער פּראָלעטאַריער, וואָס איך האָב זיך מיט אים באַגעגנט און זיך נעענטער דורכגעשמועסט אין מיין לעבן. ער איז געווען אַ הויכער, באַלייבטער און מיט אַ ביסל אומגעלומפּערטע באַוועגונגען פון הענט און פיס. דאָס בולטסטע אין זיין פּנים זיינען געווען די צוויי אַרויסשטאַרצנדיקע קינבאַקנס — די און אַ שיער טרויעריקע קינבאַקנס זיינע. אַזוי ווי איך געדענק אים, האָט ער אויסגעזען ווי אַ צווילינגס־ברודער פון משה לייב האַלפּערינס „האַרשבער דער קוילנטרעגער״. באַגלייך מיט האַרשבערן פלעגט ער אומבאַהאָלפן צעשפּרייטן „זיינע צוויי שוואַרצע שווערע הענט״, ווען ער פלעגט רעדן מיט אונז, בלייכע ריטער פון לאַטיינישער און העברעאישער גראַמאַטיק.

פון חיים יידלען האָב איך צום ערשטן מאָל געהערט זינגען לידער פון מאָריס ראָזנפעלד און אַברהם רייזין, און חיים יידל איז געווען דער ערשטער אָרגאַניזירטער יידישער סאָציאַליסט, וועלכן איך האָב געקענט, וואָס איז ניט געווען קיין פירער, נאָר אַ פּשוטער זעלנער. ער האָט זיך מיט גרויס מי געסטאַרעט נאָכצוזאָגן די שווערע עברי, וואָס חבר הילזנראַד האָט גע־לערנט. פונדעסטוועגן איז חיים יידלען ניט געקראָכן אין קאָפּ אַריין, אַז משה סאַק איז אַן עקספּלאָאַטאָר. זיין מייסטער משה סאַק איז געווען אַן אָרע־מאַן, וואָס איז אינאיינעם מיט אים פאַרשוואַרצט געוואָרן דרייצן־פערצן שעה

מיין רבי ר׳ וואָוויק קוגל שרייבט אַ ספר

אַ טאָג ביי דער איינבינדעריי און האָט באַגלייך מיט אים געהאַט קוים אַ מלבוש אַרויפצוציען.

חיים יידל האָט פיינט געהאַט זיין בעל־הבית, אָבער ניט ווייל ער „עסט אויף דעם מערוועדט פון זיין אַרבעט״, נאָר דערפאַר וואָס משה סאַק איז געווען, ווי ער פלעגט זאָגן, אַ פּריקרע און דעקוטשליווע יידל, וואָס קיינמאָל איז אים גאָרניט געפעלן. און נאָך האָט ער ניט ליב געהאַט זיין מייסטער פאַר זיין בעל־הבתישן אָנשטעל און פאַר זיין „פּאַרמאַלנאָסט״. משה סאַק — האָט חיים יידל פאַר אונז באַרעדט דעם איינבינדער — איז ווי דער ווינטער. שטענדיק האָט ער אַ פאַרפרוירענע באָז און אַז דו רעדסט מיט אים, איז טו דיר כאָטש אָן אַ לייבל, אַ רעקל אָדער אַ פעלץ, אַניט נעמט ער דיך דורך מיט קעלט. און חיים־יידל האָט ליב געהאַט דעם זומער, וואָס ווייס ניט פון קיין בעל־בתישע העפלעכקייטן און עטיקעטעס און פירט זיך ווי אַ נאַש־בראַט, כאָטש נעם אים אַרום און טאַנץ מיט אים אינמיטן די גאַסן.

אין אַ זומערדיקן, בלויען שבת־נאָכמיטאָג שפּאַצירט חיים־יידל אַ לאַנג־זאַמער און אַ פאַרטראַכטער אויף איינער פון די פּריצישע גאַסן אַרום דעם „פּאַלקס־גאָרטן״ אָדער טאַקע אין גאָרטן אויף די אַלעעס, וואָס זיינען אויס־געשאָטערט מיט דריבנע קיילעכדיקע שטיינדלעך. ער קייט פון דער קע־שענע אַ באַטעמט שבתדיק אייערקיכל, זינגט זיך אַ יידיש ליד, וואָס ער האָט זיך אָקאָרשט אויסגעלערנט אין פּועלי־ציון־פאַראיין און פאַרענדיקט גע־ווינטלעך מיט אַ „רוח אין משה סאַקס טאַטן אַריין!״ דאָס טוט ער מיט דעם לאַזונג זיינעם צוליב דעם חבר הילזנראַד, וואָס טענהט מיט אים איין, אַז ער מוז זיין קלאַסן־באַוואוסט, און אַ ביסל קילט ער זיך אויך ס׳האַרץ אויף משה סאַקן, וואָס רק ס׳געפעלט אים קיינמאָל גאָרניט.

אַחוץ וואָוויקס ביכער האָבן מיר אַלע דעמאָלט ליב געהאַט חיים יידלען. איך בין זיכער ניט מגזם, אויב איך וועל זאָגן, אַז משה סאַקס טרויעריקער איינבינדער־געזעלן איז אין יענע טעג געווען דער בעסטער אַגיטאַטאָר פאַר סאָציאַליזם צווישן די תלמידים פון וואָוויקס חדר. ניט ער האָט געוואוסט, אַז ער מאַכט אונז פאַר סאָציאַליסטן, און ניט מיר האָבן פאַרשטאַנען, וואָס עס מיינט סאָציאַליזם. אָבער חיים יידלס רייד און לידער האָבן פאַרמאָגט אַזאַ איידעלן און טיפן ריח פון ליבשאַפט צו וועלט און צו פרייהייט, וואָס האָט ניט נאָר דעמאָלט געוועקט אין מיר און אין מיינע חברים דאָס פיינטעלע מענטש, נאָר ער גייט מיר נאָך עד־היום נאָך, דער ריח, און מונטערט מיך ניט איין־מאָל אין שעהן פון ספקות.

א שטאָט מיט יידן

ניט לאַנג נאָך יענעם זומער האָט חיים יידל פּאַרלאָזט קאָלאָמיי און איז אַוועק זוכן גליק אין דער וויטער אַמעריקע. ווי אַזוי ס׳האָט זיך אים דאָ געלעבט, ווייס איך ניט. אָבער ווי אַזוי ער איז געשטאָרבן, בין איך ערשט דאָ אַנומלט געוואָר געוואָרן. ער איז געשטאָרבן עלנט, באַנטשע־שוויגיש, אין אַן איסט־סיידער שפּיטאָל. ער איז נאָך אַפילו קיין דרייסיק יאָר ניט אַלט געווען.

אַז די אַן ערך דריי הונדערט אַדרעסן, וואָס ר׳ וואָוויק האָט געהאַט צוגעגרייט, האָבן זיך אויסגעלאָזט, זיינען די איבעריקע ביכער געבליבן שטיין פאַרשעמטע און זיינען ווי עפּעס איבערנאַכט מיטאַמאָל אַלט געוואָרן. אין איין שיינעם טאָג האָבן מיר געהאָלפן קיילע דער רביצין אַרויפטראָגן די ספרים אויפן בוידעם. טויטע לויפן גיך — זאָגט אַ פראַנצויזיש ווערטל, און דער אָנדענק פון יענע מתים אויפן בוידעם איז אויך גיכער אויסגעוועפּט געוואָרן, ווי מען האָט זיך געקאָנט ריכטן. דערמאָנט אין זיי האָט ר׳ וואָוויקס אַ שטילער קרעכץ. ניט אַזוי די חובות — האָט ער געזיפצט — ווי די עסקא עסט אים אויף. און קיילע די רביצין ווידער האָט זיך פון צייט צו צייט אַ בייזער געטאָן, אַז דער גאַנצער ספר האָט איר אָנגעקערט אַ צרה אויפן קאָפּ.

ביז אין איינער אַן אָסיען־נאַכט — איך בין שוין לאַנג ניט געווען ר׳ וואָוויקס אַ תלמיד, נאָר בלויז זיין שכן — זיינען יענע שיין־געטאָקטע דקדוק־לידער מיטן וואונדערלעך־געצייכנטן שער־בלאַט ווידער אַרויפגעשוואו־מען אין זכרון צוליב אַ דינסטמיידל, אַ שלימעזאַלניצע, וואָס איז ניט געווען פאַרזיכטיק מיט אַ ליכט אויפן בוידעם.

לכתחילה האָט מען געמיינט, אַז ס׳ברענט אין דער אַטיניער קלויז. פון אונטער דעם בלעכענעם דאַך האָט געשפּאַרט אַ געדיכטער רויך. ביי דודל שמש האָט זיך אין יענער נאַכט די היקעוואַטע צונג צעבונדן און ער האָט קאָמאַנדעוועט מיטן ראַטונעק פון די ספר־תורהס, ווי אַ געבוירענער גבאי. פון דער אַטיניער קלויז ציט זיך אַ פּראָצעסיע מיט ספר־תורהס צו דער גרויסער שול. אַלע יידן, וואָס טראָגן די ספר־תורהס זעען אויס עפּעס צוויי מאָל אַזוי הויך ווי בייטאָג. דער הילוך זייערער איז סטאַטעטשנע, ווי ביי מתים. יעדע ספר־תורה איז אָנגעטאָן אין אַ גאָלד־געשטיקט מענטעלע, איז באַהאַנגען מיט זילבער און עלפנביין, ווי אין גרעסטן יום־טוב. דער אומהיימלעכער מאַסקאַראַד איז אָנגעקומען צו דער הויכער שול. די שווערע דעמבענע טויערן האָבן זיך ברייט פאַנאַנדערגעעפנט און אַריינגעלאָזט די

מיין רבי ר׳ וואָוויק קוגל שרייבט אַ ספר

שווייגנדיקע יידן מיט דער היילִיקער משא אויף די הענט. די ספרים לייגט מען אויס איינס אויפ׳ס אַנדער אויפן שולחן. די יידן לויפן צוריק צולייגן אַ האַנט צום ראַטונעק.

מיך אַליין געדענק איך אין יענער נאַכט אַ פאַרשלאָפענעם, אַ דורכגענעצטן פון דעם נודנעם, דריבנעם רעגן, וואָס האָט ניט אויפגעהערט ריזלען, און אַן איינגעקאָרטשעטן אונטער אַ פּאַק בעטגעוואַנט, וועלכן איך טראָג פון מיין זיידעס שטוב, צוויי גאַסן ווייטער, צו מיין פעטער מאָטל פּאָניע. אויף די טראָטוארן זיינען אָנגעשטעלט טישן, בענק און קאָמאָדן ניט צום דורכגיין. עטלעכע יידן לויפן דערווייל מיט קאַנען וואַסער, ביז עס וועלן קומען די פייער־לייט. ס׳האָט זיך דערהערט דאָס בריקען פון שטאַרקע פערד און די שאַר־פע געפייפעריי פון די פייערלעשערס. איך ווייס ניט פאַרוואָס, אָבער אַז די פייערלייט זיינען אָנגעקומען, האָבן די ווייבער גענומען שרייען, וויינען און ברעכן די הענט מיט מער אימפעט און מיט מער התלהבות, ווי פריער. אַזוי ווערט שטאַרקער דער געוויין ביי אַ לוויה, ווען די עגלה פאַרפאָרט און מען דערזעט, אַז עס ווערט ערנסט מיט דער קבורה.

—יידן, טראָגט צוריק די ספר־תורהס, ס׳האָט געברענט ביי וואָוויק מלמד אויפן בוידעם. אַלטע ביכער פאַרברענט געוואָרן און אַ ביסל וועש. — אַזוי האָט געשריגן צו דער עדה פון הונדערטער קעפּ מענדעלע פערעלע דער רביצינס. יידן זיינען איצט געלאָפן צוריקברענגען די ספר־תורהס פון דער הויכער שול. ווייבער האָבן גענומען צוריקשלעפן די שטובזאַכן אויף זייע־רע ערטער. דודל שמש האָט צוריק פאַרלוירן ס׳לשון און יעדעס וואָרט, וואָס ער האָט אַרויסגעשטופּט פון זיין מויל, איז אים אָנגעקומען מיט זיבן שוויסן.

אויף דער גאַס איז געוואָרן פריילעך. די יידן, וואָס האָבן צוריקגע־טראָגן די ספר־תורהס, האָבן געזונגען, און קינד־און־קייט האָט אונטערגע־האַלטן אַ וואַרעמען חסידישן זמר.

איך בין צוגעגאַנגען צו ר׳ וואָוויקן. ער האָט מיט מיר גערעדט ווי מיט אַ דערוואַקסענעם, זיך געקלאָגט, אַז ס׳איז ניטאָ קיין פאַרשטענדעניש פאַר אַ גוטן דקדוק־ספר און אַז די ביכער, וואָס זיינען פאַרבליבן, האָט מען ניט אָפּגעהיט ווי ס׳קער צו זיין.

אַ שטאָט מיט יידן

— ס׳איז געווען אַ מצווה־טויט, — האָט זיך דערהערט אַ שפּאָטיש שמועסעלע צווישן צוויי ווייבער, — קיילע וועט זיך מחיה זיין. אָפּגעראַמט אומזיסטיק מיסט פונם בוידעם.

יעדעס וואָרט האָט געשטאָכן. ר׳ וואָוויק האָט זיך געמאַכט ניט הערנ־דיק. ער איז אַריין צוריק אין שטוב העלפן דעם ווייב צונויפשטעלן די זאַכן.

ביי דער שוועל פון אונזער הויז טרעף איך דעם זיידן מיינעם אין אַ שמועס מיט נטע סאָלפּעטער. דער זיידע האָט אַ פאַרטרודטער געראַטעוועט אַ טעפּל זויערמילך און האַלט זיך איצט דערמיט.

— ר׳ מרדכי, — רופט זיך אָפּ דער אַלעמאָל וויציקער און אַלעמאָל גוט־אויפגעלייגטער נטע סאָלפּעטער צו מיין זיידן, — איר ווייסט וואָס איך וועל אייך זאָגן, טאָמער שרייבט וואָוויק אָן נאָך אַ ספר, קאָן חלילה די גאַנצע שטאָט אַוועק מיטן פייער.

דער זיידע האָט אַ שמייכל געטאָן און, ווי זיין שטייגער איז געווען, גע־ענטפערט מיט פרומקייט:

— אַ גרויסער למדן וואָוויק און אַ ווילדער בעל־דקדוק, און האָט ניט קיין מזל געהאַט צו זיין ספר.

באמת ניט קיין מזל. וואָרים וואָס קאָן זיין מער שלימזל פאַר אַ בוך, ווי פאַרשלונגען צו ווערן פון אַ כמעט אָפּערעטישער שריפה און די שכנים זאָלן דערמאָנען דעם גייסטיקן אָנשטרענג פון אַ מענטש, ווי ר׳ וואָוויק מיט אַ געלונגענעם אָדער אומגעלונגענעם וויץ?

פייוויש האָלאָפּיטעניק און הערש תשעה־באָב

ווען ס׳איז אויסגעבראָכן יענע שריפה, וואָס האָט אַזוי אומדערבאַרעמדיק אויפגעגעסן ביז צו דער שפּונטע מיין רביס פּאָעטישע דקדוק־ספרים, בין איך, ווי געזאָגט, שוין ניט געווען קיין תלמיד אין ר׳ וואָוויקס חדר. איך בין שוין דעמאָלט בכלל ניט געווען מער קיין חדר־יינגל פאַר אַ גאַנצן טאָג. דער חדר איז פאַר מיר און פאַר אַ סך אַנדערע בעל־הבתישע קינדער שוין געווען בלויז אַ צוגאָב־שול. דער עיקר איז געוואָרן די גימנאַזיע.

יעדן טאָג גאַנץ פרי, אַחוץ זונטאָג, האָט מען אָפּגעדאַוונט, אָפּגעגעסן, פאַררוקט די פּאַהלעך אונטערן אויער, געכאַפּט דאָס פּעקל ביכער אונטערן אָרעם און זיך געלאָזט אין וועג אַריין צו יענער וועלט, וואָס ניט אונזערע טאַטעס און ניט אונזערע זיידעס האָבן זי געקענט און וואָס איז אונז אין משך פון אַכט לאַנגע יאָר צום גרויסן טייל אויך געבליבן פרעמד, איך מיין, די פּוילישע גימנאַזיע. שפּעטער מיט אַ יאָר צוויי, ווען מיר וועלן שוין האַלטן ביים פאַרענדיקן די אונטער־גימנאַזיע, וועלן מיר היילן אונזער יידישן עלנט אין דער אַנטיסעמיטיש־פּוילישער סביבה דערמיט, וואָס מיר וועלן אין די פּויזעס רעדן צווישן זיך פּרינציפּיעל און דעמאָנסטראַטיוו יידיש און העברעאיש. די חברים פון די העכערע קלאַסן וועלן אונז דעמאָלט אַריינציען אין אַ קאָנספּיראַטיווער יידישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע, וואָס ווערט דאָמינירט פון דעם אידעאַל: העברעאיש און ארץ־ישראל. די יוגנט־אָרגאַניזאַציע האָט אירע קעמערלעך כמעט אין אַלע שטעט מיט גימנאַזיעס אין גאַליציע. דער צענטראַל־קאָמיטעט געפינט זיך אין לעמבערג און ווערט אָנגעפירט פון אוניווערזיטעט־סטודענטן. יעדעס יאָר אין חודש יולי פאַרזאַמלט זיך אין סטודענטן־היים אין לעמבערג אַ קאָנספּיראַטיווער קאָנגרעס פון דער יידיש־גימנאַזיסטישער יוגנט. דאָרט לעבן מיר, 15יעריקע יינגלעך, איבער אונזערע ערשטע גרויסע עמאָציעס, ווי דעלעגאַטן און רעדנערס. וואָס עס איז געוואָרן פון אַ סך פון יענע יונגע גימנאַזיסטן, וואָס האָבן זיך אין די יאָרן פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה באַגעגנט אויף די קאָנגרעסן אין לעמבערג, וועט זיכער אַמאָל זיין אינטערעסאַנט צו דערציילן. עס זיינען פון זיי אַרויסגעוואַקסן יידישע און ניט־יידישע ליטעראַטן און אָנגעזעענע געזעלשאַפטלעכע טוער, מענטשן, וואָס פאַרנעמען וויכטיקע אַמטן אין ציוניזם

און מענטשן, וואָס זייער נאָמען קומט פאָר אין יאַן וואָלטינס בוך „אָוט אָוו דהי נאַיט".

דערווייל זיינען מיר אָבער בלויז קינדער פון דער ערשטער און צווייטער קלאַס און קענען זיך מיט אונזער יידישן עלנט אין' גימנאַזיע קיין עצה ניט געבן. איך און אַ סך פון מיינע חברים קאָמפּענסירן די גויאישע סביבה פון אַ האַלבן טאָג גימנאַזיע מיט איבערגעטריבענער יידישער פרומקייט. מיר זיינען פרומער, ווי מען פאַרלאַנגט פון אונז אין דער היים. איך געדענק, אַז פאַר מיר און עלטערע חברים מיינע איז געווען אַ פּראָבלעם, צי דאַרפן מיר ביים קאַטוילישן קלויסטער, וועלכן מיר גייען פאַרביי יעדן טאָג אויפן וועג צו דער גימנאַזיע, זאָגן „תעב תתעבנו"..., צי ניט. אויפן שפּיץ פון דעמדאָזיקן קלויסטער האָט אַ משומד אויפגעקלאַפּט מיט גילדענע אותיות דעם שם הויה. קען זיך חלילה — האָט זיך דאָס קינדערשע האַרץ אין אונז געשראָקן — דער פּסוק באַציען אויך אויף גאָטס נאָמען! אימעצער פון אונז האָט געפּסקנט, אַז בשעתן זאָגן דעם פּסוק זאָלן מיר שטאַרק קאָנצענטרירן דעם געדאַנק אויפן קלויסטער און גיך פאַרביילויפן און אין זיך אַ געשריי טאָן: שמע ישראל ד' אחד! און מיר האָבן דאָס מיט אמת־יידישער עקשנות, מיט היסטאָריש־יידישער עקשנות פּראַקטיצירט טאָג־איין, טאָג־אויס, חדשים־לאַנג.

און אפשר צוליב דער פרעמדקייט אין דער גימנאַזיע האָבן אַ סך פון אונז נאָך ליבער באַקומען די קלויז ווי פריער. אין קלויז איז מען ניט נאָר געווען אין סאַמע מיט פון היימישקייט, נאָר דאָרט האָט מען אויך געקענט וויסן, וואָס עס גייט פאָר צווישן די דערוואַקסענע. דאָרט האָבן די דערוואַקסענע יידן מיט אַן עכטער אומגעצוואונגענער טעאַטראַליקייט אויסגעשפּילט זייער פרייד און זייער טרויער.

פאַר מיר איז דאָס ר' איציקל־שולכל, וואו מיין זיידע האָט געדאַוונט און וואו איך פלעג אַזוי אָפט און אַזוי גערן פאַרברענגען אי מיט ערנסט און אי מיט שפּיל, געבליבן פאַרן גאַנצן לעבן אַן אוצר מיט מענטשן, וואָס גערעדט האָב איך מיט זיי כמעט קיינמאָל ניט, אָבער געקענט האָב איך זיי, אונטערן רעפלעקטאָר פון דער קלויז־אַטמאָספערע, אַזוי גוט, אַז זיי שטייען עד־היום לעבעדיקע פאַר מיינע אויגן.

די זשידעטשויוער חסידים זיינען בלויז געווען אַ הייפל אין שטאָט. זיי האָבן זיך פאַרלוירן אין דעם גרויסן המון פון סאַדאַגערער און וויזשניצער.

פּייוויש האַלאַפּיעטניק און הערש תּשעה־באָב

אָבער אַ זשידעטשויווער חסיד האָט זיך עפּעס ווי אויסגעטיילט פון די איבעריקע מיט אַ באַזונדערן אינערלעכן פייער, וואָס האָט אַרויסגעשיינט אויף זיין פּנים און באַלויכטן זיין באַציאונג צו מענטשן. די וויזשניצער חסידים האָבן אין זיך געהאַט פּאָלקסטימלעכקייט, אָבער ערגעץ־וואו האָט זייער פּשטות און זייער נגינה געהאַט אַן עוקץ פון שטיפעריש־לייכטזיניקער אָפּערעטע. דאָס האָט זיך אין אַ געוויסער מאָס אויסגעווירקט אויך אויף דער לעבנס־פירונג, אויף דער צווישנמענטשלעכער מאָראַל זייערער. אַ וויזשניצער חסיד איז געווען אַ פּאָליטיקער.

די אַריסטאָקראַטישע אויפגעבלאָזנקייט פון סאַדאַגערער הויף און די נגידישע גאווה פון זיינע וויכטיקע מקורבים האָט דערווייטערט פון דער רוזשינער גזע דעם אָרעמען שיכט. פאַר אַ געמיינעם ייד — ווי עס האָט ביי אונז געהייסן אַן אָרעמאַן — איז עס געווען זעלישער לוקסוס צו זיין אַ סאַדאַגערער חסיד.

אין זשידעטשויוו אָבער האָט געברענט אַ פייער, וואָס קיינער קען עס ניט אָפּלעשן. אַזוי האָבן וועגן זיך אַליין געזאָגט די זשידעטשויווער. דאָס פייער האָט קודם־כל געפלאַקערט אין זייערע ניגונים. אין זייער דאַוונען איז שטענדיק געווען אַ שפּאַנונג פון טיפסטער און ערנסטער כוונה. קיין איינציקע מינוט אָפּרו האָט זיך דער זשידעטשויווער ניגון ניט פאַרגונען. האָט דער זמר געמעגט זיין ווי פריילעך און האָפּערדיק, האָט פון אים אַלע־מאָל דאָך אַרויסגעשפּאַרט דער עלנט פון מענטשן אויף דער ערד און די בענקשאַפט נאָך גאָטס הילף. דער רוף צו גאָט ברוך הוא, ער זאָל העלפן — דאָס איז געווען דער שעה־איין שעה־אויס, מינוט־איין מינוט־אויס־תּכלית פון זשידעטשויווער חסידות און איר נגינה.

פּייוויש האַלאַפּיעטניק איז געווען דער אמתער טיפּ פון אַ זשידעטשויווער חסיד. האַלאַפּיעטניק האָט ער געהייסן דערפאַר, ווייל ער האָט, אַחוץ אין די עטלעכע שווערע ווינטער־חדשים, געטראָגן שטעקשיך. אַמאָל, אין דער יוגנט, איז ער געווען אַ שטיקל עושר. אין די מיטעלע יאָרן איז ער שוין געווען אַן אָרעמאַן און אַ נאמן ביי די יאַטקעס. איך געדענק אים, ווי ער דאַוונט יום־כּפּור פאַרן עמוד. אַ לאַנג פּנים, פאַרלענגערט פון אַ שמאָלער, זיידן־ווייסער באָרד, פון וועלכער עס ווייעט מיט צניעות און מיט שטילקייט. און אָט ביי דעם שטילן און זיידענעם ייד פּייוויש ברענען די תּפילות אין מויל. ער גיט אַ געשריי: „ממעמקים", און איר האָט ס'געפיל, אַז ער האָט אַראָפּ־

א שטאַט מיט יידן

געגנידערט אין די סאַמע טיפסטע טיפעניִשן פון זיין זעל. ער שליידערט אַרויס פון זיך: „קראַתיך ד׳״, און עס הערט זיך אין זיין קול דער פאַרצווייפל־טער געיאָג פון אַ פייערלעשער אויף זיין שטריקלייטער. און מיטאַמאָל, אינמיטן דער הייליקער תפילה, כאָטש מען טאָר ניט מפסיק זיין, כאַפּט פיי־וויש אָן מיט ביידע הענט דעם עמוד און עס רייסט זיך פון אים אַרויס אויף יידיש: „הייליקער טאַטע, וואו ביסטו? העלף!״ ער וואַרפט מיט די הענט, טאַנצט אונטער און פּאַטשט מיט די דלאָניעס. מען זעט ממש ווי פּיוויש זוכט דעם קאָנטאַקט מיטן רבונו של עולם. ער איז אַ שליח ציבור און האָט אַ שליחות ניט סתם שיין אָפּצוזינגען די תפילות, נאָר צו זוכן תכלית — דעם רבונו של עולם און זיין הילף.

ער אַליין האָט זיך שטאַרק געגויטיקט אין הילף, אָבער פאַר אים איז זי קיינמאָל ניט געקומען. עפּעס אַ פינצטערער גורל איז אים נאָכגעלאָפן. צוויי פאַרהייראַטע טעכטער זיינע זיינען יונג געשטאָרבן און האָבן פּיווישן אויף דער עלטער באַוואָרפן מיט יתומים. ער האָט זיך קיינמאָל פאַר קיינעם ניט געקלאָגט. פונוואַנען איך וויים עס? איך געדענק אַ מעלאָדראַמאַטישן מאָמענט, וואָס זעט אויס ווי אַן אַרויסגענומענער פון אַ יידישער טעאַטער־פּיעסע און וואָס איז דאָך ניט מער ווי אַ רעאַליסטישע לעבנס־פּאַסירונג. אין אַ יום־כפור צו נעילה האָט אַ גוי אַרויסגערופן פּיווישן פון דער קלויז אין פּאָליש אַריין אים אָנצוזאָגן אַ וויסטע בשורה, אַז די טאָכטער זיינע איז געשטאָרבן. די ידיעה האָט זיך פאַרשפּרייט צווישן די מתפללים און האָט אַלעמען אויפגעציטערט. וויפיל זעלישע קראַפט האָט דאָס געמוזט פאַרמאָגן פּיוויש, קיינעם גאָרניט צו זאָגן, פאַר קיינעם זיך ניט אַ קלאָג צו טאָן, נאָר ווייטער אָנצוגיין מיט זיין דאַוונען מיט דעמזעלבן ברען ווי פריער, גלייך גאָר־ניט איז געשען?! איך האָב מיך אין אים דעמאָלט גוט איינגעקוקט און מיר געדענקט זיך, אַז עפּעס אַן ענדערונג האָט זיך אין אים דאָך געמערקט. די תנועות און העוויות פון זיין גוף זיינען געוואָרן האַסטיקער און אַלץ מער און מער אָן אָטעם. מיר דאַכט זיך היינט, ווען אין מיין זכרון שווימט אַרויס יע־נער מאָמענט, אַז געראַכט איז געווען דער בעל שם טוב, ווען ער האָט געזאָגט, אַז דעם יידנס שאָקלען זיך ביים דאַוונען איז געגליכן צו די באַוועגונגען פון איינעם, וואָס טרינקט זיך. דער ייד טרינקט זיך אין אַ ים פון עלנט און הילפלאָזיקייט און אַרבעט פאַרצווייפלט מיט אַלע אברים זיך צו דערשלאָגן צו דער יבשה: צו גאָטס הילף.

פייוויש האַלאַפּיעטניק און הערש תשעה־באָב

און דאָסזעלבע יאָר פּורים, אָדער אפשר ס׳אַנדערע יאָר, זע איך פּייוויש ביי מיין זיידן ביי דער סעודה. ער איז צעוואָרעמט פון וויין, אָבער נאָך מער פון ווינטשעוואַניעס. מיט אַ זעליש־אויסגעאיידלטער מאַניער דערלאַנגט ער יעדן די האַנט און האָט פאַר יעדן אַ באַזונדערע ברכה. שמואל פרידן זאָל דער אייבערשטער העלפן, אַז זיין גרשון זאָל אַרויס פון גויאישע הענט. און אַברהם רייזע לאַהס זאָל גאָט ברוך הוא צושיקן אַ גוטן שידוך פאַר זיין עלטערער טאָכטער. און כאַסקל מעכודרען ווינטשט ער, אַז בעזרת השם יתברך זאָל דער שידוך, וואָס ער האָט געטאָן, זיין אַ זיווג מן השמים. די ווינטשעוואַניעס האָבן זיך דערעיקרשט געדרייט אַרום שידוכים און עס האָט פון זיי געשלאָגן מיט אַזוי פיל צער פון פאַרשעמטע יידישע מיידלעך, אַז טאַטעס זיינען די אויגן פייכט געוואָרן אינמיטן דער גרויסער פרייד פון פורים און משפחה־ווייבער האָבן שטיל געכליפּעט אין די ווינקלען.

די שטוב, וואו עס איז פאַרגעקומען די פורים־סעודה, איז געווען איבערגעטיילט מיט אַ ווענטל פון ברעטער. דאָס ווענטל האָט דערציילט פון מאַטעריעלער ירידה. פון יענער זייט ברעטער האָט די באָבע, עליה השלום, געעפנט אַ געוועלבל און אַרויסגעהאָלפן דערמיט אין דער פרנסה. פייוויש האָט שוין אָפּגעווינטשעוועט יעדן. איצט טאַנצט ער אין די זאָקן ביי די ראַנדן פונם טיש. ס׳איז עפּעס אַן אַלטער מנהג אין יענע קאַנטן, וואָס איך האָב ניט געקענט דערגיין זיין סימבאָל. מעגלעך — עס איז בלויז אַ השערה פון מיין זייט — אַז דאָס טאַנצן ביי די ראַנדן סימבאָליזירט דאָס ניצול ווערן ביי די ברעגעס פון די גרויסע אומגליקס־ימען.

פּלוצים האָט עפּעס אַן איינפאַל אָפּגעשטעלט פייווישן. ער בויגט זיך אַריבער פונם טיש צום ווענטל און קלאַפּט מיט די פויסטן אויף די ברעטער: „איך וויל ניט די ברעטער, דער אייבערשטער זאָל העלפן ס׳זאָל זיין ברייטער!" דער געלונגענער וואָרטשפּיל האָט אין זיך ניט געהאַט קיין ברעקל שטיפערישקייט און גוט־אויפגעלייגטקייט. ער איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן מיט דערזעלבער טיפער און ערנסטער כוונה, ווי דער יום־כפורדיקער „פון דער טיפעניש רוף איך דיך, גאָט". ביי פייווישן איז די וואָרט־המצאה זיינע געווען ווי עפּעס אַ בריקל, וואָס איז אים געלונגען צו וואַרפן איבער אַ שטורמישן טייך. איצט איבער דעם בריקל און איבער די ווערטער וועט ער דערגיין צו גאָטס הילף פאַר מרדכין, וואָס דאַרף נעבעך האָבן אַ ביסל הרחבה אין דער פרנסה.

א שטאָט מיט יידן

איבער אַלע וועגן, איבער פרייד און טרויער, איבער תפילה און ווינטשע־וואַניע, איז פּיוויש געגאַנגען צו זיין גרויסן תכלית: אויספועלן הילף פאַר יידן ביים רבונו של עולם.

מען וואָלט לייכט געקענט געפינען אין פּיוויש האַלאָפּיעטניק געמיט־ענלעכקייטן צו דער גרויסער חסידישער פיגור פונם באַרדיטשעווער רב. באַגלייך מיטן באַרדיטשעווער איז די פרומקייט זיינע און זיין גאָט־זוכעניש ניט געווען קיין סתם־קונסט לשם קונסט גאָט־דינעניש, נאָר האָט זיך געשטעלט דעם פּראַקטישן ציל פון באַהילפיק זיין די יידן. איך טו אַלץ — האָט דעם באַרדיטשעווערס תלמיד, פּיוויש האַלאָפּיעטניק, זיך געטראַכט — וואָס אין מיינע כוחות, אפשר וועל איך קענען אויספועלן אַ ביסל הילף פאַר אַזויפיל עלנטע יידן. עס איז קליין־השגהדיק פונם שטאַנדפּונקט פון דער גאָט־קאָנצעפּציע, אָבער גרויס, ווען איר קוקט דערויף מיט אויגן פון ליבשאַפט צו מענטשן און ליבשאַפט צו יידן. ניט אומזיסט האָבן יידן געהאַלטן דעם באַרדיטשעווער פאַר אַ גרויסן אוהב־ישראל און אים געשטעלט העכער ווי אַ סך אַנדערע פון זיין דור. די ליבשאַפט צו אידעע איז אַ קלענערע מדרגה ווי ליבשאַפט צו מענטשן.

און דער היפוך פון פּיווישן איז אין ר׳ איציקל־קלויז געווען הערש תשעה־באָב. עס איז אַ ייד ניט ווייניקער פרום פון פּיווישן. ער איז דער ערשטער ביים דאַוונען און דער לעצטער אַוועקצוגיין. ער האָט קיינמאָל ניט קיין צייט צו רעדן מיט אַ מענטש, ווייל שטענדיק זאָגט ער עפּעס. מייסטנס זאָגט ער תהלים. ער האָט ניט קיין צייט אַ שמייכל צו טאָן און נעמט אויף זיך דערפאַר אַזאַ ביטערן צונאָמען ווי תשעה־באָב, ווייל שטענדיק איז ער אַריינגעטאָן אין דער שטרענגקייט פון עבודת הבורא. ער זוכט ניט קיין באַזונדערע וועגן צו גאָט, כדי צו דערפּולן עפּעס אַ שליחות פאַר זיך אָדער פאַר אַנדערע. ער דאַוונט און זאָגט תהלים, ווייל ער דאַרף יוצא זיין אַקעגן גאָט, ווייל דאָס לעבן איז געשטעלט געוואָרן צו דינען דעם אייבערשטן אָן אַ פאַרוואָס און אָן אַ פאַרוועגן.

ער טראַכט תמיד, הערש תשעה־באָב, אַז בעסער זאָל זיינס איבערגיין. זאָל ער האָבן געזאָגט מער אַ קאַפּיטל תהלים און זאָל ער האָבן געלייגט צוויי פאָר תפילין. און שבת? שבת וועט ער אויך אָנהויבן מיט עטלעכע שעה פריער און פאַרענדיקן מיט עטלעכע שעה שפּעטער. פרייטאָג צוועלף אַזייגער בייטאָג טוט ער אָן די זיידענע קאַפּאָטע, דאָס שטריימל, נעמט אַ סידור

פייוויש האַלאַפּיעטניק און הערש תשעה־באָב

אונטערן אָרעם און גייט אין ר׳ איציקל־שולכל. יונה שמש איז דער ייד דערוווידער. ער פּלאָנטערט זיך אים אונטער די פיס. יונה נעמט זיך אויסקערן די קלויז אויף שבת, אָפּשטויבן די פּרוכתן, אויסווישן אין אָרון־קודש, הערט ער ווי הערש תשעה־באָב, אַן אָנגעכמורעטער, שרייט: יונה, אַזוי שפּעט? ווילסט מחלל שבת זיין? ניט איינמאָל רייסט זיך ביי יונהן אַ שאַרף וואָרט קעגן דעם תשעה־באָבדיקן ייד, וואָס האַלט מער פון אַ לאַנגן שבת איידער פון אַ גרויסן רח״ש.

יונהס כעס טראָגט זיך אַריבער אויף אונז, יונגע חברה. אונז געפעלט אויך ניט הערש תשעה־באָב. ערשטנס, האָט יונגוואַרג ניט ליב וואָס ער שמייכלט קיינמאָל ניט. צווייטנס, צינדט אין אונז יונה שמש דעם גייסט פון שקאָצעוואַטער רעבעלישקייט. און דריטנס, האָבן מיר אויך פערזענלעך צו ליידן פון הערש תשעה־באָבס שבת־אויסגעהאַלטנקייט. מיר זיינען געווען פאַראינטערעסירט ממש מאַטעריעל צו מאַכן רעוואָלוציע קעגן ר׳ הערשן.

די שענסטע צייט פאַר יוגנטלעכן שפּיל און טרוים אין קלויז איז בלי שום ספק אין די ווינטערדיקע שבת־פאַרנאַכטן. אין קלויז איז שוין האַלב־טונקל, יידן זיצן ביי שלוש־סעודות און ציען דין־פּעדעמדיקע ניגונים, וואָס פאַרשפּינען דעם בין־השמשות, ווי מיט פּאָוועטיניע. לעבן פּסולן אָרון־קודש זעצן מיר זיך עטלעכע ייִנגלעך אַרום גרשון אייזנטאַלס בחור, וואָס דער־ציילט אונז פאַר געצאָלטס (אַ גרייצער פּער קאָפּ) אַ מעשה וועגן אַ יונגער מאַמע, וואָס האָט געוויינט נאָכן טויט, ווייל זי האָט איבערגעלאָזט קליינע יתומים, און וועגן מהרש״ל, וואָס האָט געבענטשט זיינע אַ טאָכטער מיט דער ברכה, אַז אַלע דורות, וואָס וועלן פון איר אַרויסקומען, זאָלן זיין צווילינגן, און דערפאַר הייסט די משפּחה רבנים, וואָס שטאַמט פון אָט דער טאָכטער, תאומים (צווילינג). מיר פּרוּוון מיט די אויגן דורכשטעכן די פינצטער־ניש און כאַפּן אַ קוק אויף אונזער דיין ר׳ חיים צבי תאומים, צי ער זעט טאַקע אויס ווי אַ צווילינג.

אַנדערע עטלעכע ייִנגלעך בושעווען צווישן די שטענדערס. זיי ווילן זיך כאַפּן איינער דעם אַנדערן אין דער פינצטער און קלאַפּן זיך אויס אויף די שטערנס ביילן, ווי די פויסטן. יונה שמש שרייט אָן: „חברה, לאָזט אָפּ־עסן שלוש־סעודות!״ דערהערט אָפּעסן, ווערט בערעלע דעם מעטניקס ווילד. ער דערמאָנט זיך, אַז ער איז הונגעריק ווי אַ וואָלף, אַז ער האָט אַ גאַנצן נאָכמיטאָג ניט געגעסן, ווייל די פרומע מומע האַלט, אַז פאַר מעריב מעג מען

אַ שטאָט מיט ייִדן

נאָר עסן שלוש־סעודות. און ביים שלוש־סעודות אין קלויז טיילט מען צו אַ כזית קויליטש מיט פיש, פונקט אויף איין צאָן.

— ר' יונה, — צעשרייט זיך בערעלע מיט אַ קול פון אַ מאַסן־מיטינג, — מאַכט ליכט, וועט מען דאַוונען מעריב.

— מען זעט נאָך ניט קיין שטערן, — ברומט אַריין אין דער פינצטער־ניש הערש תשעה־באָב און וועקט ביי אונז אַלעמען אַ פּלוצימדיקן הונגער און מאַכט אונז רעבעליש, — זיי ווילן מחלל שבת זיין!

ווי מיאַווקענדיקע קעץ זיינען עטלעכע פון אונז מיט אַ געקוויטשעריי אויסגעוואַקסן אונטערן שלוש־סעודות־טיש, און בערעלע דעם מעטניקס האָט אין אונזער אַלעמענס נאָמען און מיט אונזער אַלעמענס ברכה אַ קניפּ געטאָן דעם אַלטן הערש תשעה־באָב. ער האָט אַ ברום געטאָן ווי אַ פאַרוואונדעטער בער און מיט צען צענטנער בייזקייט אין קול אַריינגעוואָרפן אין דער פינצ־טערניש:

— יונה, מאַך ליכט, די שקצים הוליען!

אויף ווי ווייט איך געדענק, האָט זיך פון דעמאָלט אָן אויך פאַר הערש תשעה־באָב געענדיקט דער שבת אַ היבש ביסל פריער.

חזקה ביי דער תורה אין ר׳ איציקל-שולכל

דאָס ר׳ איציקל-שולכל איז געדיכט באַפּעלקערט. שטענדערס שטייען ביינאַנד אין גרויס ענגשאַפט און עס זיינען אויך פאַרנומען אַלע „שטעט" ביים לאַנגן טיש לעבן ספרים-אַלמער און ביים טישל, וואָס לעבן פּסולן אָרון-קודש. אַפילו פוןביידע זייטן שולחן זיצן פיר יידן אויף זייערע שטעט. און יעדע „שטאָט" איז אַ ירושה פון אַ זיידן, אַן עלטערזיידן אָדער פון נאָך אַ וויטערן דור. און פונקט ווי זייערע שטעט, האָבן אַלע יידן דאָ אויך געירשנט זייערע עליות צו דער תורה. יידן-גבירים קאָנען דאָ גאָרניט אויפטאָן. ס׳איז ניטאָ וואָס צו קויפן. אַלץ איז דאָ געגרונטפעסטיקט אויפן אַלטן רעכט פון ירושה און חזקה.

טרעפט טאַקע דערפאַר, אַז אַן אָרעמער ייד, וואָס אינדערהיים וואָרט אויף אים אַ מאָגער שבתדיק מאָלצייט, האָט כאָטש אין קלויז הנאה ביז צו זעט פון זיין פעטער עליה. און אַן אויפגעקומענער עושר האָט ניט קיין פרייד פון זיין שבת, וואָרים ער קאָן זיך ניט דערשלאָגן צו אַ ביסל כבוד צווישן די שטאָלצע אָרעמעלייט פון ר׳ איציקל-שולכל.

און יעדער היט די חזקה, זיינע און דעם אַנדערנס, ווי אַן אויג אין קאָפּ. פאַראַן דאָרט מענטשן אויפגעקלערטע, וואָס מאַכן שוין ניט איין פאַלבאַנע אין דער רעליגיעזער טראַדיציע. אָבער קיינעם פון זיי וועט ניט איינפאַלן מוותר צו זיין אַפילו אויפן קלענסטן קנייטש פון זייער חזקה. דער אויפגעקלערטער ציטערט איבער זיין עליה דעם ערשטן טאָג ראש-השנה, וואָס ער האָט בירושה פון זיין זיידן, ניט ווייניקער ווי דער סאַמע פרומסטער ייד.

דאָסדאָזיקע רעכט פון חזקה האָט מען, ווי געזאָגט, אַלגעמיין רעספּעקטירט. נאָר איינמאָל, געדענק איך, האָט די פרומקייט זיך צעבונטעוועט און דורכגעבראָכן דאָס קאָנסערוואַטיווע געזעץ פון ירושה, און דאָסמאָל אויך ניט חלילה צוליב אַ פרעמדן, נאָר צוליב אַ יינגערן ברודער. אינטערעסאַנט איז געווען די פאָרם פון דער רעוואָלוציע. די יידן אין ר׳ איציקל-שולכל האָבן אין יענעם שמחת-תורה געמאַכט אַ מין סטרייק.

אַ גאַנצן שמיני-עצרת נאָכמיטאָג איז מען געזעסן ביי יהושע העשל דיין און געפּראָוועט די אמתע פרייד פון דער תורה. די דיינטע האָט זיך אַלעמאָל פּלוצים דערמאָנט אין אַ נייער פאַן געבראָטנס, וואָס איז נאָך פאַרבליבן אין

אַ שטאָט מיט יידן

קיך־רייער. און אין דער נייער פאַן איז „צופעליק" געווען דאָס אמתע שטיקל געפילטע קישקע און לעבן דער פאַן האָט זיך אויך, פאַרשטייט זיך, גאַנץ צופעליק פאַרקליבן אַ בלעך מיט דעם סאַמע גערעאָטנסטן קאַשע־שטרודל. האָט מען שוין געמוזט עפענען אַ ניי פעסל ביר און דאָס געזאַנג און דער טאַנץ האָבן געפלאַקערט אין די גראַמיקע שטיבער און זיך געטראָגן איבערן „בלינדן געסל" צו דער ברייטער פריצישער יאַגעלאָנסקאַ־גאַס. פאָליאַקן האָבן ניט געוואוסט ווי זיך צו אייגענען: הנאה האָבן פון די זיסע מעלאָדיעס, צי גאָר ווערן אין כעס אויף די זשידעס, וואָס פאַרשרייען די גאַסן מיט זייער זשאַרגאָן. און עס האָט טאַקע פאַר פרעמדע אויערן געמוזט קלינגען ווי זשאַרגאָן, ווען ר' הערש ראָזענבאָום (אַ ייד, וואָס איז געווען אַ האַלבער משכיל און אַ טאַטע פון שטודירטע קינדער) האָט מיט זיין ווייכן, לאַשטשענ־דיקן באַריטאָן געצויגן לידער פון אַ וואָרט יידיש און אַ וואָרט אוקראַיניש, אַ פסוק לשון־קודש און אַ פסוק גויאיש:

אַברהמעניו, זיידעניו נאַש,
טשעמו נע כאָדיש טאי נע פראָסיש
פאַנאַ באָהאַ זאַ נאַס?
אַבי נאַס וויזאָוואָליטי
לאַרצנו נאַש!

(אַברהמעניו, אונזער זיידע,
פאַרוואָס גייסטו ניט און בעטסט ניט
גאָט פאַר אונז?
אונז צו באַפרייען
אין אונזער לאַנד!)

קיינעם פון די דערוואַקסענע און אויך קיינעם פון אונז, יונגוואַרג, וואָס זיינען געזעסן און האָבן זיך צוגעהערט צו דעם געזאַנג מיט אַן אָפן מויל און אַן אָפן האַרץ, האָט דער שפּראַך־געמיש ניט געשטערט. פאַרקערט. דער מאָדנער צונויפשטעל פון דריי לשונות האָט אַרויסגערופן די סענסאַציע פון עפעס אַ העכערער, מיסטישער שפּראַך, וואָס איז כולל אין זיך דעם עלנט און דעם צער פון אַלע מענטשן און די בענקשאַפט נאָך אויסלייז פון אַלע פעלקער. און אין וואָס פאַר אַ היימישער באַענטקייט האָט דער חצי־יידיש און חצי־גויאיש־זמר איינגעהילט די ביבל־געשטאַלטן? אַברהם, דער שטור־מישער צעשטערער פון זיין פאָטערס געטער, איז געוואָרן אַ מילדער און גע־

טרייער זיידע, וואָס אַ ליאַדע עלנטער מענטש קאָן צו אים צוגיין בעטן אַ טובה און ער מעג זיכער זיין, אַז ער וועט פועלן.

נאָך אַזעלכע האַלב־גויאישע און האַלב־יידישע לידער אום שמחת־תורה ווערט אויך פאַרשטענדלעך, ווי אַזוי עלטערע פרומע יידן האָבן געקאָנט פאַרגעסן אין די זיידענע זשיפּעצעס און אין די סויבלנע שטריימלעך און טראָגן אינאיינעם מיט ווייסע־חברהניקעס ברענענדיקע שטורקאַצן איבער די גאַסן. פון דעם בלינדן געסל, וואו עס איז געשטאַנען ס׳הויז פונם דיין ר׳ יהושע העשל זילבער, האָט די פּאָקעל־און געזאַנג־פּראָצעסיע דורכגעשניטן די פּריצישע יאַגעלאָנסקאַ־גאַס און זיך געצויגן פאַרביי די כשרע יאַטקעס צו די קלויזן. אַז מען איז אָנגעקומען צום ר׳ איציקל־שולכל, האָט דאָס יונגוואַרג גענומען לעשן די שטורקאַצן און זיי פאַרזאָרגן אונטער דער קאָ־מאַנדע פון יונה שמש. די עלטערע יידן האָבן אינדערוויַל אַריינגעטאַנצט אין קלויז אַריין מיט דעם אַביסל פאַרשייטן געזאַנג פון יום־טובדיקן מעריב. אין דער שפּיץ פונם געזאַנג האָט זיך געטראָגן צום עמוד די דינע, איידעלע פיגור פון פייוויש האַלאַפּיעטניק מיט אַ געקרייזלטן „המעריב ערבים״.

און פּלוצים האָט זיך אַלץ ווי אָפּגעשטעלט אינמיטן. יידן האָבן זיך פאַרקירעוועט צו די שטענדערס און זיך אַוועקגעזעצט כאַפּן אַ שמועס. פּיי־וויש האָט אַראָפּגעשלונגען זיין „המעריב״ און זיך מיט אַ הייפל זינגערס אַריינ־געלאָזט אין סתם עפּעס אַ חסידישן זמר. מען האָט ניט באַדאַרפט האָבן קיין באַזונדער גענויט אויג אויף צו באַמערקן, אַז די בעלי־בתים פון ר׳ איציקל־שולכל האָבן דערקלערט אַ סטרייק. זיי האָבן באַשלאָסן זיך ניט צו שטעלן דאַווענען ביז...

ביז שמואל הערמאַן, וואָס איז געזעסן אין דער מזרח־וואַנט און האָט גע־וואָרט אויף זיין חזקה, וועט נמאס ווערן צו וואַרטן און ער וועט אַוועקגיין. דער אַלטער שמואל איז געזעסן אויף איינער פון זיין פאָטערס שטעט אין מזרח. ער איז געווען אָנגעטאָן דייטש. ער האָט געטראָגן אַ „שלוס־ראָק״ און אַ האַרטן קאַפּעליוש. דאָס צעקנייטשטע פּנים זיינס איז געווען אַרומ־גערעמט מיט אַ ווייסער, זייער קורץ געשווירענער באָרד. ער האָט צו קיי־נעם ניט גערעדט. ער האָט ניט אַריינגעקוקט אין קיין ספר. ער האָט דערצו ניט געהאַט קיין געדולד. זיין גאַנצער אויסזען האָט אויסגעדריקט געשפּאַנטע דערוואַרטונג.

פון די צוויי זיך, וואָס דער שוין לאַנג פאַרשטאַרבענער ליפּא יום־טוב

הלוי הערמאַן, דער אַמאָליקער הויפּט־גבאי פון ר׳ איציקל־שולכל, האָט אײַ־בערגעלאָזט, איז נאָר דער יינגערער, מאָטיע, געגאַנגען אין פאָטערס דרכים. מאָטיע האָט זיך געפירט פרום־יידיש. ער האָט איבערגענומען דעם פאָטערס גבאות און אויך אַלע איבעריקע חזקות. דער עלטערער, שמואל, איז נאָכן פאָטערס טויט בכלל געוואָרן אויס דאַוונער. פון ר׳ איציקלס קלויז איז אָפּ־געזעדט. אַפילו ראש־השנה, יום כפור איז ער אַהין ניט געגאַנגען, נאָר האָט „געלייענט ציימונגען" צווישן די דייטשן אין דער הויכער שול. אַלע קלויז־חזקות האָט ער צוגעלאָזט דעם יינגערן ברודער, נאָר אויף איינער, וואָס איז אים, ווייזט אויס, באַזונדערס געווען איינגעבאַקן אין האַרץ, האָט ער ניט געקאָנט מוותר זיין.

אויף דער נאַכט פון שמיני־עצרת צו שמחת־תורה לייענט מען פאַר די הקפות די תורה. איינגאַנצן דריי עליות פאַר דריי געהויבענע יידן, וואָס גייען צו ס׳איינציקע מאָל אין יאָר אָן אַ טלית צו דער תורה. אַמאָל זיינען די דריי יידן געווען: שלמה חלפן — כהן; ליפּע יום־טוב הערמאַן — לוי; און זכריה מענדל דיין — שלישי. איצט האָבן זייערע זין די חזקה. און פון אָט דעם לוי אָן אַ טלית קאָן זיך ליפּע יום־טובס עלטסטער זון ניט אָפּזאָגן. אין יע־נעם אויפדערנאַכט שטעלט מען זיך געווייינלעך שפּעט דאַוונען. מען פאַר־זיצט זיך ביי יהושע העשלען און מען וויל לאָזן די ווייבער צייט צוצוגרייטן ס׳עסן.

שמואל הערמאַן זיצט פון שפּעטן נאָכמיטאָג אָן אין קלויז און היט זיין חזקה. ער קוקט זיך אויס די אויגן, מען זאָל שוין צוריקקומען פונם „זיץ". ער קאָן זיך ניט דערוואַרטן ביז מען וועט אָפּדאַוונען. עס פּרעסט אים אָן אומגעדולד, ביז ענדלעך דערהערט ער: יעמוד ר׳ שמואל בר ליפּא יום־טוב הלוי. ער הויבט זיך אויף, גייט צו מיט דער פאַרעקשנטער מינע פון אײַ־נעם, וואָס האָט בייגעקומען אַלע שטרויכלונגען און האָט ענדלעך דערגרייכט. מען לייענט אים פאַר מיטן יום־טובדיקן נוסח: „וללוי אמר..." ער זאָגט טרוקן די ברכה, ס׳זאָל קיינעם ניט איינפאַלן, אַז ער דאַנקט פאַר עפּעס, וואָס איז זיינס על־פּי חזקה. פונם שולחן קערט ער זיך אַפילו ניט אום פאַר יוצא־וועגן צום שטענדער. ער גייט תיכף אַהיים, קערט זיך אום צו זיין אויפגעקלערטקייט, צו זיין דייטשקייט.

אין יענעם שמחת־תורה, וועלכן איך געדענק, האָבן יידן געלאָזט שמואל הערמאַנען לאַנג וואַרטן. ס׳איז אַנגעגאַנגען אַ צוויי־דריי שעה אַ פאַרבי־

חזקה ביי דער תורה אין ר׳ איציקל-שולכל

סענער געראַנגל צווישן דער פּלוצים רעבעליש-געוואָרענער קלויז און אַ ייִדן, וואָס האָט געדופעט אויף זיין חזקה. ווער וועט האָבן מער געדולד און עקשנות? ס׳האָט מנצח געווען קהל. שמואל הערמאַן איז, ווייזט אויס, שוין געווען צו אַלט און זעליש געבראָכן. ער איז אָוועק מיט רציחה. ער האָט אַ קלאַפּ געגעבן מיט דער טיר אַזש די ווענט האָבן אַ ציטער געטאָן און איז מער קיינמאָל ניט געקומען צוריק. ער איז, לויט איך דערמאָן זיך, נאָך דעמזעלבן ווינטער געשטאָרבן.

לייבושל דער בלינדער און די שריפה אין אַלטן בית־המדרש

אָבער דערפֿאַר איז פֿאַראַן אַ ייד אין ר׳ איציקל־קלויז, וואָס האָט גאָרניט קיין זכות־אָבות און קיין שום חזקה און פֿונדעסטוועגן, אויף ווי ווייט עס דערלויבט די איינגעשטעלטע אָרדענונג פֿון געירשנטע רעכט, גיט מען אים אָפּ באַזונדערן כבוד. עס איז לייבושל דער בלינדער. ער איז אַ יונגערמאַן ביים סוף פֿון די דרייסיקער און שוין מער ווי אַ צענדליק יאָרן בלינד. אַז ער האָט פֿאַרלוירן די ראיה, האָט ער געמוזט אויפֿגעבן ס׳מלמדות, און אַזוי ווי קיין קינדער האָט ער ניט געהאַט, האָט ער אָפּגעגט ס׳ווייב און איז גע־גאַנגען פֿאַרברענגען זיינע יאָרן אין אַ מושב־זקנים. עס איז געלעגן עפּעס טיף טראַגישעס אין דעם פֿאַקט, וואָס אַ יונגערמאַן האָט זיך צוליב אָרעמ־קייט און בלינדקייט געמוזט דערקלערן פֿאַר צוויי מאָל אַזוי אַלט ווי ער איז געווען.

זיין פּיזיש לעבן האָט לייבושל פֿאַרבראַכט צווישן די זקנים. מיט זיי אינאיינעם האָט ער אַלע טאָג געגעסן, אַחוץ שבת. צווישן די פּופּצן בעטן אין איין גרויסן צימער איז אויך געשטאַנען זיין בעטל. מיט זיי אינאיינעם האָט ער כמעט יעדן טאָג אַרויסבאַגלייט אויפֿן עולם־האמת איינעם פֿון די אַלטע. מיט זיין גייסטיקן לעבן אָבער האָט ער זיך פֿון זיי אָפּגעזונדערט. ער איז געווען יונג און רירעוודיק און האָט זיך אויסגעלערנט אַליין, בלינ־דערהייט, צו וואַנדערן איבער קאַלאָמייער גאַסן.

אין ר׳ איציקל־קלויז האָט ער געהאַט זיין שטאָט ביים טישל לעבן פּסולן אָרון־קודש. ס׳קאָן זיין, אַז דער סימבאָל פֿון אַ פּסולן אָרון־קודש האָט זיך ממש געבעטן אין די הענט אַריין, אָדער ס׳האָט אים אימיצער צוגעטראָגט. ווי אַזוי ס׳זאָל ניט זיין, איך האָב אָפּטמאָל געהערט זאָגן וועגן לייבושל דעם בלינדן, אַז ער איז געווען אַ ספר־תורה און זיינע בלינדע אויגן זיינען דאָס געווען די גרייזן, וואָס האָבן זי פּסול געמאַכט. זיין פּנים איז טאָקע געווען שטרענג און פֿאַרביסן ווי אַ צונויפֿגעוויקלטע פֿאַרמעטענע יריעה. ער שטייט אויסגעדרייט מיטן פּנים צום פּסולן אָרון־קודש און דאַוונט מיטן מנין פֿאַר זיך ביחידות. ער קאָן ניט נאָכהאַלטן דעם בעל־תפילה. וויבאַלד ס׳גע־

פעלט אים עפּעס אַ וואָרט ביים דאַווענען, בלייבט ער שטיין און זאָגט עס איבער עטלעכע מאָל מיט עקשנות און רוגזה, גלייך ווי ער זאָל זיך וועלן אייגעסן אין אים. אָט הער איך, גלייך ווי היינט זאָל עס זיין: „את צמח דוד", און דער־נאָך אַ האַלבע שעה לאַנג אַלעמאָל אַן אַנדערע וואַריאַציע: „צמח את דוד" און „דוד את צמח", און ביי די ווערטער, וואָס ער פאַרהאַלט זיך, גיט ער אַלעמאָל אַ זעץ מיטן שטערן צום אָרון־קודש. דער שטערן זיינער איז תמיד פול מיט ביילן. מען פאַרשטייט ניט, ווי אַזוי ער האַלט דאָס אויס. ניט איינמאָל האָט אימיצער פון אונז, ייִנגלעך, געפּרואווט אַ לאַך טאָן, אָבער דער לאַך איז עפּעס פאַרפרי אָפּגעשטאָרבן. פון לייבושל דעם בלינדנס העוויות האָט מען ניט געקאָנט לאַכן.

ס'האָט געשראָקן דער כבוד, וואָס אַלטע בעלי־בתים האָבן אָפּגעגעבן דעם יונגנמאַן פון מושב־זקנים. פאַרנאַכט־צו אָדער אין אַ שבת נאָכמיטאָג האָט זיך אַרום לייבושלס טישל אין קלויז פאַרזאַמלט אַן עולם לערנערס. איינער האָט פירגעזאָגט — געוויינלעך דער אַלטער מרדכי־איציע — און לייבושל האָט אַלעמאָל אָפּגעשטעלט און געגעבן זיינע שאַרפע טייטשן. דער עולם קוקט זיך איבער אַ פאַרחידושטער און אויף אַלעמענס פּנימער לייענט מען: פלאי פלאים, אַ ווילדער קאָפּ דער בלינדער! און אַלץ אויף אויסנ־וויניק. און טאָמער איז זיך אַמאָל דער פירלייענער טועה, היפּערט איבער אָדער זאָגט שלעכט אַרויס אַ וואָרט, פאַלט אויף אים לייבושל אָן מיט אַ גע־בייזער, ברומט מיט רוגזה און שטעלט זיך אַפילו ניט אָפּ פאַר אַ זידלוואָרט: „מאַכט קאַליע די ווערטער, דער גוי!" — זידט עס אַרויס פון אים ווי פון אַ קעסל.

און דער אַלטער מרדכי איציע באַליידיקט זיך ניט. פאַרקערט. ער באַ־רואיקט לייבושלען מיט מילדקייט: „זייט מוחל, ר' לייבוש, ס'מאַכט זיך, מען פאַרזעט אַמאָל". היינט, ווען איך דערמאָן זיך אין יענער סצענע, ווערט מיר קלאָר, אַז לייבושל האָט גאָרניט געמיינט דעם אַלטן מרדכי איציע. ער האָט גאָר אָנגעשריגן אויף זיינע תלמידים אין חדר, וועלכע ער האָט געזען פאַר זיך זיצן מיט צען יאָר צוריק. מרדכי איציען און די אַלטע יידן, וואָס האָבן זיך איצט געשאָקלט איבער די גמראָס, האָט ער גאָרניט געזען, ניט גע־קאָנט זען. און דער אַלטער מילדער תלמיד־חכם, מרדכי־איציע, האָט דעם יונגן בייזן גאון ניט געוואָלט שטערן זיין וויזיע פון אַ זעעוודיקן אויף דער וואָר.

יעדן פרייטאָג נאָכמיטאָג איז לייבושל דער בלינדער אַרומגעגאַנגען מיט

אַ שטאָט מיט יידן

אַ זאַק איבער די הייזער און געזאַמלט פרישע בולקעס פאַר אָרעמעלייט. ער איז צוגעקומען צו דער טיר און אַ בייזן ברום געטאָן, און די בעל־הביתטעס זיינען אַנטקעגנגעלאָפן דעם בלינדן מיט דער בולקע, זי אַריינגעוואָרפן אין זאַק אַריין און נאָך צוגעגעבן מיט גרויס אָפּשיי: „האָט אַ גוטן שבת, ר׳ לייבושו!" און לייבוש האָט געשפּאַנט מיט אַ שווערן זאַק אויף די פּלייצעס און געקלאַפּט מיטן שטעקן איבער די שטיינער פון טראָטואַר, אויסגעקלאַפּט פאַר זיך און פאַר זיינע מצוות אַ וועג... צום מושב־זקנים. דאָרט האָבן ווייבער, עפּעס וויטע קרובות זיינע, איבערגענומען ביי אים די חלות און זיי פאַר־טיילט אין זייער אייגענעם נאָמען. לייבושלען איז געגאַנגען אין לעבן אַריין, אַז די באַטיילטע זאָלן פון אים ניט וויסן און אים, חלילה, ניט דערמאָנען צום גוטן, וואָרים דאַדורך וואָלט דאָך אַ תל געוואָרן פון דער גאַנצער מצווה.

אין קלויז האָט מען לייבושלען, האָב איך געזאָגט, אָפּגעגעבן באַזונדערן כבוד. עס פלעגט אָפט פאַסירן, אַז אַ חזקה־ייד האָט צוגערופן דעם שמש און אים געזאָגט, אַז ווייל ס׳איז היינט אַ גרויסער יום־טוב אָדער אַ וויכטיקער שבת, טרעט ער אָפּ זיין עליה דעם בלינדן לייבוש.

אָבער ווי וויט די שטאָט שאַצט דעם יונגן איינוואוינער פון מושב־זקנים האָב איך געזען ביי דער גרויסער לוויה פון די עלף פאַרברענטע ספר־תורהס. אין אַ ווינטערדיקן שבת־צו־נאַכטס (עס האָט געמוזט זיין 1908 אָדער 1909) איז אין אַלטן בית־המדרש אויסגעבראָכן אַ שריפה און עס זיינען פאַרברענט געוואָרן עלף ספרים. זונטאָג אינדערפרי איז פאָרגעקומען די לוויה. די איבערגעבליבענע שטיקלעך פאַרמעט, אינאיינעם מיטן אַש, האָט מען אַריינגעוואָרפן אין גרויסע ערדענע טעפּ. די טעפּ האָט מען אַרויפגע־שטעלט אויף אַ מטה, איבערגעדעקט מיט אַ שוואַרצן טוך און געפּראַוועט אַ לוויה ווי ביי אַ מת — אַ קדוש. מען האָט די פאַרברענטע ספר־תורהס מספּיד געווען ווי אַ טויטן. טויזנטער מענטשן, מענער, ווייבער און קינדער, זיינען געשטאַנען אַרום דער מטה און האָבן יאָמערלעך געוויינט. דערנאָך איז די לוויה אַוועק אויפן נייעם בית־עולם, וואו מען האָט באַגראָבן די טעפּ אין אַ קבר לעבן רבס אוהל. צווישן די נושאי־המטה זיינען, פאַרשטייט זיך, געווען די פּרומסטע און חשובסטע יידן פון שטאָט. געדענק איך, ווי אין דעם געיאָמער האָט זיך דערהערט אַ קול, וואָס האָט גערופן: „ר׳ לייבוש! וואו איז ר׳ לייבוש?"

דאָס האָבן די אַראַנזשירערס פון דער לוויה גערופן לייבושל דעם

בלינדן, כדי אים מכבד צו זיין מיט עטלעכע מינוט טראָגן די מטה מיט די טעפּ הייליקן אַש. מיין געהירן פון אַ צוועלף־יעריקן פרומען בחורל האָט דעמאָלט געברענט מיט לייבושל דעם בלינדנס גרויסקייט. איך בין געווען זיכער, אַז ער איז איינער פון די באַהאַלטענע ל״ו צדיקים, און די שטאָט — אָדער זי ווייסט עס אָדער זי אַנט עס.

איך געדענק ניט אַקוראַט, צי עס איז געווען אַ יאָר אָדער צוויי שפּעטער נאָך יענעם ווינטער, אָבער מער זיכער ניט, ווען אין אַ שפּעט־זומערדיקן פאַרנאַכט איז דער זיידע מיינער געקומען צולויפן אַהיים אַ צעקאָכטער, אויסער זיך, און האָט צוגעוואָרפן דער באָבען די ווערטער: „ברוך דיין אמת! לייבושל דער בלינדער איז נפטר געוואָרן״. דערנאָך זיינען זיי ביידע געזעסן, דער זיידע מיט דער באָבען, און האָבן זיך דערציילט לייבושלס שבחים: וואָס פאַר אַ גרויסער לערנער ער איז געווען און וואָס פאַר אַ פרומער ייד, און מיט וואָס פאַר אַ מסירת־נפש ער פלעגט נאָכלויפן נאָך דער קלענסטער מצווה.

אָבער נאָך גרעסער איז פאַר מיר געוואָרן דאָס רעטעניש לייבושל דער בלינדער, ווען דעם אַנדערן טאָג, ביי דער לוויה, האָט מען אַריינגעטראָגן דעם אָרון אין קלויז אַריין, ווי ביים חשובסטן בעל־הבית, און דער מגיד, וואָס איז געווען אַ שטיק אויפגעקלערטער, אַ ציוניסט, אַ דעלעגאַט ביי עטלעכע קאָנגרעסן אין באַזל, האָט מספּיד געווען דעם בלינדן יונגנמאַן פונם מושב־זקנים און געשריען מיט טרערן אין די אויגן: „איר מיינט, אַז ער איז געווען אַ בלינדער און מיר זיינען די זעעוודיקע? ער איז געווען אַ זעעוודיקער און מיר זיינען בלינדע״.

מיר איז דעמאָלט ליב געווען דער כבוד, וועלכן די שטאָט האָט אָפּגעגעבן דער גייסטיקייט פון אַן עלנטן בלינדן. ווען איך טראַכט דערפון היינט, וואַקסט אויס דערדאַזיקער כבוד צו גייסט אין מיינע אויגן ווי דער סימבאָל פון אַ יידישן דור, וועלכן איך דערמאָן מיט ליבשאַפט.

אויפן לאָטעריי־שילדל האָט, וואָד־איין וואָד־אויס, געבושעוועט אַ טעות

צווישן די צענדליקער יידן אין ר׳ איציקלס שולכל זיינען פאַראַן עט־לעכע געציילטע, וואָס זעצן זיך ביים דאַוונען קיינמאָל ניט אַנידער. לייבוש דער בלינדער שטייט ביי דעם פסולן אָרון־קודש און קלאַפּט זיך אויס ביילן אויפן שטערן מיט בייזער התלהבות. אַברהם משה דער סאָציאַליסט דרייט זיך אַרום ביי דער טיר צום פאָליש און היפּערט דאָרט איבער אַ היפּש ביסל פון די תפילות. אַזוי־אַרום איז אים לייכטער צו באַרואיקן זיין געוויסן, וואָס מאַטערט אים, למאַי ער, אַ פריינט פונם פּ. פּ. ס.־פירער ד״ר שאַר, געפינט זיך אונטער איין דאַך מיט רעאַקציאָנערע פרומאַקעס.

מיט דער פּלייצע אָנגעשפּאַרט צום לאַנגן עין־יעקב־טיש שטייט יודע הערש ווייסדינער. מען דאַרף ניט זיין קיין באַזונדערער מבין צו דערקענען אויף יודע הערשן, אַז דער קאָפּ איז אים ניט ביים דאַוונען. דאָס פּנים זיינס מינעט זיך נערוועז און די האַנט גיט אַלעמאָל אַ האַסטיקן כאַפּ דעם שפּיץ פון דער באָרד און ענטפערט אים איבער דעם מויל צום קייען: אפשר וועט זיך אַזוי דער אומרו אין האַרצן איינשטילן? יודע הערש קאָן זיך קוים דער־וואַרטן, מען זאָל אָפּדאַוונען. עס טרייבט אים ווי מיט הייסע בייטשן וואָס גיכער צו דינה וויזלבערגס טראַפיק (טאַבאַק־געוועלב) אַ קוק צו טאָן, וואָס פאַר אַ נומערן עס האָבן די וואָך געוואונען אויף דער לאָטעריי. אַלע שבת אַן ערך אַרום דער צייט, ווען מען האַלט ביים פאַרענדיקן שחרית, טעלעגראַ־פירט מען פון לעמבערג די געווינסן, און אַ האַלבע שעה שפּעטער שטעלט דינה אַרויף נייע ציפערן אויפן שילדל, וואָס הענגט פאַר דער טיר.

פאַר יודע הערשן איז דערפאַר דאָס שבתדיקע דאַוונען ממש אַן אַפּקור־מעניש. בעת זלמן לאַראַ שטייט פאַרן עמוד און גאַרגלט זיך מיטן שבתדיקן נוסח, רווישן אין קאָפּ ביי יודע הערשן ציפערן, שטעלן זיך אויס צו דריי אין אַ ריי און אַלע רעדן אים איין, אַז זיי זיינען דאָס דידאַזיקע, וואָס זיינען אָקאָרשט אָנגעקומען מיט דער טעלעגראַפן־פּאַטשט פון לעמבערג. יעדן שבת איז יודע הערש זיכער, אַז ער האָט געוואונען אַ טערנע, ד״ה אַז אַלע דריי נומערן, אויף וועלכע ער האָט געזעצט, וועלן זיך היינט באַווייזן ביי דינה וויזלבערג אויפן

שילדל, און אַלע שבת לאָזט זיך אויס אַ בוידעם פון זיין זיכערקייט און ער קומט אַ טרויעריקער, צעבראָכענער און ווי עפּעס אַ פאַרשעמטער צו שלוש־סעודות.

נאָר איינמאָל, ווייזט אויס, איז ער געווען אַזוי זיכער, אַזוי ווייט אויף אַלע הונדערט פּראָצענט זיכער מיט זיין געווינס, אַז ער האָט געכאַפּט בלויז איין זייטיקן בליק אויפן שילדל און האָט באַלד דערזען, אַז זיינע נומערן זיינען אַרויסגעקומען. ער איז אַהיימגעלאָפן ווי אַ טריאומפאַטאָר. יענער שבת האָט געהאַט אַ טראַגי־קאָמישן פינאַל און יודע הערש איז פאַרבליבן אָן דער טערנע, אָבער דערפאַר מיט אַ צונאָמען אויפן גאַנצן לעבן.

יענע מעשה איז כדאַי צו דערציילן. איך האָב זי ניט איינמאָל געהערט און ניט איינמאָל געקייכט פאַר געלעכטער איבער יודע הערשס „זיכערקייט". און ווען איך האָב דערנאָך אין אַ שבת, ווען איך בין געווען פריי פון גימנאַזיע און געקאָנט זיין ביים דאַוונען, אַ קוק געטאָן אויף יודע הערשן און נאָכגע־פאָלגט נאָך דעם אומרו פון חלום אויף זיין פּנים, האָב איך אויפגעהערט צו פאַרשטיין, ווי אַזוי מען קאָן לאַכן איבער דער מעשה, וואָס מען דערציילט וועגן אים. עס האָט פון יענער פּאַסירונג געווייט מיט צעבראָכענע האָפע־נונגען, מיט פאַרוויאַנעטן חלום און מיט ליידנשאַפטלעכן פּאַטאָס פון שטרע־בונג צו גליק. און דער בעל־דבר אַליין — אַזוי ווי ער האָט אפשר גע־דאַרפט אויסזען שלום־עליכמס מנחם־מענדל — אַ מיטלוויקסיקער מיט טיפע שוואַרצע אויגן, וואָס האָבן זיך קוים אַרויסגעזען פון אונטערן שטערן, און מיט אַ פאַרשפּיצטער באָרד, וואָס האָט געפלאַטערט ביים קלענסטן ווינטל פון מחשבה, ער האָט גאָרניט געלערנט פון די רעזולטאַטן פון יענער שלימזלדיקער זיכערקייט זיינער. ער האָט ווייטער געחלומט, ווייטער חריפותדיק קאָמבי־נירט ציפערן צום געווינען און ווייטער געווען זיכער, אַז... זיי געפינען זיך דעם שבת אין דער לעמבערגער טעלעגראַמע, און אויב ניט — איז דאָס בלויז אַן אומגליקלעכער צופאַל...

יענעם ווינטערדיקן שבת, ווען יודע הערש איז געוואָרן צו געלעכטער פון אַזויפיל יידן, וואָס האָבן ליב צו לאַכן, האָט ער זיך תיכף נאָכן דאַוונען אַרויס־געלאָזט מיטן קירצסטן וועג פון דער קלויז צו דינה ווייזלבערגס טאַבאַק־געוועלב. ער האָט אַרום דעם דינעם גוף זיינעם ענג צונויפגעצויגן דעם טו־לעפּ, פאַררוקט די הענט אין די אַרבל, אַראָפּגערוקט דאָס שטריימל איבער די אויגן, און אַזוי־אָ, אַן איבערגעלאָדענער מיט סוד און מיט גליק, זיך גע־

א שטאָט מיט יידן

האַלטן נאָענט ביי די מויערן און געשפּאַנט מיט אַ שטילן, קעצישן שפּאַן. אַז ער איז אָנגעקומען עטלעכע הייזער פאַר דינה וויזלבערגס געוועלב, איז ער אַריבערגעגאַנגען אויף דער צווייטער זייט טראָטואַר און פון דאָרט געכאַפּט אַ פאַרגנבעטן קוק פון אונטערן שטריימל אויפן הילצערנעם שילדל פאַר דער טיר. ער האָט באַלד דערזען זיינע ציפערן 6, 8, 0. ער האָט זיך אַביסל פאַרכלינעט מיטן גליק, ער האָט זיך אָבער באַלד גובר געווען און אָראָפּגעשלונגען די פרייד. יודע הערש האָט גענומען גיין גיך, כמעט לויפן. אויפן ווערבישער וועג האָט ער אַ ווײַלע גענומען איבערטראַכטן, ווי אַזוי מודיע צו זיין די בשורה זיין ווייב יענטע־ביילע, אַז זי זאָל, חלילה, ניט באַקומען אַ שוואַך האַרץ. ער האָט באַשלאָסן, אַז ער וועט איר ערשט דערציילן בשעתן עסן, צווישן פלייש און קוגל. אָבער וואָס נענטער ער איז געקומען צו זיין שטוב, וואָס איז געשטאַנען ביים סאַמע באַרג־אַראָפּ פון דער סאָביעסקי־גאַס, אַלץ קלאָרער איז פאַר אים געוואָרן, אַז יענטע־ביילע האָט זיך ביי אים גענוג אָנגעבידעוועט און האָט אַ רעכט צו וויסן וואָס פריער פון דעם גליק, וואָס עס האָט זיי ביידן געטראָפן. ער האָט ניט געוואַרט ביז ער וועט דערגיין צו דער טיר, נאָר אַז ער איז צוגעקומען צום פענצטער, האָט ער אַ קלאַפּ געטאָן אין שויב און זיך צעשריגן אויפן קול:

— יענטע־ביילע, כ׳האָב געטראָפן מיטן ערשטן שאָס!

דורך דער צעבראָכענער שויב האָט זיך אַ ריס געטאָן קאַלטע ווינטערדיקע לופט אין שטוב אַריין. אָבער יודע הערשן אינדרויסן איז וואַרעם געוואָרן אין דער פויסט. בלוט איז גערונען פון דער סקאַליעטשעטער האַנט און זיך געוויקלט מיט רויטע רצועות אַרום די פינגער. יענטע־ביילע האָט געוואַשן די וואונדן, געשיקט רופן דעם רופא און זיך מילד געבייזערט אויף יודע הערשן. אין האַרץ ביי איר האָט עס געקאָכט מיט האָפענונג, אָבער ערגעצוואו — זי איז געווען פראַקטיש און שכלדיק, ווי איר ליטעראַרישע שוועסטער שיינע־שיינדל — האָט געדליבעט אַ וואָרעם פון ספק: אפשר האָט יודע הערש ניט דערזען, אפשר האָט ער זיך טועה געווען. ער איז אַלעמאָל צו געאיילציק און צו זיכער.

די קליינע טעמע איז געלאָפן אַ קוק געבן און זי האָט אַהיימגעבראַכט אַ גאַנץ זיכערן טעות. די ציפערן זיינען געווען אַנדערע, לגמרי אַנדערע.

פון יודע הערשס טערנע האָט זיך אויך דאַסמאָל, ווי אַלעמאָל פריער און ווי אַלע יאָרן שפּעטער, אויסגעלאָזט אַ בוידעם. אָבער יענעם שבת האָט

אויפן לאַטעריי־שילדל האָט געבושעוועט אַ טעות

ער זיך איינגעהאַנדלט אַ צונאָמען, וואָס האָט אים געמאַכט אי מער לעכערלעך, אי אַ סך, אַ סך טרויעריקער. מען האָט אים פון דעמאָלט אָן אַ לעבנלאַנג גערופן: יודע הערש מיטן ערשטן שאָס.

איך האָב יודע הערשן שוין ניט געזען אַן ערך דרייסיק יאָר, און אויב ער לעבט, מוז ער שוין היינט זיין פאַרפאָרן ווייט אין די אַכציקער. איך וואָלט נייגעריק געווען צו וויסן, צי ער האָט כאָטש איינמאָל באמת געטראָפן, אויב ניט מיטן צווייטן שאָס, איז כאָטש מיטן צוואַנציקסטן שאָס, ד״ה צי ער האָט כאָטש איינמאָל מנצח געווען אין זיין הערצאָישן געראַנגל מיט ציפערן־קאָמבינאַציעס. איך בין גענויגט צו גלויבן, אַז דאָס גליק האָט אים ניט צוגעשפילט און אַז אין די נומערן אויפן שילדל ביי דינה וויזלבערג האָט וואָך־איין וואָך־אויס געבושעוועט דער טעות, וואָרים ווען יהודה הערש זאָל געווען טרעפן, וואָלט זיך עס געווען געלאָזט הערן. מזל און דערפאָלג זיינען זייער באַרעדעוודיק און האָבן ליב צו דערציילן אויפן קול. ווען כאָטש איין שאָס יודע־הערשס זאָל געווען זיין אַ ריכטיקער, וואָלט איך עס זיכער געווען דערהערט פון קאָלאָמיי קיין בוקאַרעשט.

יאָסל דער ציטערדיקער לערנט מיט דער שטאָט רעספּעקט צום מלאך־המות

מנצח געווען מיט אַ חלום האָט יאָסל דער ציטערדיקער. ער איז געווען דער פּערטער „שטייער" אין ר' איציקל־קלויז. דער ציל, די פיקסע אידעע, צו וועלכער יאָסל האָט געשטרעבט, איז געווען גאָר אַ מאָדנע, און דער נצחון זיינער איז געווען ממש אַן איבערראַשנדיקער און כמעט אַן אומנאַטירלעכער.

יאָסל האָט געהאַט זיין זיץ אויף רעכטס ביי דער העכערער זייט פונם שולחן און האָט זיך קיינמאָל ניט אַנידערגעזעצט ביים דאַוונען צוליב אַ פשוטן טעם: ער האָט געציטערט מיטן גאַנצן גוף און ניט געקאָנט האַלטן אַ סידור אין האַנט. איז ער געשטאַנען, געשאָקלט מיטן קאָפּ, געפּאָכעט מיט דער ברייטער באָרד און... געקוקט מיט רציחה אויפן בעל־קורא יואל מאיר פלאַך. יואל מאיר האָט אויף יאָסלס בייזע בליקן געענטפערט אַלעמאָל און תמיד מיט אַ שמייכל. און ניט דערפאַר, ווייל ער האָט געוואָלט שמייכלען. ניין. נאָר ווייל לאַכן איז געווען יואל מאירס מיחוש, פונקט ווי ציטערן איז געווען יאָסלס קרענק.

יואל מאיר איז דווקא געווען אַן ערנסטער און שטרענגער ייד און וואָלט אפשר קיינמאָל אין לעבן ניט געלאַכט, ווען ער זאָל ניט געווען מוזן. אָט האָט ער אויפגערופן דעם כהן צו דער תורה און זיך גענומען לייענען — און פלוצלינג באַפאַלט אים אַ געלעכטער. ער נעמט אים שטיקן אין זיך, זיך וואַרגן מיט אים ווי מיט גרויסע, רויע פּאַסאָליעס. דער געלעכטער גיט ניט נאָך. ער רייסט זיך פונם מויל אויף צו פאַרשעמען יואל מאירן. פאַרשטעלט אים יואל מאיר דעם וועג מיט דער האַנט און לאָזט ניט. דער געראַנגל האַלט געוויינלעך אַן עטלעכע מינוט, ביז יואל מאיר קאָן ווייטער לייענען מיט זיין וואונדערלעכער דיקציע און מיט זיין מוזיקאַלישער פּינקטלעכקייט.

דאָס שרעקלעכסטע ביי יואל מאירס לאַך־קרענק איז, וואָס ער איז שוין איבער דרייסיק יאָר דער פּרעזידענט פון דער חברה קדישא און פאַרפעלט ניט קיין איין לוויה אין שטאָט. און ביי יעדער לוויה איז זיך יואל מאיר נוהג, אַז פונם טויער אָן ביז צום קבר גייט ער פאַר דער מטה און זאָגט צדוק־הדין.

יאָסל דער ציטערדיקער לערנט מיט דער שטאָט רעספּעקט

ער זאָגט מעבור־יבוק, און די באַקן זיינע רויטלען זיך אַרויס פון צווישן ווייסע האָר מיט צעפּלאָמטן געלעכטער. אַמאָל טרעפט, אַז ער קאָן ניט אָנהויבן זאָגן און מוז קודם מלחמה האַלטן מיט אַ כוואַליע געלעכטער, וואָס רייסט זיך ווי אַ ביטערער חוזק צו דער שטילקייט פון בית־עולם. יידן, לוויה־גייערס, קוקן זיך דעמאָלט איבער מיט פרעגנדיקע בליקן און האָבן פאַר־איבל אויף יואל־מאירן, וואָס האָט אַ ביטערע קרענק פון לאַכן און נעמט זיך אונטער צו זיין דער רעזשיסאָר פון טרויער.

פאַראַן אַזעלכע, וואָס וויסן, אַז יואל־מאיר איז מיט יאָרן צוריק געפאָרן צו אַ גוטן־יידן נאָך אַ רפואה פאַר זיין קרענק. זאָל דער אַלטער וויזשניצער האָבן געזאָגט, אַז וואָס הייסט מען לאַכט? ביי אַ קבר לאַכט מען ניט. און פון דעמאָלט אָן — דערציילן די זכות־געפינערס — האָט יואל־מאיר אויף זיך גענומען ניט צו פאַרפעלן ביי קיין לוויה אין שטאָט. אָבער צום געלעכטער האָט עס ניט תמיד געהאָלפן.

געוועזן יידן, ווי געזאָגט, וואָס האָבן אויף יואל מאירן פאַראיבל געהאָט. אין כעס אָבער אויף ממש דורס צו זיין איז געווען יאָסל דער ציטער־דיקער. יאָסל האָט נאָך געציטערט יינגלווייז. ער האָט חתונה געהאַט — בלויז צו קאָנען אָנטאָן אַ טלית און אַ שטריימל און צו ווערן אַ בעל־הבית. געוואוינט מיטן ווייב האָט ער עטלעכע וואָכן און דערנאָך, אַזוי ווי ער איז געווען אַ קרוב מיט שרה שלמה חלפנס, איז ער געוואָרן אַ יושב ביי אים אין שטוב. זיין עובדה איז געווען — אין זינגען צו האָבן דעם סאַמאָוואַר. שפּעטער מיט יאָרן האָט זיך יאָסל אַריינגעצויגן אין אַ ירושה־שטוב און האָט געלעבט פון דירה־געלט.

קיין צדקה האָט ער ניט פונוואַנען צו געבן. אָנקומען צו מענטשן דאַרף ער אויך ניט — קאָן ער זיין גוט מיט אָרעם און מיט רייך. זומער־צייט לויפט ער נאָך דער זון מיט אַ בענקל און פון נאָך די ימים־טובים אָן פאַרברענגט ער טעג און וואָכן אין בעט און... האָט מורא פאַרן טויט. און אָט צוליבן טויט, צוליב דרך־ארץ פאַרן טויט און צוליב שרעק פאַרן שוואַרצן פּרינץ, האָט יאָסל פיינט צוויי מענטשן אין שטאָט: יואל מאיר דעם לאַכער און לייזער קריס. לייזער איז אַ ייד פון אַ יאָר עטלעכע און פערציק, אַ באַלייבטער מיט אַ פרום פנים, וואָס ווינטשט יעדן ביי יעדער געלעגנהייט אַריכות ימים און... האַנדלט מיט תכריכים. און אַז ער האָט אַזאַ אומהיימלעכן מסחר, איז ער פאַראינטערעסירט, ווי להבדיל אַ גלח, אין אַ פּעט מת. זאָגט טאַקע יאָסל

(אַחוץ אים, דאַכט זיך, קיינער ניט, און אפשר נאָך איינער אַזאַ מוראדיקער ווי יאָסל), אַז לייזער קריס קאָן זיך קוים דערוואַרטן, אַז ייִדן זאָלן שטאַרבן. ווײַבאַלד — זאָגט ער — אַ ייִד ווערט קראַנק, הויבט לייזער אָן צו מאַכן פּראָמענאַדע בײַ די פֿענצטער, זיך צו שטעלן אויף די שפּיץ פֿינגער און אַרײַנצוקוקן, ווי ס׳האַלט מיטן חולה. יאָסלען האָט זיך געדאַכט, אַז יואל מאיר מיט זײַן געלעכטער און לייזער קריס מיט זײַן אונטערקוקן אונטער די פֿענצטער באַציִען זיך מיט ביטול צום טויט, באַגאַטעליזירן אים. און יאָסלס איינציקע גרויסע דערוואַרטונג אין לעבן פֿון בחורוויַז אָן איז געווען — דער טויט. האָט ער דערפֿאַר באַטראַכט יואל מאירן און לייזערן פֿאַר זײַנע פּערזענלעכע שונאים, זיי לײַדנשאַפֿטלעך פֿײַנט געהאַט און זיי פֿאַרפֿאָלגט מיט צאָרן. די הינטישע שותפים — האָט ער זיי גערופֿן, און זיי פֿאַראַנטוואָרטלעך געמאַכט פֿאַר דער גאַנצער מינערונג פֿון דרך־ארץ און רעספּעקט צום טויט, וואָס האָט זיך, ווי אים האָט זיך געדאַכט, אײַנגעשטעלט אין שטאָט אין די לעצטע יאָרן.

יאָסל איז אָפֿט אַרײַנגעקומען צו מײַן זיידן אין שטוב אַרײַן. מיטן זיידן האָט ער ניט גערן געשמועסט, ווײַל דער זיידע האָט ניט געהאַט קיין אויער פֿאַר זײַן פֿילאָזאָפֿיע. אָבער, אַז דער זיידע איז ניט געווען אינדערהיים, האָט ער ליב געהאַט אויסצולייגן זײַנע טענות צו דער שטאָט אין שײַכות מיט איר באַציִאונג צום טויט.

די געשיכטע פֿון קאָלאָמיי — האָט יאָסל גערעדט מיט אַביסל איבערגעטריבענער וויסנשאַפֿטלעכער חשיבות — קאָן מען אײַנטיילן אין צוויי תקופֿות. די ערשטע תקופֿה איז געווען בימי קברן מעכל יונג. מעכל איז געווען אַ הויכער ייִד מיט אַ פּאָר ברייטע פּלייצעס און האָט פֿאַרמאָגט אַ קול אויף צו צענעמען הערצער. אַז ער האָט געקלאַפּט אין דער פּושקע און געזאָגט „צדקה תציל ממות", האָט בײַ יעדן געציטערט ס׳האַרץ. יעדער האָט אַרײַנגעוואָרפֿן אַ גראָשן. ייִדן האָבן געטאָן צדקה און חברה קדישא האָט געהאַט פֿאַרוואָס צו נעמען אַ טרונק בראָנפֿן. אָבער אַז מעכל יונג איז פֿאַר דער צײַט געשטאָרבן, האָט דער הינטישער שותף יואל מאיר געמאַכט יונה גובה פֿאַרן קברן. יונה איז אַ דאַר ייִדל, האָט אַ שיטער בערדל און אַ קוויטשענדיק ווײַבעריש קולכל. אַז ער זינגט „צדקה תציל", גלוסט זיך צו גיין אַ טענצל. זעלטן ווער עס וואַרפֿט אַרײַן אַ גראָשן. ייִדן טוען קיין צדקה ניט און אין דער פּושקע בלײַבט פּונקט איבער אַזוי פֿיל, אַז יונה זאָל

קאָנען אַליין מאַכן אַ שנעפּסל. אַז דאָס מת האָט ניט קיין מלווים, וואַרט ניט יונה אויף נאָך קבורה, נאָר ער זאָגט צו אים אויף דייטש: „דו וואַרט היר, איך גיי מאַכן איין שנאַפּס!"

אַזוי רעדט צו אונז יאָסל. מיר הערן זיך צו און לאַכן. אָבער ער איז שטאָק־ערנסט. ער נעמט שוימען פאַר כעס און שרייען, אַז די היגטישע שותפים לויערן אויף זיין טויט. ס'העלפט ניט קיין אויסרעדן אים. ער איז זיכער, אַז לייזער קריס שפּאַצירט ניט איינמאָל ביי זיין פענצטער, הגם ער האָט אים נאָך קיינמאָל ניט דערטאַפּט, און אַז יואל מאיר וואַרט, ער זאָל זיך קאָנען אָפּזאָגן דעם צדוק־הדין מיט אַ געלעכטערל ביי זיין לוויה. געווייינט־לעך פאַרענדיקט זיך אַזאַ אויסברוך פון כעס מיט אַ שבועה, אַז ער, יאָסל, דער נוטה למות, וועט נאָך איבערלעבן יואל מאירן און אַפילו לייזערן, וואָס איז אפשר מיט צוואַנציק יאָר יינגער פאַר אים.

איך געדענק איינע אַ פאַסירונג פון יאָסלס קראַנקע חדשים, וואָס האָט אויף אַלעמען געמאַכט אַ באַזונדערס שטאַרקן איינדרוק. מען האָט זיך דעמאָלט געשושקעט אין די אויערן, אַז דער קראַנקער קאָן חלילה אַראָפּ פון זינען און אַז מען וואָלט געדאַרפט נעמען אויף אים אַנשרייען, ווייל ס'איז גאָר אַ חילול השם צו פאַרפאַלגן אַזוי יידן מיט שנאת חנם. אָבער קיינער האָט ניט אַנגעשריגן, מען האָט ניט געוואַגט אַנצושרייען אויף אַ מענטשן, וואָס וויל ניט, מען זאָל לאַכן ביי זיין לוויה, און יאָסל איז געבליבן ביים זינען ביז... צום נצחון.

ס'איז געווען אין אַ ווינטער־טאָג, ווען יאָסל איז געלעגן ווי געווייינטלעך אין בעט, ווייל ער האָט זיך ניט געקאָנט געניג אַנוואַרעמען. צום גוט־געהייצטן אויוון נעמט ער נאָך צו הילף אַ פוכאָווע איבערבעט. ער ליגט אָנגעשפּאַרט אויף אַ גאַנצן שטויס מיט קישנס און איז מעין אין אַ מוסר־ספר. אַז ס'ווערט אים פּריקרע דער מוסר, אָדער ס'ברענען אים די אויגן פון די קליינע רש"י־אותיות, פאַרטרייבט ער די צייט מיט אַריינקוקן אין אַ צעטל־קאַלענדער. ער מישט די טעג ערנסט און פאַרטיפט און רעכנט אויס, ווען ס'פאַלט דאָס יאָר דער קורצער פרייטאָג, דערנאָך פּסח און שבועות, ביז ער קומט צו די סליחות. ביי דעם בלעטל איז דער קאַלענדער געבליבן אויפגעמישט. די נאָענטקייט פונם יום־הדין, ווען מענטשן ווערן געמשפט צו לעבן און טויט, האָט אים, ווייזט אויס, דערמאָנט אין די „היגטישע שותפים", וואָס באַציען זיך מיט ביטול צו זיין טויט. שכנים האָבן פּלוצים דערהערט

אַ שטאָט מיט יידן

אַ געשריי: „וואָס איז דאָס לאַכן ביי יואל מאירן? וואָס? ער איז משה רבינו? ער איז איבער זיבעציק און מיינט, אַז אים וועט מען קומען בעטן, ער זאָל שטאַרבן? און לייזער קריס? האַנדלסט מיט תכריכים, קוקסט אַרויס אויף יעדנס טויט, וואָס־זשע מאַכסטו אַזאַ אַב־הרחמים־פּנים׳ל, גלייך ס׳זאָל דיך אָרן, וואָס יענער איז געשטאָרבן?״

אַז דער שכן איז אַריינגעקומען, האָט ער יאָסלען געטראָפן לויפן צום פענצטער. ער האָט געוואָלט אַ קוק טאָן, צי לייזער קריס קוקט ניט אונ־טער. און ווייזט אויס, אַז ס׳האָט זיך אים גערדאַכט, אַז יאָ, וואָרים אַ קוויטש פון חלשות האָט זיך אַרויסגעריסן פון יאָסלס ברוסט. מען האָט אים אַ פיבערדיקן צוריק אַריינגעטראָגן אין בעט אַריין.

מילא, יואל מאיר דער לאַכעדיקער איז געווען אַ זקן פון איבער זיבע־ציק, האָט ער זיך אָוועקגעלייגט און איז געשטאָרבן. מיט אים, האָבן יידן געזאָגט, איז אַוועק פון דער וועלט דער שטאָטס בעסטער בעל־קורא און, מיט זיין גאַנצער געלעכטער־קרענק, דער איידלסטער און פרומסטער היטער פון טרויער. אָבער דער עטלעכע און פערציק־יעריקער לייזער קריס האָט זיך אויך לאַנג ניט געקאָנט אַקעגנשטעלן יאָסל דעם ציטערדיקנס שבועה. ער ער איז יונג פאַרשניטן געוואָרן פון לעבן, און יידן האָבן אים נאָכגעזאָגט גוט־פאַרדינטע שבחים. יאָסלס מעשה, אַז לייזער האָט אונטערגעקוקט די קראַנ־קע, האָבן אַלע געוואוסט, איז געווען אַן אויסטראַכטעניש און אַ בילבול.

אָבער ניט דאָס איז דאָך דער עיקר. דער עיקר איז, אַז מנצח געווען האָט יאָסל. ער האָט איבערגעלעבט ביידע מינערער פון טויטס חשיבות און איז געשטאָרבן עטלעכע יאָר שפּעטער פון זיי אין עלטער פון כמעט זיבע־ציק יאָר און מיט דעם באַוואוסטזיין, אַז די שטאָט האָט צוריקגעוואונען דעם רעספּעקט צום מלאך־המות און אַז זיין לוויה וועט אָפּגעהאַלטן ווערן מיט דעם ערנסט, וואָס קומט דער צערעמאָניע, וועלכע שליסט אָפּ ס׳לעבן.

צוויי רוסישע יידן אין שטאָט: יונה שמש און מאָטל פּאָניע, דער נייעס-זוכער

ווי כמעט יעדע גאַליציִשע שטאָט, פאַרמאָגט אויך קאַלאָמיי איר קליינע קאָלאָניע רוסישע יידן. צווישן די איינגעוואַנדערטע פון פּאָניע־לאַנד זיי־נען פאַראַן אַזעלכע, וואָס לעבן דאָ שוין צענדליקער יאָרן, און פונדעסטוועגן שוועבט נאָך אַלץ אַרום יעדן פון זיי אַן אַטמאָספערע פון סוד, פון אָפּשיי און ערגעצוואו אויך פון אומצוטרוי.

נעמט, למשל, דעם שמש פון ר׳ איציקל־שולכל, יונה דעם רוסישן. ווער האָט דורכגעדרונגען דאָס געהיימניש פון זיין מאָדנער עקזיסטענץ? ער איז אַהערגעקומען נאָך גאָר אַ יונגערמאַן. ער איז ניט אַנטלאָפן פון מיליטער, ווייל וואָס האָט ער געהאַט צו אַנטלויפן, אַז ער איז אַ שווערער קאַליקע אויף אַ פוס? ער האָט זיכער איבערגעלאָזט אַ ווייב אינדערהיים; וואָרים ערשטנס איז ער געקומען מיט אַ טלית און האָט דאָ אָנגעטאָן אַ שטריימל; און צווייטנס, איז ער אַלע פופציק יאָר אין קאָלאָמיי געבליבן זיצן אָן אַ ווייב. ער האָט געמוזט שטאַמען פון אַ רייכער בעל־הבתישער משפחה, וואָרים פאַר דעם גאַנצן האַלבן יאָרהונדערט פון זיין שמש־פּראָפעסיע האָט זיך צו אים ניט צוגעקלעפּט קיין ברעקל הכנעה און אונטערטעניקייט. ער האָט גערעדט מיט די בעל־הבתים ווי מיט זיינסגלייכן, און מיט אייניקע פון זיי פון אויבנ־אַראָפּ, ווי מיט ניט־זיינסגלייכן. אַז יונה איז ניט קיין עם־הארץ, האָט מען לייכט געזען פונם ערשטן שמועס מיט אים, אָבער ווי ווייט עס גרייכט זיין לערנערשאַפט, האָט מען שווער געקענט דערגיין, ווייל ער האָט מיט אַ כיוון אויסגעמיטן זיך אַריינצולאָזן מיט עמיצן אין דברי תורה.

פאַרוואָס איז ער אַנטלאָפן פון זיין היים ערגעץ אין אַ שטעטל אין פאָדאָליער גובערניע? ווער איז געווען זיין משפחה? פאַרוואָס האָט ער זיך מיט איר קיינמאָל ניט איבערגעשריבן און מיט וואָס האָט זי זיך קעגן אים פאַרזינדיקט, וואָס ער האָט אַפילו קיינמאָל קיינעם ניט דערציילט וועגן איר? פופציק יאָר לאַנג האָט צווישן אַ שטאָט מיט יידן געלעבט אַ מין יאַשע קאַלב, אָבער להיפּוך צו י. י. זינגערס ליטעראַרישער געשטאַלט, איז דער מיסטע־ריעזער שמש פון קאָלאָמיי געווען אַ גייסטיק־רירעוודיקער, אַ מענטש מיט

קלאָרע חושים און מיט אַ גלאַטיקער צונג, וואָס האָט אַלץ געוואוסט און גאָר־ניט פאַרגעסן וועגן זיך און זיין משפחה, נאָר ער האָט פשוט ניט דערציילט. און דאָס מאָדנע דערביי איז, וואָס קיינער איז ניט געווען נייגעריג געוואָר צו ווערן.

אַ מענטש, וואָס איז איבערגעלאָדן מיט אַזויפיל סוד און שווייגעניש, האָט געוויינטלעך די טענדענץ צו מרה־שחורה. יונה שמש האָט צענדליקער יאָרן זיך ניט אַראָפּגערעדט פונם האַרץ, און פונדעסטוועגן (באמת, וואונדער איבער וואונדער!) ניט פאַרלאָרן זיין לייכטן געמיט אין פאַרקער מיט מענטשן. ער איז תמיד אויפגעלייגט געווען צו אַ שפּאַס מיט דערוואַקסענע און אַלעמאָל צו אַ שטיפעריי מיט די חדר־יינגלעך אין ר׳ איציקל־שולכל. וויפל פרייד האָט אונז, יונגוואַרג, פאַרשאַפט יונה שמש מיט זיין אויסרופן צו די הקפות! אַז ער האָט זיך אָפּגעפאַרטיקט מיט די ערשטע עטלעכע שווערע נעמען פאַר דער ערשטער און צווייטער הקפה, האָט דערנאָך יונה פאַר יעדן ניי־אויסגערופענעם געהאַט אַ דין שטעכווערטל, וואָס האָט כמעט ניט אָדער גאָרניט ווי געטאָן, אָבער דערפאַר באַגאָסן אַלע פּנימער מיט אַ שמייכל פון פרייד און הנאה. אַז ס׳איז ביי דער פינפטער און זעקסטער הקפה געקומען די ריי פון די יינגלעך, האָט איעדער יינגל אַריינגעכאַפּט פון יונהן אַ קאָמפּלימענטל אָדער אַ קליינעם שנעל אין נאָז, וואָס האָט געוועקט די אַמביציע צו לערנען.

זרח רויכווערגער, וואָס לערנט פּריוואַט גימנאַזיע און קען שיינע עטלעכע בלאַט גמרא אויף אויסנווייניק, רופט יונה אויף בזה הלשון: „האלוף התורני, הבחור זרח בר מנשה, שמו יזרח בתורה ובין הגויים" (דער בחור זרח, וואָס זיין נאָמען וועט שיינען אין דער תורה און צווישן ניט־יידן). מיינעם אַ חבר שמשון, וואָס האָט געגלאַנצט פאַר אַ באַזונדערן קענער פון תנ"ך, דערלאַנגט יונה אַזאַ מין אויפרוף: „הבחור שמשון הגיבור בתנ"ך בר משה" (דער בחור שמשון, דער גיבור אין תנ"ך). אָבער באַזונדערס לאַכט מען און מען האָט הנאה, ווען יונה פאַרגעסט אויך ניט אָן זיך און רופט זיך אַליין אויף צו דער זיבעטער הקפה: „האלוף התורני איך מיך מכבד מיט כבוד התורה". אין דעם „איך מיך", דאַכט זיך מיר היינט, איז געלעגן אַ אידעלער חוזק צו דער אייגענער פּערזאָן, וואָס געפינט זיך אין אַ קאָמישער לאַגע זיך אַליין אָפּצוגעבן כבוד, אַ דינער שפּאַט צו די שווערע חזקה־יידן, וואָס יעדער פון זיי

האָט שוין פון פאָרויס באַשטימט זיין חלק כבוד און קען זיך אָבער צו דעם ניט צורירן אָן יונה דעם שמשס קאָמאַנדע.

וואָס האָבן יידן געטראַכט וועגן יונהן? איך האָב אָפט געהערט זאָגן וועגן אים, אַז ער איז אַ רשע, אַ פאַרביסענער ייד. עס קען זיין, אַז אַט די מיינונג האָט זיך גענומען דערפון, וואָס עס האָט געפעלט דער צוטרוי צו יונהס שפּאַס און די אמונה אין זיין שמייכל. און אפשר איז ער טאַקע געווען אַ רשע, אַ מענטש, וואָס האָט זיין גאַנצן צער באַהאַלטן אין זיך, זיין געוויין באַגראָבן אין די אייגענע טיפענישן און זיין פּראָטעסט קיינמאָל ניט אַרויס־געשריגן. אפשר הויבט זיך טאַקע אָן די מענטשלעכע גוטסקייט, דאָס סאַמע ביסל עכטע מענטשלעכקייט, מיט דער טרער, וואָס אויך אַן אַנדערער קען דערזען, און מיט דעם געוויין, וואָס אויך אַן אַנדערער קען דערהערן? ערשט דעמאָלט ווערט דאָך געבוירן די איידלסטע מענטשלעכע שפּראַך, די שפּראַך פון רחמנות!

דער צווייטער רוסישער ייד, וועמען איך האָב געקענט, מיין פעטער מאָטל פּאָניע, האָט שוין דווקא אַ סך גערעדט און אומגעהויער אַ סך דער־ציילט, אָבער אַ סך געוואויר ווערן וועגן זיין היים און וועגן זיין משפּחה האָט מען אויך ניט געקענט. געשטאַמט האָט מיין פעטער פון טולטשין, לעבן קיעוו. אַריבערגעבראַכט קיין קאָלאָמיי האָט אים שלמה חלפן פאַר אַן איי־דעם. קיין צלם־קאָפּ, ווי די גאַליציאַנער האָבן גערופן אַ רוסישן, איז מאָטל פּאָניע ניט געווען, אָבער דערפאַר אַ ווילדער פאַנטאַסט. ער האָט מיטגע־בראַכט פונדערהיים שיינע עטלעכע קערבלעך. דער רייכער שווער האָט צוגעלייגט אַ היפּש ביסל עסטרייכישע רייניש כסף און מאָטל האָט אָנגעהויבן צו חלומען וועגן פאַרצענפאַכן, פאַרהונדערטפאַכן דאָס געלט, וועגן ווערן אַ גרויסער גביר. שפּעטער האָבן קאָלאָמייער יידן געחוזקט, אַז מאָטלען איז מן הסתם ניט געגאַנגען אַזוי אין רייך ווערן, ווי אין ווייזן די גאַליציאַנער, וואָס אַ רוסישער קען. מאָטל האָט זיך געפילט פרעמד אין דער נייער סביבה און ס׳האָט אים עפּעס ווי געאַרט, וואָס די גאַליציאַנער נעמען זיך איבער מיט זייער פראַנץ יאָזעפן. אַ דווקא־ליבשאַפט צום רוסישן צאַר איז מאָטלען פאַר־בליבן פאַרן גאַנצן לעבן. פון גאַרניט האָט מאָטל מער הנאה געהאַט (אפילו שוין אויף דער עלטער, ווען ער האָט געהאַט אויסגעגעבענע גאַליצישע זין און טעכטער), ווי פון קענען זיך אָוועקזעצן ביי אַ גלאָז הייסער טיי און

אַ שטאָט מיט יידן

דערציילן וועגן דער גרויסקייט און רייכקייט פון די רוסישע צאַרן. דאָס זיינען געווען פאַנטאַסטישע מעשיות, וואָס מאָטל האָט זיך אָנגעהערט יינגל־ווייז אין טולטשין און דערנאָך, אין משך פון די יאָרן, מיט זיין ליטעראַרישן טאַלאַנט אויסגעברייטערט און דערפירט אַלץ מער און מער צו אַ שווידערלע־כער ביט־געשטויגנקייט.

דער ערשטער, און דאַכט זיך, איינציקער, וואָס האָט מיט אַ האַלב יאָר־הונדערט צוריק מקרב געווען דעם יונגן רוסישן אידעם, מיט זיינע מעשיות וועגן צאַר און מיט זיינע חלומות וועגן רייכקייט, איז געווען בנימין רופא. בנימין איז געווען אַ קליין יידל מיט אַ גרויסן וואַסער־קאָפּ, מיט אַ שפּיציק בערדל און מיט אַזאַ גוואַלדאָוונעם האַרב, אַז ער אַליין האָט זיך קוים פון אונטער אים אַרויסגעזען. מיר איז געבליבן אין זכרון זיין רשעות. איך זיץ אויפן שטול. ער איז אַזוי קליין, אַז ער גרייכט קוים מיטן מאַשינדל צו מיינע האָר. ער פרעגט מיך: „ווי אַזוי ווילסטו זאָל איך דיך אָפּשערן?” איך ענטפער: „האַלב קורץ”, און האָב אייגנטלעך ניט קיין גענויע פאָרשטעלונג, וואָס דאָס וואָרט הייסט. בנימין צופּט מיטן מאַשינדל אַזוי אומברחמנותדיק „האַלב קורץ”, אַז מיך שטיקן אַלעמאָל די טרערן. שפּעטער עטלעכע יאָר בין איך גליקלעך אַנטרונען געוואָרן פון בנימין רופא און האָב מיך געקענט שערן ביי משה באַל, וואָס איז אַ געזעלשאַפטלעכער טוער אין שטאָט און רעדט מיט אַלע גימנאַזיסטן, ווי מיט דערוואַקסענע, וועגן ציוניזם און סאָ־ציאַליזם.

אָבער דעמאָלט, מיט פופציק יאָר צוריק, איז בנימין רופא, ווייזט אויס, נאָך ניט געווען אַזאַ רשע און אַזאַ צופער, און ער האָט מיין יונגן פעטער מאָטל פאַרכישופט מיט שיינע חסידישע ניגונים און דערעיקרשט מיט אויס־הערן זיינע מעשיות וועגן צאַר. מאָטל האָט בנימינען אָוועקגעליען ס׳גאַנצע געלט אויף אַ הויכן פּראָצענט און האָט דערצו נאָך באַקומען אַ פעסטן צוזאָג, אַז ער און די נאָענטסטע משפחה זיינע וועלן זיך קענען שערן אומזיסט. עסקא האָט בנימין קיינמאָל ניט געצאָלט, דער קרן איז, פאַרשטייט זיך, פאַר־פאַלן געוואָרן, ווייל דער רופא איז געווען אַן אָרעמער ייד און האָט אַזאַ גרוי־סע סומע קיינמאָל ניט געקענט צוריקצאָלן. ס׳וואָלט געווען אומזיסט זיך צו פּרוּוון אַפילו. אָבער דערפאַר האָט ער אַ לעבנלאַנג געהאַלטן וואָרט מיטן אומזיסטן שערן. פון דעם פעטער מאָטל און זיינע קינדער איז אָפּגע־

רעדט, אָבער אַפילו ווייטערע קרובים, און מיך בתוכם, פּלעגט מאָטל שיקן זיך אָפּשערן אומזיסט ביי בנימינען.

מאָטל איז פון דעמאָלט אָן געבליבן פאַרן לעבנלאַנג אַן אָרעמאַן. און פאַרן לעבנלאַנג איז ער אויך פאַרבליבן מיט אַ טיפער ליידנשאַפט צו חלום און צו פאַנטאַסטישער פּאַסירונג און מעשה. ער האָט אין זיך בלי שום ספק גע־האַט דעם שטאַף פון אַ רייזנדן אין ווייטע וואונדער־לענדער און פון אַ גרויסן צייטונגס־רעפּאָרטער. אַז אַחוץ אין טולטשין און אין קאָלאָמיי איז ער קיינמאָל אין זיין לעבן אינערגעץ ניט געווען, האָט ער דאָס וואונדערלאַנד גע־מוזט אַנטדעקן אין דער שטאָט, וואו ער האָט געוואוינט. אַז קיין צייטונג האָט ער ניט געהאַט, האָט ער די נייעס, צאַפּלדיקע און פרישע, דערציילט זיין ווייב און זיינע קינדער; און אַז קיין נייעס זיינען ניט געווען בנמצא, האָט ער זיי אויסגעפונען, אויסגעדיכטעט.

פאַר זיין ברויזנדיקן רעפּאָרטער־געמיט איז די שטאָט פון עטלעכע צענדליק טויזנט איינוואוינער געווען אַ צו שטילע, אַ שטאָט אָן פּאַסירונגען. אַ הויכער, אַ דינער, מיט אַ גרויער, איינמיטן ווי אויסגעצופּטער באָרד, מיט אַן אָנגעשטרענגט, פאַרטראַכט פּנים, טראָגט זיך מאָטל ווי אַ וויכער אין די פאַרמיטאָג־שעהן פון האָמערס באַנק צו גראַלניקס תבואה־סקלאַד, פון משולם וועלוולס שפּעצעריי־געוועלב צו די יאַטקעס, אין איין געיעג נאָך נייעס. פּרנסה האָט ער שוין מכמה וכמה יאָרן ניט. ער האָט זיך שוין אַפילו אָפּ־געלאָזט פון דאגת פּרנסה. אים אינטערעסירט איצט בלויז ליידנשאַפטלעך אויסצוגעפינען, צי ס'האָט עפּעס פּאַסירט אַ פּאַסירונג, וואָס זאָל אויפרייסן די שטילקייט אין שטאָט, ס'זאָל זיין וועגן וואָס צו רעדן און וועגן וואָס צו דערציילן.

ענדלעך, דאַכט זיך, אַרום מיטאָג־צייט, האָט ער עפּעס געפּאַקט. ער לויפט הענדום־פּענדום אַהיים. די אויסגעפונענע ידיעה ברענט אין אים ווי אַ טיפע געהיימניש, וואָס וויל אי בלייבן אַ סוד, אי וואָס ווייטער דער־ציילט ווערן. ער איז אַריין אין איין אָטעם אין שטוב אַריין און הויבט פון דער שוועל אָן נייגעריק צו מאַכן די איינציקע לעזערין פון זיין צייטונג — זיין ווייב — מיט דער סענסאַציאָנעלער נייעס, וואָס ער האָט געפּאַקט.

— וואָסי, מאָטל? וואָסי געשען?

— איך ווייס אַלץ! איך בין אַלץ געוואויר געוואָרן!

און אַז ער איז זיכער, אַז דער „לעזער" האָט שוין דערגרייכט די העכ־

אַ שטאָט מיט יידן

סטע סטרונע פון נייגעריקייט און וואַרפט זיך ווי אַ הונגעריקער אויף דער „עקסטראַ״, פּלאַצט ער אַרויס מיט דער נייעס:

— מען וויל איבערשטעלן די יאַטקעס. ס׳איז צו נאָענט צו די שולן. יאָסל פינקלשטיין האָט נעכטן געהאַט אַ באַראַטונג מיטן בירגערמייסטער.

און איצט קומט דער גרעסטער סענסאַציאָנעלער רעפּאָרטאַזש פון מאָטלס רעפּאָרטער־קאַריערע. אין מיטן שטאָט, מיטן פּנים צו דער „ליניע אַ—בע״ (די גאַס, וואו עס שפּאַצירט די יוגנט אין די זומערדיקע פאַרנאַכטן און מיט דער זייט צו האַמערס באַנק און צוקערמאַנס יוּוועליר־געוועלב (דער טראָטואַר, וואָס איז במקום בירזשע, וואו יידן דרייען מיט די שטעקעלעך און קוקן אַרויס מיט בענקשאַפט נאָך אַ מעקלעריי), שטייט דער שטיינערנער דענקמאָל פונם פּוילישן דיכטער קאַרפּינסקי. אַרום דעם שטיינערנעם באָק רעשט מען און מען יאָגט זיך, מען שמועסט און מען האַוועט, און דער באָק אַליין שטייט אַ פאַרגליווערטער און גלאָצט. פאַר מאָטל פּאָניע, וואָס איז כולו באַוועגונג, איז קאַרפּינסקי אין מיטן מאַרק עפּעס ווי דער סימבאָל פון חוזק קעגן לעבן. די גאַנצע יידישע שטאָט האָט פיינט דעם שטיינערנעם באָק — קאַרפּינסקי. קאַרפּינסקי איז געוואָרן אַ זידלוואָרט.

— וואָס ביסטו געבליבן שטיין מיטן דערינען ווי קאַרפּינסקי? — שרייט אַ טאַטע אָן אויף זיין זון.

— געליימטער קאַרפּינסקי! — זידלען זיך די בעל־עגלות און טרעגערס אויפן מאַרק.

מער פון אַלעמען האָט קאַרפּינסקין, דאַכט זיך, פיינט געהאַט מאָטל פּאָניע. ער טראַכט, ווי אַזוי צו רירן קאַרפּינסקין פון אָרט, ווי אַזוי אַ תל צו מאַכן פון זיין גלאָצנדיקער חשיבות. מאָטל גלויבט בכלל ניט, אַז מען קען זיך אַוועקשטעלן און בלייבן שטיין אויף יאָרן. איז איינמאָל אין אַ ביינאַכט, ווען די שטאָט איז געשלאָפן און די באַן, וואָס פּאַסירט די הויפּטגאַס, האָט, ווי אַלעמאָל, געמאַכט ציטערן די פענצטער פון די דערבייאיקע הייזער, האָט זיך מאָטלען אויסגעדאַכט, אַז קאַרפּינסקי האָט זיך אַ ריר געטאָן. דאָס איז געווען זיין סענסאַציאָנעלסטער רעפּאָרטאַזש. פּראַקטישע, אומגלויביקע יידן האָבן זיך אויסגעלאַכט פון זיין נייעס, אָבער מאָטל האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט מיט זיין פאַנטאַסטישן באַריכט. פאַרקערט, ער האָט אים אויסגעבויט יעדן טאָג אַלץ ברייטער און ווייטער און האָט אים יעדן טאָג באַפּעס־

טיקט אַלץ שטאַרקער און זיכערער על־פּי שכל. די צוהערערס, וואָס האָבן אים אויסגעלאַכט, האָבן אים ניט פאַרשטאַנען. זיי האָבן געגלויבט אין גליי־וער, און ער, מאָטל, האָט געגלויבט אין כוח פון דער פאַנטאַזיע, פון זיין פאַנ־טאַסטישער מעשה, וואָס קען אַפילו קאַרפּינסקין רירן פון אָרט. מאָטל איז שוין היינט אויפן עולם האמת, און קאַלאָמייער יידן האָבן אפשר אָן אים פאַר־געסן. אויב יאָ, זאָל דאָ דאָס ווערטל, וואָס איז פאַרבליבן, אַז ווען די באַן פאָרט, טרייסלט זיך קאַרפּינסקי אין מאַרק, דערמאָנען אָן דעם גרויסן פאַנ־טאַסט מאָטל פאַניע.

און איצט, כדי צו פאַרקיילעכיקן און צו פאַרענדיקן דעם פּאָרטרעט פון מאָטלען, וויל איך נאָך בקיצור דערציילן, אַז ווייל די שטאָט איז אים געווען צו שטיל און צו אָן־פּאַסירונגען, האָט ער זיך גענומען צו הילף ווי אַ נייעס־קוואַל — דעם בית־עולם. אַלע שבת־נאָכמיטאָג, ווען יידן האָבן אָפּגעגעסן קוגל און געלייגט זיך שלאָפן, פּוצט זיך מאָטל פּאַניע אויס אין זיינע שבתדיקע בגדים און לאָזט זיך אַרויס אויפן געיעג נאָך נייעס. אַזוי ווי אין שטאָט זיינען די גאַסן ליידיק, די געוועלבער פאַרמאַכט און איבער דער שטילקייט קיניגט דער מלך פון „גאָרניט איז פּאַסירט" — קאַרפּינסקי, — פאַרנעמט זיך מאָטל איבער דער קליבאַניע, אַרויס פון דער שטאָט צום בית־עולם. פונם אַריינגאַנג פירט אים דער רעפּאַרטערישער ניוך זיינער אויפן ריכטיקן געסל צווישן די קברים, וואו מען קען געוואויר ווערן עפּעס נייעס, און ער קומט קיינמאָל ניט צוריק מיט ליידיקע הענט.

אָט איז ער פאַרבייגעגאַנגען הערש פויזערס קבר און האָט פון דאָרט אויס געקענט כאַפּן מיטן אויג די מצבה פון זיין ווייב ציפּע. הערש האָט מיט ציפּען אַלע יאָרן געלעבט קידער־ווידער. זי האָט ניט געוואָלט דעם שידוך מיטן קראָקעווער כניאָק. עס האָט געהאַלטן ביי אַ גט. איצט מוז ציפּע איינזען, אַז הערש איז געווען גערעכט,וואָרים דער קראָקעווער איידעם איז דאָס שיינדל אין דער משפחה. און ציפּע דערציילט עס מאָטלען, און מאָטל, ווייל ער שרייבט ניט אום שבת, פאַרצייכנט עס בלויז אין קאָפּ. עס איז אַ סענסאַציאָנעלע נייעס, וואָס וועט אויפרודערן די שטאָט.

און דאָס איז ניט די איינציקע סענסאַציאָנעלע ידיעה, וואָס מאָטל ברענגט פונם בית־עולם. פאַר אים עקזיסטירט ניט דער טויט. אַז דאָס לעבן איז צו שטיל, ליאַרעמט אין זיין פאַנטאַזיע דער טויט, ווייל ער קען ניט פאַרטראָגן

אַ שטאָט מיט יידן

ס׳זאָל גאָרניט געשען, ס׳זאָל אַלץ בלייבן גליווערדיק, ס׳זאָל זיך גאָרניט רירן פון אָרט.

אין די צוואַנציקער יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָב איך מיין פעטער מאָטל פאַניע געזען צום לעצטן מאָל. ער איז שוין געווען טיף אין די זיבעציקער, און די בלענדנדיקע ווייסקייט פון זיין באָרד האָט געוויעט מיט דער לעגענדע פון אַ וויטן ווינטערלאַנד. ער האָט מיר דעמאָלט אויך דערציילט עטלעכע גוטע שטיקלעך נייעס, אָבער מען האָט געקענט זען און פילן, אַז זיין פאַנטאַסטישע וועלט, וועגן וועלכער ער האָט געהאַט אַזויפיל צו דערציילן, איז עפּעס ווי צעשטערט געוואָרן. נאָך אַ לענגערן שמועס האָט ער מיר זיין חורבן אַזוי פאָרמולירט: דאָס וואָס מען לייענט אין די וואָר־שעווער צייטונגען, איז קיין נייעס ניט. פון נייעס דאַרף מען הנאה האָבן, און דאָס־אָ, וואָס מען לייענט אין די צייטונגען, טוט וויי, שטעכט אין דער זיבעטער ריפּ... און די מעשיות וועגן צאַרס רייכקייט זיינען אויך חרוב געוואָרן.

און די רוישיקע, ליאַרעמדיקע נייעס פון בית־עולם, וואָס האָבן נאָך געהאַט די מעלה ניט ווי צו טאָן, האָט ער שוין לאַנג ניט געקענט צושטעלן.

דער פעטער איז אינגיכן געשטאָרבן. ער האָט זיך באַהעפט צום גליי־ווער, וואָס קאַרפּינסקי איז געווען זיין סימבאָל, צום גליווער, וועלכן ער, מאָטל, האָט אַ לעבנלאַנג אַזוי פיינט געהאַט.

ראובן אָשר ברוידעס און זיין „פּריוואַט־סעקרעטאַר"

עס איז זיכער געלעגן אַ סך באַשיידנקייט און אַ היפּש ביסל ניט־דערשאַ־צונג פון די אייגענע כוחות אין דעם אָפּשיי, וואָס דער גאַליצישער ייד האָט אַרויסגעוויזן צו זיינע רוסישע ברידער.

רוסישע יידן זיינען רייך, רוסישע יידן זיינען גרויסע קענערס, פון די רוסישע יידן קומען אַרויס די בעסטע חזנים און פון זיי שטאַמען אַלע יידישע מעשה־ביכלעך. וואָסי דען זאָגנוול קוואַרטין? ניט קיין רוסישער? און שלום־עליכם?

אַזעלכע רייד האָב איך אָפט געהערט אין דער גאַליצישער שטאָט פון מיין קינדהייט. פאַרשטייט זיך, אַז לעבן די שבחים האָט מען אויך ניט גע־קאַרגט אַ וואָרט פון קריטיק. אָבער די קריטיק האָט קיינמאָל ניט אָנגע־רירט דעם אינטעלעקטועלן ווערט פון די רוסישע יידן. זי האָט זיך בלויז געטשעפּעט צו זייער מאָראַלישקייט. וואָס פאַר אַ פּריץ, אַזאַ ייד — האָט זיך געגלייכווערטלט די מאָראַל פון מיינע גאַליצישע לאַנדסלייט — און אַז מען האָט איבער זיך אַזאַ בעל־הבית ווי פאָניע גנב, איז אַוודאי אַ גרויס חידוש, וואָס רוסישע יידן זיינען ניט קיין קעשענע־גנבים און וואַלגערן זיך ניט שיכורע אויף די גאַסן.

און דאָ, ביים פּונקט שיכרות, האָט מען ליב געהאַט צו דערציילן, אַז וואו איז נאָך דאָ אַזאַ ווילדער קאָפּ ווי עס איז געווען ראובן אָשר ברוידעס, און פונדעסטוועגן האָט ער זיך אויפגעפירט לעהיי שבתילע שניידער. ער איז טאָג און נאַכט געזעסן ביי קתיאל זענענזיב אין שענק און געמישט רומע־נישן וויין מיט גאַליצישן בראַנפן. גאַנצע לעגענדעס האָבן זיך געשפּונען אַרום דער פּערזענלעכקייט פון דעם גרויסן העברעאישן השכלה־שרייבער, וואָס האָט זיך דאָ אין קאָלאָמיי אויפגעהאַלטן אַ שטיק צייט, איידער ער האָט פאַרלאָזט גאַליציע און איז אויף שטענדיק אַריבערגעפאָרן קיין ווין.

אין די פריע ניינציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט איז, דאַכט זיך, ניט געווען קיין מער פּאָפּולערער שרייבער און השכלה־קעמפער אין גאַליציע ווי דער רוסישער ייד ראובן אָשר ברוידעס. זיינע ראָמאַנען, דערציילונגען און פובליציסטישע אַרטיקלען האָבן געלעזן הונדערטער, אָבער מיט זיינע טרעפלעכע גלייכווערטלעך און שאַרפע וויצן האָבן זיך אַרומגעטראָגן טויזנ־

טער. זיידענע יונגעלייט און סטאַטעטשנע בעלי־בתים האָבן כלומרשט גע־דרייט מיט דער נאָז איבער ברוידעס׳ אויפפירונג, אָבער ערגעצוואו האָט זיי טיף אימפּאָנירט די לעבנס־פריקייט און צעשויבערטקייט פון דעם גרויסן תלמיד־חכם און באַהעמיען. ברוידעס׳ ווערטלעך, סיי די, וואָס האָבן טאַקע געשטאַמט פון אים, און סיי יענע, וואָס דאָס פאָלק האָט אים ברייטהאַרציק אָוועקגעשענקט, האָבן פאַרמאָגט אַחוץ דעם געוויינטלעכן אַפּיקורסישן השכלה־עוקץ אויך זייער אָפט נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן אַטעם. דער פאַקט, וואָס ברוידעס איז געווען באַפריינדעט מיט עטלעכע מעכטיקע קהילה־פירער, האָט געגעבן געלעגנהייט דער פאָלקס־פאַנטאַזיע „אַריינצוזאָגן" די פּרנסים פאַר זייער אַסימילאַטאָרישער הכנעה און פאַר זייער סאָציאַלער אומלייטיש־קייט. מיט די שטעכווערטלעך, וואָס ברוידעס זאָל האָבן אַריינגעזאָגט דעם לעמבערגער ראש־הקהל שמעלקע פאָן האַראָוויץ, האָט מען זיך געקוויקט. זיי האָבן לייכטער געמאַכט ס׳האַרץ און געגעבן כוח ווייטער צו ליידן פון די קהילה־פּרעזידענטן, וואָס זיינען צום גרויסן טייל געווען פּוילישע מה־יפית־יידן.

נאָך אַ היפּש ביסל יאָרן נאָכדעם ווי ברוידעס האָט פאַרלאָזט קאָלאָמיי און זיך אָפּגעזעגנט מיט זיין טישל ביי קתיאל שענקער, איז די געשטאַלט פונם גרויסן שרייבער געווען לעבעדיק און פּאָפּולער אין שטאָט. ער איז געזעסן ביי זיין שרייבטיש אין ווין, אָבער זיינע קלוגע ווערטלעך אין גאַליציע זיינען פון טאָג צו טאָג געוואַקסן. די פאָלקס־פאַנטאַזיע האָט זיי געמערט און זיי איבערגעשיקט צו אים אין פראַנץ־יאָזעפס רעזידענץ־שטאָט.

ווען ברוידעס איז געשטאָרבן אין ווין (ער איז פאַרשניטן געוואָרן פון לעבן אין עלטער פון עפּעס איבער פופציק), בין איך אַלט געווען אַן ערך אַכט אָדער ניין יאָר. און טאַקע פון דעמאָלט אָן געדענק איך צום ערשטן מאָל דעם נאָמען ברוידעס און זיינע טרעפלעכע וויצן. ס׳האָט געמוזט זיין אין ווינטער, 1903, ווייל דער שמועס, וועלכן איך גיי דאָ איבערגעבן, איז געווען אַרומגע־שפּונען מיט אַרגומענטן פאַר און קעגן אוגאַנדע. מיין טאַטע, וואָס האָט דע־מאָלט געוואוינט אין אַ דאָרף אין דער בוקאָווינע, איז געקומען צופאָרן קיין קאָלאָמיי, און איך האָב געהאַט די זעלטענע פּריווילעגיע צו זיין פריי פון חדר און פון שול און ניט אָפּצוטרעטן פונם גאַסט אויף אַ מינוט. האָב איך דער־פאַר געקאָנט זיך צוהערן צו אַלע שמועסן, וואָס דער טאַטע האָט געפירט מיט די וויכטיקסטע משכילים און ציוניסטן אין שטאָט. מיט אַ באַזונדערער

פינקטלעכקייט איז מיר געבליבן אין זכרון דעם טאַטנס איבעררייד מיט אַביגדור חיים שטערנבערג.

אַביגדור חיים האָט פאַרמאָגט אַ פלאַמיק־רויטע, קייַלעכדיקע באָרד און צוויי לעבעדיקע הענט, וואָס האָבן אים שטאַרק געהאָלפן ביים רעדן. די הענט זיינען געווען באַשאָטן מיט זומערשפּרענקעלעך און האָבן אַחוץ דעם אויסגעזען עפּעס ווי אָפּגעפּאַרעטע מיט אָקריפּ. שפּעטער מיט יאָרן, אַז כ'האָב געזען, ווי אַביגדור חיים האַלט מיט מסירת־נפש קאָכעדיקע גלעזער טיי אין האַנט און בריט זיך די פינגער מיט זידנדיקע, פּעטע קאַרטאָפל־פּלעצלעך, האָב איך זיך שוין אויפגעהערט צו וואונדערן, וואָס זיינע הענט זעען אויס ווי אָפּגעפּאַרעטע, און האָב זיך בלויז געחידושט, וואָס זיי פאַרמאָגן נאָך פּאָרט צו שטיקלעך הויט אויף זיך.

ווען איך האָב זיך מיט אַביגדור חיימען נענטער באַקענט און פלעג זיך מיט אים טרעפן כמעט יעדן שבת־צו־נאַכטס (שפּייסע־נאַכטס) ביי די ציוניסטישע לעקציעס אין דעם „טוינבע־האָל", האָט ער געהאַט זיין אייגנס צוויי פרנסות: ימים־נוראים איז ער געווען אַ בעל־תפילה און אַ גאַנץ יאָר — אַ מוכר־ספרים, ד"ה, ער האָט אַרומגעטראָגן מיט זיך עטלעכע העברעאישע ביכלעך, פאַר וועלכע ער האָט געזוכט אַ קונה. בימי ראובן אָשר ברוידעס אָבער האָט אַביגדור חיים פאַרמאָגט אַ דריטע פּראָפעסיע, וואָס איז געווען ביי אים די וויכטיקסטע: ער איז געווען דער אַדיוטאַנט פונם באַרימטן העברעאישן שרייבער און אַ מין פּריוואַט־סעקרעטאַר זיינער. ער האָט געהאַלטן ברוידעסן קאָמפּאַניע ביי קתיאלן אין שענק, ווייל ראובן אָשר האָט ניט ליב געהאַט צו טרינקען ביחידות. ער האָט אים באַגלייט אין גאַס און איז געווען דער געטרייער איבערשרייבער פון זיינע מאַנוסקריפּטן. מ'האָט אַפילו דערציילט, אַז די הקדמה צו דער ערשטער אויפלאַגע פון ברוידעס ראָמאַן „שתי הקצוות" (די צוויי עקסטרעמען) איז געווען געחתמעט פון אַביגדור חיימען. אָנגעשריבן האָט דעם אַריינפיר טאַקע ברוידעס אַליין, אָבער אַזוי ווי אַ הקדמה צו אַ ספר האָט על־פּי מאָדע פון דער צייט געדאַרפט זיין פון אַן אַנדערן, האָט זי אונטערגעשריבן דער פּריוואַט־סעקרעטאַר אַביגדור חיים שטערנבערג. איך מוז זיך דאָ פון לכתחילה באַוואָרענען קעגן מעגלעכע קרייצפאַרהערערישע שאלות מצד ביבליאָגראַפן און זיך מודה ומתוודה זיין, אַז איך האָב דידאָזיקע אויסגאַבע מיט דער הקדמה פון אַביגדור חיימען קיינמאָל ניט געזען. מיר האָט דעמאָלט, מיט דרייסיק יאָר צוריק, געפעלט דער

„וויסנשאַפטלעכער אומצוטרוי" צו די פאַקטן. איך האָב זיך אַלע הונדערט פּראָצענט פאַרלאָזט אויפן זכרון פון מיינע לאַנדסלייט. היינט אָבער, ווען אַזאַ אומקריטישקייט פון מיין זייט וואָלט געווען פּשוט ניט דערלאָזלעך, גיב איך איבער דעם פאַקט אַזוי ווי מען האָט אים מיר דערציילט אין די הענט פון אונזערע ביבליאָגראַפן. זיי וועלן אים זיכער ווי געהעריק קריטיש אַרומפּוצן.

אין יענעם ווינטער פון 1903 האָט אַביגדור חיים געבראַכט מיין טאַטן אַ בראָשור וועגן דער דעמאָלט־ברענענדיקער אוגאַנדע־פּראַגע. זיי האָבןביידע באַקוקט דאָס שער־בלעטל און האָבן זיך דערביי אַביסל פאַרדראָסיק געמינעט און אַביסל איראָניש איבערגעשמייכלט. דערנאָך האָט מען זיך אָוועקגעלאָזט אויף אַ לאַנגן שפּאַציר איבער די קאַלאָמייער גאַסן און אויף אַ נאָך לענגערן שמועס וועגן דעם קאָכעדיקן פּראָבלעם פון ציוניזם — טעריטאָריאַליזם און ארץ־ישראל — נאַכט־אַזיל. סיי אַביגדור חיים און סיי מיין טאַטע זיינען ביידע געווען פלאַמעדיקע אַנטי־אוגאַנדיסטן. זיי האָבן ביידע גערעדט מיט גרויס בייזקייט קעגן נאָרדוין, און, לויט איך געדענק, אַפילו הערצלען ניט געשאַנעוועט. אַביגדור חיים האָט מיט גרויס ליידנשאַפט נאָכגעוויזן, אַז הערצל איז גאָרניט מסוגל צו פאַרשטיין די אויסשליסלעכע בענקשאַפט צו ארץ־ישראל, ווייל ער איז אַ קינד פון דער יידיש־אונגאַרישער אַסימילאַציע, וואָס איז די טריפסטע פון אַלע יידישע אַסימילאַציעס. אַזוי ווייט האָבן די צוויי דיסקוטאַנטן מסכים געווען. די היץ פון זייערע רייד איז נאָר אויסן געווען אונטערצושטרייכן זייער הסכם.

אָבער באַלד איז דער שמועס אָנגעקומען צו אַ פּונקט, וואו זייערע מיינונגען האָבן זיך גענומען שאַרף פאַנאַנדערגיין. יאָ, ארץ־ישראל — האָט געשריגן אַביגדור חיים, און זיינע אָפּגעפאַרעטע הענט האָבן אים אינמיטן קאַלטן ווינטער־טאָג צוגעהאָלפן שרייען. — אָבער אחד־העמס וועג איז קיין וועג ניט! מיט גייסט קאָן מען ניט איינגעמען קיין לאַנד. מיט אחד־העמס תורה האָט מען אונז פאַרטריבן פון אַלע לענדער. אויב מיר מיינען טאַקע ערנסט, אַז ארץ־ישראל זאָל ווערן אַ יידישע מלוכה, דאַן איז ניטאָ קיין אַנדער ברירה, ווי זיך צו שלאָגן מיטן טערק. איך זאָג אייך, ר' איציע, — האָט אַביגדור חיים גענומען די אויבערהאַנט אין דער דיסקוסיע און געדונערט פאַטעטיש צו מיין טאַטן, — אַז נאָר בחרבי ובקשתי (מיט שווערד און פיילנבויגן) וועט מען קענען באַקומען ארץ־ישראל.

און דאָ האָט פּאַסירט, ווי עס פּאַסירט אָפּטמאָל אין לעבן. אַן אַנעקדאָט האָט געלויערט אויפן פּאַטאָס און אים דורכגעלעכערט מיט חוזק. אין סאַמע העכסטן מאָמענט פון אַביגדור חיימס קריגערישן עקסטאַז איז אַנגעלאָפן אַקעגן אַ שוואַרצער־יאַטקע־הונט. עס האָט זיך אין זיין לויפן ניט געמערקט קיין בייזע כוונה, אָבער אַביגדור חיים האָט, ווייזט אויס, פּיינט געהאַט הינט ניט ווייניקער ווי די אונגאַריש־יידישע אַסימילאַציע, און געהאַט אין אים פּונקט אַזויפיל בטחון ווי אין טערק.

— קומט אַראָפּ פונם טראָטואַר — האָט אַביגדור חיים אַ זאָג געטאָן צו מיין טאַטן, — עס גייט אַ הונט.

מיין טאַטע האָט זיך צעלאַכט און איך האָב אים צוגעהאָלפן אויף אַ קול. אַביגדור חיים האָט דערפילט, אַז דער נצחון האָט זיך אים פּלוצעם אַרויסגעגליטשט פון די הענט. ער איז באַלד אַריבער צו אַן אַנדער שמועס, וואָס האָט זיך געענדיקט ווייניקער אין אַרגומענטן און מער אין עכטן וואַרעמען געמיט. ער האָט דערציילט מיט אַ סך ליבשאַפט און הומאָר וועגן ברוידעס צוזאַמענשטויסן מיט קתיאל שענקער. אי קתיאל און אי ראובן אַשר זיינען ביידע געווען מענטשן פון עקשנותדיקן ווילן. דאָס אומגליק איז בלויז געווען, וואָס ביידע האָבן ניט געוואָלט דאָסזעלבע. קתיאל האָט געהאַט אַ פאַרלאַנג נאָך געלט און ראובן אַשר — נאָך משקה פאַר זיך, פאַר אַביגדור חיימען און געוויינטלעך נאָך פאַר אַ צוויי מענטשן. און צום ליב פון קתיאל שענקער זאָל געזאָגט ווערן, אַז אויספירן האָט תמיד אויסגעפירט ראובן אַשר. ער האָט געהאַט אַ זיכערע מעטאָדע ווי אַזוי צו ברעכן דעם שענקערס ווילן. די מעטאָדע האָט אַלעמאָל געווירקט און קיינמאָל ניט פאַרפעלט איר ציל. אַז קתיאל האָט געלאָזט וויסן, אַז היינט איז ער פעסט באַשלאָסן ביי זיך ניט צו געבן אָן געלט, האָט זיך ראובן אַשר אַוועקגעזעצט ביי אַ טישל און דעם שענקער עקשנותדיק ניט אָנגעקוקט. און קתיאל האָט עס ניט געקענט אויסהאַלטן. ער האָט ברוידעסן ליב געהאַט און זיך געגרויסט, וואָס ער איז זיין קונה, האָט ער ניט געקענט פאַרטראָגן, אַז ער זאָל אויף אים ברוגז זיין. אַז דאָס האַרטנעקיגע ניט־אָנקוקן האָט אַוועקגעדויערט אַ האַלבע שעה, האָט דער שענקער, אַ געבראָכענער, צוגעטראָגן ס'פּלעשל משקה צו ברוידעס טישל און מיט אַ נידעריק פאַרשולדיקט קול געגעבן אָנצוהערן, אַז דער חוב איז שטאַרק געוואַקסן. אָבער דערפאַר, אַז ראובן אַשר האָט געלייגט די יד אויף עטלעכע רייניש, האָט דער שענק ממש גע־

טאַנצט פאַר פרייד. די ליבשאַפט צווישן קתיאל שענקער און ראובן אָשרן איז אין אַזאַ טאָג געווען געגליכן צו דער ליבשאַפט פון דוד און יונתן. זיי האָבן זיך געהאַלטן אין איין זאָגן קאָמפּלימענטן, און דער ליטוואַק ראובן אָשר פלעגט דעם שענקער, מעשה פּראַקטישער בעל־הבית, אַפילו אַ פרעג געטאָן, ווי אַזוי די געשעפטן גייען.

און וואָס מער אַביגדור חיים האָט דערציילט וועגן ראובן אָשר ברוידעס, וועגן זיינע שרייב־געוואוינהייטן און וועגן זיינע באַהעמישע שטיק, האָב איך געפילט, אַז דעם טאַטנס שמייכל איבער אַביגדור חיימס קריגערישקייט רינט ערגעץ אויס און עס וואַקסט דער דרך־ארץ צו אַ מענטשן, וואָס האָט געהאַט די זכיה צו זיין דער גבאי פון אַ גרויסן רבי פון השכלה און פון חיבת־ציון. און אַז אַביגדור חיים האָט דערפילט די ערנסטע באַציאונג צו זיך, האָט ער אויפסניי געקראָגן מוט צו זיין טעאָריע פון קריגערישן ציוניזם, און כדי אויסצונעמען ביים טאַטן, האָט ער זיך סומך געווען אויף ברוידעסן, אַז ער האָט אויך געהאַלטן, אַז סוף־כל־סוף וועט עס מוזן קומען צו אַ באַוואָפנטן אויפשטאַנד קעגן די טערקן.

ווען איך טראַכט היינט וועגן אַביגדור חיימען, קומט מיר אויס, אַז אָט דער אָרעמער קאָלאָמייער חזן און מוכר־ספרים איז אפשר טעאָרעטיש געווען דער פאָרלויפער פונם ציוניסטישן רעוויזיאָניזם. ער האָט פאַרמאָגט אַ געוויסע לאָגישע אַרגומענטאַציע אויף צו באַווייזן זיינע טענות. אומבאַהאָלפן זיינען געווען בלויז זיינע ווערטער און קאָמיש איז ער געווען נאָר דערפאַר, ווייל זיין געמיט איז געשטאַנען אין אַ שאַרפן קאָנטראַסט מיט זיינע טעאָריעס. אַ ייד, אַ דערשלאָגענער, וואָס האָט מורא פאַר דער אייגענער שיין, האָט געפריידיגט קריגערישקייט און גבורה פון מוסקולן. האָט מען געלאַכט און זיכער געטאָן אומרעכט אַ מענטשן, וואָס האָט געחלומט חלומות פאַר זיין פאָלק. זיין שלימזל איז נאָר געווען, וואָס ער האָט די חלומות לעכערלעך געמאַכט מיט דער נישטיקער וואָר פון זיין פערזענלעכן לעבן און פון זיינע פערזענלעכע העוויות.

שפּעטער מיט יאָרן, ווען איך בין שוין געווען אַ גימנאַזיסט, פלעג איך זיך מיט אַביגדור חיימען באַגעגענען ביי די שבת־צו־נאַכטס־לעקציעס אין טוינבע־האַלע. טוינבע־האַלע האָט געהייסן: אַ פּאָפּולערע לעקציע אויף אַ ציוניסטישער אָדער אַ וויסנשאַפטלעכער טעמע, דערצו אַ ביסל פאָלקסגעזאַנג און אַ גלעזל טיי מיט צובייסן. דידאַקטיק אינסטיטוציע, וואָס

ראובן אָשר ברוידעס און זיין „פּריוואַט־סעקרעטאַר"

האָט זיך גערופן אויפן נאָמען פון דעם באַרימטן ענגלישן סאָציאַל־רעפאָר־מיסט אַרנאָלד טוינבע, איז אין יענע יאָרן געווען שטאַרק פּאָפּולער אין אַלע שטעט פון גאַליציע, בוקאָווינע און רומעניע. צוליב דעם הייסן גלעזל טיי מיט צובייסן האָט מען אין טוינבע־האַלע געקענט געפינען מענטשן, וואָס האָבן געווייגטלעך ניט געהאַט קיין אינטערעס פאַר לעקציעס. אַביגדור חיים האָט קיינמאָל ניט פאַרפעלט קיין אויפדערנאַכט. די וויסנשאַפטלעכע לעק־ציעס האָט ער איבערגעשלאָפן. ביי די ציוניסטישע האָט ער זיך שטאַרק צוגעהערט, און וואו נאָר ער האָט דערשמעקט אַ זאַץ, אַ וואָרט, אַ רמז אויף זיינע „שווערד און פיילנבויגן"־טעאָריעס, האָט ער מיטן גאַנצן האַרצן אַפּלאָ־דירט. ביים טיי מיט צובייס איז ער אַלעמאָל געוואָרן גאָר לעבעדיק.

אַ גאַנצע וואָך האָט ער ווי עס איז זיך דורכגעשטופּט. אַ סך מאָל ניט דערעסן און ניט דערטרונקען. אין טוינבע־האַלע האָט ער געפּראוווט זיך אָפּצונעמען פאַר אַלע זיבן טעג אין דער וואָך. דער רעגלאַמענט האָט פאַר־געשריבן פאַר יעדן איין גלעזל טיי און איין צובייס. האָט אַביגדור חיים געזוכט המצאות ווי אַזוי בייצוקומען די זלידנע פּאַראַגראַפן.

— ס'איז מיר נאָך געבליבן אַ ביסעלע סענץ, גיט מיר נאָך אַ ביסל אַקריפּ. און אַט האָב איך נאָך אַ ביסל אַקריפּ, גיט מיר נאָך אַ ביסל סענץ.

ער האָט געמוזט שווער קעמפן און מיט קליינינקע מיטלען. ער האָט אַמאָל געפּרוווט זיך אָוועקזעצן שטאָלץ און שווייגנדיק, ווי זיין מייסטער ראובן אָשר ברוידעס ביי קתיאל שענקער. ער האָט געוואָלט איגנאָרירן די פּאַראַגראַפּניקעס פון דער טוינבע־האַלע. עס האָט אָבער אויף זיי קיין איינדרוק ניט געמאַכט און קיינער איז ניט געקומען צוטראָגן אַ גלעזל טיי און איבער־בעטן מיט אַ צובייס.

האָט אַביגדור חיים ניט געהאַט קיין ברירה און זיך גענומען צוריק צו זיינע המצאות, איבערצוכיטרעווען די פאַרוואַלטערס. אַזוי אַרום איז אויך זיין פאַרלאַנג צו זאַטקייט פאַרשיט געוואָרן מיט לעכערלעכקייט, פּונקט ווי זיין „פייל און ביקס"־חלום איז דערטרונקען געוואָרן אין אַנעקדאָטן.

דעם פרעמדן אַפּיקורס גיט מען כבוד און דעם היימישן שפּינאָזיסט — מלקות

קאָלאָמיי איז געווען אַ פרומע שטאָט. עס זיינען, פאַרשטייט זיך, דאָרט געווען אויך אַ היפּש ביסל משכילים, אָבער זיי האָבן זיך מייסטנס געהאַלטן אין דער מעלה. מען איז געווען אויפגעקלערט, אָבער מען האָט זיך מיט גאָרניט אָפּגעשיידט פון אַלע איבעריקע יידן, ניט אין קליידונג, ניט אין לעבנספירונג און אַפילו ניט אין דער דערציאונג פון קינדער.

מיט די צוגעפאָרענע משכילים ראובן אָשר ברוידעס און הערש לייב סיגעטער האָבן זיך אַפילו גאָר פרומע געחברט און געגרויסט. ראובן אָשר איז געווען אַ שאַרפער וויצלינג און אַ ווערטל־זאָגער, און די פרומע האָבן צוליב זיינע זאָגעכצן אָפטמאָל פאַרגעסן אָן זיין אַפּיקורסות. הערש לייב סיגעטער ווידער איז געווען אַ פירטרעפלעכער בדחן, וואָס האָט געוויילט מיט זיינע הומאָריסטישע גראַמען און טשיקאַווע מעשהלעך. איז, ווייל זיין ליטעראַטור איז געווען נאָענט צום האַרצן, האָט מען פאַרקוקט דעם אַפּיקור־סישן עוקץ פון זיינע לידער און מעשיות און זיך געקוויקט מיט זיין וויץ און מיט זיין למדנישער חריפות.

הערש לייב סיגעטער איז, ווייזט אויס, אַליין אַ היפּש ביסל געווען דערשטוינט פון דעם מילדן גייסטיקן קלימאַט, וואָס ער האָט אָנגעטראָפן אין דער גאַליצישער שטאָט. וואָרים ער שטרייכט באַזונדערס אונטער אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, אַז ווען ער איז געקומען קיין קאָלאָמיי, האָבן אים דאָרט „די משכילים ווי אויך די לומדים עמפּאַנגען בכבוד גדול". אין זיין אונ־גאַרישער היימשטאָט סיגעט האָט ער געהאַט אויסצושטיין רדיפות און האָט סוף־כל־סוף געמוזט אַנטלויפן פאַרן צאָרן פונם רב, וואָס האָט אַריינגעלייגט אין חרם זיין ציַיטונג „השמש" (די זון), און דאָ, אין קאָלאָמיי, ניט נאָר וואָס מען מאַכט זיך ניט־וויסנדיק פונם סיגעטער רבס חרם, נאָר מען פאַרבעט הערש לייבן אין אַ שפּייסעגאַכטס צו שלמה חלפן אין שטוב און ער זאָגט דאָרט תורה פאַר אַ מסבה פון פרומע לומדים, וואָס פאַרבריען זיך די צונגען, ווייל זיי ווילן טאָן צוויי מלאָכות מיטאַמאָל: עסן הייסן באָרשט מיט באַרבוליעס און לאַכן פון הערש לייבס וויצן און בדחנישע שטיק.

אַ פּעטער מיינער, וואָס האָט מיטגעמאַכט עטלעכע אַזעלכע שפּייסע־

נאָכטסן ביי שלמה חלפן און האָט ביזן טויט געדענקט אַ היפּשע צאָל פון הערש לייבס לידער און וויצן, פלעגט מיר אָפט דערציילן וועגן דעם באַרימטן סיגעטער בדחן און פאָלקס־דיכטער, וואָס האָט פאַרבראַכט דריי גליקלעכע יאָר אין קאָלאָמייער גן־עדן.

הערש לייב גאָטליב איז שוין דעמאָלט געווען אַ איד אַרום די זעכציקער און זיין קלוג־טרויעריק פּנים איז געווען אַרומגעראָמט מיט אַ גראָער, קורץ־געשוירענער באָרד, וואָס האָט אויסגעזעזן ווי אַ קרענצל פאַרוויאַנעט גרינצייג.

— אַז דו האָסט אים געזען אין גאַס — האָט מיין פעטער מיר געזאָגט — וואָלסטו קיינמאָל אין דיין לעבן ניט געקאָנט טראַכטן, אַז דער ייד האָט אַזאַ גאָלדן מויל. ער האָט געהאַט אַ קלוג אידיש פּנים, נאָר די אויגן זיינען ביי אים געווען איבערגעשראָקענע, און מען האָט דערפאַר געהאַט דעם איינדרוק, אַז דער ייד מוז זיין אַ שותק. און ער איז דאָס געווען דער אמתער שווייגער... אַ פייערדיקע צונג, און אַז ער האָט נאָר געעפנט די ליפּן, האָט זיך שוין געגלוסט צו לאַכן. הויבן הויבט ער אָן — ס׳איז דאָך ביים מתנגד שלמה חלפן אין שטוב — מיט שטעכווערטלעך פאַר גוטע יידן און חסידים. דער בעל־הבית גלעט זיך די באָרד פאַר הנאה און די איידעמס און די זין לאַכן מיט גרויס פאַרגעניגן, און אַז ער, הערש לייב, דערפילט, אַז דער עולם איז שוין זייער, נעמט ער צוביסלעך אַריינלאָזן אין זיינע חכמות און אין זיינע לידער אַפּיקורסישן גיפט, אַז ס׳ווערט אַזש פריקרע צו זיצן. מען שעמט זיך צו קוקן אויף שלמה חלפן, טאָמער וועט עס אים פיינלעך זיין. און איינמאָל — האָט דער פעטער פאַרצייכנט אין זיין זכרון — האָט שלמה אַ לייכטן קלאַפּ געטאָן הערש לייבן אויף די פּלייצעס און האַלב־אין־שפּאַס און האַלב־אין־ערנסט אַ זאָג געטאָן:

— וועסט מוזן תשובה טאָן, הערש לייב!

הערש לייב האָט ניט איבערגעפרעגט פאַרוואָס, נאָר זיך אַ דריי געטאָן צו ר׳ שלמהס איידעם שמחה, וואָס איז געווען אַ זיידענער ייד, אַ בעל־תנ״ך און אַ בעל־דקדוק, און אים אַ פרעג געטאָן אין אַ שטאָק־ערנסטן טאָן:

— ר׳ שמחה, וואָס פאַר אַ מין איז תשובה, זכר צי נקבה?

און אַז ר׳ שמחה האָט, ווי זיין שטייגער איז געווען, געלאַסן און מיט אַ פאַרשעמטן שמייכל געענטפערט: „נקבה״, האָט הערש לייב אַ הויב געטאָן

אַ שטאָט מיט יידן

די פּלייצעס און פאַרצויגן דאָס פּנים, ווי ער זאָל וועלן אויסדריקן פאַרצווייפלונג, און אַ ברום געטאָן:

— ווייסט דער רוח! און איך האָב צו איר אַזוי ווייניק יצר־הרע!

אַלע האָבן שטאַרק געלאַכט — האָט מיר מיין פעטער מבטיח געווען — און האָבן פאַרגעסן, אַז דער וויץ איז ניט נאָר אַפּיקורסיש, נאָר ער שמעקט אויך אַ שפּאָר ביסל מיט ניבול־פּה. אָבער אַממייסטן האָט זיכער געלאַכט טאַקע מיין פעטער אַליין, וואָס האָט מיר הערש לייב סיגעטערס חכמה דערציילט מיט העכער דרייסיק יאָר שפּעטער אין טשערנאָוויץ.

היימישע משכּילים האָבן אין יענע יאָרן, ווען ראובן אָשר ברוידעס און הערש לייב סיגעטער האָבן געהאַט אַזויפיל דערפאָלג אין שטאָט, דווקא ניט געהאַט אַזאַ גוטע דאָליע ביי די פרומע. צו דערזעלבער צייט ווען מען האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט ראובן אָשרס טרעפלעכע וויצן און מ'האָט אָפּגעגעבן גרויס כּבוד דעם סיגעטער אַפּיקורס הערש לייב, האָט דער היימישער משכּיל, כאַסקל איציק ראָזענשטאַק, געהאַט אויסצושטיין געבראַוונטע לייד פון די חסידים. כאַסקל איציק איז ניט געווען קיין קוואָל פון וויצן און האָט ניט געבלענדט מיט הומאָר. ער איז געווען אַ אָרעמער מלמד אין אַ לאַנגער קאַפּאָטע מיט אַ שטריימל און ער האָט קיינמאָל ניט פאַרפעלט קיין מנחה ומעריב אין קלויז. ער איז בכלל געווען אַ קנאַפּער שמועסער, און וועגן דעם וואָס ער טראַכט, האָט ער אַחוץ מיט עטלעכע אויסדערוויילטע קיינמאָל ניט גערעדט — און פונדעסטוועגן האָט אָט דער שוויגנדיקער ייד געצויגן צו זיך עפּעס מיט אַ מאַגנעטישן כּוח דעם צאָרן פון די פרומע. ער האָט, ווי געזאָגט, געדאַוונט יעדן טאָג בציבור, אָבער פרומע יונגעלייט האָבן אים אונטערגעקוקט און „געוואוסט אויף זיכער", אַז ער מאַכט אַפילו ניט מיט די ליפּן. אין איינעם אַ יום־כּיפּור, ווידער, ווען כאַסקל איציק איז באַגלייך מיט אַלע יידן געזעסן איבערגעדעקט מיטן טלית ביי זיין שטענדער, האָבן דיזעלביקע פרומע יונגעלייט דעטעקטיוויש אויסשפּיאָנירט, אַז דער מלמד לייענט גאָר אַ צייטונג. ס'האָט זיך זיי מן־הסתם בלויז אויסגעדאַכט, וואָרים כאַסקל איציק האָט ניט געוואָגט מיטצוברענגען עפּעס אַנדערש אין קלויז ווי אַ מחזור, און מען האָט טאַקע קיינמאָל ניט געהאַט קעגן אים קיין דירעקטע באַווייזן פון אַפּיקורסות. אָבער פונדעסטוועגן האָט קהל געהאַט רוח־הקודש. כאַסקל איציק ראָזענשטאַק איז געווען דער טיפסטער, דער געבילדעטסטער און דער איינגעשפּאַרטסטער אַפּיקורס אין שטאָט.

ער האָט אַלע זיינע יאָרן געוואוינט אין דער ספּינאָזאַ־גאַס, מחמת ער האָט געהאַט גרויס פאַרערונג און ליבשאַפט צום אַמסטערדאַמער גאון און איז געווען אַ גרינטלעכער קענער פון זיינע ווערק. אין דער פעדערשטער שטוב, וואו כאַסקל איציק האָט געלערנט מיט די תלמידים, זיינען געלעגן אויפן טיש און אויף עטלעכע פּאָליצעס ביי דער וואַנט חומשים, גמראס און אַנדערע דערלויבטע ספרים. אין אַלקער, וואו עס האָט קיינמאָל ניט אַריינ־געשיינט די זון און עס איז געווען שטאָק־פינצטער, האָט ער געהאַלטן זיינע פילאָסאָפישע ביכער. אַהין פלעגט ער זיך אַריינכאַפּן געווינטלעך נאָך מעריב און ביים פלעמל פון אַ קאַנעץ אָפּזיצן און שטודירן גאַנצע נעכט. און ניט נאָר פילאָסאָפיע האָט כאַסקל איציקן אינטערעסירט. ער האָט ממש אָן אָטעם געלייענט און זיך ניט געקאָנט אָפּרייסן פון ביכער וועגן מאַטעמאַטיק און פיזיק. עס האָט אין דעם אָרעמען מלמד פון דער קאָלאָמייער ספּינאָזאַ־גאַס געלעבט דער גייסט פון אַ שלמה מימון. ער איז אפשר געווען ניט ווייניקער באַהאַוונט פון אים אין תלמוד און אין וויסנשאַפטן, אָבער עס האָט אים געפעלט יענעמס שטורמישע דרייסטקייט, יענעמס אינטעלעקטועלע צודרינגלעכקייט און זיכער אויך מימונס שריפטשטעלערישער גלאַנץ. באַ־גלייך מיט מימונען האָט כאַסקל איציק זיך אויסגעלערנט דייטש אויף דעם האַרבן לשון פון קאַנט און העגעל און באַגלייך מיט אים האָט ער בשעתן לערנען די שפּראַך פאַרשריבן די ראַנדן פון די ביכער מיט בויערנדיקע פי־לאָסאָפישע פראַגעס. אָבער ער האָט ניט געהאַט דעם מוט די פראַגעס אַרויס־צוטראָגן איבער דער שוועל פון זיין אַלקער, ווייל ער האָט מורא געהאַט צו פאַרלירן ס׳מלמדות, און נאָכמער האָט אים געשראָקן דער צאָרן פון די סאַדאַ־גערער און באָיאַנער חסידים, וואָס האָבן אים, ווי געזאָגט, ווייס גאָט פאַר־וואָס, געהאַלטן פאַר זייערן אַ געפערלעכן שונא. מיט זיינע געדאַנקען האָט זיך כאַסקל איציק געטיילט מיט עטלעכע געציילטע מענטשן אין שטאָט, און אָט די אַלע מענטשן, צווישן וועלכע עס איז אויך געווען מיין טאַטע, האָט פאַרבונדן מיטן מלמד־פילאָסאָף אַ טיפע ליבשאַפט און פונקט אַזאַ טיפע שווייגעניש.

און מערקווירדיק, וואָס ווייניקער מען האָט פון כאַסקל איציקן געהערט, וואָס מערער און צו דער צייט ער פלעגט קומען דאַוונען, וואָס בעסער זיינע תלמידים האָבן געקענט לערנען אַ בלאַט גמרא און וואָס זיכערער זיי זיינען געווען מיט זיין פרומקייט, אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער האָט געברויזט די

שנאה פון די סאַדאַגערער צו דעם שטילן און סודותפולן מלמד. עס האָט אין די חסידישע יונגעלייט געלעבט אַ שטיק פּאָליציייִשע פּסיכאָלאָגיע, וואָס איז גרייט אומצוברענגען אַ פאַרברעכער, ווען זי קאָן אים ניט נאָכ־ווייזן זיין פאַרברעך.

ביז אין איינעם אַ זומערדיקן שבת צו שלוש־סעודות, ווען די יוגנט אין קלויז איז געווען איבערמוטיק, זיך איבערגעוואָרפן מיט שפּיציקע ווערטלעך און מיט האַנטיכער און ניט געוואוסט וואו זיך אַהינצוטאָן מיט דער ענערגיע, וואָס האָט זיך געשפּאַרט פון די לייבער, פונקט דעמאָלט האָט אַריינגעשפּאַ־צירט מיט זיין סטאַטעטשנעם, דריבנעם שפּאַן כאַסקל איציק ראָזענשטאָק. עס איז געשען, ווי עס געשעט תמיד אין אַזעלכע פאַלן פון מאַסן־פּסיכאָז. אימיצער פון די יונגעלייט האָט אַ געשריי געטאָן, אַז ס׳גייט דער „עוכר ישראל”, און קיינער האָט דערנאָך ניט געוואוסט ווען און ווי אַזוי צענער הענט האָבן אַ כאַפּ געטאָן דעם אָרעמען מלמד, אים איבערגעקערט מיטן פּנים אַראָפּ און אין אים אַריינגעהאַקט שמיץ מיט יאַרמלקעס, שמיץ מיט גאַרטלען און אַפילו ממש עטלעכע פליישיקע קלעפּ. ס׳איז טאַקע געוואָרן אַ מהומה... טאַטעס האָבן געזאָגט ביטערע מוסר־ווערטער זייערע צעיאַכמערטע זין, און ס׳איז שיער ניט אויסגעבראָכן אַ מחלוקת מיט בעלי־בתים, וואָס האָבן גע־פּרוּווט צוואָרפן אַ ביסל מוסר־רייד צו טאַטעס פון אַזעלכע זין. אָבער צווײ גוטע זאַכן זיינען אין יענעם בין־השמשות אַרויסגעקומען פאַרביידע צדדים. די חסידים האָבן סוף־כל־סוף געהאַט אַ זיכערן באַווייז פאַר כאַסקל איציקס אַפּיקורסות. ווי אַזוי? די געהיימנישפולע תלמידים פונם פילאָסאָף זיינען ענדלעך אַרויס פון די באַהעלטענישן און האָבן עפנטלעך גענומען לויבן זייער רבי, אַז ער איז פונקט אַזוי גרויס ווי דער רמב״ם און... אַז ער האָט זיינע אייגענע דרכים אין יידישקייט. כאַסקל איציק ווידער איז פּטור געוואָרן אי פון דער קלויז אי פונם חדר. באַהאַלטענע תלמידים האָבן דעם פילאָסאָף געגעבן אַ חודשלעכע פּענסיע און ער איז זיך געזעסן די עטלעכע יאָר, וואָס ער האָט נאָך געלעבט, אין זיין שטוב, אין דער ספּינאָזאַ־גאַס און עוסק געווען אין די ספרים פונם אַמסטערדאַמער און אין אַנדערע ביכער, וואָס צוליב זיי קאָן מען בעסער פאַרשטיין די פינף טיילן פון זיין „עטיק”.

כאַסקל איציק האָט איצט געלעבט רואיק און אָן דאגת־פּרנסה, אָבער ער האָט ניט געקאָנט גובר זיין דעם פּחד פאַר זיינע אַמאָליקע חסידישע שטראָפערס. ער האָט זיך זעלטן באַוויזן אין גאַס און מיט זיינע באַזוכערס

האָט ער געדעדט שטיל, גלייך ווי ער וואָלט איינגערוימט אַ סוד. מיין טאַטע, וואָס איז געווען איינער פון כאַסקל איציקס מקורבים, האָט מיר אַמאָל דער־ציילט וועגן אַ פּאַסירונג וואָס וואַרפט אַ באַזונדערס שאַרף ליכט אויף דעם שרעק, וועלכן די חסידים האָבן אַריינגעיאָגט אין דעם אָרעמען מלמד און אויף דעם מאָדנעם אופן פון נקמה, מיט וועלכער ער האָט זיך געקילט ס׳האַרץ קעגן זיינע שונאים.

מיין טאַטע, וועלכער האָט תיכף נאָך דער חתונה געוואוינט אין אַ קליין שטעטל ביים דניעסטער אין גאַליציש־פּאָדאָליע, האָט אַלעמאָל ווען ער איז געקומען צו פאָרן קיין קאָלאָמיי, באַזוכט זיין רבי. איינמאָל אַ פאַרנאַכט — ער קלאַפּט אָן אין טיר פון הויז אויף דער שפּינאָזאַ־גאַס. די טיר איז פאַר־שלאָסן און ער פילט ווי כאַסקל איציק האָט מורא צו עפענען. יענער פרעגט עטלעכע מאָל איבער ווער ס׳איז דאָרט, און אַז דער טאַטע ענטפערט, גלויבט ער ניט. מען הערט ממש ווי דער אָרעמער ייד פּלאָטערט אַ דערשראָקענער אַרום איבערן צימער און קען זיך ניט באַשליסן צו עפענען, ווייל טאָמער איז עס גאָר אַ חסיד, וואָס האָט זיך פאַרשטעלט פאַר זיינעם אַ מקורב. פאַר פּחד האָט ער ניט דערקענט דאָס קול פון זיינס אַ נאָענטן מענטשן. און אַז דער טאַטע איז ענדלעך אַריין אין שטוב, האָט ער אויפן טיש דערזען ליגן אַ קאָפּיע פונם כתב החרם קעגן חסידים, וואָס די פּרנסים און רבנים פון דער בראָדער קהילה האָבן אויסגערופן בעתן גרויסן יאַר־יריד פון 1772. דער כתב החרם האָט פאַרן שפּינאָזיסט אין תוך ניט געקענט האָבן קיין אַנדער ווערט ווי, למשל, די „שבחי בעש״ט". ביידע זיינען פאַר אים געווען פּראָדוקטן פון אומגייסט, אָבער פונדעסטוועגן האָט די מענטשלעכע שוואַכקייט זיך צו קילן ס׳האַרץ פאַרפירט כאַסקל איציקן, ער זאָל עטלעכע מאָל אין יאָר איבערליי־נען די שאַרפע תקנות קעגן חסידים פון צוריק מיט איבער הונדערט יאָר און עס זאָל אים לייכטער ווערן אויפן האַרץ דערפון, וואָס כאָטש די עלטער־זיידעס פון זיינע פייניקער האָבן געכאַפּט דעם אמתן פּסק. און אפשר איז דאָס גאָרניט געווען קיין מענטשלעכע שוואַכקייט, ווי עס קען זיך אויסדוכטן, נאָר דווקא אמתע פילאָזאָפישע גרויס, וואָס דער מלמד פון דער שפּינאָזאַ־גאַס האָט געהאַט דעם זעלישן כוח זיך צו טרייסטן מיט אַזאַ מין פּלאַטאָנישן טרייסט ווי אַ חרם פון הונדערט יאָר צוריק. ווען יענע חסידישע יונגעלייט זאָלן געווען פאַרמאָגן כאַסקל איציקס היסטאָרישע וויזיע, וואָלט פאַר זיי אפשר אין יענעם בין־השמשות אין קלויז אויך געווען געענוג דער חרם קעגן שפּינאָזאַן פון צוריק מיט צוויי הונדערט יאָר.

אָבער דאָס וואָס כאַסקל איציק איז געווען אין איין פּחד, ווען ער האָט געלייענט דעם כתב החרם און וואָס ער האָט הינטער זיך פאַרשלאָסן און פאַרמאַכט טיר־און־טויער — דאָס איז זיכער ניט געווען ספּינאָזיסטיש... און נאָך עפּעס איז ניט געווען על־פּי „עטיק". נאָכדעם ווי דער מלמד האָט זיך באַרואיקט, האָט ער זיך נאָכאַמאָל אומגעקוקט, צי ס'איז ניטאָ קיינער אין שטוב אַחוץ אים און זיין תלמיד, און גענומען שלײדערן פאַר־שפּיצטע, שפּיזיקע קללות ספּעציעל קעגן די גוטע יידן פון סאַדאַגורע און באָיאַן.

ווי אַזוי האָט אויסגעזען דער כאַסקל איציק ראָזענשטאָק פון מיינע צייטן, ד. ה. אין די יאָרן קנאַפּ פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה? גאַנץ אַנדערש, לגמרי אַנדערש. ער האָט געהייסן מעכל קאָן און איז געווען געקליידט לויט דער לעצטער מענערישער מאָדע. אַן עלעגאַנט קיילעכדיק בערדל, אַ שיין־געשניטענער נאָכמיטאָג־ראָק אָדער שוואַלבן־ראָק, ווי מען האָט אים דעמאָלט גערופן, און אַ דאַרער קאַפּעליוש. ער רעדט ניט יידיש, אָבער אויך ניט פּויליש. ער רעדט דייטש און האָט געלייענט דעם נייסטן ראָמאַן, וואָס האָט זיך באַוויזן אויפן ביכער־מאַרק. ער האַלט ניט פון בערנאַרד קעלערמאַנס „דער טונעל" (קעלערמאַן איז צופיל אין ליבע מיט דער טעכניק) און זעט, אַז דער יידיש־דייטשער שרייבער יאַקאָב וואַסערמאַן מאַרשירט ליטעראַריש באַרג־אַרויף מיט זיין לעצטן ווערק „די יודען פאָן צירנדאָרף". ער איז אַ גרויסער פאַרערער פון ריכאַרד דעמעל, אָבער ער גיט אונז אַלעמען צו פאַר־שטיין, אַז די טיפע דיכטער־פּערזענלעכקייט פון אונזער צייט איז גאָר דער יונגער, ריינער מאַריאַ רילקע.

מיר גייען אַהיים פון די נודנע ליטעראַטור־קורסן, וואָס מיר הערן זיך אָן אין גימנאַזיע, און אויף דער גאַס באַגעגענען מיר מעכל קאָן. אַז ער איז דאָ אין שטאָט, מאַכט ער אַ צוויי־דריי מאָל אין דער וואָך אַרום מיטאָג־צייט אַ שפּאַציר צו דער מיצקעוויטש־גאַס און דאָרט טרעפט ער עטלעכע יונגע פריינט זיינע. יידישע סטודענטלעך פון פינפטן, זעקסטן קלאַס דערזעען דעם „הער קאָן", הויבן מיט פרייד די טשאַפּקעס און לאָזן זיך צו אים צו. ער נעמט רעדן וועגן דער דייטשער ליטעראַטור און אַלע הערן זיך צו אים צו מיט אָפענע מיילער. מען הויבט ערשט אָן באַגרייפן, ווי גאַרניט זאָגנדיק עס איז געווען דער קורס פון פּראָפעסאָר ווישניעווסקי מיט אַ שעה אָדער צוויי

צוריק. דערנאָך, אַז די מייסטע חברים צעגייען זיך און עס בלייבן איבער געציילטע דריי־פיר ייִנגלעך, באַגלייט זיי „הער קאָן" אַלעמען אַהיים און באַשטעלט מיט זיי אַ באַגעגעניש אין פֿאָלקס־גאָרטן. נאָכמיטאָג, אַרום פֿינף, טרעפֿט מען זיך אויף אַ זייטיקער אַלעע און מעכל קאָן עפֿנט פֿאַר די סטודענטלעך נייע האָריזאָנטן. ער האַלט פֿאַר אונז אַ לעקציע וועגן פֿילאָזאָפֿיע, ער פֿירט אונז אַריין אין ניטשעס און אין שאָפּענהויערס ווערק. ער קריטיקירט פֿאַר אונז זייערע געדאַנקען און באַגייסטערט אונז פֿאַר זייער שפּראַך. און פּלוצים צערעדט ער זיך איינמאָל וועגן חסידות, און איך דערזע פֿאַר מיר אַ בעל־שם, ניט אַזעלכן, ווי איך האָב אים אַרויסגעלייענט פֿון גרעצס ייִדישער געשיכטע און אַוודאי אַ גאַנץ אַנדערן ווי דעם, וועלכער איז צו מיר דערגאַנגען דורך דער טראַדיציע פֿון מיין מתנגדישער משפּחה. ער רעדט וועגן „וואונדער־ראַבּיס" מיט אַזאַ טאָלעראַנץ און מיט אַזאַ איינגעהאַלטענער ליבשאַפֿט, אַז ביי דער ערשטער געלעגנהייט, ווען דער וויזשניצער רבי קומט אויף אַ שבת קיין קאָלאָמיי, כאַפּן מיר זיך עטלעכע סטודענטלעך אַריין אין וויזשניצער קלויז, מישן זיך אויס מיט פֿריידיק־צעפֿלאַמטע ייִדן און פּראַווען מיט אַ טיש ווי אמתע חסידים, מיט ברען און התלהבות. און נאָך עפּעס: ער דערציילט יעדן פֿון אונז עפּעס שיינס און אינטערעסאַנטס וועגן דעם פֿאַרשטאָרבענעם זיידע אָדער עלטערזיידע, וועלכן ער האָט געקענט, און וועקט אין אונז אַ מאָדנעם געפֿיל פֿון פֿאַרשטענדעניש און שטאָלץ פֿאַר דער משפּחה און פֿאַר די, „וואָס זיינען געגאַנגען אויף אייביק אַוועק".

און אַ שטילער איז ער געווען, מעכל קאָן, אַ באַהאַלטענער און אַ בעל־פּחד, ווי אַמאָל דער אויסטערלישער מלמד פֿון דער שפּינאָזאַ־גאַס. און געווען איז ער דער ווירקעוודיקסטער לערער ניט פֿון אַ דור (עס איז ניט געווען אין הסכם מיט זיין טעמפּעראַמענט), נאָר פֿון עטלעכע יחידים פֿון אַ דור. און די יחידים דאַכט זיך, אַז זיי האָבן אַלץ ביי אים געלערנט און אַז אָן אים וואָלט זייער אינעווייניקסט לעבן געווען אַנדערש אויסגעזען: אַ סך מאָגערער און אַ סך ליאַרעמדיקער.

„וועסט מירצעשעם האַלטן שבת ביי הערש ראַמלער..."

אין מזרח־וואַנט, אויף דער לינקער זייט פון אָרון־קודש, האָט געהאַט זיין שטענדער דער גרעסטער גביר פון ר׳ איציקל־שולכל און איינער פון די גרעסטע אין שטאָט — הערש ראַמלער. ער איז געווען אַ דאַר, זשוואַווע יידל, מיט אַ קורץ, צוויי־שפּיציק בערדל און מיט אַ פּאָר שטעכיק־ביסטרע אויגן אונטער אַ ברייטן רבנישן שטערן. קיין נעסט פון תורה איז דער רבנישער שטערן ניט געווען. אין פּרט פון תורה — האָבן יידן געחוזקט — איז ר׳ הערש ניט מער ווי אַן אָרעמער לאַחדימניק: אַ שאַכטעלע חומש מיט רש״י, אַ פּודעלע „עין יעקב" און דערנאָך לויטער ליידיקע פּאַליצעס. אָבער דערפאַר, אַז ס׳קומט צו מסחר, איז הערש דער גרעסטער און רייכסטער הורטאַוניק. ניטאָ אַזאַ סוחרישע קאָמבינאַציע, וואָס זאָל אים ניט איינ־פאַלן, און ס׳איז גאָר ניט פאַראַן אַזאַ סחורה, אויף וועלכער ער זאָל קיין מבין ניט זיין. ס׳איז איבעריק צו זאָגן, אַז דער איז נאָך ניט געבוירן געוואָרן, וואָס זאָל אים קאָנען איבערכיטרעווען.

פאַרמאָגט טאָקע הערש ראַמלער אַן אייגענע ציגעלניע אין קאָסאַטשעוו, אַ פילוועריק מיט אַן ערך טויזנט יאָך פעלד אין קרילייווקע און אַ וואַלד לעבן סאָפּעוו. אַחוץ דעם איז ער אַ שותף צו דער בראָווארניע אין געטקעוויץ און האָט אַן אַ שיעור הייזער אין שטאָט. ר׳ הערש האָט אָפּגעקויפט איינע פון די נייע גאָסן אונטער ביידאָפּס דאַמפּמיל, זי פאַרבויט מיט שיינ־געפאַרבטע איין־פאַמיליע־שטיבלעך און מאַכט אַ פאַרמעגן פון דעם דירה־געלט. די גאַס הייסט אויף זיין נאָמען: די ראַמלעראָווקע.

אָבער דעם גרעסטן אָנזען האָט ביי אונז, יונגוואַרג, געהאַט הערש ראַמ־לער דערפאַר, וואָס ער איז געווען דער בעל־הבית פון דעם קרימינאַל — דאָס צווייגאָרנדיקע ווייס־געקאַלכטע הויז אויף דער קראַשעווסקי־גאַס מיט די שמאָלע, פאַרגראַטעוועטע פענצטער, וואו די היימישע גנבים און רויבערס זיצן אויפדערוייל, ביז זיי ווערן אַריבערגעפירט אין סטאַניסלאַווער צענ־טראַל־אַרעסט אָדער אין די לעמבערגער „בריגיטקעס", איז געווען דאָס אייגנטום פון הערש ראַמלער.

די יידן און דערעיקרשט מיר, די קליינע יידעלעך, פון ר׳ איציקל־שולכל, האָבן זיך ניט נאָר איבערגענומען דערמיט, וואָס דאָס קרימינאַל איז,

„וועסט מירצעשעם האַלטן שבת ביי הערש ראַמלער..."

אַזוי צו זאָגן, אונזערס, נאָר נאָכמער זיינען מיר געווען שטאָלץ, וואָס פראַנץ יאָזעפן איז אָנגעקומען מיט כריין ביז ר' הערש האָט אים פאַרדונגען די מויער. כ'האָב ניט איינמאָל געהערט דערציילן, אַז ר' הערש האָט באין־אופן ניט געוואָלט, אַז אין זיינס אַ הויז זאָלן וואוינען גנבים און רויבערס.

— אַ שיינעם תכלית — האָט ער געטענהט צו זיינע געלערנטע איידעמס — וועלן זיי מאַכן פון מיינע שטיבער. ברייטע, ליכטיקע צימערן צוגעריכט — און פאַר וועמען? פאַר רוצחים?

אָבער די איידעמס האָבן זיך אויף הערשן אָנגעזעצט, אַז ער זאָל פאַר־דינגען, וואָרים מען טאָר זיך ניט איינרייסן מיטן קרייז־הויפּטמאַן. און אַז דאָס האָט אויך ניט געהאָלפן, זיינען זיי אַרויס מיט דער אמתער לאַקעטקע. פראַנץ יאָזעף וועט געבן אַן אָרדער... דערמיט האָבן זיי געפּועלט. וואָס פאַר אַ מין אויסצייכענונג ר' הערש האָט באַקומען פונם קייסער, ווייס איך ניט. ער האָט זי קיינמאָל ניט געטראָגן און קיינער פון די דערציילערס האָט ניט געוואוסט ווי אַזוי זי הייסט. אָבער פאַרשטאַנען האָבן אַלע און זיך גע־שושקעט מיט גרויס אָפּשיי, אַז פראַנץ יאָזעף האָט געגעבן הערש ראַמלערן איינעם פון די גרעסטע אָרדערס, וואָס ער פאַרמאָגט.

צוליב דעם הויז אויף דער קראַשעווסקי־גאַס, וואָס איז געוואָרן קירהס קאָלאָמייער תפיסה, איז דער נאָמען הערש ראַמלער אַריין אין יידישן פאָלק־לאָר פון דעם גאַנצן פּאָקוציער געגנט.

— וועסט מירצישעם האַלטן שבת ביי הערש ראַמלער — האָט געשריגן אויף אַ קול לייזער קראַטקע צו נפתלי פאָנדריק, און זיך דערביי פירגענו־מען נאָך היינט אַריינצוגיין צום אַדוואָקאַט און צו מאַכן קעגן נפתלין אַ קלאַגע פאַר ערנבאַליידיקונג.

— ער האָט זיך געשלאָגן מיט אַ קצב־יונג, האָט אים הערש ראַמלער פאַר־בעטן צו זיך צו גאַסט, — האָט מיט איראָנישער פרומקייט דערציילט אין מאַרק ציפּע יענטע די זיצערקע.

הערער זיצט מער ביי הערש ראַמלער, ווי ביי זיך אינדערהיים, — האָבן זיך יידן געוויצלט אויפן חשבון פון דעם אין שטאָט פּאָפּולערן פּ. פּ. ס.'ישן טוער, וואָס האָט אַלע מאָנטאָג און דאָנערשטאָג געהאַט אַ צוזאַמענשטויס מיט דער מאַכט און איז אָפּגעזעסן דערפאַר אַ שטראָף.

און ר' הערש אַליין, וואָס ביי אים „איז מען צו גאַסט" און ביי אים „האַלט מען שבת", איז גאָר אַ גאַנצע וואָך ניטאָ אין שטאָט. אין דער קאַנצעליי אויף

א שטאָט מיט יידן

דער יאָגעלאָנסקע גאַס זיצן די דריי אײדעמס זיינע, סקריפּען מיט דער פּען און מאַכן חשבונות. אָבער הערש טוט אָן אַ ליאַדענעם שטויבמאַנטל, הייסט איינשפּאַנען די געל־לאַקירטע ברישקע און פּאָרט אַרויס צו די געשעפטן זיינע אין די אַרומיקע דערפער. ער האָט אַפילו ניט קיין געדולד זיך אַנידערצוזעצן. די מייסטע צייט פון דעם פאָרן שטייט ער אונטערן קוטשערס פּלייצע און זוכט מיט די שטעכיקע אויגן זיינע סימנים, אַז מע שטייט ניט ליידיק אין די געשעפטן, מע זיצט ניט רויִק, מע פּראָדוצירט. ענדלעך דערזעט ער אָנקומען וועגענער אָנגעלאָדענע מיט ציגל, אָבער אים דאַכט זיך, אַז זיי שלעפּן זיך צו־לאַנגזאַם. כאַפּט ער אַרויס ביים קוטשער די בייטש פון דער האַנט און גיט מיט איר אַ מוראדיקן סווישטש אין דער לופט — אַן אָנזאָג צו די פּרעכטערס, אַז זיי זאָלן זיך ראַזדרעכבען און נעמען טרייבן די פערד אַביסל גיכער — דער טאָג שטייט ניט, מ׳דאַרף אַרבעטן.

שטילקייט פאַרטראָגט ר׳ הערש כלל ניט. אַלעמאָל ווען ער קומט אַריין אין דער גראַמער קאַנצעליי פון זיין קאָסאַטשעווער ציגעלניע און זעט זיינע מענטשן זיצן ביי טישן, יעדערער פאַרטיפט איבער פּאַפּירן און אַלע איינגעוויקלט אין שטילקייט, קאָן ער ניט גלויבן, אַז מען אַרבעט.

— ס׳איז ניט קיין קאַנצעליי, נאָר אַ בית־עולם! — גיט ער אַ געשריי און לויפט אַרויס צו דער אַרבעט, צו די סאַמע ריכטיקע אַרבעטער, וואָס ברענען דעם ליים און מאַכן דערפון ציגל. אויפדערנאַכט, ביים פאַרמאַכן די ציגעלניע, פאַרשטייט ער ניט, וואָס די בעל־עגלות איילן זיך אַזוי און וואָס זיי שטאַרקן זיך דאָס מיט די פּידזשאַלעס און לאַכן.

— וואָס איז אויף זיי די גדולה אַזוי גרויס? — האָט ר׳ הערש זיך אַמאָל געקלאָגט פאַר אַ גרויסן קונה. — דער טאָג האָט זיך געענדיקט? ביינאַכט איז בעסער, אַז מ׳שלאָפט און מ׳פאַרדינט ניט?

אַפילו צו זיינע אײדעמס (קיין זין האָט ער ניט געהאַט), מיט וועלכע ער האָט זיך שטאַרק געגרויסט, האָט ער זיך ערגעצוואו באַצויגן מיט ביטול. אמת, דער עלטערער אײדעם, משה, איז אַן אייניקל פון דעם באַרימטן פּראַגער רב, ר׳ יחזקאל לאַנדא („נודע ביהודה״). דער מיטעלער, אפרים, איז גאָר מיט אַלע מעלות: פרום, אַ גרויסער לערנער, אַ פירער ביי די ציוניסטן, געבילדעט אין דייטש און אין פּויליש, און דערצו פון דעם בעסטן קראָקעווער יחוס. דער ייִנגסטער ווידער, מענדל, האָט סמיכה אויף רבנות און איז אַ שוועסטערקינד מיט די תאומימס. אָבער וואָס איז דער תכלית זייערער?

זיי אַליין, די איידעמס — האָט ר׳ הערש אַמאָל אַזוי פאָרמולירט זיין וועלט־אויפפאַסונג — זיינען דער תכלית פון זיין לעבן. ער האָט פון קיינעם גאָרניט געירשנט. ער האָט אָנגעהויבן מיט די אייגענע צען פינגער און אויפגעשטעלט די גרעסטע ציגעלניע אין שטאָט, איינגעקויפט דעם בעסטן פילוועריק אין דער געגנט און דערצו נאָך די בעסטע איידעמס פאַר זיינע טעכטער. די דריי זיידענע יונגעלייט זיינען אַזוי־אַרום פונקט ווי דאָס פאַרמעגן, זיין דערגרייכונג. און דערגרייכט האָט ער דאָס מיט זיין עקשנות, מיט זיין קלאָרן בליק וואָס פאַר אַ געשעפט טויג יאָ און וואָס פאַר אַ געשעפט טויג ניט, און מיט זיין האָרעוואַניע. אָבער וואָס איז דער תכלית פון משהס און אפרימס תורה?

תורה לשמה האָט אין דער פאָרשטעלונג פון דעם געניאַלן אינדוסטריאַליסט און סוחר הערש ראַמלער ניט עקזיסטירט. ער האָט דרך־ארץ געהאַט פאַרן רב, ווייל ער האָט דערגרייכט צו רבנות דורך תורה, אָבער ער האָט געהאַט אַ טיפע פאַראַכטונג צו אַלע יענע, וואָס לערנען און דאַווענען אָן אַ ציל. ער האָט געגעבן מיט אַ ברייטער האַנט פאַרן ר׳ איציקל־שולכל, אָבער אַרויסצובאַקומען פון אים נאָך אַ שוך האָלץ, כדי עס זאָל זיין וואַרעם די לערנערס אין די ווינטער־ביינאַכטן, איז אָנגעקומען מיט קריעת ים־סוף. וואָרים צו וואָס סתם לערנען אין דער וועלט אַריין? איך פלעג אָפט הערן זאָגן אַ ביטער וואָרט אויף הערש ראַמלער. ער איז אַ בעל־גוף — האָבן יידן זיך געקילט ס׳האַרץ. און אַז איך טראַכט היינט וועגן דעמדאָזיקן דאַרן יידל, וואָס האָט אַפילו ניט געהאַט קיין געדולד און קיין מנוחה צו זיצן אויף דער בריטשקע, קומט מיר אויס, אַז דאָס וואָרט בעל־גוף האָט ניט געטראָפן דאָס ריכטיקע. דידאָזיקע כאַראַקטעריסטיק האָט געגרייכט הערשן העכסטנס ביז צו די קנעכל. וואָרים הערש ראַמלער האָט באַלאַנגט צו יענעם טיפ מערקווירדיקע מענטשן, וואָס דער קליינלעכער תכלית איז דער שוואונג פון זייער נשמה. אַזעלכע מענטשן רעדן זיך איין, אַז זיי דינען דער פראַקטישקייט און דעם ריווח, בשעת אין דער אמתן איז זייער אַרבעט אַ זעלבסטצוועק. ניט דער מאַטעריעלער פראָפיט איז זייער סטימולאַנט, נאָר די גייסטיקע הנאָה פון דער שאַפונג. זיי זיינען די סאַמע ריכטיקסטע לשמה־אַרבעטער און האָבן פיינט צו זען, ווי אַנדערע אַרבעטן אָן אַ תכלית.

צו דעמזעלביקן טיפ ווי ר׳ הערש ראַמלער האָט אפשר באַלאַנגט יענער פראַקטישער ייד ראַטענוי, וואָס האָט צוליב „פראָפיט״ אויסגעבויט אין דייטש־

אַ שטאָט מיט ייִדן

לאַנד די אַלגעמיינע עלעקטריציטעט־געזעלשאַפט, און זיכער אויך דער ריווח־דאַרשטיקער אַמעריקאַנער ראַקעפעלער.

די פרייד פון דעם גרויסן ווירטשאַפטלעכן ווערק זיינעם איז ביי ר׳ הערשן געווען אַן אומבאַוואוסטזיניקע. צום באַוואוסטזיין איז אים דווקא געקומען די הנאָה פון דער אַזוי תכליתלאָזער תורה. שבת אינדערפרי איז הערש ראַמלער געזעסן אַ מידער און אַ פאַרמאַטערטער פון אַ גאַנצער וואָך אַרבעט און האָט בשעתן גאַנצן דאַווענען געדרימלט. אַ הויך וואָרט האָט מען פון אים ניט געהערט. די שטאָלענע אויגן האָבן אַריינגעקוקט אין סידור אַריין און דערנאָך אין חומש, און מן־הסתם פאַר מידקייט גאָרניט געזען. יואל מאיר דער בעל־קורא האָט געלייענט מיט זיין וואונדערלעך־מעלאָדישער שטים און זיין קלאָרער דיקציע. הערש ראַמלער איז געבליבן קאַלט. נאָר אַז אַ שלשלת האָט געהאַלטן ביים אָנקומען, האָט הערש מיטאַמאָל אויפגעלעבט. ער האָט גאָרניט געקאָנט אַזוי די פסוקים אויף אויסנווייניק און איז גאָרניט געווען אַזוי וואַך, אַז ער זאָל דעם טרילער באַוואוסטזיניק אַנטקעגנגיין. עס איז גיכער געווען עפּעס מיסטיש־אומהיימלעך, ווי אַזוי דער האַלב־שלאָפנ־דיקער האָט דערשפּירט דעם ריח פון אַ שלשלת, וואָס דערנענטערט זיך. ער איז געוואָרן לעבעדיק און האָט גענומען קרייזלען פון דעם האַלז אַרויס אַן ענלעכן טאָן. און אַז דער בעל־קורא איז דערנאָך אָנגקומען ביי דעמדאָ־זיקן מוזיקאַלישן סערפּענטינע־וועג און געלאָפן אַרויף און אַרויף מיט זיין געוויינטלעכער פלינקייט, האָט הערש ראַמלער אים נאָכגעיאָגט און אַ ברייטע, ביי אים זעלטענע, פרייד און רואיקייט האָט זיך צעלייגט אין זיינע שטאָלענע אויגן אונטערן ברייטן רבנישן שטערן.

דער „פּאָליאַק פון משהס גלויבן": ר' אַהרן כהן

הערש ראַמלער איז געווען אַ פירער פון דער שטאָטישער ווירטשאַפט, אַ מיטגליד אין תשעה נייניציק עקאָנאָמישע און פּאָליטישע קאָמיטעטן, אָבער מיט פּאָליטיק האָט ער פאַרט ניט געהאַט צו טאָן. אין דעם פרט האָט ער געטאָן, וואָס עס הייסט דער קרייז־הויפטמאַן און וואָס עס האָבן געזאָגט יאָסל פונקענשטיין און אַהרן כהן. יאָסל פונקענשטיין איז שוין בלויז געווען אַ געוועזענער פרומער ייד. ער האָט זיך איצט געטראָגן דייטש און איז זיך צענויפגעקומען מער מיט פּאָליאַקן ווי מיט יידן.

אַן אינטערעסאַנטע פיגור פון אַן אַסימילאַטאָרישן פירער איז געווען יאָסל פונקענשטיינס וויצע, ר' אַהרן כהן. ווי ער שטייט מיר פאַר די אויגן: אַ הויכער, אַ שיינער, אין אַ קאַפּאָטע איבערגעבונדן מיט אַ זיידענעם גאַרטל. פון מויל הענגט אים תמיד אַראָפּ אַ לאַנגער בורשטינענער ליולקע־ציביק, וואָס גרייכט אים ביז צו די גוט־געפּוצטע און קאָקעטיש־אויסזעענדיקע שטיוועלעך. די שטיוועלעך פאַרענדיקן עפּעס מיט אַ באַזונדערן שאַרם די שלאַנקע און אײדעלע געשטאַלט פון אַ ייד אַ בן־תורה.

ער, ר' אַהרן, איז דאָס דער רעפּרעזענטאַנט פון דער יידישער אַסימילאַציע אין שטאָט. ער איז דאָס דער טיפּישער „פּאָליאַק פון משהס גלויבן". דעם דריטן מאַי פייערן די פּאָליאַקן דעם יום־טוב פון זייער ערשטער דעמאָקראַטישער קאָנסטיטוציע. געדענק איך יענעם טאָג פון יאָר 1911. ס'איז געווען אַ יאָר פון ברויזנדיקן קאַמף קעגן דער אַסימילאַציע. עס איז דאָס יאָר פון וואַלן צום פּאַרלאַמענט. די ציוניסטן האָבן אַרויסגעשטעלט דעם קראָקעווער רב ד"ר יהושע טאָן. די יידישע אַסימילאַטאָרן שטיצן דעם פּאַן יאַן קלעסקי. אויף דער זייט פון די נאַציאָנאַליסטן האָבן מיר, גימנאַזיע־תלמידים, געשפּילט אַ באַזונדערס־וויכטיקע פּראָפּאַגאַנדיסטישע ראָלע. מיר האָבן באַאַרבעט אונזערע טאַטעס, אונזערע עלטערע ברידער, אונזערע פעטערס און אונזערע זיידעס, אַז זיי זאָלן אָפּגעבן זייער שטים פאַר דעם אידיש־נאַציאָנאַלן קאַנדידאַט. מיר האָבן געמאַכט פּראָפּאַגאַנדע מיט גוטן און מיט שלעכטן. מיר האָבן זיך געבעטן, געזוכט צו איבערצייגן, זיך געהיצט מיט פּראַקטישע פּאָליטישע אַרגומענטן. אָבער אַז ס'האָט ניט געהאָלפן, האָט מען אויך געוויינט, געטופּעט מיט די פיס און דערקלערט אַ הונגער־שטרייק.

אַ שטאָט מיט יידן

אין יענעם פּאָליטיש־אויפגעשטורעמטן יאָר זע איך ר׳ אַהרנען אין אַ זונטאָג, דעם דריטן מאַי, אַרויסגיין פון דער הויכער שול, וואו עס איז אָפּגע־האַלטן געוואָרן אַ „גאָטעסדינסט״ צום אָנדענק פון דער פּוילישער קאָנסטי־טוציע. ר׳ אַהרן טראָגט, ווי אַלעמאָל, זיין שלאַנקע געשטאַלט מיט איידלקייט און מיט גרויס חשיבות. אין לאַץ פון זיין זיידענער זשיפּעצע שטעקט אַ יום־טוב־קאָקאַרדע מיט פּויליש־נאַציאָנאַלע פאַרבן. איך געדענק היינט ניט, צי אונזער דעמאָנסטראַציע איז געווען אַן אָנגעשטעלטע פון נאַציאָנאַליסטישן צענטער, צי אַ ספּאָנטאַנע. אָבער איך דערמאָן זיך גוט, אַז פּלוצים זיינען מיר, אַ היפּשע גרופּע גימנאַזיסטן, אויסגעוואַקסן לעבן ר׳ אַהרנען און אין כאָר אים אַריינגעשריגן אין פּנים אַריין:

— גוט יום־טוב, ר׳ אַהרן!

פון צווישן דער גרופּע דעמאָנסטראַנטן פאַרצייכן איך בלויז עטלעכע נעמען, וועלכע שווימען מיר גראַד אַרויס אין זכרון. עס זיינען געווען: יצחק בראַוער (היינט פּראָפעסאָר אין חיפהער טעכניקום), בנימין פּרייז (געפאַלן אויפן רוסישן פראָנט אין 1916) און מאַרק גלינערט (היינט אַן אָנגעזעענער דאָקטאָר אין ברוקלין).

מיר דאַכט זיך, אַז ר׳ אַהרן האָט זיך עפּעס ווי פאַרשעמט. ער האָט מן־הסתם דערפילט דעם גאַנצן שפּאַט פון אונזער גוט־יום־טוב־ביטן, וואָרים ער האָט אונז אַליין ניט אָפּגעשייגעצט און אַפילו ניט געלאָזט אַנדערע לעבן אים אויף אונז אַ געשריי טאָן. און אפשר איז ר׳ אַהרן בלויז געווען אַ גוטער פּאָליטישער טאַקטיקער און איז אויסן געווען, אַז די דעמאָנסטראַציע זאָל זיך וואָס ווייניקער אָנזען און עס זאָל זיך וועגן איר וואָס ווייניקער רעדן. אָבער ליגן אויפן שכל, אַז ר׳ אַהרן איז אין דעם מאָמענט געווען אַזוי אויסגע־רעכנט, לייגט זיך עס ניט. ס׳איז אויך ניט געווען זיין טבע.

פון צווישן די שטאָטישע גבירים איז ר׳ אַהרן געווען דער אָפּנסטער חשבון. קינד־און־קייט האָט געוואוסט, פונוואַנען עס נעמט זיך זיין רייכקייט: ער האָט גערשנט פון זיין פאָטער, און דער פאָטער פון זיין זיידן, אאַז״וו אאַז״וו. אונטער ר׳ אַהרנס פּלייצעס זיינען געשטאַנען דורות גבירים. און מערקווירדיק: עשירות, וואָס איר אָנהויב ווערט פאַרפאַלן ערגעצוואו אין שאָטן פון ווייטע גענעראַציעס, איז פאַר אַלעמען געווען קלאָר ווי אויף דער דלאָניע. די רייכקייט אָבער פון „אויפגעקומענע״, וואָס מען האָט זי מיט אייגענע אויגן געזען וואַקסן און שטייגן, איז געווען איינגעהילט אין זיבן שלייערס פון מיסטעריע.

דער „פּאָליאַק פֿון משהס גלויבן״: ר׳ אַהרן כהן

עפּעס האָט סיי ביים מיטלשטאַנד און סיי ביים בעל־מלאָכה געלעבט אַן עקשנותדיקער גלויבן, אַז מיט „אייגענע צען פינגער״ קאָן מען קיין פאַרמעגן ניט מאַכן. איי מען האָט עס אַליין געזען מיט די אויגן? טאַקע דערפאַר האָט מען אין דעם קיין אמונה ניט געהאַט. וואָרים פאַרוואָס נאָר די „צען פינגער״ פון הערש ראַמלער, שואל קנעפּער און ישראל גראַלניק? אַזוי־אַרום האָט מען אין דער סאַמע קלאָרסטער קלאָרקייט אַנטדעקט אַ סוד. דער נאָענטסטער פּשט איז געווען: מזל. אָבער דער בעל־הבית און דער בעל־מלאָכה, וואָס האָט פיינט געהאַט דעם ווייבעריש־צעשוואומענעם באַגריף „מזל״, האָבן געזוכט אַ מער קאָנקרעטן און מער פּאָזיטיוון ענטפער. און דער ענטפער איז געווען: געוואונען אַ טערנע אויף דער לאָטעריי. הערש ראַמלער האָט מן־הסתם געוואונען און שואל קנעפּער איז זיכער רייך געוואָרן פון דער לאָטעריי. קיינער געדענקט ניט ווען. ער האָט קיינעם ניט דערציילט און אַלעמאָל געלייקנט, אַז ער האָט ווען־עס־איז געשפּילט. אָבער טאַקע דערפאַר זיינען שוין פאַראַן אַזעלכע, וואָס הויבן זיך אָן צו דערמאָנען און זיי דערציילן מיט פּינקטלעכקייט, וואָס פאַר אַ נומערן עס זיינען דעמאָלט אַרויסגעקומען. אַזוי לאַנג און אַזוי ברייט, ביז די „אייגענע צען פינגער״, וואָס האָבן געמאַכט דאָס פאַרמעגן, ווערן פאַרוואַקסן מיט מאָך פון טויזנטער מעשיות און דער „אויפגעקומענער״ ווערט אַ קוואַל פון פאָלקלאָר אין שטאָט.

דאָס אַלץ איז גערעדט געוואָרן קעגן דעם, וואָס ביי אַזעלכע ווי ר׳ אַהרן פאַרווישט זיך עפּעס די עשירות. מען גריבלט זיך ניט וועגן איר און מען פאַרגעסט, אַז זי עקזיסטירט. ר׳ אַהרן איז ביים פאָלק ניט קיין עושר און זיין מאַכט נעמט זיך בלויז פון פּאָליטישער תקיפות. און דידאָזיקע תקיפות האָבן עטלעכע גימנאַזיסטן אין יענעם זונטאָג פון פוילישן דריטן מאַי־יום־טוב צעבראָכן ווי עפּעס אַן ערדענעם טאָפּ. עס האָט זיך אָפּגעטאָן דער גלאַנץ פון ר׳ אַהרנס מאַכט. קיינער האָט ר׳ אַהרנען ניט געזען מער מיט אַ קאָקאַרדע, מיט אַ פוילישער אַוודאי ניט.

און אויב ר׳ אַהרן האָט אפשר, הגם עס לייגט זיך ניט אויפן שכל, געזוכט זיך ניט וויסנדיק צו מאַכן און אַזוי־אַרום צו דערשטיקן דעם קלאַנג פון דער דעמאָנסטראַציע, איז אים דאָס גאָרניט געלונגען. דעם אַנדערן טאָג אינדערפרי, אויפן וועג אין שול אַריין, האָט מיך מיט עטלעכע חברים אָפּגעשטעלט דער באַרימטער רבי־בחור און אונז גוטמוטיק אויסגעמוסרט.

דער רבי פון דריטן קלאַס און דער שייגעץ פון ערשטן קלאַס

אין זומערדיקע פרימאָרגנס, אויפן וועג צו דער גימנאַזיע, באַגעגן איך אַלעמאָל דעם רבי־בחור. שוין פונדערווייטנס, ערגעץ נאָך אויף דער שניידערשער גאַס, דערהער איך זיין טיף־ברוסטיקן „מודה אַני״; און אַז איך פאַרנעם זיך דערנאָך אויף דער קליבאַניע, נעענטער צו דער שול צו, זע איך אים שפּאַצירן מיט גרויס חשיבות פאַר דער טיר פון זיין געמויערטן הויז. ער איז אָנגעטאָן אין אַ געבלימלטן זיידענעם כאַלאַט, און אויפן קאָפּ ביי אים זיצט מיט איבערגעטריבענער סאָלידקייט אַ הויכע סאַמעטענע יאַרמלקע. אַ ברייט פּנים — בלוט און מילך; אַ קורצע באָרד און לאַנגע פּאות, וואָס פאַלן אַרונטער פון אונטער דער יאַרמלקע ווי טאַשמעס זייד אויף די אַקסלען. הגם נאָך גאָר אַ יונגערמאַן (ער איז ניט אַלט געווען מער ווי אַ יאָר עטלעכע און דרייסיק), טראָגט דער רבי פאַר זיך אַ שווערן בויך. דער הילוך איז ביי אים דערפאַר אַזאַ, גלייך ער זאָל האָבן אַ האָרב אויף צוריקצואוועגס. אין דער האַנט האַלט דער שפּאַצירער אַ טעפּל קאַווע, וואָס דאַרף קאַלט ווערן ביז ער וועט האָבן אָפּגעזאָגט די פרימאָרגנדיקע ברכה. מענטשן גייען פאַרביי און גיבן אָפּ אַ ברייטן „גוט־מאָרגן״. אַזוי לאַנג דער רבי „זאָגט״, שטעלט ער זעלטן אימיצן אָפּ, און אויב יאָ — איז בלויז מיט אַ צייכן פון זיינע מיט גנאָד צעשמייכלטע אויגן; ווייבאַלד אָבער ער האַלט שוין ביי דער קאַווע, לאָזט ער כמעט קיינעם ניט דורך אָן אַן ענטפער. דער ענטפער איז אָדער גלאַט „אַ גוט יאָר״, אָדער אַ היימישער פרעג נאָכן געזונט, נאָך פּרנסה, און צומאָל אַ גלייכווערטל, אַ חכמהלע, וואָס דערלאַנגט מערסטנס אַ דינעם שטעכעלע אין שוואַכסטן פונקט פון געמיט.

אָט די חכמהלעך זיינע האָבן דעם רבי־בחור געמאַכט ניט בלויז פאַרן פּאָפּולערסטן גוטן־ייד אין שטאָט, נאָר אויך פאַרשפּרייט זיין נאָמען איבער גאַנץ מזרח־גאַליציע. פון קאָלאָמיי ביז ווייט הינטער לעמבערג האָט מען זיך דערציילט דעם רבי־בחורס גלייכווערטלעך. באַזונדערס האָבן פון די זאָגעכצער הנאָה געהאַט די משכּילים און אַפּיקורסים, וואָרים דעם מאָדנעם רביס חכמות האָבן געאָטעמט מיט שאַרפן זעלבסטשפּאָט און האָבן זיך ניט געשראָקן פאַר דער צינישסטער כאַראַקטעריסטיק פון חסידות און חסידים.

דער רבי פון דריטן קלאַס און דער שייגעץ פון ערשטן קלאַס

מ׳האָט ניט געקאָנט בעסער אָפּלאַכן פון „צדיקס מופתים״, ווי נאָכדער־ציילן אַ מעשה פונם רבי־בחור. ניט אַלע געשיכטעס זיינען, פאַרשטייט זיך, געוועזן אויטענטישע. אַ סך פון זיי האָט מען בלויז צוגעשריבן דעם רבין, אָבער אויך די צוגעשריבענע זיינען געווען זיינע, וואָרים זיי האָבן געשטימט מיט זיין אופן רעדן. ער האָט זיי בלויז לכתחילה ניט דערציילט, ווייל זיי זיינען אים גראָד ניט איינגעפאַלן; און ער האָט ווי עפּעס ספּעציעל איבזינען געהאַט, דער רבי־בחור, אַז די אַפּיקורסישע פּראָפּאַגאַנדיסטן זאָלן ניט בלייבן אָן מאַטעריאַל. מיטן טעפּל קאַווע אין דער האַנט שטעלט ער זיי אָפּ ביים פרימאָרגנדיקן שפּאַצירגאַנג פאַר זיין הויז און דערציילט זיי די לעצטע זעלבסטשפּאָט־מעשה, וואָס ער האָט גראָד אויסגעשפּונען.

— גוט מאָרגן, רבי!

— גוט יאָר, הערצל, — ענטפערט דער רבי מיט אַ שמייכל, — אַוודאי גייט דיר בעסער ווי מיר; דו אַרבעטסט אַ גאַנצן טאָג אין געוועלב, אָבער ביי־נאַכט שלאָפסטו זיך אויס; מיך מיטן ד״ר ראָזענהעק לאָזט מען ניט רוען יומם ולילה. אַנדערע דאָקטוירים און אַנדערע רביים זיינען דווקא ניט אַזוי באַשעפטיקט, אָבער איך און ד״ר ראָזענהעק, מיר זיינען אין דער מאָדע. אָט יענע נאַכט, למשל, — נעמט דער רבי דערציילן משה איוואַניערס עלטסטן זון, און זיין גלאַנציק־פעט פּנים שפּיצלט זיך בשעת־מעשה מיט אַ דינעם שפּאַטישן געלעכטערל, — פונקט 1 אַזייגער ביינאַכט, וועקט מיך אַ יידענע אַזש פון דער מליניוווקע־גאַס. וואָסי? ד״ר ראָזענהעק זאָגט, אַז עס איז ניטאָ קיין רפואה פאַר איר קראַנקער טאָכטער, זאָל איך זי ראַטעווען אָן אַ רפואה; און זי דערלאַנגט מיר אַ פּדיון פון איין גאַנצער קרויך. טראַכט איך מיר, אַז פאַר איין קרוין מעג דער סאָלער רבי אויך ניט שלאָפן אַ נאַכט, און איך רוף מיך אָפּ צו דער יידענע:

— איין רבי קאָן אין אַזאַ שווערן פאַל ווי דיין טאָכטער גאָרניט אויפ־טאָן. איך מוז האָבן אַ קאָנסיליום. גיי וועק־אויף דעם סאָלער און זאָג אים, אַז דער רבי־בחור וויל זיך מיט אים באַראָטן.

— איך האָב אים טאַקע צוגעשאַנצט אַ פאַרדינסטל, אָבער דערפאַר האָב איך געהאַט אַ נקמה, וואָס נאָך אַ ייד, וואָס קען גאָרניט העלפן, איז ניט געשלאָפן אַ נאַכט.

משה איוואַניערס זון צעלאַכט זיך אויף אַ קול און רייבט זיך אַזש די הענט פאַר הנאָה: אָט אַ מעשה צום דערציילן. און דער רבי־בחור? ער

אַ שטאָט מיט יידן

רעדט שוין מיט אַן אַנדערן, דערציילט אויף דער גיך אַ גלייכוועדטל און אַ המצאהלע, איידער ער גייט אַריין צו זיך אין קלויז אַריין זיך שטעלן דאַווענען.

די מעשיות, מיט וועלכע דער רבי־בחור האָט אָפּגעשפּאָט פון זיך, פון זיינע חסידים און פון דער חסידישער תורה, האָבן אים צו דער רביסטווע ניט געשאַדט. פון שבת צו שבת איז זיין קלויז געווען פולער, און צו די טישן, וואָס ער האָט געפּראַוועט אַלע פרייטאָג־צו־נאַכטס, האָט מען זיך קוים געקאָנט צושטופּן. שניידערס, שוסטערס און בעל־עגלות האָבן פאַרגעטערט דעם רבין. זיי האָט ניט אינטערעסירט, וואָסערע לצנישע מעשיות מען דערציילט אין זיין נאָמען, און זיי האָט, ווייזט אויס, אַפילו ניט געאַרט, אויב דער רבי האָט זיך אַמאָל דערלויבט איינעם פון זיינע ציניש שפּאַסן אויף זייער חשבון אין זייער אַנוועזנהייט.

פאַרוואָס? — אויף דעם האָבן עטלעכע קלוגע בר־דעתן געהאַט, פאַרשטייט זיך, זייער אַ „קלאָרן ענטפער": דער עולם־גולם, וואָס מער מען באַליידיקט אים, אַלץ מער באַגייסטערט ווערט ער. אַזוי־אַרום איז דער רבי־בחור, לויט זייער מיינונג, געווען אַ ראַפינירטער פּסיכאָלאָג, וואָס קען די נשמה פונם פאָלקסמענטש און נוצט זי אַכזריותדיק אויס צוליב זיינע אייגענע צוועקן; אָבער מעכל קאָהן, דער אידעאַליזירער פון חסידות און בכלל פון פּרומען יידישן מענטש, האָט אונז, יונגע גימנאַזיסטן, געהאַט צו דערציילן וועגן דעם אַ היפּש ביסל אומקלאָרקייט, וואָס האָט פונדעסטוועגן אַפּעלירט צו אונזער שכל און צו אונזער געמיט. דער רבי־בחור, — האָט אונז מעכל קאָהן ניט איינמאָל געזאָגט, איז אַ מין פּרצ׳שער נעמיראָווער רבי. דעמאָלט, ווען דער רבי־בחור שטייט פאַר אייך אין דער זיידענער זשופּיצע, איז ער ניט מער ווי אַ ציניקער און אַן אָפּלאַכער פון מענטשלעכער נישטיקייט; און ווי אַזוי קאָן מען בעסער אָפּלאַכן פון בן־אָדמס גאווה און מיט זיך אַליין לערנען אַ בריענדיקע לעקציע פון מענטשלעכער גאָרנישטיקייט, ווי דורך זעלבסטשפּאָט און דורך געבן די מענטשעלעך אַ געלעגנהייט צו לאַכן פון דיר?

„אין הימל אַריין אָבער פליט דער רבי אין דער גויאישער סערמיענגע".

דער נעמיראָווער פלעגט זיך אַוועקלאָזן איינמאָל אין יאָר סליחות־צייט און איינער אַליין איינהייצן ביי אַ קראַנקער יידענע אין קאַלטן צימער. דער רבי־בחור האָט אָרגאַניזירט צענדליקער און הונדערטער פון זיינע חסידים און גייט מיט זיי עטלעכע צענדליק מאָל אין יאָר אויף אַ טור פון קליינע פּראַק־

דער רבי פון דריטן קלאַס און דער שייגעץ פון ערשטן קלאַס

טישע מצווהלעך. דעם רבי־בחורס חסידים ברענגען בינטלעך האָלץ, הייצן אײַן אין קאַלטע שטיבער פון קראַנקע יידן, און אַזוי ווי עברי קענען זיי ווײַניקער פונם נעמיראָווער רבין, קאָמפּענסירן זיי עס מיט אַ פּראַקטישער טועכץ מער: זיי ברענגען אויך מיט אַ שטיקל פלייש, אַ באַרבוליע און אַביסל גרינצייג און קאָכן שוין אָפּ אויך אַן אָנבייסן פאַר דעם אָרעמען קראַנקן יידן. און די „ליטוואַקעס", די אַפּיקורסים און די בר־שכלס, וואָס ווייסן אויף זיכער, אַז דער רבי־בחור מאַכט חוזק פון זיינע חסידים און ווערט פון זיי נתעשר, זיי דערציילט מען גאָרניט. זיי לאָזט מען שטיין אינדרויסן, ביים טויער פון רבינס ציינישע מעשיות און מען פאַרגינט זיי די הנאה פון געלעכטער. טאָמער אָבער געלינגט איינעם אַזאַ „ליטוואַק" זיך דורכצורייסן דורך דעם פאַנצער פון מגושמדיקע גלייכוועדטלעך, מיט וועלכע דער רבי האָט זיך אַליין פאַרשטעלט, דאַן . . . איז ער אַ פאַרפאַלענער. עס געשעט מיט אים ווי אין פּרצעס באַרימטער חסידישער דערציילונג. ער העלפט דעם רבין טראָגן האָלץ און שפּייז אין אָרעמע שטיבער און ער ווערט אַ פייערדיקער חסיד און . . . אַן אייז־קאַלטער שווייגער.

און אַז ניט די קלאָרע און אומגלויביקע פּראַקטיקער זיינען געווען גערעכט, נאָר דווקא מעכל קאָן, דער ראָמאַנטישער בעל־חלומות וועגן מענטשלעכער גוטסקייט, דאָס איז מען געוואויר געוואָרן נאָכן רבי־בחורס טויט. פאַר די עטלעכע און צוואָנציק יאָר פון זיין רבישאַפט (ער איז נאָר בחורוויז געווען אַ רבי און דערפון האָט זיך גענומען זיין צונאָמען) האָט דער רבי פון דער קאַלאַמייער קליבאַניע־גאַס ניט נאָר ניט אָנגעזאַמלט קיין עשירות פון די פדיונות, נאָר עס האָט זיך גאָר אַרויסגעשטעלט, אַז ער האָט געלעבט זיין לעבנלאַנג אין גרויס דחקות און איז דערביי געווען אפשר דער גרעסטער בעל־צדקה אין שטאָט. די פדיונות, וואָס די קאַלאַמייער שניידערס, שוסטערס און בעלי־עגלהס האָבן געטראָגן מיט אַזאַ ברייטער האַנט צום רבי־בחור, האָט ער אויסגעגעבן פאַר האָלץ־ און שפּייז־עקספּעדיציעס צו אָרעמע און קראַנקע יידישע משפּחות. און ער אַליין, מיט זיין ווייב און קינדער, האָט ניט נהנה געווען מער ווי יעדע אַנדערע אָרעמע פאַמיליע. געשטאָרבן איז דער רבי־בחור פון אַ פאַרקילונג (אפשר פון איינער פון זיינע עקספּעדיציעס) קנאַפּ פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. ער איז אַלט געווען ניט מער ווי אַן ערך פערציק יאָר.

די משפּחה זיינע איז פאַרבליבן אין גרויס אָרעמקייט. דער שפּייזער

אַ שטאָט מיט יידן

אירער איז געוואָרן דעם פאַרשטאָרבענעמס יורש, אַ בר־מצווה־ייִנגל, וואָס האָט אויסגעזען פונקט ווי דער רבי־בחור מיט דעם געבלימלטן זיידענעם כאַלאַט און מיט די לאַנגע פאות. אָבער אין קלויז איז געוואָרן ליידיק און ביי די טישן פרייטאָג־צו־נאַכטס — פוסט. דער פאַרשטאָרבענער האָט מיט זיינע חסידים געלערנט זיין אייגענע חסידישע תורה פון אַקטיווער מענטש־לעכקייט, און דער בר־מצווה־ייִנגל האָט אים ביי דערדאָזיקער פראַקטישער חסידות ניט געקענט פאַרטרעטן. סתם רבישער קולט, אָבער, איז דידאָזיקע בעלי־מלאָכהס געווען פרעמד, אַזוי אַז די דינאַסטיע פונם רבי־בחור האָט זיך מיט אים פאַרענדיקט. זיין זון איז שוין געווען ניט מער ווי אַן „איניקל", וואָס האָט געלעבט פון קצבה אין זכות פון זיין טאַטן.

איך קאָן ניט פאַרענדיקן צו דערציילן וועגן רבי־בחור און ניט דער־מאָנען, אַז הגם וואָס איז שייך זיין גייסטיקע שטעלונג האָט ער פאַרגונען דער גאַנצער וועלט, זי זאָל אָפּלאַכן פון אים, האָט ער אָבער פאַר קיין שום פאַל ניט געקענט דולדן, אַז מענטשן און בפרט גבירים זאָלן זיך באַציִען מיט אומ־ערנסט צו זיין אָרעמקייט. און ס'איז אויך פאַרשטענדלעך פאַרוואָס. דער שפּאָט פון זיין אָרעמקייט האָט געטראָפן ניט אַזוי זיינע פערזענלעכע ליידן, ווי די מאָגערע מאָלצייטן און דאָס ביליקע קלייד פון זיין ווייב און קינדער. דאָ האָט אויפגעברויזט זיין כעס און זיינע מוסר־רייד זיינען געווען שאַרף און דירעקט, און האָבן געטראָפן אַן אומוועגן אין סאַמע פינטל אַריין.

פאַסירט האָט עס ניט לאַנג פאַרן רבי־בחורס פטירה, אין אַ וואָגאָן פון דריטן קלאַס, אויף דער באַן קאָלאָמיי—לעמבערג, און דערציילט האָט מיר די מעשה מיט יאָרן שפּעטער נאָכן וועלט־קריג, אין טשערנאָוויץ, מיין פעטער שמעון, וואָס איז געווען אַ גוואַלדיקער בעל־זכרון און האָט, ווי זיין שטייגער איז געווען, געדענקט וואָרט־ביי־וואָרט דעם איבעררייד צווישן רבי־בחור און דעם שטאָטישן גביר הערש קריס. הערש קריס איז געווען אַ גרויסער נאַפט־סוחר, אַ פרנס הקהל און האָט שוין דעמאָלט געהאַט קינדער אין רבי־בחורס עלטער.

ר' הערש איז אַריינגעקומען פונם צווייטן קלאַס אין דעם דריטן, אָפּ־צוזוכן זיינעם אַ מענטש, און האָט באַמערקט זיצן דעם רבי־בחור אויף אַ הילצערנער באַנק ביים פענצטער. האָט זיך דעם גביר, וואָס איז אפשר יענעם טאָג, צוליב אַ גוט געשעפט, געווען באַזונדערס גוט אויפגעלייגט, פאַרגלוסט אַ לאַך טאָן פונם רבי־בחור און אפשר אויך אַריינכאַפּן עפּעס אַ

דער רבי פון דריטן קלאַס און דער שייגעץ פון ערשטן קלאַס

גלייכווערטל, וואָס מ'וועט קענען נאָכדערציילן. ר' הערש האָט זיך צוגע־זעצט צום רבין, אים צוגעטראָגן אַ טייער ציגאַרעטל פון זיין זילבערנער פּושקע, און כדי אָנצוהייבן דעם שמועס מיט אַ שטעכלינקע, האָט ער אַ פרעג געטאָן:

— רבי, ווי קומט עס, וואָס איר פאָרט דריטן קלאַס?

דער שטאָך האָט דעם רבי־בחור, ווייזט אויס, שטאַרק געטראָפן. ער האָט זיך אויף דער ערשטער מינוט ווי פאַרלוירן און פאַר כעס ניט גע־וואוסט וואָס צו ענטפערן. אָבער באַלד האָט דער ווילדער קאָפּ מיט המצאות אָנגעהויבן אויפּסניי צו אַרבעטן. ער האָט אַ ציִ געטאָן דעם רויך פונם ציגאַרעטל און זיך מיט קוים איינגעהאַלטענעם כעס אָפּגערופן צום גביר:

— עכ'ל דיר דערציילן. עס זיינען דאָ פאַרשידענע קלאַסן רבים. אַ רבי פון ערשטן קלאַס פאָרט ערשטן קלאַס; אַ רבי פון צווייטן קלאַס פאָרט צווייטן קלאַס און אַ רבי פון דריטן קלאַס, ווי איך, פאָרט דריטן קלאַס; אָבער דו ביסט דאָך ביז הונדערט און צוואַנציק יאָר אַ שייגעץ ערשטן קלאַס, ווי קומט עס, וואָס דו פאָרסט דריטן קלאַס?

— איך האָב נאָך קיינמאָל ניט אַזאַ הנאה געהאַט פון אַ שמיץ, וואָס אַ גביר האָט אַריינגעכאַפּט, ווי דעמאָלט — האָט זיך מיין פעטער פאַרכלינעט פאַר פרייד, ווען ער האָט מיר דערציילט די מעשה. ערשטנס, איז דער רבי־בחור געווען — האָט דער פעטער איצט שוין געוואוסט צוגלייך מיט אַלע — אַ ייד אַ צדיק, און צווייטנס, האָט מיין פעטער, ווייסט דער גוטער יאָר, הגם אַליין ווייט פון אָרעמקייט, ליב געהאַט צוצוקוקן ווי אַ גביר כאַפּט קלעפּ.
— הערשן — האָט ער מיך פאַרזיכערט — האָט מען שוין ביזן טויט גע־רופן: אַ שייגעץ ערשטן קלאַס ביז הונדערט און צוואַנציק יאָר.

דעם רבי־בחורס חסידים

I. דער פּורים־רב מאיר ברעסלער

אין ר׳ איציקל־שולכל האָט געדאַווענט איינער פונם רבי־בחורס חסידים. ער איז געווען דער אַרעמסטער ייד אין קלויז, ווייל זיין אַרבעט־סעזאָן איז געווען אַן אויסעראָרדנטלעך, אַן אומדערהערט קורצער. דער סעזאָן האָט געדויערט בלויז איין טאָג אין יאָר. מאיר ברעסלער איז געווען אַ פּורים־רב אין שטאָט. פון וואָס דער ייד האָט געלעבט אַ גאַנץ יאָר איז געווען איינס פון די גרויסע רעטענישן, וואָס האָט, ווי איך געדענק, באַשעפטיקט מיין באָבע, ע״ה. פון וואָס האָט ער טאַקע געקענט לעבן, מאיר, אַז אַליין קיין פּרנסה האָט ער ניט געהאַט, און דער איינציקער זון זיינער איז געווען אַ טרעגער אויפן מאַרק און האָט דערפון געדאַרפט שפייזן אַ ווייב מיט קינ־דער? אַז מ׳פלעגט אַמאָל אַ פרעג טאָן מאירן ביי אַ געלעגנהייט, ווי עס האַלט ביי אים מיט פּרנסה, האָט ער זיך געגלעט די ווייסע באָרד זיינע און געזאָגט:

— איך זאָרג ניט, איך האָב, ב״ה, מיין אייגן גיטעלע (דאָס איז געווען אַ וואָרט־שפּיל: מאירס ווייב האָט געהייסן גיטל, און אַ „גיט״ איז אויף גאַלי־ציש־יידיש די טייטש אַ פאַרם).

נאָכן רבי־בחורס טויט האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ער האָט טאַקע ניט געהאַט כמעט וואָס צו זאָרגן אַזוי לאַנג דער רבי האָט געלעבט. איינמאָל אין יאָר איז מאיר געווען אַ גרויסער פאַרדינער, און זיין פאַרדינסט האָט זיכער געקלעקט אויף אַ חודש צייט. און וואָס שייך די איבעריקע עלף חדשים, איז ער, ווי אַ סך אַנדערע, געווען אַ קעסט־קינד ביים רבי־בחורס פּדיונות. אַ גאַנץ יאָר איז מאיר ביי אַלעמען געווען קליין אין די אויגן. קיינער האָט אים ניט געזען. ער איז געזעסן אין קלויז אין אַ ווינקל לעבן דער הרובע און קיינער האָט פון אים קיין וואָרט ניט געהערט. ער האָט זיך קיינמאָל ניט גענומען רעדן מיט קיינעם. ער האָט אין משך פונם יאָר העכסטנס געענטפערט, אַז מען האָט אים געפרעגט. אָבער דערפאַר, פּורים, איז ער געזעסן ביי שלמה חלפן און דערנאָך ביי שלמה חלפנס זון ביים טיש אויבנאָן און געפּראַוועט מיט תקיפות זיין פּורים־רבנות. ער האָט געגעבן אַ קלאַפּ מיט דער אַלטער, דאַרער האַנט אין דעמבענעם טיש, אַזש אַ ציטער

פון ווייטאַג איז דורכגעלאָפן זיין אויסגעדייוועטן גוף, און האָט אַ פרעג געטאָן אויף פורימדיקן לשון־קודש:

— כמה מחזיק היונק? (וויפיל האַלט דער זייגער?).

און אַז מ׳האָט פון שטוב געענטפערט עשרה (צען), איז מאיר געווען צופרידן, ווייל מ׳האָט אים אַריינגעטראָפן אין זיין וואָרט־שפיל.

— שרה, — האָט ער זיך געווענדט צו דער בעל־הביתטע, — דערלאַנגט ס׳געדושעכץ פון אויוון, ס׳איז שוין עשרה.

און אַזוי האָבן זיך געקייטלט מאירס פורימדיקע תורהס פלאַטשיק און אַמאָל געלונגען, געמוטשעט און אַמאָל ספאָנטאַן, און ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז די אינספיראַציע פון דעם אַלטן צעבראָכענעם ייד וועט שוין בלייבן אַ פאַרבלאָזע און יידן וועלן דאָך לאַכן, ווייל פון אַ פורים־רב דאַרף מען לאַכן, כדי אים ניט מקפח פרנסה צו זיין.

אָבער ערשט אַ טיפער כעס האָט פון מאיר ברעסלער אַרויסגעשלאָגן פונקען פון הומאָריסטישער המצאה און פון דעם, וואָס מיר רופן היינט אַ קאָפּעלע טאַלאַנט. אַן ערך צוויי יאָר פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט קאָלאָמיי איבערגעלעבט אַ גרויסן אַנזעץ, וואָס האָט אַנגענומען די דימענסיעס פון אַ גרויסער שטאָט־שרפה. ישראל ה. (איך שרייב ניט אַרויס זיין נאָמען, ווייל דער ייד איז דעמאָלט אַנטלאָפן קיין אַמעריקע און וויל מן־הסתם, אַז מ׳זאָל דערין פאַרגעסן) איז געווען אַ גרויסער סוחר, אַ זון און אַן איידעם פון דער שענסטער משפחה אין שטאָט. אַז ער האָט אויפגעהערט צאָלן, איז געוואָרן אַ שטאַרקע יללה צווישן אָרעמעלייט, וואָרים ביי אים זיינען געווען איינגעלייגט צענדליקער טויזנטער קרוינען נדן פון אָרעמע כלה־מיידלעך און יתומות. צווישן די געליטענע איז אויך געווען מאיר פורים־רבס אייניקל. האָט זיך אין מאירן צעברענט דער צאָרן און זיין ווייב גיטעלע האָט דעם כעס געשטאַרקט מיט פיל געוויין.

שבת צו מנחה, אין אַ פּראָסטן שבת צו מנחה, האָט מען מיטאַמאָל דערהערט מאיר ברעסלערס שטימע. ער האָט געזאָגט דעם פסוק „מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ״ (ווער איז ווי דיין פאָלק ישראל איין פאָלק אויף דער ערד) אויף אַ קול און אים אָט־אַזוי פורים־רבדיק צעטעכערט: מי כעמך (ווער איז ווי דיין פאָלק) ישראל גוי אחד בארץ (ישראל איז איין גוי אויף דער וועלט!). אַזוי האָט מאיר גענומען נקמה פון ישראל ה., וואָס האָט צוגענומען דעם נדן פון זיין אייניקל און געמאַכט אַ ויברח קיין אַמעריקע.

די קלויז האָט שטאַרק הנאה געהאַט פון מאירס אויפטו און אים באַשאָטן מיט „יישר כוחס" און דער פורים־רב האָט, דאַכט זיך, שוין ביזן טויט יעדן שבת צו מנחה געדונערט זיין הומאָריסטישע נקמה קעגן אַ ישראל, וואָס האָט לכל־הדעות פאַרדינט אַ האַרבערע שטראָף, ווי מאיר ברעסלערס פסוק.

אָבער מאיר האָט פון דעם אָנזעץ „קינסטלעריש" געוואונען. דער אָנזעץ האָט אויפגעפרישט זיין פורים־רב־פּראָגראַם, ער איז פּאַר אים געוואָרן אַ קוואַל פון מאָדנע איינטייטשונגען פון פסוקים. אַזוי, למשל, ווען האָט זיך געקענט חלומען, אַז פרעה איז געווען אַן אָנזעצער? און דאָך! מאיר ברעסלער האָט דעם ערשטן פורים נאָך ישראל ה.ס ויברח אַזוי איינגעטייטשט דעם ערשטן פסוק פון דער סדרה „מקץ" מיט מרדכי מענטשס סעודה־געסט:

— ויהי מקץ שנתים ימים (און עס איז געווען נאָך צוויי יאָר) והנה פרעה חולם (האָט פרעה אָנגעזעצט) והנה שבעה פרות בריאות (זיבן געזונטע פּאָליציייעס) עולות (זיי גייען אויף) ותרעינה (אַזוי ווי פרעה האָט זיי דערזען) באחו (האָט ער זיך צעוויינט).

די מעשה מיט די פּאָליציייעס איז בלויז געווען אַ חלום פונם אַלטן מאירס צעהיצטן נקמה־געפיל, און וואָס שייך וויינען, האָבן זיי אַלע: דער פורים־רב, גיטעלע זיין ווייב, זיין זון דער טרעגער און זיין איניקל, דאָס אָרעמע כלה־מיידל (די פּערסאָנאַזשן שטעלן זיך אויס ווי אין אַ יידישער טעאַטער־פּיעסע) טאַקע ביטער געוויינט, אָבער זיי האָבן זיך דערנאָך איינגעשטילט, וואָרים ס'איז געקומען די וועלט־מלחמה און געבראַכט גרעסערע, אַ סך גרעסערע צרות, ווי ישראל ה.ס אָנזעץ.

II. איז אַברהם שדכן אויך געווען דעם רבי־בחורס אַ חסיד?

די באָבע מיינע, ע"ה, האָט „געוואוסט אויף זיכער" און דער זיידע, ע"ה, הגם ער האָט זיך אַמאָל אַ קנייטש געטאָן מיט ספקות, איז אויך געווען כמעט זיכער, אַז אַברהם ריינע לאהס איז דעם רבי־בחורס אַ חסיד. ר' אַברהם אַלייך האָט וועגן זיין רבין גערעדט ווי אַ פרעמדער. ס'איז אים ,ווייזט אויס, ניט אָנגעשטאַנען, מ'זאָל מיינען, אַז ער פּראָוועט זיך ביי איין־און־דעמזעלביקן טיש מיט אַ גאָדל שניידער, אַ לייזער קראַטקע און אַנדערע בעלי־מלאכהס.

פון וואַנען־זשע האָט זיך גענומען דער חשד? ער האָט זיך גענומען דערפון, וואָס אַברהם ריינע לאהס האָט ביי יעדער פּאַסיקער און אומפּאַסיקער געלעגנהייט איבערדערציילט רבי־בחורס טייטשן, חכמהלעך און גלייכווערט־

לעך. אויב ער איז ניט קיין חסיד — פלעגט די באָבע טענהן צום זיידן מיט גרויס איבערצייגונג — פונוואַנעט קומען צו אים דעם רבי־בחורס גוואַל־דאָוונע תורהס? ווער ברענגט זיי אים צו און וואָס געפעלן זיי אים אַזוי שטאַרק?

איך וואָלט אויך איצט ניט געקענט זאָגן, צי מיין באָבעס פאַרדאַכט וועגן אַברהם רייגע לאהס חסידות איז געווען אַ באַרעכטיקטער, אָבער קלאָר איז מיר היינט, פאַרוואָס דעם רבי־בחורס תורהס האָבן געפונען אַזויפיל גנאָד אין די אויגן פון אַברהם שדכן, וואָס געווינטלעך איז אים ווייניק־וואָס געפעלן. דער רבי פון דער קאָלאָמייער קליבאַניע־גאַס האָט מיט זיינע, אָפט זייער שאַרפע, ווערטלעך קעגן רייכקייט און קעגן צביעות געשפייזט אַברהם רייגע לאהס בייזקייט און פאַרביטערונג. דעם רבי־בחורס תורהס זיינען פאַר אַברהם שדכן געווען די שפּיציקע שטיינער, וועלכע ער האָט אַזוי ליב גע־האַט צו וואַרפן אויף רייכע, למאַי זיי האָבן, און אויך אויף אָרעמע... ווייל זיי רייסן זיך צו האָבן. און איינער פון די אָרעמע, וואָס האָבן געגאַרט מיטן גאַנצן באַגער נאָך פּרנסה און געלט, איז דווקא געווען ער אַליין. אָבער ער האָט זיין גאַרונג באַהאַלטן טיף אין זיך אונטער דיקע שיכטן פון פאַרביטער־רונג, אַזוי אַז קיינער זאָל ניט דערקענען. און טאָמער האָט זיך אים גע־דאַכט, אַז מ'האָט אין אים עפּעס דערזען, דאַן איז דער אָרעמער שדכן אימ־שטאַנד געווען אָפּצושטויסן פון זיך די בעסטע אויסזיכטן אויף פּרנסה און אויסצודרייען די פּלייצע מיט פאַראַכטונג צו געלט, אַבי... אַבי צו קענען דערלאַנגען מיט אַ בייז וואָרט דעם, וואָס וויל אים דאָס געלט אונטערטראָגן.

איך געדענק ווי היינט, מיט וויפיל שטוינונג מ'האָט דערציילט וועגן דעם, ווי אַזוי דער אָרעמער שדכן אַברהם רייגע לאהס האָט „אַ רעד געטאָן״ מיטן שטאָט־גביר הערש פוזער. די מעשה שהיה איז געווען אַזוי: עפּעס אַ לעמבערגער געשעפטס־פריינט האָט פאַרגעלייגט אַ שידוך פאַר זיין יינגסטער טאָכטער און דער שידוך איז דעם גביר געפעלן. ווער־זשע זאָל דעם שידוך אויפגעבן און זיך פאַרנעמען מיט אַלע טעכנישע קלייניקייטן? דערצו האָט מען באַדאַרפט האָבן אַ געניטן שדכן. איז ר' הערשן איינגעפאַלן, אַז אַברהם רייגע לאהס וואָלט געווען דער פּאַסיקסטער מענטש. ער קען אָנשרייבן אַ גוטן העברעאישן בריוו און ווייס, וויאַזוי מ'דאַרף רעדן מיט אַ ייד אַ סוחר. איז איינמאָל אַ שבת ביים אַרויסגיין פון דער קלויז האָט ר' הערש צוגערופן צו זיך אַברהם שדכן, אים גענומען, אויף זיין שטייגער, אונטערן אָרעם,

אויסגעפרעגט, ווי עס שטייט ביי אים מיט פרנסה, און דערנאָך אים געזאָגט, וואָס ער וויל פון אים. וואָלט ר׳ הערש דערביי שטיין־געבליבן, וואָלט אפשר ניט געווען געקומען צום סקאַנדאַל, אָבער דער גביר האָט דאָסמאָל, דווקא ניט ווי זיין שטייגער איז געווען, געוואָלט אָנטאָן אַ באַזונדערן נחת־רוח דעם אָרע־מען ייד און צו אים אַ זאָג געטאָן:

— פאַר יעדן פאַל, ר׳ אַברהם, קומט אַרויף אַיה״ש מאָרגן אינדערפרי צו מיר אין דער קאַנצעליי פון דער ציגעלניע, איר׳ט מן־הסתם וועלן אַן אַדערויף פאַר דער טרחה.

— וואָס מיינט איר, ר׳ הערש, — האָט אַברהם שדכן געגומען צישען בייז ווי אַן אָפּגעבריטער, — איך האָב צייט זיך צו פאַרנעמען מיט אייערע שידוכים? איך האָב שוין מיינע טעכטער פאַרזאָרגט?

אַברהם האָט אומישנע גערעדט העכער, ווי געוויינטלעך, כדי אַנדערע זאָלן אויך הערן. הערש פּוזער איז קודם געבליבן שטיין ווי אַ געפּלעפּטער, דערנאָך האָט ער אָן אַ גוט־שבת געגומען ניט גיין, נאָר לויפן אַהיים. אַברהם שדכן, ווידער, האָט טאַקע אָנגעוואוירן אַ גוט און זיכער שדכנות און דערצו מיט אַן אַדערויף, וואָס ער האָט אים אַזוי נויטיק געדאַרפט, אָבער דערפאַר האָט ער זיך געקילט דאָס האַרץ; זאָל הערש פּוזער ניט מיינען, אַז אַברהם ריינע לאָהס יאָגט זיך נאָך די עטלעכע הונדערט קרוינען שדכנות.

וואָס שייך זיינע טעכטער, האָט אַברהם שדכן ניט איבערגעטריבן. זיי זיינען טאַקע ניט געווען פאַרזאָרגט. די עלטערע צוויי זיינען דווקא געווען פאַרהייראַט, אָבער איינע פון זיי איז געבליבן יונג אַן אַלמנה און די צווייטע, דאַכט זיך, אַ גרושה. די ייִנגסטע איז געווען אַן עלטער מיידל און די הויפּט־פּרנסה־געבערין פונם טאַטן מיט דריי טעכטער און עלטערע אייניקלעך. זי איז געווען (אַזוי האָט ר׳ אַברהם געזאָגט, און ס׳איז געווען דאָס איינציקע גוטע וואָרט זיינס וועגן אַ מענטשן) אַ באַרימטע שוואַטשקע (אַ נייטאָרין), און די שוועסטער האָבן איר אַרויסגעהאָלפן ביי דער אַרבעט. ער אַליין איז געווען שטאַרק פאַרנומען מיט שדכנות און ס׳האָט אים געפעלט — אַזוי האָט ער זיך אָפט געקלאָגט — אַ קאַנצעליי, וואו ער זאָל קאָנען רואיק אָנשרייבן אַ בריוו.

און ווייל ער האָט אַזאַ קאַנצעליי ניט געהאַט, פלעגט ער אַ צוויי־דריי מאָל אין דער וואָך שרייבן די קאָרעספּאָנדענץ ביי מרדכי מענטש אויפן דעמ־בענעם טיש אין דער פעדערשטער שטוב. אַברהם שדכן האָט געהאַט אַ

שטיקל חזקה אויף דער שטוב און אויף דעם טיש. זיין פֿאָטער הערש מעכל „מיט די ניצוצות" איז געווען אַן איינגייער נאָך אין די גוטע יאָרן ביי שלמה חלפֿן און האָט ביי אים אפשר דרייסיק יאָר דורכאַנאַנד אַרויסגעפּראַוועט דעם חמץ ערב פסח פֿאַרטאָג. ביי שלמה חלפֿן האָט מען משלח געווען דעם חמץ אויף יענער וועלט ניט ווי עפּעס אַן אָרעם זינדיק מענטשל, וואָס, נאָ, עס שטייט אָנגעגרייט פֿאַר דיר אַ פֿייערל, גיי און ווער פֿאַרברענט! נאָר במחולות ובתופים, מיט געזאַנג און טאַנץ, ווי אַ מלך צו דער שלאַכט. דעם לעצטן, חמצדיקן מאָלצייט ערב פסח אינדערפֿרי איז מען ניט אָפּגעקומען מיט עפּעס אַן איבערבייסעכץ, נאָר מיט אַ שפּעדיקער סעודה. דער מנהג איז געווען — איינגעהאַקטע אייער מיט ציבעלעס, אַ באָרשטש פֿון בערעקעס און וואַרע־ניקעס מיט הערעטשענער קאַשע. פֿאַרוואָס דווקא וואַרעניקעס, וואָס האָבן געקאָסט דער בעל־הביתטע אַזויפֿיל אַרבעט אין אַזאַ איילנדיקן פֿרימאָרגן ווי ערב־פסח? אפשר ווייל מ'האָט מיט דער איבעריקער האָרעוואַניע געוואָלט אָפּגעבן באַזונדערן כבוד דעם חמץ אָדער גאָר — ס'איז אויך געווען אַזאַ יש אומרים אין דער משפחה — ווייל הערש מעכל האָט זיך אָנגעזעצט: ער האָט ליב וואַרעניקעס. אין יעדן וואַרעניק — האָט פֿאַרזיכערט הערש מעכל — איז דאָ אַ ניצוץ של קדושה, און וואָס מער מען עסט, אַלץ מער געהייליקט ווערט דער מענטש. פֿלעגט ער טאַקע זיך אָוועקזעצן, הערש מעכל, אַלעמאָל אין משך פֿון אַ גאַנץ יאָר, און באַזונדערס ערב פסח אינדערפֿרי, און שלינגען די „ניצוצות" מיט גרויס אייפֿער און לײדנשאַפֿט. און אַז ער האָט דער־פֿילט, אַז די „פֿונקען" שפּאַרן שוין צום האַלז און מאַכן אים שווער דעם אָטעם, האָט ער זיך אויפֿגעהויבן אין דער גאַנצער הויך פֿון זיין מאַסיוו־גרויסער געשטאַלט, זיך געגלעט די באָרד אַ פֿאַרשעמטער און גערעדט צו די איבערגעבליבענע וואַרעניקעס אין שיסל מיט ליבשאַפֿט און פֿאַרענט־פֿערונג:

— זייט מיר מוחל, הייליקע ניצוצות, גאָט איז יודע דעם אמת, איך קאָן ניט מער.

עטלעכע יאָר פֿאַר שלמה חלפֿנס טראַגישן טויט, איז געווען הערש מעכלס לעצטער ערב־פסח. ער איז דעמאָלט, ווי אַלע ערב־פּסח, געקומען צו גיין צו שלמה חלפֿן כאור הבוקר. ס'איז געווען אַ שיינער און ליבער באַגינען פֿון אַ פֿרילינג־טאָג. הערש מעכל איז געווען באַזונדערס גוט אויפֿגעלייגט און באַזונדערס הונגעריק. ער האָט געשלונגען די „ניצוצות" גיך און גריי־

גער ווי אַלעמאָל. אַז ער האָט זיך אויפגעהויבן, האָט ער כמעט ניט געהאַט ביי וועמען צו בעטן מחילה; אַזוי ווייניק „פונקען" זיינען דאָסמאָל געבליבן אין שיסל. ער איז אַהיימגעגאַנגען אַ צופרידענער און האָט זיך גענומען גרייטן צום יום־טוב. פאַרנאַכט־צו, ווען מ'האָט שוין געדאַרפט גיין אין קלויז אַריין, האָט זיך הערש מעכל דערפילט שלעכט, האָט זיך אַוועקגעלייגט און... האָט אַראָפגעשלונגען דעם טויט אַזוי גיך און גרינג, גלייך ער זאָל געווען זיין ניט מער ווי עפּעס אַ „פונק" אין שיסל. דער אַראָפּשלינגער איז שוין דעמאָלט געווען פאַרפאָרן ווייט אין די זיבעציקער.

הערש מעכלס זון,, אַברהם שדכן, האָט ביי שלמה חלפנס פאַראָרעמטן זון, מרדכי, שוין ניט געשלונגען קיין „ניצוצות" ערב פסח, נאָר געטרונקען בלויז אַ טעפּעלע קאַווע צוויי־דריי מאָל אַ וואָך און געשריבן די קאָרעספּאָנ־דענץ זיינע. אויף ווי ווייט איך געדענק, מוז איך זאָגן, אַז קיין אָנגעלייגטער גאַסט איז אַברהם שדכן ניט געווען. אַז ס'האָט זיך דערהערט דורכן פענצטער דער רחבותדיקער שנייץ מיט דער נאָז, וועלכער האָט געמעלדעט, אַז ס'קומט אַברהם ריינע לאהס, פלעגט די באָבע אַביסל פאַרציטערט ווערן. צרות און דאגות זיינען אין שטוב געווען גענוג, אָבער טאַקע דערפאַר האָט די באָבע געגאַרט נאָך אַביסעלע פרייד, עס געזוכט, ווי מ'זאָגט, ממש מיט ליכט, און פונם קלענסטן טראָפּעלע האָפענונג האָט ביי איר געקענט ווערן אַ גרויסע איינרעדעניש, וואָס האָט אַראָפּגעוואַלגערט כמה וכמה שטיינער פון האַרץ. אַברהם ריינע לאהס, אָבער, פלעגט רעדן אַלעמאָל פריקרע רייד, אָפּטמאָל וויטאָגדיק־אמתע רייד, וואָס האָבן אָנגעזאָלעט אויפן האַרץ און אָנגעיאָגט אַ מרה־שחורה. לויט אַברהם שדכן קומט אויס, אַז עס זיינען גאָר ניטאָ קיין פרומע ייִדן, אַלץ איז בלויז אָנשטעל. ער רעדט אויף אַלעמען און דעמאַס־קירט אַלעמען. כאַסקל וועבער, וואָס איז אַן ערלעכער, אָפּגעהיטער ייִד, איז ביי אים בלויז אַן אויגן־פאַרגלאָצער. זלמן שפּערבער, וואָס שפּאַנט, ווי איך זע, שווער אין יאָך פון תרי"ג, איז סתם אַ ליגנער, און אַפילו ר' חיימל האַלבערשטאַם, וואָס איז צוליב צופיל צדקה־געבן ממש געוואָרן אַן אָרעמאַן, איז ביי אַברהם שדכן אויך ניט מער ווי אַ צדיקל אין פעלץ. אַלע מיינען נאָר דעם גלאַנץ פונם זילבערנעם רייניש — חקרנט אַברהם ריינע לאהס בייז און פאַרדראָסיק.

איך זע אים, ווי ער זיצט ביים דעמבענעם טיש אין דער פעדערשטער

שטוב און שרייבט אַ געשעפטס־בריוו (אַזוי פּלעגט ער רופן זיין שדכנות־קאָרעספּאָנדענץ). אַ שיין פּנים און אַ שיינע, צעקעמטע ווייסע באָרד. ער האַלט אין איין איינטונקען די פּעדער אין טינטערל און באַשרייבט דאָס פּאַפּיר מיט גרויסע, פעטע אותיות. אָפּגעשריבן אַ שורה, רוקט ער אויף איר אַרויף דאָס לעשפּאַפּיר. דאָס היט ער זיך אַזוי זיינע לאַנגע, ווייסע פינגער פאַר אַ טינטן־פלעק. אין מיטן שרייבן פאַרקאַטשעט ער די שיינע באָרד ביז צו די ליפּן און נעמט איבערגעבן אַ תורה פונם רבי־בחור.

— איר הערט, פּערל, — הויבט ר׳ אַברהם אָן צו דערציילן און הוסט דערביי לייכט אונטער אַזוי זיך צוליב קאָקעטישקייט, — איר מעגט זאָגן, וואָס איר ווילט, נאָר דעם רבי־בחורס תורה טרעפט אין סאַמע פּינטל אַריין. איך בין ניט קיין חסיד און דעם רבי־בחורס אַוודאי ניט, אָבער אַ גוט וואָרט האָב איך ליב צו הערן. אָט האָט ער, דער בעל־מלאָכהשער רבי, פאַרטייטשט דעם פּסוק „זה דור דורשיו מבקשי פניך יעקב סלה״, איז עס טאַקע ניט מער ווי אַ שפּאַסיקער טייטש, אָבער אַז מען פאַרדרייט שוין לשון־קודשדיקע ווערטער, זאָל כאָטש אַרויסקומען עפּעס שכלדיקס און מיט טעם. זה דור, דער דאָזיקער דור, דורשיו (דור שוא), איז אַ פאַלשער דור, מבקשי פניך, אַפילו אַז זיי זוכן שוין דיין פּנים, דאָס הייסט, אַפילו אַז זיי זיינען ערלעכע יידן, יעקב סלה, כאַפּן זיי אויך ניט מער ווי דעם ריינינש ביי דער פּיעטע.

די באָבע האָט ניט פאַרשטאַנען אַזוי גוט דעם שפּיל פון די לשון־קודש־ווערטער. זי האָט אָבער ניט איבערגעפרעגט. פאַר איר איז געווען גענוג דער אויספיר: ס׳זיינען ניט פאַראַן קיין פרומע יידן בכלל און אַז עס איז שוין יאָ פאַראַן דאָ און דאָרט איינער אַ פרומער, איז ער אויך ניט מער אויסן ווי צו כאַפּן דעם ריינינש ביי דער פּיעטע.

און טאָמער האָט די באָבע ניט מער געקאָנט דולדן אַזאַ רכילות אויף יידן און געוואָלט, זיך זאַמירעט צו פּראָטעסטירן, האָט אַברהם שדכן דער־שטיקט פון לכתחילה יעדעס וואָרט פון קריטיק מיט אַ קאַלט גזלניש שמיי־כעלע:

— גייט שוין, גייט, פּערל, איר גלויבט דאָך נאָך, אַז הערש ראַמלער און שמשון העלער טוען צדקה!

עס איז אין זיינע רייד געלעגן אַזאַ טיפע קלאַסן־שנאה צו גבירים און אַזויפיל פאַראַכטונג צו די „ניט־אויפגעקלערטע״, וואָס גלויבן נאָך אין דער מענטשלעכקייט פון זייער קלאַסן־שונא, אַז דער האַס האָט געקענט סטאַיען

צו באַטיילן מיט אים אַ באַטאַליאָן באַוואוסטזיניקע פּראָלעטאַרישע קלאַסנ־קעמפער. און וואָס שייך די פּרומקייטן, אָדער ווי מיר רופן זיי אויף מאַ־דערנעם לשון די אידעאָלאָגיעס, איז אַברהם שדכן געווען, ווייזט אויס, אַן אויסגעשפּראָכענער מאַרקסיסט, וואָס האָט געהאַט די טיפע איבערצייגונג, אַז נאָר דאָס „זיין" באַשטימט דאָס „באַוואוסטזיין", אָדער ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט: אַן עושר איז אַ חזיר.

און הגם אַברהם שדכן איז געווען אַ ייד פון תרי"ג מצוות, האָט ער אויך געהאַט זיינע ספקות בנוגע גאָט און זיין משפּט. איך געדענק איינעם פון ר' אַברהמס פּריקרע שמועסן ביי מרדכי מענטש אין שטוב, וואָס האָבן מיין זיידן און באָבען ממש געקאָסט געזונט. אַברהם ריינע לאהס האָט גע־נומען באַגרענעצן די ספערע פון גאָטס גערעכטיקייט און טענהן, אַז דער רבונו של עולם טוט גערעכטיקייט, אָבער נאָר צווישן אָרעמעלייט. אָט, למשל: טאָמער שטאַרבט ביי פּייוויש האָלאָפּיעטניק אַ טאָכטער, צעגייט זיך ביי אַברהם ריינע לאהס אַ טאָכטער מיטן מאַן. און טאָמער בלייבט יואל מאירס זון אָן פּרנסה, מאַכט זיך ביי פּנחס שפּאַניעמאַכער אַ מכה אונ־טערן אָרעם, ער זאָל ניט קאָנען פאַרדינען אויף שבת. אַזוי־אַרום קאָן מען ניט זאָגן, אַז איין אָרעמאַן גייט בעסער פאַרן אַנדערן, און מ'קאָן זיך ניט באַקלאָגן אויף דער גערעכטיקייט.

ערגעצוואו ליגט אין אָט די ביטערע ווערטער פונם קאָלאָמייער שדכן אַ טיפער קערן פון סאָציאַלן אמת. איך האָב זיך דערמאָנט אָן אַברהם ריינע לאהס פּעסימיסטישע רייד מיט עטלעכע יאָר צוריק אין אַ גרויסן בור־קאָרעסטער רעסטאָראַן. דער פּיקאָלאָ האָט פונם בעל־הבית באַקומען דעם באַפעל ניט אַריינצולאָזן קיין פּעדלערס. אַ קליין יינגל, וואָס האָט געפּעדלט מיט שוועבעלעך, האָט אָבער עובר געווען אויפן פאַרבאָט. דער פּיקאָלאָ האָט אים אַלעמאָל אַרויסגעטריבן, און ער איז אַלעמאָל צוריקגעקומען. ביז דעם קליינעם קעלנער איז נמאס געוואָרן דער שפּיל און ער האָט דערלאַנגט עטלעכע קלעפּ דעם קליינעם פּעדלער. דאָס פּעדלערל האָט זיך צעוויינט און געווירט מיט זיין געוויין איינעם אַ גאַסט. דער גאַסט איז געווען אַ גאַסט כמו שכתוב. ער האָט געהאַט פאַר זיך אַ שווערן בויך. אויפן בויך — אַ גילדענע קייט. אין מויל — אַ דיקן ציגאַר. ער האָט אינגאַנצן אויסגעזען ווי אַ רייכער פאַבריקאַנט. און אַז ער איז גערירט געוואָרן פונם פּעדלערס טרערן, האָט ער זיך אויפגעהויבן און האָט דערלאַנגט עטלעכע גוטע פּעטש

דעם קעלנערל. און דאָס קעלנערל האָט זיך אויך צעוויינט. צווישן די צוויי אָרעמע אַרבעטער־ייִנגלעך האָט דער רייכער זאַטער גאַסט באַזעצט די גערעכטיקייט. איך האָב מיטאָמאָל דערפילט איר גאַנצע לעכערלעכקייט און צביעות און האָב זיך דערמאָנט אָן אַברהם שדכנס ביטער־קריטישע ווער־טער וועגן גאָטס משפט. ווי אַמאָל מיין זיידע, וואָס האָט זיך שכלדיק ניט גע־קאָנט קיין עצה געבן מיט דער גערעכטיקייט, ווי אַברהם ריינע לאהס האָט זי געזען, האָב איך איצט ניט געוואוסט, ווי אַזוי איין מיין געמיט זיך צו ספּראַווען מיט דער גערעכטיקייט אין בוקאַרעסטער רעסטאָראַן, וואָס האָט אַזוי שרעק־לעך געסאַמעוועט מיט אַברהם שדכנס אַ פּעסימיסטישער וויזיע.

אַחוץ פון די שמועסן ביי מרדכי מענטש אין פעדערשטוב, געדענק איך אַברהם ריינע לאהס אין עפּעס אַ קאָמישער פּאָזיציע אין ר׳ איציקל־שולכל. אָבער אויך די ווערטער, וואָס איך האָב דעמאָלט פון אים געהערט קלינגען, איך ווייס ניט פאַרוואָס, נאָך עד־היום מיט עפּעס אַ סאָציאַל־קריטישן טאָן אין מיינע אויערן. דער מלקות־שלאָגער ערב יום־כפור אין ר׳ איציקל־שולכל איז געווען פּיוויש האַלאַפּיעטניק. ער האָט זיך געפּאַסט צו זיין דער שטראָפער פון יידן אי מיט זיין גרויס פרומקייט און אי מיט זיין באַזונדערס האַרציקער תמימות און ליבשאַפט. פּיוויש האָט געהאַלטן אין איין זאָגן, קוים אָנגערירט די זשיפּעצע ביים געשלאָגענעם און פינקט־לעך געציילט. אָבער אַז עס איז געקומען די ריי אויף פּיווישן אַליין צו כאַפּן מלקות, פלעגט ער בעטן אַמאָל דעם, אַמאָל יענעם און אַמאָל אויך אַברהם שדכן, ער זאָל אים שלאָגן. ליגט פּיוויש אין פּאָליש, ליגט און קלאַפּט זיך אין דער ברוסט און זאָגט און ווערט ניט מיד צו זאָגן „על חטא״. איבער אים שטייט אַברהם ריינע לאהס מיטן קאַנטשיק אין דער האַנט, אויס־געצויגן ווי אַ בייזער סטאַראָסטע און שמייסט, אַמאָל לייכטער און אַמאָל שווערער. ער האָט ניט אינזינען, אַז טאָמער וועט ווי טאָן. ער לאָזט די האַנט לויפן. אַ גליק וואָס די האַנט איז אַ יידישע. און ער ציילט ניט, אַברהם שדכן. זיינע געדאַנקען זיינען ניט דערביי.

פּנחס שפּאַניעמאַכער גייט פאַרביי און רופט זיך אָפּ האַלב־מיט־חידוש און האַלב־מיט־שפּאָס:

— וואָס שלאָגט איר, ר׳ אַברהם? איר האַלט דאָך שוין ערגעץ ביי זעכציק.

אַ שטאַט מיט יידן

— אַז ער ליגט, שלאָג איך — ענטפערט דער שדכן קאַלטלעך און עפּעס ווי מיט אַ מיין.

— ר׳ פייוויש, וואָס ליגט איר?

— אַז ער שלאָגט, ליג איך — האַקט איבער פייוויש דעם „על חטא״, און מ׳פילט, אַז די ווערטער זיינען דאָסמאָל ניט זיינע אייגענע. עס זיינען אַברהם שדכנס רייד, וואָס האָבן פאַרבלאָנדזשעט צו אים אין מויל אַריין און זיך דאָרט אָנגעטאָן מיט אַביסל תמימות.

דער איבערשמועס צווישן פייוויש האַלאַפּיעטניק, אַברהם ריינע לאהס און פנחס שפּאַניעמאַכער איז געוואָרן אַן אַנעקדאָט, פון וועלכן מ׳האָט אַ סך געלאַכט. איך ווייס ניט, ווי אַזוי די אַנדערע צוויי, אָבער דער „סאָציאַל־קריטיקער״ אַברהם שדכן האָט זיכער פאַרשטאַנען און ריכטיק אָפּגעשאַצט דעם געזעלשאַפטלעכן טייטש פון די ווערטער. עס איז דעמאָלט ביי ר׳ אַברהמען ספּאָנטאַן געבוירן געוואָרן אַ מעשהלע, וואָס ער האָט געוויינטלעך אַזוי ליב געהאַט נאָכצודערציילן דעם רבי־בחור.

וואָס מיינט איר? איז ער געווען זיינער אַ חסיד, צי ניט?

מעכל בעריש קמצן און דער גרויסער זשידעטשויווער בעל־תפילה מאיר פראַנצויז

ס'איז, דאַכט זיך, ניט געווען אין יענע יאָרן קיין גרעסער פאַרגעניגן פאַר מיר און פאַר נאָך עטלעכע פון מיינע בר־מצווה־חברים, ווי צו שטיין אין זומערדיקע שבתים אינדערפרי איידער מען שטעלט זיך דאַווענען פאַרן ר' איציקל־שולכל און קריטיש דורכצונעמען מיט די אויגן און מיט זאַגעכצער די בעלי־בתים פון דער אַקעגנאיבערדיקער שאַריגראַדער קלויז. אָט קומען זיי, עלטערע און יונגע, אַלע כמעט אין זיידענע ראַדזיוואָלקעס און מיט פליושענע טלית־זעק אונטערן אָרעם, איינציקווייז און זאַלבעצווייט, קושן פרום די מזוזה ביים אַריינגאַנג און פאַרשווינדן אין פאַליש. און וועגן יעדן פון זיי איז דאָ וואָס ייִנגליש אָפּצולאַכן און וועגן יעדן פון זיי ווייסט אימעצער פון אונז ווי אַ פאַלנע דערוואַקסענער עפּעס צו דערציילן.

צווישן די סאַמע לעצטע אָנקומערס באַווייזט זיך מעכל בעריש צעלניקער. ער איז אַ ייִד אַ הויכער, אַ באַלייבטער, מיט אַ קײַלעכדיק גרויס פּנים און מיט אַ פּאָר שטענדיק דבקותדיקע, צום הימל פאַרגלאָצטע אויגן. מיר לאַכן פון זיין דבקות, אָבער נאָך מער פון זיין ווייסער באָרד מיט אירע דריי קאַפּריזנע וועגן פון וואַקסן. אויף דער רעכטער זייט האָט זיך אַ שפּיץ פאַרגעסן און איז היפּשלעך ווייט אַראָפּגענידערט. נאָך אַביסל און ער גרייכט צום גאַרטל. אויף דער לינקער זייט האָט אַ טאַשמע האָר געוואָלט נאָכטאָן, זיך אויפגעפלאָנטערט און אויסגעצויגן. זי איז אָבער אויף אַ גוטער פויסט די הויך, געבליבן הינטערשטעליק. און די מיט — זי איז געבליבן אַ קאַרליק. זי איז געוואַקסן אָן אַמביציעס און קאַלטענעוואַטע און קוים וואָס זי האָט דערלאַנגט צום אונטערשטן זוים פונם קאַלנער.

קיינער פון אונז, דעמאָלטיקע בר־מצווה־ייִנגלעך (און אפשר זיינען מיר געווען עלטער מיט אַ יאָר־צוויי פון בר־מצווה), האָט נאָך ניט געהאַט געזען קיין ייִדיש טעאַטער און האָט נאָך ניט געוואוסט דעם טעאַטראַלן סוד פון מענטשלעכן כאַראַקטער, וואָס ליגט באַהאַלטן אין אַ באָרד. איז טאַקע קיינער פון אונז ניט געווען, זיכער, געניג „רעזשיסאָר" צו וויסן, וואָס פאַר אַ זקנה מען וואָלט געדאַרפט צוקלייבן מעכל בערישן על־פּי כאַראַקטער, אָבער איינער פון אונז איז שוין געווען אויף אַזויפיל „טעאַטער־קריטיקער"

אַ שטאָט מיט יידן

צו קענען אַנאַליזירן די פּסיכאָלאָגיע פון דער באָרד, מיט וועלכער דער רבש"ע אַליין, דער העכסטער וועלטן־רעזשיסאָר, האָט באַזאָרגט דעם קאָלאָמייער צעלניק־סוחר.

איך געדענק זייער גוט, ווי מיין חבר בנימין פּרייז, וועלכער האָט שוין דעמאָלט, דאַכט זיך, געשריבן אַ דראַמע אויף יידיש, האָט פאַר אונז פאַרטייטשט די קינסטלערישע סימבאָלן פון מעכל בערישעס זקנה. דער רעכטער שפּיץ — האָט ער פאַר אונז פּותר־באָרד געווען — אַט דער, וואָס ווינקט זיך כמעט איבער מיטן גאַרטל, דערציילט וועגן מעכל בערישעס גרויסער תאווה צו מאיר פּראַנצויזס ימים־נוראָימדיקן דאַווענען און וועגן זיין גרייטקייט צו באַצאָלן דערפאַר במזומנים וויפיל מען וויל. אין דעם שפּיץ ליגט דעם צעלניקערס פאַרשוועגדערישקייט. דער אויפן האַלבן וועג ווידער צוריקגעבליבענער לינקער עק פון דער באָרד האָט צו טאָן מיט מעכל בערישעס ישוב־הדעת. עס קומט אַמאָל אַריין אַ ייד און בעט אַ שטיקל ברויט — וועט זיך דער צעלניקער ניט שטעלן מיט אים דינגען. איתמר שוחט גייט אַרום פּרייטיק נאָך בולקעס פאַר אָרעמעלייט — וועט מעכל בעריש אַראָפּשלינגען אַלע זיינע פאַרדאַכטן און וועט אים ניט אָפּזאָגן. מאיר פּורים־רב קומט נאָך חנוכה־געלט, וועט מעכל בעריש אומצופרידן אַ ברום טאָן און וועט אים אַריינרוקן אַ מטבע אין האַנט. דער פּורים־רב וועט מיינען, אַז עס איז אַ זעקסערל און ערשט אינדרויסן ביים שיין פון לאַמטערן וועט ער אַ קוק טאָן און דערזען, אַז ער האָט דעם צעלניקער אומזיסט חושד געווען אין פּזרנות. מעכל בעריש גיט ניט מער ווי אַ צווייערל.

און די מיט — די ניט־געראָטענע מיט פון דער באָרד, באַצייכנט דעם עיקר־עלעמענט פון מעכל בערישעס כאַראַקטער: זיין קמצנות. מען האָט אים אין שטאָט ניט אַנדערש גערופן ווי מעכל בעריש קמצן.

קאַרג קמצנים זיינען דאָס געווען אין די אָרעמע שטעט פון גאַליציע? הערש פּוזער און שמשון תוספות, יאַנקעלע מילנער און גדליה געהילץ — די גרעסטע גבירים אין קאָלאָמיי — און קיינער פון זיי האָט ניט געזינדיקט מיט אַ באַזונדערס ברייטער האַנט. אָבער דער קמצן איז ניט קיינער פון די דערמאָנטע פיר, נאָר מעכל בעריש, וואָס איז ניט געווען אַזוי רייך ווי איינער פון זיי. ער האָט געהאַט אַ גרויס געוועלב מיט שניידער־צוּדאַטן און מיט גאַבלאַנצער סחורה. וואָס שייך דעם מסחר מיט פאַציער־

קעס און קרעלן (גאַבלאַנצער סחורה), איז ער געווען ממש דער קיניג אין שטאָט. אָבער ווי קומט ער צו אַ הערש פּוזער, וועלכער האָט זיין אייגנס אַ גוט, אַ ברייהויז, אַ דאַמפּמיל און אַ גרויסן מעלסקלאַד? אָדער צו אַ גדליה געהילץ מיט אייגענע וועלדער און אַן אייגענעם טאַרטאַק? און אַ ירא־שמים און אַ תלמיד־חכם איז מעכל בעריש אַוודאי געווען מערער פון די אויסגערעכנטע שטאָטישע גבירים־אדירים, אפשר אַחוץ שמשון תוספות. און געדענקט האָט מען דווקא ביי אים ס׳קמצנות זיינס.

ווען איך גיי היינט איבער אין זכרון דעם טרעפלעכן אַנאַליז פון די באָרד־סימבאָלן, וועלכן מיין קינסטלעריש־באַגאַבטער יוגנט־חבר בנימין פרייז האָט דעמאָלט פאַר אונז דורכגעפירט, ווערט מיר קלאָר, אַז מעכל בעריש איז געוואָרן דער באַרימטער שטאָט־קמצן, ערשטנס, צוליב דער טעאַטראַלישקייט פון די פאַסירונגען אַרום זיין קאַרגשאַפט, און צווייטנס, דורך דעם קאָנטראַסט פון זיין „פאַרשווענדערישקייט״ אין ענין פון אַ ימים־נוראימדיקן בעל־תפילה. אָט די פּזרנות פון עטלעכע געציילטע טעג אין יאָר האָט ערשט אַוועקגעשטעלט אין ריכטיקן ליכט זיין קמצנות פון אַלע צוויי און פופציק וואָכן. מיט אַנדערע ווערטער, מעכל בעריש האָט פאַר־שטאַנען אויפן בעסטן אופן צו אַנטפּלעקן זיינע חסרונות.

איך וועל אָנהויבן מיטן קאָנטראַסט: מיט מעכל בערישעס ליידנשאַפט צו מאיר פראַנצויזס דאַוונען. געוויינטלעך אַרום ראש חודש אלול איז דער „בעל־תאווה״ אַריבערגעגאַנגען אין דער זשידעטשויווער קלויז, וואו מאיר פראַנצויז איז געווען דער שטענדיקער בעל־תפילה, געוואויר צו ווערן, צי ס׳וועט היי־יאָר זיין בנמצא אַ פּרייע „שטאָט״. פישעלע חסיד, דער גבאי פון קלויז, האָט, ווייזט אויס, פאַרשטאַנען אויסצונוצן דעם צעל־ניקערס גלוסט צו מאיר פראַנצויזס תפילות און האָט אַחוץ דעם געהאַט עפּעס אַ מאָדנע באַדערפעניש זיך צו איזדעקעווען איבערן קמצן. וואָרים יעדעס יאָר האָט זיך יאַקאַש געפונען אַ פּרייע „שטאָט״, נאָר וואָדען? פון יאָר צו יאָר האָט די „שטאָט״ געקאָסט טייערער און זיך אַלץ ווייטער אַוועקגערוקט פון מזרח צו דער טיר צו. דער קמצן האָט זיך קיינמאָל ניט געדונגען און ס׳האָט אים קיינמאָל ניט אָנגעהויבן צו אַרן, וואו ער וועט זיצן. מאיר פראַנצויז האָט מען ב״ה געהערט פון אַלע וויטסטע ווינקלען פון דער גרויסער קלויז און אַפילו פונדרויסן. וואָרים דעם זשידעטשויווער בעל־תפילהס שטים איז געווען — אַזוי האָב איך ניט איינמאָל געהערט פון

אַ שטאָט מיט יידן

געשוואוירענע מבינים אין ר׳ איציקל־שולכל — אַ וואונדערלעכער געמיש פון געבריל פון אַ לייב מיט דעם געוואָרקע פון אַ טויב. זי האָט אָנגעוואָרפן אַ פּחד מיט איר מעכטיקייט און האָט דורכגענומען מיט איר ווייכער און צאַרטער געפּיעשטשעטקייט.

קאַלאָמייער יידן האָבן זיך ניט געפירט אַוועקצוגיין פון זייערע שולן צוליב אַ בעל־תפילה. עס זיינען געווען בלויז געציילטע אויסנאַמעס, און צווישן זיי מעכל בעריש קמצן. האָט טאַקע די גאַנצע שטאָט דערפון גע־וואוסט און עס געהאַלטן עפּעס פאַר אַ מין מאַנגל אין געזעצטקייט, אין בעל־הבתישקייט, אָבער פונדעסטוועגן יום־כפור אַרום דריי אַזייגער צו אָוונט צו, ווען דורך די הויכע פענצטער פון דער זשידעטשויווער קלויז האָט זיך גע־נומען טראָגן מאיר פראַנצויזס זאָגעכץ פון דער „עבודה״, האָבן זיך בעל־הבתים פון די אַרומיקע שולן פאַרגעסן און זיינען אַרויס אויף דער גאַס הערן, ווי דער זשידעטשויווער שליח־ציבור האָט געזאָגט און געציילט: א־חת וא־חת, א־חת וש־תים. הונדערטער מענטשן האָבן באַלאַגערט די זשידעטשויווער קלויז, פאַרשפּאַרט דעם אַריינגאַנג און ניט צוגעלאָזט אַ לופטל צו די אַנדערע עטלעכע הונדערט מתפּללים, וואָס זיינען געזעסן אינעווייניק. דאָ און דאָרט האָט זיך דורכגעריסן אַ ייד פון פּאַליש אַרויס אָפּכאַפּן דעם אָטעם. מעכל בעריש קמצן איז אין יענע שעהן תמיד געווען אינדרויסן אויפן טראָטואַר. עפּעס האָט ער, ווייזט אויס, געהאַט הנאָה ניט נאָר פון מאירס דאַוונען, נאָר אויך דערפון, וואָס יידן פאַרשטייען סוף־כל־סוף, אַז צוליב מאירן מעג מען אים נאָכטאָן און איבערלאָזן די אייגענע שולן און קומען אַהער צו אַ בעל־תפילה, וואָס איז איינציק אין דער וועלט.

„איינציק אין דער וועלט״ — זיינען טאַקע געווען מעכל בערישעס אייגענע ווערטער. ער איז געשטאַנען מיטן קאָפּ פאַרריסן צום הימל, מיט אויגן, ווי זיין שטייגער איז געווען, גלאָצעריש איבערגעקערטע און זיינע ליפּן האָבן געשטאַמלט באַלד שטילער און באַלד העכער: „איינציק אין דער וועלט״. עס איז דאָס געווען אי דער אויסדרוק פון זיין אומבאַגרענעצטער התלהבות און אי עפּעס אַ צורוף צו דער עדה יידן אַרום, אַז זי זאָל זיך למען־השם איינהערן און ניט דורכלאָזן דעם מינדסטן קנייטש פון אַ וואָרט, וואָרים עס איז „איינציק אין דער וועלט״. און אין יענעם מאָמענט איז ביי מעכל בערישן אויך די צורה געווען, דאַכט זיך, אַ גאַנץ אַנדערע. עס איז ערגעצוואו אויסגערונען אין זיין פּנים די גשמיות פון אַ פעטן קוגל,

וואָס האָט ניט דערלאָזט צו גלויבן אין דער עכטקייט פון קמצנס אויגן־גלאָצעניש. איצט האָבן ביי דעם הויכן ייד, וואָס איז געשטאַנען אַן איינגעהאָרכטער מיט לייב־און־לעבן אין מאיר פראַנצויזס „עבודה", אַפּירגעקוקט פון אונטערן טלית מיט דער זילבערנער עטרה די שמאָלע און בלייכע באַקן פון איינעם, וואָס פאַסט תעניתים.

און מיט „איינציק אין דער וועלט" האָט מעכל בעריש אַ גאַנץ קיילעכדיק יאָר פון ראש־השנה צו ראש־השנה געהאַלטן אין איין רימען זיין בעל־תפילה. אין זיין גרויסן געוועלב פון צודאַטן און גאַבלאַנצער סחורה האָט ער היפשלעך געהאַט צייט צו כאַפּן אַ שמועס. אַ גאַנצע וואָך אַחוץ פרייטיק איז שפּע געוויינטלעך געווען בלויז אינדערפרי, ווען די לאַחדימניקעס זיינען געקומען איינקויפן מיט צוגעגרייטע צעטלען, און פאַרנאַכט־צו, ווען די פעקלעך זיינען פאַרטיק געוואָרן און מען איז זיי געקומען אָפּנעמען און באַצאָלן. פרייטיק — יריד־טאָג — האָט מען זיך פון כיאור ביז אַ צווייי־דריי שעה פאַר קבלת־שבת ניט געהאַט די הענט און ניט געהאַט קיין צייט ניט פאַר קיין איבערבייסן און ניט פאַר קיין איבעריק וואָרט. אָבער אין די פרייע שעהן פון אַלע איבעריקע וואָכן־טעג, און דער עיקר זומער, שניט־צייט, ווען די ירידים זיינען קלענער און דאָס לייזונג געשלאָגן, זיינען ביי מעכל בערישן אין געראַמען געוועלב תמיד דאָ צוויי־דריי בעלנים אויף אַ שמועס. און רעדן רעדט דער געוועלבער נאָר וועגן מאיר פראַנצויז און זיין ימים־נוראימדיק דאַוונען.

— איר האָט געדאַרפט הערן דאָס יאָר, ר' מאָטל, — ווענדט ער זיך צו מיין פעטער מאָטל פאַניע, וואָס האָט תמיד צייט און איז תמיד גרייט צו כאַפּן אַ שמועס, — ווי אַזוי מאיר האָט אָוועקגעלייגט אַ „ובכן תן כבוד ד' לעמך". איר קומט דאָך נאָר — רעדט מעכל בעריש צו מיין פעטער אין אַ מוסר־טאָן — אַרויס אינדרויסן צו דער עבודה, זאָג איך אייך, אַז די „עבודה" איז דאָך „איינציק אין דער וועלט", אָבער דער „ובכן" איז אַזעלעכס, וואָס איז נאָך ניט געהערט געוואָרן.

און מעכל בערישעס אימפּרעסיאָניסטישע באַמערקונגען וועגן מאיר פראַנצויזס „ובכן" און „נעילה־קדיש", אַזוי ווי מיין פעטער מאָטל האָט זיי דערנאָך איבערדערציילט ביי מיין זיידן אין שטוב, זיינען מיר פאַרבליבן עד־היום אין זכרון.

— קודם — האָט געטענהט מעכל בעריש צו מיין פעטער — מוזט

אַ שטאָט מיט יידן

איר פאַרשטיין, פאַרוואָס מאיר פראַנצויז זאָגט „ובכיינע" (ובכן), טיינע (תן), קאָוואוידע (כבוד). די ווערטער זיינען פשוט צו שמאָל און צו ענג פאַר אַזויפיל האַרץ און פאַר אַזויפיל התלהבות, וויפיל ער לייגט אין זיי אַריין. מוז זיי מאיר דערפאַר אויסציען, מוסיף זיין צו זיי, און אַז זיי קומען, די ווערטער, אַנגעלאָדענע און איבערגעלאָדענע צו די שערי רחמים, עפענען זיך די טויערן ברייט פאַר זיי, ווי עס פראַלן זיך פאַנאַנדער, להבדיל אלף הבדלות, די בראַמעס פאַר אַ שווערן און איבערגעלאָדענעם וואָגן מיט משא. מאירס תפילה איז די שווערסטע לאָדונג מיט די טייערסטע תחנונים, וואָס קומט אָן אין הימל אַריין.

און דערנאָך, ר' מאָטל, — צעהיצט זיך דער צעלניק־סוחר — וואָלט איר געדאַרפט זען, מיט וואָס פאַר אַ לייכטקייט און מיט וואָס פאַר אַ פריי־לעכקייט דער וואָגן, וואָס איז שווער ווי אַ באַרג, צעלויפט זיך דאָס, צעיאָגט זיך דאָס, אַז עס קומט צו די ווערטער: „שמחה לארצך (פרייד צו דיין לאַנד) וששון לעירך" (און לוסטיקייט צו דיין שטאָט). עס איז ממש ווי אין הלל: „ההרים תרקדו כאלים וגבעות כבני צאן" (די בערג — איר שפּרינגט ווי ווידערס און די היגלען ווי די שאָף). מאיר פראַנצויז טאַנצט פון איין זייט עמוד צום אַנדערן ווי אַ חתן־בחורל. עס נעמט אַרום עפּעס אַזאַ מין גוואַלדאָוונע פרייד אַלע מתפללים אין קלויז, אַזאַ מין זיכערקייט, אַז עס וועט זיך טאַקע איה״ש אינגיכן אומקערן פרייד און לוסטיקייט צום הייליקן לאַנד און צו דער הייליקער שטאָט, אַז עס הויבט זיך אָן דאַכטן, אַז פאַרן עמוד שטייט ניט אַ בעל־תפילה, נאָר אַ נביא.

דידאָזיקע פרייד, פון וועלכער עס האָט אַזוי באַרעדעוודיק דערציילט מעכל בעריש און מיין פעטער מאָטל האָט וועגן איר אפשר נאָך באַרעדעוו־דיקער נאָכדערציילט, האָב איך געהאַט אַ געלעגנהייט צו זען מיט מיינע איי־גענע אויגן אַמאָל אין אַ פרייטיק־צו־נאַכטס, ווען מאיר פראַנצויז האָט „גאַס־טראָלירט" אין ר' איציקל־שולכל. מען האָט אים מכבד געווען מיט „קבלת שבת", און עס איז מיר עד־היום אומפאַרגעסלעך, ווי אַזוי דער ברייטער זשידעטשויוער בעל־תפילה האָט געזאָגט און געטאַנצט „לכה דודי". ער איז געשטאַנען פאַרן עמוד און געדונערט מיט זיין מעכטיק־זיסער שטים, וואָס האָט צוגעצויגן אַלעמענס הערצער „לכו נרננה" און די איבעריקע עטלעכע תפילות. אַז עס איז געקומען צו „לכה דודי", האָט זיך דער מיטלוואוקסי־קער געפאַקטער ייד מיט די צעבאַרשטענע פאות עפעס אַזוי האַסטיק צעוויגט,

אַז ס׳איז ממש שווער געווען צו כאַפּן אַ סטאַבילן פּונקט אין דער צעכוואַ־ליעטער געשטאַלט. „אויף זיכער״ האָט מען בלויז געזען די ווייסע זאָקן, וואָס האָבן געגרייכט ווייט אַרויף כמעט ביז צו די קניעס, און די לייכטע פּאַנטאָפעל, וואָס האָבן וואונדערלעך ריטמיש אַרומגעטאַנצט פון איין זייט עמוד צום אַנדערן.

מיט אַזויפיל חדווה און באַגייסטערונג ווי דעמאָלט האָב איך אין ר׳ איציקל־קלויז קיינמאָל ניט געהערט זינגען דעם געזאַנג פון אויפנעמען די „שבת מלכתא״. און אַז מאיר פראַנצויז האָט זיך ביים לעצטן פּסוק, ווי דער מנהג איז, אויסגעדרייט מיטן פּנים צום עולם און גערופן מיט עפּעס אַ ברענענדיקן באַגער אין קול „בואי כלה, בואי כלה״, האָט זיין צורה גע־שטראַלט מיט פרייד און מיט ליבשאַפט, און מיר האָט זיך אויסגעדאַכט (אָדער אפשר דאַכט זיך מיר דאָס בלויז היינט אין דער פּערספּעקטיוו פון דרייסיק איבערגעלאָפענע יאָרן), אַז ס׳איז טאַקע ניט אַנדערש, ווי געלעגן עפּעס ליידנשאַפטלעך־עראָטישעס אין דער מיסטישער סערענאַדע, וועלכע דער גרויסער זשידעטשוויוער בעל־תפילה האָט געזונגען צו זיין געליבטער פּרינצעסין שבת.

נאָך אַזאַ איבערלעבעניש אין ר׳ איציקל־קלויז ביי מאיר פראַנצויזס „לכה דודי״, איז מיר געווען פּריקרע צו הערן, ווי מיין פעטער מאָטל פּאָניע (אַליין אַ ווילדער פאַנטאַזיאָר, אָבער אַלעמאָל אַ סקעפּטיש־צעשמייכלטער צו די אויסדוכטענישן פון אַנדערע) האָט נאָכדערציילט מעכל בערישעס זאָ־געכצער וועגן מאיר פראַנצויזס תפילות און דערביי צוגעלייגט זיינע חוזק־ווערטלעך, וואָס זיינען אויסן געווען ווי שאַרפע נאָדלען דורכצושטעכן און צו צעלעכערן דעם קמצנס באַגייסטערונג פאַר זיין ימים־נוראימדיקן שליח־ציבור.

מיין פעטער מאָטל האָט איבערגעגעבן, און אַ דין שמייכעלע פון חוזק האָט זיך געטומלט אונטער זיין שווערער וואָנסע, ווי אַזוי דער קמצן פאַרגייט זיך אין התלהבות וועגן מאירס „נעילה־קדיש״:

— אַז ס׳קומט צו נעילה, — האָט מעכל בעריש דערציילט, — האָב איך ס׳געפיל, אַז דער הימל האָט זיך פּלוצים פאַרכמאַרעט און אַז ס׳גרייט זיך אַ שרעקלעך געוויטער. און אַז מאיר נעמט זאָגן זיין קדיש, פיל איך, ווי די ווערטער קייקלען זיך ווי די דונערן מיט רעש און געפילדער, פאַלן און צינדן זיך אָן פאַרן כסא הכבוד.

אַ שטאָט מיט יידן

דער פעטער מאָטל האָט געשמייכלט, אָבער מיין זיידע, ע״ה, וואָס איז, כאָטש אַ מתנגד, געווען זייער אַ פרומער און תמימותדיקער ייד, איז דווקא געווען געבויגט אַנצונעמען מעכל בערישעס רייד ווי דברים כהויתם. אים האָט זיך געגלויבט אָדער געוואָלט גלויבן אין דעם קמצנס זעענישן ביי מאיר פראַנצויזס תפילות. איך האָב דעמאָלט, איך געדענק זייער גוט, גע־האַלטן מיט מיין זיידן און ניט מיטן פעטער מאָטל. און ניט נאָר דעמאָלט, עפּעס דאַכט זיך מיר אַפילו היינט, אַז מעכל בערישעס פּאַטעטישע זעאונג איז מיר איצט אויך מער צום האַרצן און איך וויל אין איר גלויבן.

אויף אַן אמת מיטשמייכלען און אַפילו מיטלאַכן מיטן פעטער מאָטל פלעגט מען ביי מיין זיידן אין שטוב, ווען ער האָט פאַנאַנדערגעלייגט, ווי אַזוי ער האָט מעכל בערישן געגומען אויף פאַרהער נוגע די הוצאות און ווי אַזוי דער קמצן האָט געקרעכצט, געזאָגט אַ ביטער וואָרט אויף פישעלע חסיד, דעם גבאי, דעם אויסנוצער, וואָס טרייבט אַריין די עטלעכע פרייע „שטעט" אין אַ יקרות און גיט אים דערנאָך אומיסטן אַ פעטע עליה דעם ערשטן טאָג ראש השנה; און ער, מעכל בעריש, האָט זיך מורא צו זאַטשעפּען מיט דעם „הינטישן ייד" און נדרט איבער זיינע כוחות, און פישעלע האָט ניט קיין צייט און שיקט איינקאַסירן דעם נדר תיכף נאָך יום־כּפּור. ס'איז אַ רחמנות צוצוהערן — שמייכלט דער פעטער מאָטל מיט הנאה פון זיינע אייגענע רייד — וואָס פאַראַ יסורים פישעלע חסיד טוט דאָס נעבעך אָן אַזאַ בעל־תאווהניק ווי מעכל בעריש. אָבער אַז איך גיב אַ פרעג ביים סאָמע סוף — צעלאַכט זיך דער פעטער, — ר' מעכל בעריש, איר האָט אפשר חרטה, וואָס איר האָט זיך געלאָזט אַזויפיל קאָסטן און וועט איבעראַיאָר שוין דאַווגען ימים נוראים אין אייער שאַריגראַדער קלויז, גיט מעכל בעריש אַ שפּרונג אויף פונם בענקל און ווערט אָפּ מיט די לאַנגע שווערע הענט זיינע: חס וחלילה, ר' מאָטל, כ'האָב ניט קיין חרטה און איך צאָל זיי גערן וויפיל זיי ווילן און וויפיל זיי נאַרן נאָך דערצו אויס, ווייל ס'איז אַלעמאָל ווערט צען מאָל אַזויפיל. און מעכל בעריש פאַרחתמעט דעם געשפּרעך מיט זיין געוויינטלעכן „ס'איז איינציק אויף דער וועלט".

און די גרויסע בושה, וועלכע מעכל בעריש האָט געליטן צוליב זיין קמצנות און וואָס צוליב איר איז ער אייגנטלעך ערשט באַרימט געוואָרן אין שטאָט ווי דער קמצן, האָט זיך געגומען טאַקע בלויז דערפון, וואָס מיט אַן ערך צען יאָר איידער איך האָב אים געקענט, איז ער איינמאָל געווען גע־

צוואונגען צו דאַוונען ימים נוראים ביי זיך אין דער שאַריגראַדער קלויז. אַלע יאָר פלעגט מען קומען פון נאָענטע און ווייטערע יידישע קהילות אָנבאָטן מאיר פראַנצויז גרויסע סומעס געלט און אים אויסכאַפּן פאַר זיך. אָבער מאיר איז געווען אַ הייסער זשידעטשויווער חסיד און בטבע ניט להוט נאָך געלט, האָט ער קיינמאָל ניט אָנגענומען און איז געבליבן ביי זיין שולעכל. האָט זיך געמאַכט, אַז איינמאָל האָבן רייכע סטאַניסלאַווער בעלי־בתים אָנגעבאָטן ממש אַ ממון קורח און דער נסיון איז געווען גרויס, און ס׳וייב איז צוגעשטאַנען, און פישעלע חסיד, דער גבאי פון דער זשידעטשויווער קלויז, האָט זיך איינגעשפּאַרט, אַז ער גיט ניט קיין הוספה — און מאיר פראַנצויז האָט געדאַוונט ימים נוראים אין סטאַניסלאַוו. ס׳איז דעמאָלט געווען אומעטיק, ממש צום אויסגיין פאַר אומעט און פאַר פאַרדראָס ניט נאָר אין זשידעטשויווער שולכל ,נאָר אויך אין אַלע קלויזן אַרום, וואו יידן האָבן זיך געגרייט כאָטש צו מאירס „עבודה״. די זשידעטשויווער מתפללים האָבן זיך צעבונטעוועט און פישעלע חסיד, דער תקיף, האָט שיער ניט פאַרלוירן ס׳גבאות. אָבער דאָס גרעסטע אומגליק איז געווען, וואָס מעכל בעריש האָט געמוזט דאַוונען, ווי געזאָגט, ביי זיך אין שאַריגראַדער קלויז.

די שאַריגראַדער זיינען געווען באַקאַנט אין שטאָט ווי שקצים און לצים. עפּעס האָט זיך דאָרט צונויפגעקליבן אַ חברה, איינס ווי איינס מיט שאַרפע צינגלעך און איינס ווי איינס גרייט אָפּצוטאָן אַ שפּיצל. מיט מעכל בערישן האָט זיך די חברה לצים שטאַרק דערפרייט און אָנגערעדט דעם גבאי, אַז אַזוי ווי דער קמצן איז דאָך עפּעס אַ גאַסט אין קלויז, זאָל מען אים געבן אַ גאָר שיינע עליה ראש השנה און אים אַריינטרייבן אין אַ נאָך שענערן נדר. מע האָט עס קונציק אָפּגעאַרבעט, אַז די קרואים פאַר מעכל בערישן זאָלן געבן גרויסע נדרים, אַזוי אַז דער קמצן זאָל פאַר בושה אויך ניט קענען אָפּשטיין. און מעכל בעריש איז אַריינגעפאַלן. מיין פעטער מאָטלס גירסא איז געווען, אַז ער האָט זיך ניט געשעמט, נאָר ער האָט זיך פשוט פאַרגעסן. ער האָט געמיינט, אַז ער איז ווי געוויינטלעך אין זשידעטשויווער קלויז, און אַז מען טאָר זיך ניט זאַטשעפּען מיט פישעלע חסיד, ווייל איבעראַיאָר איז אויך אַ יאָר און מע דאַרף הערן מאירן דאַוונען. האָט ער געגדרט, מעכל בעריש אין שאַריגראַד ווי אַלע יאָרן אין זשידעטשויוו.

נאָר אַז ס׳איז געקומען חול־המועד סוכות און מע האָט געדאַרפט באַצאָלן, האָט זיך מעכל בעריש געכאַפּט, אַז וואָס האָט ער געטאָן און... היינט

א שטאָט מיט יידן

— מאָרגן, איבעראָכטאָג און איבער צוויי וואָכן, ער האָט דעם נדר ניט באַצאָלט. ווער עס האָט דעם שמש געהייסן אַראָפּכאַפּן ביי מעכל בערישן ס׳שטריימל, האָט מען קיינמאָל ניט געקענט דערגיין. דער גבאי האָט געלייקנט שטייך־און־ביין און דער שמש האָט געפּלאָנטערט מיט דער צונג, ניט געוואָלט קיינעם אויסגעבן.

יענעם שבת, ווען דער שמש האָט ביים אַרויסגיין פון קלויז אַראָפּגעכאַפּט ביי מעכל בערישן ס׳שטריימל און זיך צעשריגן, אַז מ׳עט עס ניט אָפּגעבן, ביז ער וועט ניט באַצאָלן דעם נדר, איז די גאַנצע שטאָט געגאַנגען כאַדאָראָם. מעכל בעריש האָט זיך ניט אָקעגנגעשטעלט, האָט אָפילו ניט געענטפערט און איז אַהיימגעגאַנגען אין דער יאַרמלקע. דאָס שטאָט־בית־דין האָט זיך דערנאָך אַריינגעמישט און געוואָלט, אַז דער גבאי זאָל משלח זיין דעם שמש. מע האָט עס ניט געקענט אויספירן, ווייל אין שאַריגראַדער קלויז האָט געדראָט א „בירגערקריג״.

מעכל בערישעס ווייב האָט אָפּגעשיקט דעם נדר און דער אַזוי ביטער פאַרשעמטער קמצן האָט א לענגערע צייט ניט געדאַוונט אין שאַריגראַדער שולכל. אַז ער האָט ווידער אָנגעהויבן צו גיין אַהין אויף זיין ירושה־שטאָט, האָבן ניט נאָר לצים, נאָר אָפילו ערנסטע בעלי־בתים געזאָגט, אַז דאָס שטריימל, וואָס ער טראָגט איצט, איז ניט דאָסזעלבע, וואָס דער שמש האָט ביי אים אַראָפּגעכאַפּט.

די מעשה איז מיט די יאָרן פאַרגעסן געוואָרן. די איינציקע דערמאָנונג אירע איז בלויז געווען דער טיטל: „דער קמצן״, מיט וועלכן מעכל בעריש איז געקרוינט געוואָרן אויף תמיד. אַרויפגעשוואומען אויפסניי איז דידאָזיקע פיינלעכע פאַסירונג ערשט נאָכן קמצנס טויט. געשטאָרבן איז מעכל בעריש אין ערשטן יאָר פון דער וועלט־מלחמה, אונטער דער רוסישער אָקופּאַציע. דעם „אל מלא״ האָט אויפן אוהל לויט וואונטש און אפשר אויך לויטן באַצאָלטס פונם שאַריגראַדער גבאי געמאַכט ניט קיין אַנדערער ווי מאיר פראַנצויז. און מאירס זאָגעכץ איז אויך דאַסמאָל, ווי אַלעמאָל, באמת געווען „איינציק אין דער וועלט״. קיין גרעסערן כבוד האָבן מענטשן, גלויב איך, מעכל בערישן ניט געקענט צוטיילן און קיין בעסערע קאָמפּענסאַציע פאַר דער בושה, וואָס מע האָט אים אַמאָל אָנגעטאָן, האָט מען אים, דאַכט זיך, אויך ניט געקענט געבן.

אָבער פונדעסטוועגן איז דאָס, ווייזט אויס, מעכל בערישן אויף יענער

וועלט ניט געווען געגוג. אַזוי האָט אויך געהאַלטן אין איין טענהן מיין פע־טער מאָטל פּאָניע, וועלכער האָט איצט נאָך מעכל בערישעס טויט גענומען רעדן וועגן אים אַן אַ ברעקל פון אַנהויב פון אַן אַ שמייכל. קודם — אין די טעג פון שלושים — איז מיין פעטער געווען זיכער, אַז מעכל בעריש וועט בלי שום ספק האָבן ס'גן־עדן, וואָרים די אמתע בושה איז, ווען מענטשן פאַר־שעמען אַ מענטש און ניט גאָט ברוך הוא. און מעכל בעריש — האָט מיין פעטער געטענהט — איז פון יענער בושה זיכער געלייטערט און דערהויבן געוואָרן און איז פּטור געוואָרן פון אַ סך זינד.

נאָך די שלושים אָבער האָט זיך דער דמיון ביי מיין פאַנטאַזיערייכן פעטער צעשפּילט און ער האָט גענומען חלומען, אַז זיין פריינט מעכל בעריש האָט דאָרט גרויסע שוועריקייטן, ווייל מע פאַרלאַנגט פון אים ס'שטריימל. און די אַלמנה האָט באַלד דערויף אויך געהאַט דיזעלבע חלומות. און מען האָט גענומען זוכן ס'שטריימל, ס'אַלטע שטריימל, און עס איז ניט געווען... וואוהין עס איז אַהינגעקומען איז ניט קלאָר, סיידן מע האַלט, אַז ס'אַלטע און דאָס נייע זיינען געווען איינס און דאָסזעלבע און אַז ס'האָט זיך די לצים און בעלי־בתים מיט יאָרן צוריק בלויז אויסגעדאַכט, אַז מעכל בעריש האָט אויסגעביטן ס'שטריימל.

מיין פעטער מאָטל פּאָניע האָט איצט געהאַט אַ נייעם חלום און האָט געוואוסט אויף זיכער, אַז מעכל בעריש האָט דאָס אַלטע עכטע סויבלענע שטריימל אַוועקגעשענקט אַן אָרעמען חתן צו דער חתונה. מיין פעטער האָט זיך געהיצט, און יידן האָבן צומטייל געשטוינט און צומטייל געשמייכלט.

די רוסישע אָקופּאַציע האָט זיך אינגיכן געענדיקט, און איך בין אַוועק פון מיין היימשטאָט. איך ווייס דערפאַר ניט אַקוראַט, ווי אַזוי די מעשה נורא מיטן שטריימל האָט זיך געענדיקט. מע האָט מיר בלויז דערציילט, אַז ווען דאָס עסטרייכישע מיליטער איז צוריקגעקומען און עס האָבן זיך אומגעקערט די קריגס־נייעסן מיט נצחונות און מפּלות, האָט מיין פעטער מאָטל, וואָס איז געווען אַ ליידנשאַפטלעכער נייעס־יעגער, אויפגעהערט צו חלומען וועגן מעכל בערישן.

היינט זיינען זיי שוין אַלע אויפן עולם־אמת, אויך דער גבאי פון דער שאַריגראַדער קלויז, דער שמש, מיין פעטער מאָטל און אויך דער גרויסער בעל־תפילה מאיר פראַנצויז. עס זיינען שוין דאָרט מן־הסתם אויך די

אַ שטאָט מיט יידן

קרובים פון דעם חתן, ווען מעכל בעריש האָט אַוועקגעשענקט דאָס שטריימל. דער ענין איז זיכער אויפגעקלערט געוואָרן און מעכל בעריש האָט מער ניט קיין שוועריקייטן.

און אויב מאיר פראַנצויז איז דאָרט אויך בעל־תפילה און זיין שטימע טראָגט נאָך ווי אַמאָל, האָט מעכל בעריש, וואו ער זאָל ניט זיין, סיי ווי זיין אייגענעם גן־עדן.

שמואל פּאַסאַליע־הענדלער האָט אַ קורצן אָטעם און ליידט בושות ביים עמוד

שמואל נחום בערס איז געווען ניט מער ווי איינער פון דער שטאָטס הונדערטער פּאַסאַליע־הענדלער מיט קוים פּרנסה. אָבער פון זיין געשטאַלט האָט געוויעט מיט אַזאַ איינגעפונדעוועטער גרויס־סוחרישקייט, גלייך ער זאָל כאָטש האָבן אייגענע וואַגאָנען תבואה אויף דער לעמבערגער סטאַנציע. שמואל האָט אין זיין לעבן זיכער ניט געלערנט מער ווי חומש מיט רש״י, אָבער פון דעם פּנים האָבן גייסטיק אַראָפּגעשיינט כמה וכמה בלאַט גמרא מיט תוספות. ער האָט געהאַט אַ „שטאָט״ אין דער מערב־באַנק פון דער ר׳ איציקל־קלויז און געפירט האָט ער זיך ווי דער אַריסטאָקראַטישסטער ייד פון דער מזרח־וואַנט.

געווען איז שמואל נחום בערס אַ הויכער, אַ דינער און מיט אַ באָרד, וואָס איז זיך פאַנאַנדערגעגאַנגען מיט צוויי שפּיצן ווי ביי אַ חשובן דייטשן אַדמיראַל. ער האָט זיך געטראָגן זייער עלעגאַנט. דאָס ליסטרינען־בלאָע זשעקעטל האָט ביי אים תמיד געבלישטשעט מיט נייקייט און די הויזן זיינען געווען געפּרעסט און מיט אַ קנייטש ווי ביי אַ פראַנט. ער האָט אַריינגע־שוועבט אין קלויז אַריין לייכט און איידל און יעדן אַקעגנגעטראָגן דעם „גוט מאָרגן״. די „גוט יאָרס״ האָט ער זיך דערנאָך אָפּגעזאָמלט מיט דער באַ־שיינפּערלעכער דאַנקבאַרקייט פון אַ מענטשן, וואָס איז צופרידן, אַז ער איז ב״ה מיט אַלעמען דורכגעקומען בשלום. ער האָט זיך געהיט פאַר אַ שלעכט וואָרט, פאַר אַ בייזן קוק, מורא געהאַט, אַז עס זאָל אויף אים ניט פאַלן דאָס מינדסטע שפּרענקעלע פון מענטשלעכער אומאיידלקייט. ער האָט געמוזט האָבן, שמואל נחום בערס — אַזוי טראַכט איך היינט — זייער ניט קיין געהויבענע מיינונג וועגן מענטשן בכלל און וועגן זיינע מיט־דאַוונערס בפרט, וואָרים ער האָט זיך צווישן זיי עפּעס אַרומגעדרייט ווי, להבדיל, צווישן בהמות. ער האָט געטראַכט מיט זיי ניט צו זאַטשעפּען, האָט יעדן פון זיי אָפּגעגעבן זיינס און נאָך מער ווי זיינס, און דאָס אַלץ, דאַכט זיך, ניט פאַר דרך־ארץ אָדער ליבשאַפט צום מין מענטש אָדער צום מין ייד, נאָר ווייל ער האָט זיך געהיט מיט אַלע הונדערט היטענישן זיין אייגענעם כבוד.

אַ נדבה האָט שמואל נחום בערס געגעבן איבער די כוחות און טאָמער

א שטאָט מיט יידן

איז עמיצער פון קלויז — אָרעם אָדער רייך — קראַנק געוואָרן, איז ער געווען דער ערשטער אָדער צווישן די ערשטע מבקר־חולה צו זיין. ער האָט טאַקע ניט געמאַכט קיין אונטערשייד, ווי געזאָגט, צווישן אָרעם און רייך. ער איז צו אַלעמען געגאַנגען. אָבער אין דער אויפפירונג זיינערביים וויזיט גופא איז — אַזוי האָט מען דערציילט — פאַרט געווען אַ חילוק. ביי אָרעמעלייט האָט ער זיך געפילט היימיש און זיך דערלויבט צו געבן אַן עצה. זיך דער־לויבט, אָבער זיך דערביי באַלד באַוואָרנט, אַז ער איז ניט קיין דאָקטאָר, נאָר ער מיינט, אַז ס'וואָלט כדאַי געווען אויסצופּרואוון און איינגעמען אַ רע־באַרבערום־פּראָשעק, וואָס האָט אים אַמאָל זייער גוט געהאָלפן. אָבער ער וויל ניט צורעדן, ס'האָט ניט קיין זין צוצורעדן, ווארים דער חולה אַליין ווייסט אַמבעסטן... האָט מיר אַ רפואה שלמה! אַ גוטן טאָג!

ביי אַ רייכן, ווידער, אָדער ביי אַן אָרעמערן מיט משפחה־יחוס האָט שמואל נחום בערס כלל ניט גערעדט. ער האָט זיך אָוועקגעזעצט און איידל געשוויגן. איך געדענק זיינע קראַנקן־וויזיטן אין משך פון אַן ערך אַ וואָך צייט ביי מיינעם אַ קרוב. ער שווימט אַריין מיט זיין הויכער, דינער פיגור, באַגריסט זיך העפלעך און שוויגט. דערנאָך גיבן זיך די צוויי חשובע באָרד־שפּיצן זיינע אַ לייכטן און עלעגאַנטן הויב אַרויף און פרעגן אויף שטום־לשון:

— וואָס מאַכט דער חולה?

— דאַנקען גאָט, בעסער. זעצט אייך צו.

שמואל איז צופרידן, וואָס דעם קראַנקן גייט בעסער. און אפשר נאָך צופרידענער — אַזוי דאַכט זיך מיר היינט — וואָס דער ענטפער איז געווען אַ פריינטלעכער. ער זעצט זיך צו. אויפן טיש לעבן בענקל ליגט אַ בוך. ס'איז אַ „צאינה וראינה", וואָס איז דאָ פאַרבליבן נאָך פון שבת. שמואל עפנט ס'ספר, לייענט ערנסט, פאַרטראַכט און, ווייזט אויס, מיט הנאה. דער־נאָך נעמט ער פלוצים אַרויס דאָס זייגערל פון וועסטל־קעשענע, עס איז שוין אַזויפיל און אַזויפיל, שוין געווען דאָ מער ווי אַ פערטל שעה. ער זוכט און געפינט אַ שטיקל פאַפיר ביי זיך אין זשעקעטל, לייגט עס אַריין אין ספר: אַ צייכן ביז וואַנעט ער איז אָנגעקומען מיטן לייענען און... אַ רפואה שלמה! אַ גוטן טאָג!

דעם אַנדערן טאָג קומט ער ווידער. דיזעלביקע העפלעכע באַגריסונג. דערזעלביקער שטומער פרעג מיט די באָרד־שפּיצן און, גאָט צו דאַנקען,

פונקט אַזאַ פריינטלעכער ענטפער ווי נעכטן. און ער זעצט זיך אַוועק, נעמט אַרויס דעם לייען־צייכן און נאָך אומגעפער אַ פערטל שעה לייגט ער אים ווידער צוריק אַריין, אָבער עטלעכע זייטלעך ווייטער. אַזוי דעם דריטן און דעם פערטן טאָג, און דאַכט זיך נאָך עטלעכע טעג דערצו.

פאַרוואָס־זשע האָט מען אָט דעם ייִד, וואָס איז געווען דער פריינטלעכ־סטער און העפלעכסטער אין דער גאַנצער קלויז, און האָט פאַר אַלעמען יוצא געווען, דאָך ניט ליב געהאַט? און ניט נאָר האָט מען אים ניט ליב געהאַט, נאָר מ׳האָט ממש געזוכט תחבולות דווקא אַנצורירן דעם כבוד זיינעם, וואָס שמואל האָט אים מיט אַזויפיל עקשנות געהיט. די איניציאַטיווע האָט אין אַזעלכע פאַלן, פאַרשטייט זיך, געהאַט דאָס יונגוואַרג אין קלויז, אָבער די דערוואַקסענע, די טאַטעס און די זיידעס מיט די לאַנגע און גראָע בערד, האָבן אַלעמאָל באַהאַלטענערהייט אונטערגעהאָלפן די ווייסע־חברהניקעס אין זייער שקאָצעוואַטעקייט.

פאַרוואָס? מן־הסתם טאַקע דערפאַר, ווייל שמואל איז געווען צו־פריינט־לעך, האָט מען אין זיין פריינטלעכקייט ניט געגלויבט און זי געהאַלטן פאַר אַ ליבלעכקייט אָן נשמה און פאַר כיטרער חניפה. און געחנפעט האָט ער זיך צום עולם, ווייל ער, דער קאַלט־העפלעכער, אויסגעגליכענער מענטש, וואָס האָט ניט געהאַט קיין שום אַמביציעס אין קלויז און איז גרייט געווען אַפילו צוצולאָזן אַנדערע זיינע חזקות ביי דער תורה, האָט געהאַט איין ליידנשאַפט, פאַר וועלכער ער האָט טראַגיש געקעמפט און זיך לעכערלעך געמאַכט אַ לעבנ־לאַנג. און די ליידנשאַפט איז דווקא געווען אַזעלכע, וואָס איעדער ייִד קאָן זיך פאַרגינען אָן שום שטערענישן. וואָרים וואָס קאָן זיין באַשיידענער, ווי וועלן דאַוונען אַ פיר מאָל אין יאָר פאַרן עמוד? צוויי מאָל אין יאָר אין די טעג פון יאָרצייט נאָך טאַטע־מאַמע און נאָך צוויי מאָל אין די שבתים פאַר די יאָרצייטן, ווען מען איז עולה לתורה און פאַרבעט דעם עולם אויף קידוש.

יעדער — יאָ, און שמואל נחום בערס, וואָס זעט אויס ווי אַ גביר און אַ למדן — ניט. וואָרים שמואל האָט, לא עליכם, אַ קורצן אָטעם, וואָס סטאַיעט אויף אַ האַלבן פסוק. דערנאָך פאַרהאַקט זיך ביי שמואלן ס׳קול און די ווערטער הויבן אָן אַרויסצוקומען ווי ביי איינעם וואָס האַלט אין לויפן באַרג־אַרויף. אַחוץ דעם, האָט שמואל געהערט צו יענעם מין מוזיקאַלישע קאַליקעס, וואָס עס איז פאַר זיי קריעת ים־סוף צו פאַרגעדענקען און נאָכצו־זינגען ריכטיק אַ ניגון. און אַז אַזעלכע מענטשן אָן אַ מוזיקאַלישן אויער

אַ שטאָט מיט יידן

איז שוין יאָ אַמאָל געלונגען זיך איינצוהזרן אַ מעלאָדיע, קאָן מען זיי מיט אַ לייַדע ענלעכן טאָן אַראָפּפירן פונם ריכטיקן וועג.

מילא, אין וואָכעדיקע יאָרצייט־טעג האָט דער עולם ניט געהאַט קיין צייט און קיין געדולד אַכטונג צו געבן אויף שמואל נחום בערס נוסח, אָבער אין די שבתים האָט זיך געטאָן רעבעליש. ווייסע־חברה האָט זיך געגרייט ווי צו אַ ספּעקטאַקל, און שמואל האָט אויך געמאַכט הכנות. ער האָט ניט איינמאָל אָפּגעדאַוונט ביי זיך אינדערהיים דעם שבתדיקן שחרית און מוסף ווי פאַרן עמוד: געמאַכט רעפּעטיציע. און פּראַיקע משורר האָט געקראָגן באַצאָלט פאַר פאַרדיכטן און אונטערהעלפן. און אָט איז שוין שבת. דאָסמאָל דאַוונט שמואל נאָר מוסף. זומער־צייט, ביים יאָרצייט נאָך דער מאַמען, שטעלט ער ניט איין שחרית. ס׳איז הייס אין קלויז, און דאָס געדולד פון די דאַוונערס איז קירצער.

שמואל נחום בערס שטעלט זיך אַוועק ביים עמוד. ער ציט מיט ביידע הענט אַזוי שטאַרק און טיף אַראָפּ דעם טלית איבערן קאָפּ, אַז זיין שלאַנקער גוף זעט אויס ווי איינגעצוימט צווישן צוויי גלייך אויפגעשטעלטע ברעטער. עס דערהערט זיך זיין גרעבלעך קול, און די ווערטער נעמען גיין ווי באָרוועסע פיס אויף שפּיציקע שטיינער, און עס רייסט זיך פון זיי פון מאָל צו מאָל אַ קוויטש פון ווייטיק:

ת—כנת שבת רצי—ת קרבנו — דאָ ענדיקט זיך דעם בעל־תפילהס אָטעם, און דער סוף פונם וואָרט — תיה, קומט אַרויס ווי אַן אומהיימלעכער עכאָ אין וואַלד. הו, הו — כאַפּן אונטער ווייסע־חברהניקעס. און עס ווערט אַ מוראַדיקע געהוקעריי אין קלויז, אַז מ׳הערט קוים אַ וואָרט. די דערוואַקסענע דאַוונערס מאַכן זיך דערווייל ניט וויסנדיק. דער בעל־תפילה אויך ניט. ער טראַכט וואָס־גיכער איבערצוקומען דאָס ביטערע קאַפּיטל מיט די הו־הו׳ס. ער זאָגט ווייטער:

צי—וית פּירו—שי—

ביי דער לעצטער זילב האַקט זיך ווידער איבער דער אָטעם, און ס׳קומט אַרויס אַ „האַ״ (ה), וואָס גיט צו כוח דער יונגער חברה הוקערס אין קלויז. עס מישן זיך אַריין די דערוואַקסענע מיט אַ קלאַפּעריי אין די שטענדערס, וואָס איז כלומרשט אויסן אָפּצושטעלן די נאָכקרימערס, אָבער אין דער אמתן פאַרשטאַרקט זי נאָך דעם ליאַרעם אין שול. שמואל נחום בערס לעבט איבער חיבוט־הקבר ביים עמוד. אָבער ער האָט נאָך אינגאַנצן צוויי־דריי

ווערטער, וואָס ענדיקן זיך אויף „האָ" (ה) — און ער איז איבערגעקומען. ביי די ווייטערע קאַפּיטלעך האָבן שוין עטלעכע יידן מיט רחמנות און מיט געאײַלעניש אַהיים אײַנזינען, און כאַפּן אויס ביים בעל־תפילה וואו אַ האַרבע שטעלע פאַר זײַן אָטעם און פירן אים אויך בשלום אַריבער איבער די קריטישע פּונקטן פונעם נוסח.

אַזוי ביים מוסף אין אַ זומערדיקן שבת. אָבער אַ ווינטערדיקער שחרית אַרום חנוכה־צייט, ווען יידן זײַנען בעסער אויפגעלייגט, לויפט שוין אַזוי לײַכט ניט אָפּ. עטלעכע מאָל אין משך פון דאַוונען פירט יונגוואַרג שמואלן אַרויף אויפן יום־טובדיקן ניגון, און די דערוואַקסענע פּראָטעסטירן מיט „בור־נו" און פירן אים צוריק צום שבתדיקן נוסח. שמואל שפּאַנט אַרום צווישן די ניגונים, ווי להבדיל, אַ פערד, וואָס האָט זיך פאַרפּלאָנטערט אין די לייצעס. ער שוויצט און ציט איין, פאַר אײַנעווייניקסטער אויפרעגונג, אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער דעם טלית איבערן קאָפּ, אַז אָט־אָט, און ער וועט פּלאַצן. דאָס איז דער צייכן, אַז שמואלס אומגעדולד האָט דערגרייכט דעם העכסטן פּונקט. אָבער סוף־כל־סוף דאַוונט ער אָפּ מיט צרות און לייד, און האָט אויף קיינעם קיין תרעומות ניט. ער איז פרײַנטלעך צו אַלעמען, גלייך גאָרניט איז געווען. ער גייט פאַרביי, שטויסט זיך אָן ביי דער טיר אויף עטלעכע ייִנגלעך, גיט איינעם פון זיי אַ לײַכטן קניפּ אין בעקל און כאַפּט ביי אונז, קליינוואַרג, אויך אויס דעם „גוט־שבת".

אָבער איינמאָל געדענק איך שמואלס אַ ווינטערדיקן שחרית, ווען ער האָט שוין, ווייזט אויס, ניט געקאָנט אויסהאַלטן און געמוזט זיך אַקעגנשטעלן דעם עולם מיט אַ זשעסט. ס'איז געווען אַזוי: בשעתן דאַוונען האָט מען דעם בעל־תפילה, ווי אַלעמאָל, געמוטשעט מיט אַראָפּפירן פונעם נוסח און אַרויפפירן צוריק. שמואל האָט עפּעס דעמאָלט געדאַוונט ערגער ווי אַלעמאָל. ער האָט זיך דאָך, ווי עס איז, דערשלאָגן ביז קדושה. ס'האָט זיך געפילט אַ מידקייט אין קלויז, און מען האָט געמעגט זײַן זיכער, אַז מען וועט דעם בעל־תפילה שוין לאָזן דערזאָגן ווי אַזוי ער וויל און ווי אַזוי ער קען. אָבער פּלוצים איז איינעם, אַ יונגן בחור, אין הינטערשטן טייל פון דער שול, אײַנגעפאַלן אויסצושרייען דעם לעצטן פּסוק פון קדושה העכער פון אַלעמען און דערביי אויסצוקרייזלען די לעצטע ווערטער „לדור ודור הללויה" מיטן יום־טובדיקן ניגון. אַ טייל פון די דאַוונערס האָט זיך צעלאַכט, און שמואל, כאָטש אַזוי־אַרום געוואָרנט, איז דאָך אַראָפּ פון שבתדיקן שליאַך און גע־

נומען זאָגן „אתה קדוש״ אויף זיין גרעבלעכן בעל־עגלה־קול מיטן יום־טוב־דיקן נוסח. פאַרוואָס עס איז דאָסמאָל געוואָרן אַ געפּאַטשעריי מיט די הענט אויף די שטענדערס מער ווי תמיד, קאָן מען זיך נאָר דערקלערן מיט די געזעצן פון מאַסן־פּסיכאָלאָגיע. די קלאַפּעריי האָט אָנגעשטעקט מער ווי אַלעמאָל. עס האָבן זיך אויך געהערט ברוגזע אויסגעשרייען: נו, שבת, יום־טוב, נו?!

די געשרייען זיינען געווען איינדייטיק, עס האָט געהייסן: ווי לאַנג קאָן מען דאָס אויסהאַלטן? עס האָט אונז שוין דערעסן מיט דיין דאַוונען. אַז מען קען ניט, נעמט מען זיך ניט אונטער!

און דאָ איז געשען עפּעס, וואָס איז אין די אַלע יאָרן פונם עקשנותדיקן געראַנגל צווישן דער קלויז און שמואל נחום־בערס קיינמאָל ניט פאָרגעקומען. שמואל האָט זיך אויסגעדרייט פונם עמוד מיטן פּנים צום עולם און האָט גע־קוקט מיט אומהיימלעכע אויגן און... געשוויגן. איך געדענק זיין צורה. צווישן די טלית־ברעטער איז דאָס פּנים געווען שמעלער, און די שפּיצן פון דער באָרד האָבן פאַרלוירן די דיסטאַנץ צווישן זיך. דאָס געזיכט האָט אויסגעדריקט צער, פאַרשעמטקייט, אָבער אויך אומענדלעכע פאַראַכטונג צו די צענדליקער יידן, וואָס האָבן אָקאָרשט געקלאַפּט אין די שטענדערס און זיינען איצט, ווי דורך עפּעס אַ כישוף, געוואָרן שטיל. דער דועל פון אויגן האָט געדויערט ניט מער ווי אַ ווײַלע. אימיצער פון מזרח האָט אַ סוף געמאַכט צו דעם קאַמף פון שווייגן מיטן אויסרוף: „דאַוונט ווייטער, ר׳ שמואל!״ און דערביי תיכף גענומען דעם טאָן פון שבתדיקן נוסח פאַר „אתה קדוש״.

שמואל האָט איבערגעלאָזט די בליקן פון פאַראַכטונג ביים עולם (אַזוי האָט זיך מיר דעמאָלט אויסגעדאַכט, אָדער אפשר אַנאַליזיר איך היינט אַזוי דעם קוק פון זיינע אויגן, וואָס בוים עולם זיך אין מיר אַריין אויך איצט ביים שרייבן), זיך צוריק אויסגעדרייט צום עמוד און פאַרענדיקט די תפילות הילצערן, ווי אַלעמאָל.

האָט שמואל נחום בערס איינגעשפּאַרטקייט צו זיין אַ בעל־תפילה כאָטש פיר מאָל אין יאָר געשטאַמט פון דער אָפּטער און דערפאַר אַזוי געווינטלע־כער ליידנשאַפט צום עמוד ביי קלויז־יידן? אָדער איז הינטער איר געשטאַנען עפּעס אַ דרויסנדיקע סיבה, וואָס האָט אויף דעם שיינעם, שטאָלצן, אָבער

שמואל פּאַסאַליע־הענדלער האָט אַ קורצן אָטעם און ליידט בושות

נעבעך אַזוי אוממוזיקאַלישן יידן אַרויפגעצוואונגען אַזאַ שווערע, פאַר אים אומהיימלעך שווערע עבודה? מיט אַנדערע ווערטער: איז שמואל געווען סתם אַ „דאַוונאַמאַן", ווי מען וואָלט געזאָגט אויף ליטעראַריש־פּראָפעסיאָנעלן לשון? צי גאָר איז ער געגאַנגען ממש מיט מסירת־נפש צו שאַנד און צו שפּאָט אין שליחות פון עפּעס אָדער עמיצן?

וואָלט שמואל געווען אַ ליטעראַרישער העלד און ניט סתם אַ ייד, וואָס איז געווען אויף דער וואָר, וואָלט מען אים, פאַרשטייט זיך, געמוזט טראַגיש פאַרטיפן און אים אומבאַדינגט שטעלן אין דינסט פון עפּעס אַ כוח, וואָס האָט אים געשטויסן צו טאָן אַ שליחות. אָבער אַזוי ווי אין אונזער פאַל האַנדלט זיך בלויז וועגן זכרונות, מוזן מיר די פאַקטן לאָזן אויף דער אויבערפלאַך און געבן דעם לעזער אַ פרייע האַנט צוצופּאַנטאַזירן דעם „פאַרוואָס" פון שמואלס מוזן דאַוונען פאַרן עמוד פיר מאָל אַ יאָר.

אָבער פונדעסטוועגן וואָלט געווען אומראַיעל פון מיין זייט, ווען איך זאָל ניט דערציילן, אַז מיט קנאַפּע דרייסיק יאָר צוריק האָב איך שוין געהערט איי־נעם אַ ייד אין מיין שטאָט זיך האָבן זיין „לעגענדע" וועגן שמואל נחום־בערס. דער ייד איז געווען רחמיאל וועשער, וואָס האָט געטראָגן דעם שווערן גוף זיינעם אָנגעשפּאַרט אויף דער לינקער זייט בויך און שטענדיק געהאַלטן ביים פאַרלירן דעם גלייכגעוויכט. מיט דער רעכטער האַנט האָט רחמיאל אַלעמאָל געוועסלעט אין דער לופט, און מ'האָט געהאַט דאָס געפיל, אַז ער זוכט אַן אָנשפּאַר פאַר זיין גוף, פאַר זיין לעבן אין עפּעס, וואָס איז נישטאָ אויף דער וואָר, וואָס איז בלויז חלום און מעשה.

האָט מיר איינמאָל רחמיאל דערציילט, אַז ער ווייסט אויף זיכער, אַז שמואלס זיידע, וואָס איז געווען אַ ישובניק, האָט צוריק מיט אַ זיבעציק־אַכציק יאָר אָפּגעלאָזט אַ שידוך און האָט דערנאָך חתונה געהאַט, הגם די כלה האָט אים ניט געגעבן קיין מחילה. ער האָט טאַקע געלעבט, דער זיידע, אַן ערך פופציק יאָר מיט זיין ווייב, אָבער קינדער האָבן זיך ביי אים ניט געהאַלטן. פון אַכט זין מיט טעכטער איז ביי אים פאַרבליבן אַ ציטערדיקער בן־יחיד. דער בעל־דבר האָט געוואוסט, אַז דערין איז שולדיק דער אָפּגעלאָזטער שידוך. האָט ער דערפאַר נאָך זיין ווייבס טויט אויסגעפונען וואו די אַמאָליקע כלה וואוינט, און איז געפאָרן אַזש קיין רומעניע ערגעץ אין אַ שטעטל הינטער יאַס בעטן ביי איר מחילה. אָבער אַז ס'איז ניט באַשערט, איז די כלה, וואָס איז שוין געווען אַ גליקלעכע באָבע פון אייניקלעך, גראָד מיט עטלעכע טעג פריער געשטאָרבן.

אַ שטאָט מיט יידן

איז דער פאַרצווייפלטער חתן, וואָס האָט מורא געהאַט פאַרן לעבן פון זיינע קינדס־קינדער, געלאָפן צום סאַדאַגערער צדיק. האָט דעם ריזשינערס זון, וואָס איז דעמאָלט געווען סאַדאַגערער רבי, אַרויסגעגעבן אַ תשובה, אַז דעם יידנס קינדער און קינדס־קינדער זאָלן האַלטן יאָרצייט נאָכן זיידנס כלה, זאָגן קדיש און דאַווענען פאַרן עמוד. און כדי ניט צו פאַרשעמען אייגענע טאַטע־מאַמע מיט דעם געדענקען עפּעס אַ פרעמדע יידענע, זאָלן זיי זאָגן קדיש און דאַווענען פאַרן עמוד שבת, וואָס געפאַלט ערב דעם יאָרצייט פון זייערע עלטערן, ובזכות זה וועט ער אַליין האָבן רו אויף יענער וועלט, און זיינע קינדס־קינדער וועלן האָבן אַריכות־ימים.

איך ווייס ניט, צי די מעשה איז אַן אמתע אָדער האָט זי בלויז רחמיאל וועשער אויסגעטראַכט. אָבער איינס איז פאַר מיר קלאָר: דער סאַדאַגערער רבי ר' אַברהם יאַנקעניו ז"ל האָט דעמאָלט, ווען ער האָט אויסגעהערט דעם פאַרצווייפלטן ייד, קיין רוח־הקודש ניט געהאַט. וואָרים ווען דער רבי זאָל געווען אַנען, אַז דעם בעל־דברס איניקל שמואל נחום בערס וועט האָבן אַזאַ קורצן אָטעם און אַזאַ טויבן אויער, וואָלט ער אַזאַ האַרבע תשובה זיכער ניט אַרויסגעגעבן.

צוויי גאַסן אין שטאָט און צוויי יידן וואָס זיינען „אייביקע שונאים"

פּתחיה געזעצבוך און מרדכי ווערבישער — אַ שווערע שנאה הויערט צווישן די צוויי יידן און לאָדט זיך אויס אין ר' איציקל־קלויז, וואו זיי דאַוונען אינאיינעם. ווען דער האַס האָט זיך אָנגעהויבן און וואָס פאַר אַ צונויפשטויס ס'האָט אים אָנגעצונדן, ווייס איך ניט. איך געדענק נאָר, אַז די רוגזה האָט געטליעט שטיל און צוגעדושעט דורך וואָכן און חדשים און אַמאָל אויך לענגער, אַז ערב יום־כפור האָט מען זי געוויינטלעך געלאָשן מיט איבערבעטעכץ, און אַז פון צייט צו צייט איז זי אויסגעבראָכן מיט באַנייטע פלאַמען פון ליידנשאַפט.

איינמאָל באַנייט דעם פלאַם פּתחיה, אַן אַנדערשמאָל מרדכי. מרדכי שטעלט אונטער אַ פיסל אין קלויז, פּתחיה דערלאַנגט אַ קלאַפּ אין די געשעפטן. וואָס שפּייזט דעם האַס און רייצט אַן צו אינצידענטן? — דאָס האָט, דאַכט זיך, גוט פאַרשטאַנען משה שמואל קאָוואַל, וועלכער איז טאָקע ניט געווען קיין למדן, אָבער דערפאַר אַ ייד אַ חכם, וואָס האָט ניט איינמאָל מיט זיינס אַ וואָרט געטראָפן אין פּינטל אַריין. איך האָב זיך אַמאָל אין אַ שבת פאַרנאַכט צוגעהערט, ווי משה שמואל האָט אַרומגערעדט אַ נייעם אויסבראָך פון רוגזה צווישן די צוויי „אייביקע שונאים". „וואָס חידושט איר אייך? — האָט דער אַלטער קאָוואַל איינגעטענהט מיט זיינע צוהערערס. — וואָס וואונדערט איר אייך? פּתחיה און מרדכי זיינען צוויי פּונקט קאַפּוירע מענטשן. איינער איז פון בית שמאי און דער צווייטער פון בית הלל. וואָס זאָג איך פון בית הלל? — האָט זיך משה שמואל צעלאַכט פון זיין אייגענעם גרייז. — דער אַנדערער, מרדכי, מיין איך, איז ניט פון בית הלל, וואָרים בית שמאי און בית הלל קומען זיך דאָך אַמאָל צונויף און פסקענען ביידע גלייך. מרדכי, דאָס איז רבה בר בר חנה מיט די מעשיות, מיט די גוזמאות און מיט אַלע פּיטשעווקעס. נו, זאָגט אַליין, קאָן זיך צונויפקומען אַ בעל־דין ווי שמאי מיט אַ גוזמא־זאָגער ווי רבה בר בר חנה?"

מ'האָט געקענט זען, אַז דער אַלטער בעל־מלאָכה, הגם ער האָט זיך געסטאַרעט צו זיין אומפּאַרטייאיש, האָט ער זיך דאָך געפילט נענטער צום בעל־דין ווי צום בעל־גוזמא. און כדי נאָך קלאָרער צו מאַכן פאַר זיינע צוהע־

אַ שטאָט מיט יידן

רערס דעם גוואַלדאָוונעם אונטערשייד און היפּוך צווישן די צוויי שונאים, האָט דער קאָוואַל זיך קלוג און פאַרשפּיצט צעשמייכלט און געגעבן די לעצטע, די סאַמע פאַרשטענדלעכסטע הסברה: „און אַחוץ דעם מוזט איר דאָך געדענ־קען, אַז פּתחיה איז אַ קליבאַניע־ייד און מרדכי אַ תושב פון דער ווערבישער גאַס. וואָס קען זיך, איך בעט אייך, אָנקערן — האָט דער אַלטער משה שמואל שוין גענומען לאַכן אויף אַ קול — די קליבאַניע מיט דער ווערבישער גאַס? איז דען דאָ עפּעס ווייטערס אין דער וועלט, ווי אָט די צוויי גאַסן צווישן זיך?"

וואָס דער אַלטער קאָוואַל איז אויסן געווען מיט זיין חכמה, האָב איך דעמאָלט ניט פאַרשטאַנען. איך געדענק נאָר, אַז אַלע האָבן ברייט מיטגע־לאַכט און דערמיט אויסגעדריקט ניט בלויז, אַז זיי פאַרשטייען וואָס ער מיינט, נאָר אַז זיי זיינען אויך מסכים מיט אים.

איך האָב זיך פון יענעם שבת אָן ניט איינמאָל איינגעקוקט אין די צוויי גאַסן, געוואָלט אויסגעפינען דאָס באַזונדערע אין יעדער פון זיי, וואָס האָט, לויט משה שמואל קאָוואַל, געהאַט דעם כוח צו פורעמען די נשמה פון אירע איינוואוינער און דאָס שרעקלעך ווייטע צווישן זיי, וואָס האָט לויט דעמ־זעלביקן משה שמואלס טעאָריע „געמוזט" פירן צו אַזאַ מין ניט־אויסלעשלע־כער שנאה צווישן אַ יידן פון דער ווערבישער גאַס און אַ קליבאַניע־בירגער. איך בין זיך מודה, אַז איך האָב דעם חילוק ביי מיין בעסטן ווילן ניט געקענט אַנטדעקן. איך האָב בלויז געזען איין גרויסן, לאַנגן וועג, וואָס שניידט דורך די שטאָט פון איין זייט צו דער אַנדערער און טיילט זיך פאַנאַנדער אינמיטן רינג־פּלאַץ אויף צוויי גאַסן. איין טייל פונם וועג לויפט אויף רעכטס אַ לייכטן באַרג־אַראָפּ אונטערן נאָמען ווערבישער גאַס און דער אַנדערער ציט זיך גלייך ווי אַ ווירע אויף לינקס און רופט זיך מיט אַ געוויסער חשיבות: די קליבאַניע.

ערשט איצט, ווען איך פּרוּוו אויף אַ לאַנגער דיסטאַנץ פון צייט צו אָרדענען אין מיין זכרון דאָס, וואָס איך האָב געזען מיט דרייסיק יאָר צוריק אין דער שטאָט פון מיין יוגנט און פּסיכאָלאָגיש צו באַלייכטן מענטשן, וואָס איך האָב דעמאָלט געקענט, און רייד, וואָס איך האָב דעמאָלט געהערט, — ערשט איצט, דאַכט זיך, האָט זיך פאַר מיר אַנטפּלעקט די יאָדרע פון ערנסט אין משה שמואל קאָוואַלס חכמהדיקער טעאָריע וועגן דעם, אַז קלי־באַניע און ווערבישער וועג זיינען ניט נאָר צוויי באַזונדערע גאַסן, נאָר אויך צוויי פאַרשידענע געמיטס־צושטאַנדן. די איינע און די אַנדערע פון די

צוויי גאַסן אין שטאָט און צוויי יידן — „אייביקע שונאים״

צוויי גאַסן בינדן זיך אין מיין געדעכעניש מיט אַ בילד, וואָס איך האָב דער־
מאָלט, מיט דריי צענדליק יאָר צוריק, בלויז געזען מיט דעם אויג פון אַ פופצן־
יעריק ייִנגל, און איצט גייט עס אויף אין מיין דמיון מיט אַ סימבאָלישן מיין
און גיט מיר בעסער צו פאַרשטיין די שנאה צווישן פּתחיה געזעצבוך און מרדכי
ווערבישער.

פון דער קליבאַניע געדענק איך אַ לוויה אין אַ ווינטערדיקן שבת־צו־
נאַכטס. פּראָיקע היבנער, אַ חשובער בעל־הבית פון ר׳ איציקל־קלויז, איז
געשטאָרבן אין אַ שבת פאַרטאָג, און חברה קדישא האָט ניט געוואָלט אָפּלייגן
ביז מאָרגן, און נאָך דעמזעלביקן אויפדערנאַכט געטאָן דעם מת זיין רעכט.
ס׳איז אַ סוף־חודש נאַכט. איבערן קאָפּ הענגט אַ שוואַרצער הימל, אונטער
די פיס מישט זיך ברודיקער שניי מיט בלאָטע און מאַכט שווער דעם גאַנג.
אַ נאַסער ווינט קריכט אין די ביינער אַריין מיט קעלט און פינצטערניש.
יידן האַלטן לאַמטערנעס אין האַנט און לייכטן מיט זיי אַריין אין דער נאַכט,
ווי מיט איבערגעשראָקענע אויגן. די אויגן פרעגן: מוז מען איצט גיין?
אין דער נאַכט? קאָן מען ניט איבערוואַרטן ביז מאָרגן? און די צדקה־
פושקע קלינגט אויס איר ענטפער מיט אומהיימלעכן געקלאַנג: יאָ, נאָר
איצט און ניט שפּעטער, וואָרים שפּעטער קומט שוין אַ נייער איצט, מיט ביי־
פליכטן און פרישע התחייבותן. איבער דער קליבאַניע ציען זיך אַלע יידישע
לוויות פון שטאָט אוז זאָגן־אָן אַ שטענדיקן יום־הדין. עס טראָגט זיך אי־
בער דער גאַס עפּעס אַ נאָגנדיקע, צודרינגלעכע אויפמאָנונג פון חוב. דאָס
וועקסל איז פעליק געוואָרן. האָב אין זינען, מענטש, אַז עס איז פאַראַן
שטרענגער משפּט און האַרבע שטראָף!

און אויף דער ווערבישער גאַס זע איך אַן אַנדער, גאָר אַן אַנדער בילד:
עס איז אַ זומערדיקער שבת־נאָכמיטאָג. אַ טייך מיט מענטשן שטראָמט
איבערן וועג. מיטליעריקע בעל־מלאכהס אין האַרטע שבתדיקע קאַפּעלושן
מיט זייערע ווייבער אין שוואַרצע שפּיצן־שאַליקעס; שניידער־געזעלן, וואָס
די באַטיסטענע נאָזטיכלעך פון זייערע רעקל־אויבערקעשענעס ווינקען זיך
ממזריש איבער מיט די פלאַטערנדיקע פּעפּיטע־קראַוואַטן; כלות איינגעאָרעמ־
טע מיט יאַטיש־אויסגעפּוצטע חתנים, וואָס כאַפּן אַלעמאָל אַ קוק אויף זייערע
ברוינע האַלב־שיך מיט מאָדערנע אַמעריקאַנישע „פּיסקעס״. אַלע ציען זיך
פון שטאָט אַרויס קיין ווערביש אין דאָרף אַריין פון יענער זייט פּרוט, צו
פאַרברענגען אין געצל קראַטקעס זומער־גאָרטן ביי ברויט מיט פּוטער מיט

חודש־רעטעכלעך און אַ גלעזל „פלאַשן־ביר". אַ שטימונג, וואָס האָט אין זיך ניט נאָר פריילעכקייט, נאָר פאַר אַלעמען לייכטקייט, ווייניקער הנאה אַליין און מער דאָס יאָגן זיך נאָך הנאה, שפּרייט זיך איבער דער וועראבישער גאַס. די מענטשן אויפן וועג צו געצל קראַטקעס זומער־גאָרטן דערציילן זיך אויס־געטראַכטע מעשיות און הויבן ניט אָן צו קלערן, אַז אַ מעשה האָט אויך אַ סוף, און ניט תמיד דעם בעסטן.

קליבאַניע און וועראבישער גאַס. אַט דעם חילוק צווישן שטרענגער הלכה און לייכטזיניקער אַגדה האָט אפשר געמיינט משה שמואל קאַוואַל, ווען ער האָט דעמאָלט, אין אַ שבת־פּאַרנאַכט, געפּרואווט כאַראַקטעריזירן פאַר זיינע צוהערערס די „אייביקע שונאים" פּתחיה געזעצבוך און מרדכי וועראבישער.

שוין פּתחיהס צונאָמען דערציילט, אַז ער איז געווען אַ בעל־דין. פּתחיה האָט געקענט — אַזוי האָט מען אויף אים געזאָגט — דעם גאַנצן עסטרייכישן געזעצבוך אויף אויסנווייניק. און ניט נאָר איז ער געווען אַ בקי, וואָס האָט געהאַט די הונדערטער פּאַראַגראַפן פונם ציווילן און קרימינעלן געזעץ אויף די שפּיץ־פינגער, נאָר ער איז אויך געווען אַ חריף, וואָס האָט פאַרשטאַנען, ווי אַזוי מ'קאָן אַ חנפע טאָן אַ פּאַראַגראַף און אים איינבעטן, אַז ער זאָל מיינען גאָר עפּעס אַנדערש ווי געוויינטלעך. אַדוואָקאַטן — האָבן זיך קלויז־יידן באַרימט — האַלטן זיך מיט פּתחיהן אָן עצה. דער אמת איז געווען, אַז דער „געזעצבוך" פון ר' איציקל־שולכל האָט ניט געוואָרט, אַז אַדוואָקאַטן זאָלן זיך מיט אים באַראָטן: ער האָט ביי זיך אין הויז, אויף דער קליבאַניע, אויפגענומען קליענטן, געגעבן יורידישע עצות און געשריבן פּראָשעניעס פאַר באַצאָלטס. מיט איין וואָרט, ער, פּתחיה, איז געווען דאָס, וואָס מען האָט אין עסטרייך גערופן אַ ווינקל־אַדוואָקאַט. ער האָט ניט קיין דיפּלאָמעס, ער האָט בלויז קענטעניש, און ווערט דערפאַר ניט אַנערקענט פונם ריכטער. אָבער אַ ייד ווי פּתחיה און זיינס גלייכן גיט זיך אָן עצה: ער „קויפט אָפּ" די פּראָצעסן ביי זיינע קליענטן, און אין אייגענע ענינים מעג ער שוין אַרויסווייזן זיינע חריפותן. דער דיפּלאָמירטער „פאַן מעצענאַס" בלייבט אָפּטמאָל הינטער־שטעליק קעגן דעם יידן אין דער קאַפּאָטע מיט באָרד און פאות, וואָס רוקט אונטער דעם ריכטער עפּעס אַן אומדערוואַרטעטן, שאַרפזיניקן אויסטייטש פון געזעץ. דער טייטש קריכט פלינק אין קאָפּ אַריין און קאָן אַ ליאַדע מי־נוט אַ תל מאַכן פונם „פאַן מעצענאַסעס" זיכערקייט. דער דיפּלאָמירטער ווערט נערוועז, גייט אַרויס פון די כלים און... דער דערפאָלג פון פּתחיה

געזעצבוך ווערט נאָך גרעסער. איך האָב ניט איינמאָל געהערט דערציילן, און אַלעמאָל האָט מען דערציילט מיטן באַרימערישן טאָן פון אַ טאַטן, וואָס נעמט זיך איבער מיט זיין זונס מעלות, וועגן אַ צונויפשטויס צווישן דעם באַקאַנטן שטאָט־אַדוואָקאַט דר. מיקאַלאַי לאַנדע מיט פּתחיה געזעצבוך פון דער קליבאַניע.

דר. לאַנדע — האָט מען איבערגעגעבן — האָט אין איין פּראָצעס פאַר־לוירן דאָס געדולד צוליב פּתחיהס חריפותן. ער האָט זיך אַ ווענד געטאָן צום געריכט און אַ זאָג געטאָן מיט איראָנישן ביטול אויף פּתחיהס חשבון: „פּאַניע ריכטער, איר טאָרט ניט פאַרגעסן, אַז מיר האָבן צו טאָן מיט אַ פּראָ־פעסיאָנעלן פּראָצעסניק". פּתחיה ווערט ביי זיך ניט געפאַלן. ער וואָלט בכלל ניט געענטפערט, וואָרים ער האָלט, אַז די בעסטע טענה איז דער פּאַראַ־גראַף אַליין. אָבער ער וויל פונדעסטוועגן דערמאָנען דעם „פּאַן מעצענאַס", אַז ער דאַרף זיך ניט נאַריש מאַכן, וואָרים דער ריכטער ווייסט אַליין, אַז ער האָט פאַר זיך ניט עפּעס איינעם, וואָס דאַרף האָבן אַן אַדוואָקאַט, נאָר פּתחיה געזעצבוך. „זייטס ניט קיין מלמד", בעט זיך פּתחיה אויף יידיש אין אַ מוסר־טאָן ביי ד"ר לאַנדע. דער „מעצענאַס" שפּרינגט אויף פונם בענקל, גלייך אַ שלאַנג זאָל איב האָבן אַ ביס געטאָן.

— איך בעט, דאָס געריכט זאָל היטן מיין כבוד. דער ווינקל־אַדוואָקאַט האָט מיך באַליידיקט! — שרייט אויס מיט פּאַטאָס ד"ר מיקאַלאַי לאַנדע.

— וואָס הייסן די ווערטער אויף פּויליש און וואָס האָט איר געמיינט צו זאָגן? — פרעגט שטרענג דער ריכטער.

— כ'האָב בלויז געבעטן דעם הער דאָקטאָר, ער זאָל מיך ניט לערנען, וואָרים איך בין דאָך זיין קעגנער — פאַרענטפערט זיך צניעותדיק פּתחיה.

— דאָס איז דאָך זיכער ניט קיין באַליידיקונג — האָט דער ריכטער זיך צעלאַכט, און מיט אים האָט מיטגעלאַכט דער גאַנצער עולם אין זאַל. בלויז איינער האָט געקריצט מיט די ציין: ד"ר לאַנדע.

און פאַרענדיקט האָט מען געווײנטלעך די מעשה וועגן קאַמף צווישן מי־קאַלאַי און פּתחיה דערמיט, אַז געוואונען דעם פּראָצעס האָט טאַקע ניט ד"ר לאַנדע, נאָר נאַש־בראַט דער „געזעצבוך" פון ר' איציקל־קלויז. יידן זיינען פון דעם נצחון געוואָרן אויפגערוימט, און עס איז זיי געווען פריילעך אויפן האַרצן, וואָרים ערגעצוואו האָט עס זיי דערמאָנט אין די וויכוחים צווישן אַ יידישן רב און אַ קאַטוילישן בישאָף, וואָס פון זיי — ווערט דערציילט אין

א שטאָט מיט יידן

אַלטע ספרים — איז אָפּט אָפּגעהאַנגען דאָס לעבן פון אַן עדה יידן. און געראַטעוועט האָט אַלעמאָל דעם רבס חריפות און גאָט ברוך הוא׳ס רחמים.

איך זע פּתחיהן נאָר אין ר׳ איציקל־שולכל. ער קומט אַריין צום שבת־דיקן דאַווגען געוויינטלעך שפּעט, ווען מען האַלט שוין ביי „נשמת״. ער איז אַ ייד מיט אַ שטרענג־אַסקעטיש פּנים און שאַרפע, גרינע פּאַספּאַר־אויגן, ווי ביי אַ וואָלף. שוין אויפן וועג צו זיין שטענדער פאַרמירט זיך ביי פּתחיהן די שטימונג. דאַוונט פאַרן עמוד אַ ייד, וואָס גאַרגלט זיך ניט, שפּרייט זיך ניט באַזונדערס אויס און זאָלצט ניט צו דעם ניגון מיט אַ קרעכץ, דאַן גייט פּתחיה מיט גיכע טריט צו זיין „שטאָט״ און נעמט מיט גרויס פּינקט־לעכקייט און עפּעס טרוקענער זאַכלעכקייט מיטהאַלטן מיטן בעל־תפילה. מען זעט באַשיינפּערלעך, אַז „געזעצבוך״ האָט הנאה פונם דאַוונען. דעמאָלט — ניט ער גיט אַפילו אַ קוק צו זיין „שונא״ מרדכי ווערבישער, וואָס זיצט טיף אַקעגן אין דער מזרח־וואַנט. טרעפט זיך אָבער, אַז דער בעל־תפילה ציט דאָס דאַוונען ווי גומילאַסטיק, פּיעשטשעט זיך און קרעכצט מער, ווי ער זאָגט, דאַן צעלייגט זיך ביי פּתחיהן אויפן פּנים עפּעס אַ מאָדנער אויסזען פון רציחה. ער קוקט דעמאָלט אויס ווי אַ קייסערלעכער פּראָקוראָר, וואָס וועט באַלד נעמען דונערן זיין באַשולדיקונג קעגן אַ פּילפּאַכיקן מערדער. מיט זיינע גרינע, וואָלפישע אויגן שטעכט פּתחיה דורך מיט כעס דעם בעל־תפילהס פּלייצע און פון צייט צו צייט כאַפּט ער אַ בליק אויף מרדכין, און דער בליק זיינען זאָגט: דער איז דער גאַנצער חיב.

מרדכי ווערבישער איז שוין פון לאַנג דאָ אין קלויז. ער איז, ווי אַלע־מאָל, געקומען איינער פון די ערשטע. ער איז אַ מיטלוואוקסיקער, אַ ברייט־ביינערקער און האָט אַ פּאָר קעסאַקע, וואַסערדיקע אויגן, וואָס ער דעקט זיי צו מיט אַ פּאָר שווערע ברילן. ביים דאַוונען האַלט ער אין איין קושן דעם טלית פון ביידע זייטן. עפּעס קומט אויס, אַז ער וויל זיך מיט זיינע צערט־לעכקייטן פאַרזיכערן, אַז דער טלית איז דאָ, אַז ער איז ניט פּלוצים אַנט־לאָפן געוואָרן פון אים. ער קוקט אַריין אין סידור עפּעס ווי פון אַ זייט און זאָגט די פּסוקים מיט אַ מאָדנעם זינג־זאַנג. עס הערט זיך ניט אַ דאַוונען, נאָר גלייך ער זאָל דערציילן אַ מעשה. דערציילן איז ביי מרדכי ווערבישער אַ ליידנשאַפט. פאַרן דאַוונען, ווען עס איז קוים דאָ אַ מנין אין קלויז, אָדער נאָך מוסף, ווען מען איילט זיך ניט אַהיימצוגיין, האָט מרדכי תמיד גרייט אַ פאַרטיקע געשיכטע: אַ מעשה, וואָס האָט זיך געטראָפן אויף דער ווערבישער

גאַס, אַ חלום, וואָס האָט זיך אים געחלומט יענע נאַכט; און אַז ניט אים אַליין, איז דעם ווייב, דעם שכן זיינעם, אָדער אַפילו, להבדיל, דעם שבת־גוי.

און עס ווייזט אויס, אַז מרדכי האָט געהאַט אַ שוואַכן זכרון, אָדער אַז ער האָט בכלל ניט געהאַלטן פון דעם פאַקט גופא, נאָר פון דעם, ווי אַזוי ער ווערט דערציילט. קאָן זיין, אַז דערפאַר זיינען ביי אים די מעשיות אַרויסגע־קומען אַלעמאָל אַנדערש. זיינע געשיכטעס האָבן געליטן פון צופיל וואַ־ריאַנטן, און יידן אין קלויז האָבן זיי געהאַלטן פאַר אויסגעטראַכטע. עס זיי־נען אַפילו געווען אַזעלכע, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין שום פאַרשטענדעניש פאַר מרדכיס פאַנטאַזיעס און האָבן דעם פאַנטאַזיע־רייכן דערציילער גערופן ניט מרדכי ווערבישער, נאָר מרדכי ליגנער. צווישן די לעצטע איז, פאַר־שטייט זיך, געווען פתחיה; פאַר אים איז מרדכי געווען אַ צייט־פאַרשווענדער און דערעיקרשט אַ ליגנערישער עדות, וואָס פאַר אַן אַדוואָקאַט איז עס ממש אַ פּראָפעסיאָנעלער פאַרגעניגן צו נעמען אים אויפן צימבל פון אַ שאַרפן קרייצפאַרהער. נאָך מער: פאַרן „געזעצבוך" איז מרדכי ווערבישער געווען דער סימבאָל פון אַ יידן, וואָס מיינט, אַז מען קאָן זיך דורכשטופן דאָס לעבן מיט אילוזיעס, און אַז מען קאָן מיט מעשיות געווינען אַ פּראָצעס.

פאַר מרדכי׳ן, ווידער, איז פתחיה געווען עפּעס אַ זלידנער מלווה, וואָס מאָנט ביי דיר שטענדיק זיין חוב, — אַפילו דעמאָלט, ווען ער מאָנט דיך ניט מיטן מויל. פתחיה איז געווען דער, וועגן וועלכן ער האָט ערגעצוואו אין אַ באַהאַלטן קעמערל פון מוח געטראַכט ביים דערציילן זיינע מעשיות, און זיך געשראָקן, ער זאָל אים ניט כאַפּן ביי אַ ליגן.

מרדכי ווערבישער איז אַ צייטלאַנג געווען גבאי. פלעגט זיך טרעפן, אַז ער האָט פאַרגעסן צו געבן פתחיהן אַן עליה אַפילו דעמאָלט, ווען זי איז אים געקומען על־פּי חזקה. פתחיה האָט, געווייינטלעך, ניט תיכף רעאַגירט. ער האָט עס בלויז מיט אַדוואָקאַטישער פּינקטלעכקייט פאַרנאָטירט ביי זיך אין מוח. אין עטלעכע וואָכן אַרום, און אַמאָל אויך פריער, האָט ער „על־פּי צופאַל" באַקומען אין האַנט אַריין מרדכי ווערבישערס אַ וועקסל, אָדער עפּעס גלאַט אַ פּראָצעס קעגן אים, און יידן האָבן זיך געמוזט גיין משתדל־זיין צום „געזעצבוך". פתחיה — האָט מען דערציילט — האָט אַמאָל געזאָגט די שתדלנים, אַז ער וואָלט אַוועקגעשאָנקען דעם גאַנצן חוב, אַבי דער ליגנער זאָל אויפהערן צו דערציילן זיינע מעשיות. און עס קאָן זיין, אַז ווייל מען האָט דערפון געוואוסט, איז די סימפּאַטיע אָפטמאָל געווען אויף דער זייט

א שטאָט מיט יידן

פון פּתחיה'ן, און ניט אויף דער זייט פון דעם באַוואוסטן מרדכי. עס האָט אימפּאָנירט פּתחיהס פּניהלאָזע, אידעאישע שנאה צו אַ יידן, וואָס האָט אים דערקוטשעט מיט זיין פאַנטאַזיאָריש־דיכטערישער איינשטעלונג צום לעבן.

מרדכי ווערבישער איז אַזוי־אַרום געווען דער שוואַכערער צד אין דעם לאַנגען שנאה־געראַנגל, ניט נאָר ווייל ער האָט ניט פאַרמאָגט פּתחיהס האַרטן קעמפער־געמיט, נאָר אויך ווייל ער האָט ניט געוואונען פאַר זיך די קלויז־עפנטלעכקייט; אָבער איינמאָל, אין אַ זומערדיקן שבת, האָט מרדכי צונויפגענומען אַלע זיינע ענערגיעס און געמאַכט אַ דראַמאַטישן זשעסט, מיט וועלכן ער האָט געוואונען אַלעמען פאַר זיך און האָט, דאַכט זיך, פאַרטריבן דעם „געזעצבוך" פון דער קלויז. וואָס עס איז געווען די תיכפדיקע סיבה פון מרדכיס סאַמע ליידנשאַפטלעכסטן שנאה־אויסבראָך, ווייס איך ניט, אָבער איך שטעל מיר פאָר, אַז פּתחיה האָט מיט עפּעס אַ יורידישער חריפות געשטעלט אין סכנה זיין שונאס פּרנסה. עס האָט געמוזט זיין דאָס, און ניט עפּעס אַנדערש; וואָרים דער צעקראַכענער, אומבאַהאָלפענער מרדכי, מיט די שווערע שפּאַקולן, איז אַרויף מיט דער גבורה און פלינקייט פון אַ טיגער אויפן באַלעמער, האָט געגעבן אַ קלאַפּ אין שולחן מיט אַזאַ ווייטן זאַמאַך, גלייך ער זאָל זיך וועלן אַרויסרייסן פון צווישן אַ טשאַטע אָנפאַלערס, און געגעבן עפּעס אַ מוראַדיקן געשריי:

— יידן, איך וועל ניט דערלאָזן, מען זאָל לייענען! קריאת התורה וועט זיין אַ חילול־השם! אין קלויז געפינט זיך אַ הורג־נפש!

יידן זיינען, ווייזט אויס, געווען צוגעגרייט צו דעם זשעסט, וואָרים עס האָט זיך ניט דערפילט קיין שום איבערראַשונג. אַ פיינלעכע שטילקייט האָט זיך מיטאַמאָל אַראָפּגעלאָזט איבער דער קלויז און איז געבליבן שטיין אַ פאַרגליווערטע. פּתחיה האָט פאַרשטאַנען, אַז פאַר אים איז די שטילקייט אַ שטורמווינט פון קעגנערשאַפט, פון שנאה. ער האָט אויף גיך אַראָפּגענומען פון זיך דעם טלית און איז אַרויס פון קלויז. ער האָט פון דעמאָלט אָן, דאַכט זיך, נאָר ימים־נוראים געדאַוונט אין ר' איציקל־שולכל.

אַ באַגעגעניש אין עקספּרעס־צוג מיט לייבל טויבעס, ע״ה

דעם 6טן יוני 1930 האָב איך זיך אין עקספּרעס־צוג, וואָס גייט פון ווין איבער לעמבערג, קאָלאָמיי און טשערנאָוויץ קיין בוקאַרעסט, צונויפגעטראָפן מיט לייבל טויבעס, ע״ה. די דאַטע ווייס איך גענוי, וואָרים זי איז מיט טויבעס אייגענער ציטערדיקער האַנט פאַרצייכנט געוואָרן אויפן שער־בלאַט פון זיין ספר „תלמודישע עלעמענטן אין יידישן שפּריכוואָרט״, וואָס ער האָט מיר געגעבן צום אָנדענק פון אונזער באַגעגעניש. דער וועטעראַן פון ציוניזם און יידיש אין מזרח־גאַליציע איז שוין דעמאָלט געווען אַן אַלטער ייד, און לויט זיין קהלתדיקער שטימונג איז ער געווען נאָך עלטער. וועגן יענע יאָרן אין סוף ניינצנטן און אָנהייב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, ווען ער איז געווען אפשר דער סאַמע פּאָפּולערסטער ציוניסטישער רעדנער אין אַלע שטעט און שטעטלעך, וואָס אויפן שטח צווישן לעמבערג און טשערנאָוויץ, האָט ער ווייניק דערציילט. און טאַמער יאָ, האָט פון זיינע ווערטער דורך אַלע שפּאַרונעס אַרויסגעריזלט פאַרדראָס און פאַרביטערונג קעגן צום טייל עפּעס אַן איינגערעדטער און צום טייל אָבער זיכער אויך רעאַלער אומדאַנק־באַרקייט, וואָס מען זאָל אים האָבן אַרויסגעוויזן. וועגן קאָלאָמיי, וואו ער האָט פאַרבראַכט אַ היפּשע רייע פון יאָרן, וואו עס איז אויך געווען דער צענ־טער פון זיין ציוניסטישער טעטיקייט און וואו ער האָט, אויב איך האָב ניט קיין טעות, אַרויסגעגעבן אַ יידישע צייטונג, האָט ער, ווייזט אויס, אויך ניט געהאַט די בעסטע דעראינערונגען.

ער איז געזעסן, טויבעס, מיר אַקעגן אויף זיין ווינקל־זיץ לעבן פענצ־טער, און פון זיין מויל זיינען געפאַלן ווערטער ווי העק, וואָס האָבן מיט איין קלאַפּ אַוועקגעהרגעט מענטשן, רעפּוטאַציעס, לעגענדעס. דער צוהערער האָט זיך דערפילט ווי איינער, וואָס מען האָט אים באַראַבעוועט אינמיטן וועג און אים איבערגעלאָזט אָדם־נאַקעט צו שאַנד און צו שפּאָט. דאָס קאָ־מישע דערביי איז געווען, וואָס מען האָט נאָך מייסטנטיילס געמוזט הנאה האָבן פון דער חריפותדיקייט און גענויקייט ,מיט וועלכער דער „מערדער״ האָט געטאָן זיין עבודה. טויבעס האָט פאַרטרעטירט זיינע קרבנות שאַרף און כמעט אַלעמאָל געלונגען. ער האָט געשילדערט און כאַראַקטעריזירט פאַסירונגען מיט הומאָר, און צווישן איין „עקזעקוציע״ און דער אַנדערער האָט ער אַמוזירט מיט תמיד נייע און גוט־דערציילטע אַנעקדאָטן.

א שטאָט מיט יידן

לירִיש, און צוזאַמען אויך פּאַטעטיש, איז טויבעס אין יענעם נאָכמיטאָג אין באַן־קופּע בלויז געוואָרן, ווען ער האָט גענומען רעדן וועגן זיין „שלשלת היוחסין". די גרויסע צאָל רבנים פון דער משפחה טובש, וואָס האָט אין משך פון דורות גייסטיק געקיניגט איבער אַ סך שטעט פון מזרח־גאַליציע און רומעניע, האָט דעם ציוניסטישן וועטעראַן — דאָס האָט מען געקענט זען באַשיימפּערלעך — זעליש געוואַרעמט און געשטאַרקט און אים קאָמפּענסירט פאַר די אומדאַנקבאַרקייטן, וואָס ער איז אויף דער וואָר און אין חלום אויס־געשטאַנען פון די „וועלטלעכע". און ווען טויבעס האָט זיך פאַרנאַכט אויפ־געהויבן פון זיין פּלאַץ און זיך, צו מיין איבערראַשונג, געשטעלט דאַווענען מנחה ומעריב, האָב איך געהאַט דאָס געפיל, אַז דער שלאַנקער, אויסגעפּוצ־טער ייד מיט דער ווייסער באָרד פון אַ מילדן זיידע און מיט די העלע, שטע־כעדיק־שאַרפע אויגן פון אַ בייזן תלמיד־חכם, איז ניט אויפגעשטאַנען תפילה צו טאָן צו גאָט, נאָר בלויז צו מאַכן אַ סימבאָלישן זשעסט פון גייסטיקער באַהעפטונג מיט זיין רבנישער משפחה. אָבער אַפילו דער „בלויז אַ זשעסט" האָט אויך מיטאַמאָל אומגעוואָרפן אַלע ווענט פון דעם לעגענדע־בנין, וועלכן אַזויפיל און אַזויפיל מעשיות וועגן טויבעסן פון זיינע אומצאָליקע תלמידים אין קאָלאָמיי און פון מיין טאַטן, וואָס איז געווען איינער צווישן זיי, האָבן אין משך פון יאָרן אויפגעשטעלט אין מיין דמיון. אין מיין פאָרשטעלונג האָט געלעבט אַ לייבל טויבעס, אַ משכיל, אַ רעוואָלוציאָנער, וואָס האָט אונטער די צאָרנדיקע אויגן פון פרומע זיידעס און טאַטעס געפירט די קאָלאָמייער יוגנט אויף נייע וועגן. און איצט, ווען איך האָב אים אין דער באַן געזען צום ערשטן מאָל אין מיין לעבן (עס איז, ליידער, אויך געווען דאָס לעצטע מאָל), איז ער געשטאַנען, לייבל טויבעס, און געמאַכט הכנעהדיקע זשעסטן פון אומקער און באַהעפטונג צו יענע, קעגן וועלכע ער האָט שטורמיש גע־קעמפט אין דער שטאָט פון מיין קינדהייט.

שפּעט אינדערנאַכט, ווען די באַן איז שוין געלאָפן איבער די היימישע פעלדער פון מזרח־גאַליציע און אין זכרון האָט זיך דערפילט דער פרישער אַראָמאַט פון די איבערלעבענישן פון צוריק מיט צוואַנציק יאָר, האָב איך דעם שמועס נאָכאַמאָל אַרויפגעפירט אויף די צייטן פון טויבעס געזעלשאַפט־לעכער און זשורנאַליסטישער טעטיקייט אין קאָלאָמיי (ווען טויבעס האָט פאַרלאָזט קאָלאָמיי, בין איך נאָך געווען אַ קינד, אַזוי אַז איך האָב זיין אַרבעט ניט געקענט פון אייגענער דערפאַרונג). ער איז געוואָרן באַרעדעווודיקער

אַ באַגעגעניש אין עקספּרעס־צוג מיט לייבל טויבעס, ע״ה

און גענומען דערציילן מיט אַ סך מער מילדקייט און איינזעעניש, ווי מיט שעהן צוריק. דערציילט און אַפילו דעם און יענעם געלויבט. דעם לויב פאַרגאַסן מיט אַ טראָפּן באַוואונדערונג און די באַוואונדערונג באַלויכטן מיט אַ פונק עכטקייט. אָבער אַז עס איז געקומען צו מאַכן דעם סך־הכל, האָט דער אָנגעזאַמלטער פאַרדראָס אין אים, וואָס האָט געוואָלט שלאָגן די אומדאַנקבאַרקייט פון זיין ווינער קעגנוואַרט און אַלעמאָל געטראָפן די ראָמאַנטיק פון זיין קאַלאַמייער פאַרגאַנגנהייט, אַנגעוואָרפן אַ ביטער־סאַרקאַסטישן פאָרטרעט פון אַלע יענע שטורמערס און טרוימערס, וואָס ער אַליין האָט זיי געפירט אויף די „באַריקאַדעס" און וואָס צום גרויסן טייל האָבן זיי אים פאַרערט ווי זייער לערער און וועגווייזער. לייבל טויבעס האָט פאַרענדיקט דעם שמועס מיט אַן אַנעקדאָט, און דער אַנעקדאָט איז געווען דער סאַטירישער אונטערצי פון אַלץ, וואָס ער האָט מיר פריער דערציילט וועגן מיין שטאָט אין גאַליציע און וועגן זייערע נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע פּיאָנערן.

— אַ ייד אַ בעל־גוזמא — האָט טויבעס פּקחותדיק געבלישטשעט מיט די שאַרפע אויגן זיינע — האָט זיך אַמאָל באַרימט פאַר אַ לייכטגלויביקן שכן, אַז ווען ער איז אַנומלט דורכגעפאָרן איינער אַליין דעם וואַלד צווישן קאָסעוו און פּיסטען, האָט אים נאָכגעיאָגט אַ טשאַטע פון פופציק וועלף.

— פופציק וועלף זיינען דיר נאָכגעלאָפן? — האָט זיך דער לייכטגלויביקער געקראַצט אין בערדל און זיך געחידושט תמימותדיק.

— און אַז עס זיינען נאָר געווען דרייסיק, איז דיר ווייניק? — האָט דער דערציילער געפּרואווט אָפּוווערן די „אומזאַכלעכע" פראַגע.

— דרייסיק וועלף האָבן דיך נאָכגעיאָגט? — איז דער לייכטגלויביקער צוגעשטאַנען מיט ניט ווייניקער חידוש ווי פריער.

— ס׳רעדט זיך אַזוי דרייסיק. איך האָב זיי געהאַט צייט איבערצוציילן? אָבער צען וועלף זיינען זיכער געווען — איז דעם באַרימער פריקרע געוואָרן דעם שכנס תמימות און ער האָט אויפגיך גענומען פאַרלירן וועלף.

— צען וועלף? — האָט דער גרויזאַמער פרעגער ניט אָפּגעלאָזט.

— און אַז איך וועל דיר זאָגן, אַז איינער אַ וואָלף איז מיר נאָכגעלאָפן, וועסטו דען גלויבן? — האָט זיך דער דערציילער געבעטן.

— אַ וואָלף האָט דיך נאָכגעיאָגט? — איז דער תמים ערשט רעכט אַריין אין חידושן.

אַ שטאָט מיט יידן

— ווער־זשע דען האָט געמרוקעט? — האָט דער באַרימער זיך צעשריען אַ פאַרצוויפלטער.

נו, קיין באַרימערישער דערציילער וועגן זיינע גאַליצישע פריינט, תלמידים און אידעאישע קעגנערס איז טויבעס ניט געווען, לכל־הפחות איז ער עס ניט געווען אין יענעם האַלבן טאָג מיט אַ נאַכט אויף דער באַן פון ווין קיין לעמבערג. און וועגן מיר קען איך ניט זאָגן, אַז איך בין אין יענעם זומער־טאָג אונטערוועגס געווען אַ באַזונדערס צודרינגלעכער און תמימותדיקער פרעגער. אַזוי־אַרום איז פון דעם אַנעקדאָט־משל פאַרבליבן בלויז דער מוסר־השכל, דהיינו, אַז די פיאָנערן־שטורמערס פון די ערשטע יאָרן פון נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן רענעסאַנס אין גאַליציע און אין מיין שטאָט קאָלאָמיי האָבן ווייניק־וואָס געהאַט צו טאָן מיטן געהייל פון וועלף. עס האָט זיך פון זיי געהערט ניט מער ווי אַ לאַנגער און פרומער „מרוקע”...

גאָטס וויכטיקסטע שונאים

I. דער העברעער מאָטל בערגער

אין אַ שמאָל, איינשטאָקיק הויז ביים עק פון וואַלאָוואַ און שפּיטאָל־גאַס געפינט זיך דער לאָקאַל פון „שפה חיה" — די פעסטונג פון העברעאישער השכלה. איך זאָג: פון העברעאישער, ווייל עס איז אויך פאַראַן אין שטאָט אַ יידישיסטישע השכלה. די לעצטערע שטייט אין ביי דער יידיש־סאָציאַליס־טישער פאַרטיי דזש. פּ. ס. און טוליעט זיך אויך צוביסלעך צו די „פּועלי־ציון". אויף ווי ווייט אָבער די „אויפקלערונג" דריקט זיך אויס אין אַקטיווער אַנטי־רעליגיעזער פּראָפּאַגאַנדע, ווערט זי פאַרטראָטן ניט פון גרופּעס, נאָר פון יחידים. און צווישן די יחידים זיינען, ווי עס פירט זיך, פאַראַן גרעסטע און וויכטיקסטע. איז צווישן די העברעער גאָטס וויכטיקסטער שונא מאָטל בערגער און צווישן די יידישיסטן — דער פאַנאַטישסטער צו־להכעיסניק: דער העברעאישער פּריוואַט־לערער חיים מייבאַרד.

די הויפּט־אינסטיטוציע פונם פאַראיין „שפה חיה" איז געווען אַ העברעאישע צוגאָב־שול און צו איר פאַרוואַלטונג האָבן באַלאַנגט די שענ־סטע און רייכסטע יונגעלייט אין שטאָט. בראש פונם פאַראיין איז ביז עטלעכע יאָר פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געשטאַנען אַ כמו־אָפיציעלער מענטש, וואָס פאַר אים האָבן יידן געהאַט גרויס דרך־ארץ און אַ היפּש ביסל... שנאה. דרך־ארץ האָט מען געהאַט פאַר יהושע פאַדענהעכט, ווייל, ערשטנס, איז ער געווען אַ ייד אַ תלמיד־חכם, והשנית, וואָס הגם ער איז געווען מעטריקן־פירער און האָט זיך אַזוי־אַרום צוליב זיין סאָציאַלער פּאָזי־ציע געקענט דערלויבן צו זיין אַן אַסימילאַטאָר און ניט וועלן רעדן מיט אַ ייד אַנדערש ווי פּויליש, האָט ער דווקא געהאַט די מאַנקאָליע פון ארץ־ישראל און העברעאיש. נאָר אַ קינד, וואָס האָט געקענט ענטפערן אויף יהושע פאַדענהעכטס פראַגע: המדבר אתה עברית? (רעדסטו העברעאיש?) און אַחוץ דעם אויף נאָך אַזעלכע צוויי־דריי ענלעכע שאלות זיינע, האָט ביי אים גע־קענט צוגנבענען אַ שמייכל. פאַר דערוואַקסענע איז דעם מעטריקן־פירערס פּנים געווען כולו דין אין אַלע שפּראַכן. עס האָט ניט געהאָלפן קיין רעדן און קיין בעטן. פאַדענהעכט האָט געהיט קירהס פּאַראַגראַפן געטרייער ווי צען ווינער ביוראָקראַטן אינאיינעם. איז דערפאַר טאַקע דער פּרעזידענט

אַ שטאָט מיט יידן

פון „שפה חיה“ געוועז ווייניק, גאָר ווייניק באַליבט אין שטאָט, און די העברעאישע שול אַליין האָט אויך ניט געקענט האָבן דעם חן ביי יידן, וואָס זי וואָלט מן־הסתם געהאַט, ווען ניט דער „רשע“ פאַדענהעכט.

און די הויפּט־„רשעות“, וואָס יהושע פאַדענהעכט האָט געטאָן קאָלאָ־מייער יידן, איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט געוואָלט על־פּי געזעץ אויפפלאַנטערן די ביטערע פאַרדרייעניש פון זייערע פאַמיליען־נעמען. די צעמישעניש פון די נעמען ציט זיך נאָך פון יענע צייטן ביים סוף פון אַכצנטן יאָרהונדערט, ווען פאַר מעגן חתונה האָבן האָט מען געמוזט איינצאָלן אַ היפשע אַפּותיקא ביים קרייז־הויפּטמאַן. אָרעמעלייט האָבן דעמאָלט ניט גע־האָט קיין ברירה און חתונה געהאַט נאָר ביים רב. זיינען יידישע קינדער געוואָרן ממזרים לויט קירהס פּאַראַגראַפן און האָבן געמוזט הייסן אויף דער מאַמעס נאָמען. אָבער אַפילו נאָכדעם ווי די גזירה פון חתונה־שטייער איז אָפּגעשאַפט געוואָרן, האָבן זיך די יידישע „ממזרים“ צוליב געוואוינהייט און אפשר אויך צוליב פּראָטעסט ניט געאיילט חתונה צו האָבן געזעצלעך אין משך פון גאַנצן ניינצנטן יאָרהונדערט, און אַזוי־אַרום האָט די צעמישעניש פון די פאַמיליע־נעמען אָנגענומען קאַטאַסטראָפאַל־לעכערלעכע און אָפט אויך טראַ־גישע פאָרמען. אַז מעטריקן־פירערס האָבן ניט צופיל „אַריינגעקוקט אין די געדערים“ און ניט געפרעגט קיין איבעריקע שאלות, האָבן יידישע קינדער פונדעסטוועגן געהייסן אין די ביכער אויפן טאַטנס נאָמען, אָבער אַז דער משגיח אויף דער געזעצלעכקייט פון יידישע נעמען איז געווען אַזאַ ייד ווי יהושע פאַדענהעכט, האָבן געקענט פּאַסירן די אומאָנגענעמסטע איבעררא־שונגען און צומאָל אויך אומגליקן אין פאַמיליעס.

אָט, למשל, וויפיל האָט געפעלט, אַז דער שרייבער פון די שורות זאָל פאַרבלייבן אָן דעם נאָמען ביקל, וואָס איז אין זיין משפחה אַ טראַדיציע כמעט צוויי הונדערט יאָר? איך האָב דעמאָלט געמוזט זיין אין ערשטן אָדער צווייטן קלאַס גימנאַזיע. מיין טאַטע האָט צוליב עפּעס אַן עסק געדאַרפט האָבן זיינע אַ מעטריקע און איז וועגן דעם געקומען צו פאַרן אייגנס קיין קאָ־לאָמיי. ביי יהושע פאַדענהעכט האָט אים דערוואַרט זייער אַן אומאָנגענעמער קרייצפאַרהער.

— האָט איר חתונה געהאַט געזעצלעך?

— ניין.

גאָטס וויכטיקסטע שונאים

— דאַן הייסן אייערע קינדער אויף זייער מאַמעס נאָמען געפּנער. האָבן אייערע עלטערן געהייראַט געזעצלעך?

— ניין.

— דאַן הייסט איר ניט ביקל, נאָר אויף אייער מאַמעס נאָמען שאַיאָוויץ. קענט איר מיר באַווייזן אַ געזעצלעכן חתונה־שיין פון זיידע און באָבע פון אייער מוטערס זייט?

— ניין.

— דאַן הייסט איר דאָך אַפילו ניט שאַיאָוויץ, נאָר...

יהושע פאַדענהעכט האָט מיין טאַטן געטאָן די באַזונדערע טובה (מיין טאַטע איז געווען באַקאַנט ווי אַ קענער און ליבהאָבער פון העברעאיש) און זיך ניט געגריבלט ווייטער אין די ווייבערישע נעמען פון אונזער משפחה. מיינע עלטערן און מיין זיידע מיט דער באָבע האָבן נאָך געקענט פאַרריכטן דעם פעלער. זיי האָבן געזעצלעך חתונה געהאַט און לעגאַליזירט זייערע „ממזרים". אָבער וואָס האָבן געקאָנט טאָן קינדער, וואָס זייער זיידע איז שוין געווען אויפן עולם־האמת, אָדער אַזעלכע, וואָס זיינען, חלילה, געווען יתומים? זיי האָבן זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ קייטעלע נעמען ווי פון אַ פאַר־ברעכער־אַלבום: משה גאָלדשטיין (דער באָבעס מיידלשער נאָמען), וועלוול זילבערשטיין (דער מאַמעס מיידלשער נאָמען), פאַלזע עדעלשטיין (דעם טאַטנס נאָמען, וואָס אונטער אים איז מען געווען באַקאַנט צווישן מענטשן).

ווער־זשע האָט געקאָנט ליב האָבן יהושע פאַדענהעכט? וואָס פאַראַ ייד האָט ליב געהאַט, מ'זאָל זיך גראָבן אין זיינע משפחה־געהיימנישן און אויסגראָבן פון דאָרט ניט אַ זיידע — אַ רב, מיט וועלכן מ'זאָל זיך קאָנען יחוסן, נאָר עפּעס אַ קיינמאָל ניט־געהערטן און צומאָל זייער קאָמישן נאָמען פון אַ באָבע, וואָס נאָך איר זאָל מען פון היינט אָן הייסן? ווער? קיינער ניט, הגם, מ'מוז מודה זיין, אַז דעם מעטריקן־פירערס אַכזריותדיקע גריבלע־ניש האָט זיך גאָר אָפּט געענדיקט דערמיט, וואָס עס זיינען אויסגעבעסערט געוואָרן טעותים פון גענעראַציעס און עס איז אין געזעצלעכן זינען פאַרריכט געוואָרן, וואָס דורות האָבן בכיוון קאַליע געמאַכט.

ערשט נאָך יהושע פאַרדענהעכטס טויט (אַן ערך 1910 אָדער 1911) האָט זיך אַרום דער העברעאישער שול „שפה חיה" געגרינדעט אַ יוגנט־קלוב און אַ ביבליאָטעק. אין דערדאָזיקער ביבליאָטעק זיינען געווען שטענדיקע פיר לעזער, איך מיין אַזעלכע, וואָס האָבן כאָטש איינמאָל אַ וואָך געביטן

ביכער. פון די פיר זיינען צוויי (מיין חבר יעקב ביטער, און איך, זיין יונגער געהילף) געווען די ביבליאָטעקאַרן, אַזוי אַז שטענדיקע לעזערס זיינען אייגנטלעך פאַרבליבן נאָר צוויי, און צו די צוויי האָט באַלאַנגט דער שטורמישער קאָלאָמייער אַפּיקורס פון מיינע צייטן: מאָטל בערגער. ער האָט געהאַט דעם טיפּישן אויסזען פון אַ דייטשן אוניווערזיטעט־פּראָפעסאָר. אַ ברייטע און בכבודיקע באָרד און ערנסטע פּאָרשער־שפּאָקולן. אייגנטלעך איז ער ניט געקומען בייטן קיין ביכער, וואָרים עס איז ניט געווען קיין ספר אין דער ביבליאָטעק, וואָס ער זאָל עס ניט האָבן געלייענט. ער איז מער געקומען געוואויר ווערן, צי מ'האָט געקויפט עפּעס אַ ניי ביכל און צי עס איז שוין אָנגעקומען אַ ניי העפט „השלוח", און נאָך מערער איז ער געקומען כאַפּן אַ שמועס מיט צוויי גימנאַזיסטן וועגן דער העברעאישער ליטעראַטור און וועגן... גאָט. מאָטל בערגערס מיינונגען וועגן ליטעראַטור געדענק איך ניט אַקוראַט, אָבער עס איז ביי מיר פאַרבליבן אין זכרון אַן אַלגעמיינער איינדרוק, אַז די מייסטע העברעאישע שרייבער, אַחוץ מענדעלען און דוד פרישמאַנען, האָבן ביי אים ניט געהאַט קיין גוטע דאָליע. באַזונדערן חן האָט אין זיינע אויגן געפונען פרישמאַן, דער קריטישער אַריינזאָגער און איבערזעצער פון „אַזוי האָט געזאָגט זאַראַטוסטראַ". פּסוקים פון ניטשען האָט מאָטל בערגער אָפט ציטירט, און באַזונדערס האָט ער זיך, ווי איך געדענק, געקוויקט מיט דעם פּסוק „גאָט איז געשטאָרבן, ס'זאָל לעבן דער מענטש".

און כדי דער מענטש זאָל קאָנען לעבן, האַלטן אין איין לעבן, האָט ער געדאַרפט זיין פריי פון רעליגיעזע דינים און מנהגים, וואָס האָבן, ווייזט אויס, דאָס מענטשלעכע לעבן ניט געלאָזט לעבן ווי ס'דאַרף צו זיין. ווען איך דערמאָן זיך היינט אין יענע שמועסן אין דער העברעאישער ביבליאָטעק, — שמועסן, וועלכע זיינען אייגנטלעך ניט געווען קיין שמועסן, נאָר מאָנאָלאָגן פון מאָטל בערגער, — קומט מיר אויס, אַז דער זעליש סאַמע איינגעשנורעוועטער פון רעליגיע איז גאָר געווען ער, דער שטאָט־אַפּיקורס. לכאורה האָט ער זיך שוין געהאַט פון לאַנג באַפרייט פונם עול פון רעליגיעזע מצוות, און פונדעסטוועגן האָבן זיי אים אינערלעך אומברחמנותדיק געפּענטעט. וואָרים אַניט, וואָס האָט ער אַזוי שטורמיש געקעמפט קעגן זיי?

צוויי חברים און פריינט זיינען זיי געווען: מאָטל בערגער און דער שוין אין אַ פריערדיקן קאַפּיטל דערמאָנטער מעכל קאָהן.ביידע — פון אַריסטאָקראַטיש־אָרטאָדאָקסישע הייזער. ביידע האָבן זיי דורכגעאַקערט די דייטשע

פילאָזאָפיע און גוט פאַרדייעט דייטשלאַנדס קלאַסישע ליטעראַטור. ביידע זיינען זיי געווען גערידגענע קענער פון העברעאיש און פון אַלץ, וואָס איז אויף דער שפּראַך געשאַפן געוואָרן, און (כדי אַפּצושליסן מיטן צד השווה צווישן זיי) אי דער איינער און אי דער אַנדערער האָבן פאַרמאָגט אַ דידאַק־טיש באַדערפעניש. זיי האָבן געהאַט אַ פאַרלאַנג נאָך תלמידים, וואָס זאָלן איבערנעמען זייער תורה און הנאה האָבן פון זייערע קענטענישן. מעכל האָט געלעבט אויף אַ פּילוועריק ווייט פון דער שטאָט און האָט דאָרט „אויפן שויס פון דער נאַטור" זיך אַלץ מער און מער דערנענטערט צו דער פּאָעזיע פון יידישקייט און דערפאַר אפשר געווען פריי זעליש אומגעשטערט צו קוקן אויף איר מיט פאַרליבטע אויגן.

מאָטל בערגער האָט געוואוינט אין שטאָט, האָט טאָג־איין, טאָג־אויס געזען דאָס פרומע יידישע לעבן פון דער נאָענט, און דאָסדאָזיקע לעבן האָט זיך אין זיין דמיון געקרייצט מיט זיינע טרוימען וועגן איראָפּעאישקייט און וועגן אַ פרייער העברעאישער ארץ־ישראל. איז ביי אים מעגלעך דערפאַר ניט געמינערט געוואָרן דער צאָרן קעגן דעם גאָט, וואָס פּענטעט זיין פאָלק און לאָזט עס ניט לעבן ווי אַלע פעלקער פון דער וועלט. ער האָט אפשר דערפאַר ניט געקוקט אויפן יידישן לעבן מיט די טיף־מילדע אויגן פון אַ מאַרטין בובער, נאָר עס דורכגעשטאָכן מיט די בייזע בליקן פון אַן אמתן „בערלינטשיק". און ווייל זיין בליק איז געווען בייז, האָט דערפאַר אויך זיין צונג געקענט רעדן די אויבנאויפיקע ראַציאָנאַליסטישע רייד פון השכלה.

איך פלעג אַ גאַנצן יום־כיפורדיקן טאָג שטיין אין ר' איציקל־שולכל אַן אַריינגעטועכער אין דער געדיכט־מיסטישער שטימונג פון דער קלויז און האָב באַגלייך מיט אַלעמען „געציטערט ווי אַ פיש אין וואַסער". פאַרנאַכטצו, פאַר נעילה, האָב איך זיך געווינטלעך אַריבערגעכאַפּט אויף דער מנעכעוור־קער גאַס צום ציוניסטישן פאַראיין „בית־ישראל". ביי יענעם מנין האָבן געדאַוונט אַלע ציוניסטישע קאַרפּן־קעפּ, און מאָטל בערגער איז אַהין אויך פאַרבלאָנדזשעט געוואָרן אין משך פון טאָג זאָגן אַפּיקורסישע תורה. געדענק איך אַזאַ יום־כיפור פון די לעצטע יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. איך בין געקומען צו לויפן און, ווי אַלעמאָל, געטראָפן אינדרויסן אַ הייפל יידן, מייסטנס „דאַוונערס פון יוצא־וועגן", ווי מ'האָט זיי גערופן, און צווישן זיי מאָטל בערגער. ער האָט אָקאָרשט פאַרענדיקט זיין תורה־זאָגן מיט אַ געלונ־גענעם אַנעקדאָט, וואָרים דער עולם האָט שטאַרק געלאַכט און מאָטלס ברייטע

אַ שטאָט מיט יידן

פּראָפעסאָרישע באָרד האָט זיך געשאָקלט מיט הנאה פון דעם גייסטיקן שטיקל אַרבעט, וואָס איר בעל־הבית האָט אָפּגעטאָן.

יונגע חברה האָט מיר איבערגעגעבן וואָרט־ביי־וואָרט מאָטלס וויציקן זאָג און ניט אויפגעהערט צו לאַכן.

— אַז דו ווילסט אַריינגיין אין אַ שטוב אַריין, — האָט מאָטל בערגער זיך געווענדט צו זיינע צוהערער, — ווייסטו, פאַרשטייט זיך, אָנקלאַפּן אין טיר. איז דאָ עמיצער אין שטוב, וועט מען דיר ענטפערן. אויב אָבער עס איז דאָרט קיינער ניטאָ, ווי לאַנג קענסטו שטיין און קלאַפּן? אַזוי — האָט ער איצט געגעבן צו פאַרשטיין — איז אויך די זאַך מיט די דאַוונער. וואָס שטייען זיי און קלאַפּן אין הימל אַריין? ווי לאַנג מוז מען זיי ניט ענטפערן, כדי זיי זאָלן זיך איבערצייגן, אַז עס איז קיינער ניטאָ?

עס איז דאָס די דירעקטסטע אומפאַרהוילנסטע און, דאַכט זיך, אויך ברוטאַלסטע גאָטס־לעסטערונג, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו הערן אין דער שטאָט פון מיין קינדהייט. איך געדענק ניט, ווי אַזוי מאָטל בערגערס משל האָט אויף מיר געווירקט, ד״ה צי האָב איך געלאַכט, צי גאָר געהאַט צער. אָבער עס ווייזט אויס, אַז אין דער ליטעראַרישער שלאַכט צווישן מאָטל בערגער, פאַר וועמען איך האָב גוואַלדיק דרך־ארץ געהאַט, און דעם רבונו־של־עולם ,וואָס צו אים איז מיין אָפּשיי דעמאָלט זיכער געווען אַפּיקורסיש דורכגעלעכערט, האָב איך זיך אין יענעם יום־כיפור פאַרט געשטעלט אויף דער זייט פונם אַלטן יידישן גאָט פון נקמה.

איך דערמאָן זיך, אַז נאָכן אויפפאַסטן האָב איך מיין זיידן דערציילט מיט אַ סך צופרידנהייט, אַז גאָט האָט אָפּגעהאַלטן אַ גרויסן נצחון איבער ניט קיין קלענערן ווי מאָטל בערגער. נאָכדעם ווי מ׳האָט אין „בית־ישראל״, ווי איבעראַל, אָפּגעכאַפּט דאָס מעריב־דאַוונען און יידן האָבן צוזאַמענגעלייגט די טליתים און זיך גענומען איילן אַהיים, האָט עמיצער באַמערקט, ווי מאָטל בערגער שטייט אין אַ ווינקל און קלאַפּט אָן דאָרט „וואו עס איז קיינער ניטאָ״: ער זאָגט קדיש.

— ווי קומט עס, וואָס איר, ר׳ מאָטל, זאָלט גאָר פּלוצים זאָגן קדיש?

— איר פאַרשטייט?! ס׳איז שוין אַזאַ געוואוינהייט יעדעס יאָר!

מיין זיידע האָט מיטן מעסער פאַרזיכטיק געשאַרט די קרישקעס אויפן טישטוך, ווי אַלעמאָל, ווען עס האָט אים הנאה געטאָן, און זיך אָפּגערופן צו דער באָבען:

גאָטס וויכטיקסטע שונאים

— זעסט, פערל, ווי מענטשן טראַכטן אויס בלבולים! איך האָב קיינ־מאָל ניט געגלויבט, אַז פישל מיניסטערס זון זאָל ניט זאָגן קיין קדיש.

און דער זיידע האָט געגומען דערציילן וועגן דעם, וואָס פאַר אַ קלוגער ייד עס איז געווען פישל בערגער און וואָס פאַר אַ וואונדערלעכער לערנער ער איז געווען, און אַז שלמה חלפן האָט אַן פישלען קיין האַנט אין קאַלט וואַסער ניט געטאָן, און טאַקע דערפאַר האָט מען אים גערופן מיניסטער, ווייל ער איז געווען שלמה חלפנס שטענדיקער בעל־עצה.

און דערנאָך האָט דער זיידע דערמאָנט דער באָבען, ווי אַזוי פישל פלעגט זיך אַלעמאָל באַרימען מיט זיין געראָטענעם זון, און פאַרזיכערט, אַז ער קען גוט אַ בלאַט גמרא מיט תוספות, קען איבערלייענען אַ דייטש ביכל מיט קאָפּ און לערנט זיך די טאָפּלטע בוכהאַלטעריע. און פאַרענדיקט האָט דער זיידע, אַז ער האָט געוואוסט און געקאָנט שווערן, אַז מאָטל איז צו־פיל לערנער און צו קלוג, אַז ער זאָל ניט זיין קיין פרומער ייד.

איך האַלט, אַז מאָטלס דורכפאַל אין דער שלאַכט מיטן רבונו־של־עולם יענעם מוצאי יום־כיפור איז בלי שום ספק געווען אַ דעפיניטיווע. זיין אַטעאיסטישע פּראָפּאַגאַנדע האָט זיכער ניט געקאָנט מער האָבן קיין ווירקונג. אָבער מיר דאַכט, אַז מיין זיידעס אָפּיציעלער קריגס־קאָמוניקאַט, וועלכן ער האָט אַרויסגעגעבן נאָכן אויסהערן מיין באַריכט פון אַן אויגן־עדות, האָט מאָטלס דורכפאַל נאָך מער פאַרטיפט. מיין זיידע, ע״ה, האָט מיט זיין געוויינלעכער טיפער פרומקייט און תמימות אָפּגעווישט פון דער וועלט מאָטל בערגערס אַפּיקורסות, ווען ער האָט פּראָקלאַמירט, אַז ער האָט אין איר קיינמאָל ניט געגלויבט.

II. דער אַנאַרכיסט חיים מייבאַרד

מייבאַרד איז אינמיטן דער יידישער קאָלאָמיי פון צוריק מיט דרייסיק יאָר געווען ניט סתם אַן אַפּיקורס, וואָס פאַרדאַרבט עטלעכע יונגעלייט מיט פרייע שמועסן וועגן גאָט און וועגן רעליגיע. ער איז געווען אַ „בעזבאָזש־ניק”, וואָס האָט געוואָגט צו פריידיקן אַטעאיזם אַפילו צו די פרומסטע בעל־הבתים אין שטאָט. און נאָך מער דרייסטקייט ווי צו רעדן אַטעאיסטיש האָט זיך געפאָדערט צו לעבן אָן אַ סימן יידישקייט אין שפּיטאָל־גאַס אין הויף ביי מיין פעטער מאָטל פאָניע. ווען איך טראַכט היינט וועגן מיין העברעאיש־לערער און וועגן זיינע ראַציאָנאַליסטישע דרכים, קומט מיר אויס, אַז די

א שטאָט מיט יידן

איינציקע סיבה, פאַרוואָס ער איז פאַרט אַרויס מיטן לעבן פון אַזאַ בלי שום ספק צו־דרייסטן קאַמף, איז בלויז די, וואָס ער האָט, אַחוץ אַטעאיזם, נאָך געהאַט עטלעכע „איזמען", צו וועלכע ער האָט געדינט מיט לייב־און־לעבן. און אָט די פּילפּאַכיקייט פון זיינע מאָדנע אידעען האָט אים, ווייזט אויס, לע־כערלעך געמאַכט אין די אויגן פון די פרומע און אים געראַטעוועט פון זייער צאָרן. די מילדסטע באַציאונג צו אים האָט זיכער געשאַפן זיין וועגעטאַריאַ־ניזם, זיין „פּאַלנע" וועגעטאַרישקייט. וואָרים מייבאַרד האָט ניט נאָר ניט געגעסן קיין פלייש און קיין אייער, נאָר ער האָט אויך ניט געטראָגן קיין לעדערנע שיך. און אַז ער פלעגט אַרויסגיין פון זיין וואוינונג אויף לעקציעס, האָט זיך אויף אַן ערך צוויי הונדערט שריט די ווייט דערהערט דאָס קלאַפּן פון הילצערנע פּאָדעשוועס און פון דער שפּיטאָל־גאַס ביז צום קרייזאַמט האָט מען געוואוסט: עס גייט דער מענטש מיט „שגעונען", דער לערער מיי־באַרד.

און אָט פאַרקערעוועט ער זיך ערגעץ אין אַ טויער צו איינעם פון זיינע תלמידים. ער איז אַ קליינער, אַ דאַרער. די שלעכט־געגאָלטע באַקן זיי־נען ביי אים איינגעפאַלן. די שמאָלע אויגלעך זיינע זיצן טיף פאַרבאַהאַלטן אונטער אַ בייכיקן שטערן, און דער אויסדרוק פון זיין פּנים איז אַן עקשנות־דיקער, אַ פאַנאַטישער. דעם גאַנצן זומער ביז שפּעט אין האַרבסט טראָגט מייבאַרד אַ שוואַרצע פעלערינע. די רעכטע פּאָלע פאַרוואָרפט ער מיט גאווה, ווי אַ רוימישע טאָגע, אויף דעם לינקן אַקסל, און מען דאַרף ניט זיין קיין גרויסער מבין אויף מענטשן צו זען, אַז אָט דעמדאָזיקן אַטעאיסט, פּאַצי־פיסט, וועגעטאַריער, אַנאַרכיסט, ראַציאָנאַליסט אאַז"וו אויף די הילצערנע פּאָדעשוועס און אין דער שוואַרצער פעלערינע וועט קיינער ניט בויגן. און קיינער האָט עס מיט ווערטער טאָקע ניט געפּרואווט. ער האָט נאָר פאַר־לוירן כמה וכמה און פון די סאַמע בעסטע לעקציעס, און עס איז אים אָפט אויסגעקומען צו הונגערן און אַפילו צו קומען אין קאָנפליקט מיט זיין אייגן ווייב און קינד, אָבער ער האָט קיינמאָל ניט נאָכגעגעבן.

די עטלעכע לעקציעס, וואָס מייבאַרד האָט געהאַט, האָבן ביי אים צו־גענומען דעם גאַנצן טאָג, וואָרים נאָך יעדער „שטונדע", וואָס ער האָט גע־לערנט מיט אַ תלמיד, האָט ער געפּרואווט געבן כאָטש נאָך איין שעה „פּראָ־פּאַגאַנדע קעגן אָבערגלויבן" פאַר די טאַטע־מאַמע פון שילער. איך געדענק,

ווי ער האָט אַפילו מיט מיין אַלטער באָבע, ע״ה, געזוכט איינצוקנעלן, אַז דער ענין טראָגן אַ שייטל איז אַן אָבערגלויבן. דער אופן פון דער פּראָפּאַגאַנדע איז געווען זייער אַ געשיקטער. ער פלעגט נעמען דערציילן אינטערעסאַנטע קולטורגעשיכטלעכע מעשיות און דערמיט זאַטשעפּען ביי זיינע צוהערערס, און ניט אַזוי צוהערערס, ווי מייסטנס צוהערערינס, די גייסטיקע נייגעריקייט. און ס׳האָט אָפט געטראָפן, אַז די נייגעריקע האָבן שוין דערנאָך אַליין פאַרפירט דעם שמועס מיט מייבאַרדן, געוואָלט ווייטער הערן, ווייטער וויסן. און אַז דער פּראָפּאַגאַנדיסט האָט געהאַלטן, אַז זיין קרבן איז שוין רייף צו לערנען אויף אויסנווייניק די דאָגמעס פון אַנטי־גאָט, אַנטי־פלייש, אַנטי־קריג און סתם אַנטי־אָבערגלויבן, פלעגט ער ביי דער לעקציע פאַרפּאַסן אַ ליד, וואָס האָט אין גראַמען באַהאַנדלט זיין פּרק פּראָפּאַגאַנדע. דאָס פּאַפּירל מיטן ליד האָט ער איבערגעלאָזט אויפן טיש, ווי איינער רעדט: זאָלן די פרזן ווייטער טענהן פאַר מיר; זיי וועלן פאַרענדיקן, וואָס איך האָב אָנגעהויבן.

לײדער געדענק איך ניט קיין שום פון מייבאַרדס שירים, אָבער וואָס איך געדענק יאָ איז, אַז די פרזן זיינען געווען מוראדיק שלעכטע און דאָס לשון ניט ווייניקער הילצערן, ווי זיינע פּאַדעשוועס. מיין מומע ריווטשע, ע״ה, וואָס האָט שטאַרק געהאַלטן פון לערער מייבאַרד און האָט, איך בין חושד, צוליב זיין פּראָפּאַגאַנדע ניט אָנגעטאָן נאָך דער חתונה קיין שייטל, האָט פונדעסטוועגן ניט געקאָנט פאַרשטיין, ווי אַזוי אַזאַ געבילדעטער מענטש, וואָס קאָן אַזוי שיין דערציילן, איז ניט אימשטאַנד אָנצושרייבן עטלעכע פרזן. דער פאַקט האָט ביי מיין מומען, ע״ה, דאַכט זיך, געביטן אינגאַנצן איר קאָנצעפּציע וועגן קונסט... אָבער אויך די מיינונג וועגן מייבאַרדן גופא. אפשר האָט ער עס ניט געוואוסט, מיין זייער חשובער לערער מייבאַרד, וועט ער עס, אויב ער לעבט און וועט על־פּי צופאַל לעזן מיינע זכרונות, ערשט איצט געוואויר ווערן, אַז זיינע שלעכטע שירים האָבן אַלעמאָל אַ תל געמאַכט פון זיין גוטער פּראָפּאַגאַנדע. און נאָך פלעגט זיך טרעפן, אַז נאָך אַזאַ שיר, וואָס מען האָט געפונען אויפן טיש, האָט דער תלמיד פלוצים אויפגעהערט צו האָבן געגוג צייט, און דער לערער מייבאַרד האָט פאַרלוירן זיין לעקציע.

אין דער קאָלאָמייער שפּיטאָל־גאַס איז חיים מייבאַרד, דער דעזערטיר פון באַרדיטשעוו, געווען דער איינציקער, וואָס אין זיין שטוב האָט מען געגעסן אין הוילן קאָפּ, וואָס האָט ניט געדאַוונט און וואָס איז אַפילו ימים נוראים ניט געגאַנגען אין שול אַריין. זיין פרוי, וואָס האָט געמוזט אָנקומען

אַ שטאָט מיט יידן

ניט איינמאָל צו שכנים און געוואָלט שאַפן אַ פריינטלעכע סביבה פאַר איר און איר בן־יחיד, איז, פאַרשטייט זיך, געוועזן גענויגט צו מאַכן דאָ און דאָרט אַ קליינעם קאָמפּראָמיס. זי האָט אים אויך צוגערעדט זיך אָפּצוזאָגן פון אַגרעסיווער פּראָפּאַגאַנדע אין באַזונדערס פרומע הייזער. מייבאַרד איז געווען אומפשרהדיק און איז ניט אָפּגעגאַנגען פון זיין ראַציאָנאַליסטישן וועג אויף אַ האָר די ברייט. יאָ, דערעיקרשט, ראַציאָנאַליסטישן וועג, וואָרים ער איז געווען אַ גרויסער חסיד פונם מענטשלעכן שכל און אים אַליין אָנער־קענט פאַרן איינציקן הערשער איבער אונזער לעבן.

מיין קרוב ר׳ שמעון פּעטילעווער, אַ ייד אַ בעל־מוח און אַ משכיל, האָט אַמאָל אָנגעטראָפן פונקט צו מיינער אַ „שטונדע" ביי מייבאַרדן און האָט פאַר־פירט מיט אים אַ געלערנטן שמועס. הגם ר׳ שמעון איז אַליין געווען געכאַפּט אויף אַפּיקורסישע איבערלעבענישן, איז ער פונדעסטוועגן נבהל ונשתומם געוואָרן פון דער זיכערקייט, מיט וועלכער אַ ייד, וואָס קען גוט תנ"ך און בכלל לשון־קודש, ווייסט און איז איבערצייגט, אַז עס זיינען ניט פאַראַן איבערהויפּט קיין ענינים למעלה פונם מענטשלעכן שכל, נאָר בלויז זאַכן, וואָס גייען דער־ווידער דעם מענטשנס פאַרשטאַנד און זיינען ניט מער ווי אַבערגלויבן.

— וואָלט איר, ה׳ מייבאַרד, — האָט ר׳ שמעון מיטאַמאָל אַ פרעג געטאָן, — ניט מורא געהאַט צו זיין אַליין אינדערנאַכט אויף אַ בית־עולם?

— און וואָלט איר, הער פּעטילעווער, — האָט דאָס אַסקעטישע פּנים פונם לערער מייבאַרד צוריקגעשאָסן אַ פראַגע, — מורא געהאַט צו שטיין אַליין לעבן אַ בערגל מיסט, וואו עס ליגט אַ טויטע קאַץ? עס איז איינס און דאָסזעלבע. אַחוץ, פאַרשטייט זיך, די שטיינערנע מצבות, וואָס שטייען אי־בער די טויטע מענטשן.

דער שמועס האָט זיך אויף גיך אָפּגעהאַקט. ר׳ שמעון איז נאָכן לע־רערס אַוועקגיין געווען אויפגעטראָגן און געטענהט, אַז מען טאָר אַזאַ ייד, וואָס מאַכט ניט קיין אונטערשייד צווישן אַ מענטש און אַ קאַץ, ניט אַריינלאָזן אין אַ יידישער שטוב אַריין און אַוודאי אים ניט איבערגעבן אַ יידיש קינד צום לערנען. און איך געדענק, ווי דאַנקבאַר איך בין דעמאָלט געווען מיין באָבען, ע"ה, וואָס כאָטש זי האָט זיך זיכער ניט ווייניקער דערשראָקן פון ר׳ שמעונען פאַרן לערערס מיינונגען, האָט זי פונדעסטוועגן געהאַט כוח צו זיין טאָלעראַנט און אויסצולויבן מייבאַרדן ווי אַ בעל־מדות. זי האָט זיך דערביי פאַררופן אויף מאָטל פאַניעס ווייב, וואָס האָט איר איבערגעגעבן, וואָס פאַר אַן איידעלער

גאָטס וויכטיקסטע שונאים

מענטש אָט־דער „משוגענער" מייבאַרד איז, ווי אַזוי עס איז ביי אים אָנגעלייגט צו טאָן אַ טובה אַ מענטש און אַפילו זיך צו טיילן מיטן ביסן. און וואָס שייך קנסענען אים פאַר זיין אַפיקורסות — האָט די באָבע אַ שמייכל געטאָן — לערנט מיט אים דער בן־יחיד זיינער בלק אין הלכות יידישקייט. מייבאַרדס בן־יחיד — האָט די באָבע מיט אַ סך הנאה דערציילט — וויל דווקא דאַוונען אינדערפרי און וויל ניט עסן אָן אַ היטל, כאָטש האַק און בראָק אים. ס'איז דען אַ חידוש? אַ קינד שפּילט זיך מיט יידישע חברים אויף דער גאַס, קומט אין יידישע הייזער, — האָט די באָבע געגומען פאַרטייטשן, — זעט ער וואָס עס איז גוט און ווי אַזוי אַ ייד דאַרף זיך פירן. און טאָמער הויבט דער פאָטער אָן, ווי זיין שטייגער איז, צו רעדן, מען זאָל אָפּהיטן, על שם ועל משיחו, מאַכט דאָס קינד אַזעלכע גוואַלדן, אַז די שכנים לויפן זיך צונויף.

ר' שמעון האָט זיך אַ צופרידענער צוגעהערט, און מיר דאַכט, אַז די מעשה וועגן חדר־יינגל, וואָס איז געוואָרן גאָט ברוך הוא'ס אַזאַ געטרייער ריטער קעגן זיין אייגענעם פאָטער, האָט אין אים געשטאַרקט די אמונה אין מצוות מעשיות, און ער האָט זיך אין אַזאַ שטאַרקונג, ווי איך וועל באַלד דערציילן, אַלעמאָל געגויטיקט.

שמעון פעטילעווער זוכט אייגענע וועגן אין לעבן

אַ מאָדנע אינטערעסאַנטער ייד איז געווען ר׳ שמעון פעטילעווער. געקענט האָב איך זיך מיט אים ערשט באַקענט אין טשערנאָוויץ. ער האָט דאָרט געהאַלטן אַ שענק אין קעלער פונם אַמאָליקן קאַפע האַבסבורג און איז געווען דעם באַרימטן ד״ר שטראַוכערס אַ מקורב. אין וואָל־צייטן איז ר׳ שמעון ניט איינמאָל געשטאַנען אויפן באַלעמער אין קלויז און האָט נאָכגעוויזן על־פי סדרה פון דער וואָך, אַז פרומע יידן טאָרן ניט וויילן עמיצן אַנדערש פאַר דעפּוטאַט ווי באַר ד״ר בענאָ שטראַוכער. און יידן האָבן אים געגלויבט, ווייל, ערשטנס, איז ר׳ שמעון געווען אַן אויסגעצייכנטער פאָלקס־רעדנער מיט אָן אַ שיעור טרעפלעכע משלים און וויציקע גלייכווערטלעך, און צווייטנס... צווייטנס, איז ער געווען אַ שטורמישער דעקלאַמאַטאָר פון תנ״ך. די דעקלאַמאַציע זיינע איז אַלעמאָל געווען אַ ניט־צוגעגרייטע, אַ ספּאָנטאַנע, און האָט דערפאַר נאָך מער געווירקט. געשען פלעגט עס אַזוי: ר׳ שמעון האָט געשטיצט זיינעם אַן אַרגומענט מיט אַ פסוק פון ישעיה, אָדער עמוס, און האָט זיך געוויינטלעך פון דעם נביאס ווערטער אַזוי צעוואָרעמט, אַז ער האָט שוין ניט געקאָנט שטיין־בלייבן, ביז ער האָט ניט אָפּגעזאָגט פאַרן עולם ס׳גאַנצע קאַפּיטל, און אַמאָל נאָכמער אויף אויסנווייניק. די דעקלאַמאַציע איז כמעט תמיד געווען דער אָפּשלוס פון דער רעדע, און עס איז פאַרשטענדלעך. נאָך דעם נביאס ווערטער זיינען שוין ר׳ שמעונס רייד געווען איבעריק. יידן האָבן אַלעמאָל באַגייסטערט אַפּלאָדירט, און איך בין זיי שטאַרק חושד, אַז זיי האָבן מיט זייער אויסדרוק פון צופרידנקייט געמיינט ישעיהן, אָבער געוויילט האָבן זיי שטראַוכערן.

תנ״ך אויף אויסנווייניק איז געווען ר׳ שמעונס אַן אַלטע ליידנשאַפט. מיר איז זי גוט באַקאַנט פון מיינע גימנאַזיסטן־יאָרן. אין יענער צייט האָט ר׳ שמעון געוואוינט אין אַ דאָרף אין דער קאָלאָמייער געגנט און איז יעדע עטלעכע חדשים געקומען צו פאָרן אין שטאָט אַריין. אַזוי ווי ער איז געווען שלמה חלפנס אַ פּלימעניק, איז אונטער זיין השגחה אויסגעוואַקסן און איז אַ שטיקל צייט געווען אַ מין פּריוואַטער סעקרעטאַר זיינער, איז ער, פאַרשטייט זיך, אין שטאָט איינגעשטאַנען ביי שלמהס זון — מרדכי מענטש.

געדענק איך איינעם אַ באַזוך זיינעם. ר׳ שמעון האָט זיך געוואַשן צום

טיש און דעקלאַמירט אויף אַ קול „שאו ידיכם". ער איז אַ ייד אַ גברן, און לויט זיין פּנים און הילוך קאָן מען ניט גלויבן, אַז ער זאָל זיין אַ בקי אין די קליינע אותיות. ער זעט אויס ווי עפּעס אַ פאַרגרעבטער ישובניק. דער גוף, די הענט און די פיס זיינען ביי אים מגושמע, און דער גאַנג אַ שווערער ווי פון אַן אָפּגעהאָרעוועטן פויער. דאָס פּנים — ברייט און אָפּגעברענט פון דער זון. נאָר דאָס פייער־רויטע בערדל זיינס איז, דאַכט זיך, חריפותדיק פאַרשפּיצט און גיט אַן אָנצוהערעניש, אַז מען זאָל האָבן געדולד און וואַרטן, ביז דער ייד וועט זיך צערעדן... און ר' שמעון ווייסט, אַז ער האָט ניט קיין הדרת־פּנים. ער האָט אַליין ליב צו דערציילן, ווי אַ רייכער וואַלד־סוחר האָט אים אַמאָל אין דער באַן אין שפּאַס אַ פרעג געטאָן:

— ר' שמעון, איאַ, איר זענט אַ כהן?

— איר האָט געטראָפן, ר' עוזר, אָבער וואָס האָט אייך געבראַכט אויף דער השערה?

— ווייל איר האָט ניט קיין צורה פון קיין ישראל.

ר' שמעון דערציילט דעם שפּאַס, וואָס מ'האָט געמאַכט אויף זיין חשבון, מיט דער זיכערקייט און דעם זעלבסטבאַוואוסטזיין פון אַ ריז, וועמען עמי־צער האָט זיך פאַרגונען צו רופן קאַרליק; און גלייך ער זאָל וועלן, אַז דער קליינער גימנאַזיסט ביים טיש זאָל זיך תיכף איבערצייגן, אַז ניט די כלי, נאָר דער וויין איז דער עיקר, ווענדט ער זיך צו מיר:

— ווי האַלטסטו ערגעץ מיט אַ גוט קאַפּיטל ישעיה, אָדער תרי־עשר? האַ? קענסט עפּעס אויף אויסנווייניק?

איך פּרוביר זאָגן די ערשטע עטלעכע פּסוקים פון „חזון ישעיהו", אָבער ר' שמעון איז שוין אויף דער גיך, איידער וואָס ווען, אַזוי צעוואָרעמט געוואָרן, אַז ער האָט שוין פאַרגעסן אַן מיר און אַן אַלע ביים טיש און שטורעמט מיט גרויס התפּעלות איין קאַפּיטל נאָכן אַנדערן; און וואָס מער ער דעקלאַמירט, אַלץ מער באַגייסטערט ווערט ער, און זיין מגושם פּנים ווערט עפּעס מיטאַמאָל באַשיינט פון אַ מאָדנער גייסטיקער איידלקייט. עס איז ניט ר' שמעון פּע־טילעווער, עס איז דער נביא ישעיה אַליין, וואָס דונערט מוסר־רייד צו זיין פאָלק ישראל און צערטלט דערנאָך מיט אַ לירישער שטימע טרייסט־ווערטער פאַר אים.

אַז דער דעקלאַמאַציע־שטורעם איז פאַרביי און ר' שמעון איז צוריקגעקו־מען פון דעם נביאס וועלט מיט ווערטער צום היימישן שמועס, האָט ער זיך

א שטאָט מיט יידן

אויך דערמאָנט אין מיר און אַ זאָג געטאָן צו מרדכי מענטש:

— איך מיין, אַז יהודה הערש גלינערט וואָלט אים געגעבן שבת־אויבס נומער איינס.

אַלע האָבן זיך מיט צופרידנקייט צעלאַכט, וואָס איך בין דורך בשלום שמעונס פאַרהער. איך געדענק שוין ניט, צי די מעשה מיט יהודה הערש גלינערטס שבת־אויבסן האָט מען מיר טאַקע דעמאָלט דערציילט, צי אפשר שפּעטער, אָבער וואָס איז די נפקא־מינה?

יהודה הערש איז געווען איינער פון די שטאָט־פאַרהערערס, וואָס האָט אַנגעוואָרפן אַ פּחד אויף תלמידים און מלמדים. האָט דער תלמיד געענט־פערט אַזוי, אַז יהודה הערש איז געווען העכסט צופרידן (אַזאַ זאַך האָט פּאַ־סירט איינמאָל אין אַ יובל), האָט דער פאַרהערער אַריינגעשריגן מיט אַ יום־טובדיקן קול אין אַלקער צו זיין ווייב:

— צירל, גיב אים שבת־אויבס נומער איינס, ער פאַרדינט עס.

און דער פאַרהערטער האָט שוין דעמאָלט געהאַט, — ווי יידן האָבן גע־זאָגט, — אַלע מיינע ליבע אַזאַ שבת־אויבס און אַלע מיינע ליבע אַזאַ שם אין שטאָט.

אַז יהודה הערש האָט ניט געהאַט וואָס אויסצוזעצן ביים בחור, נאָר ער האָט געפילט, אַז עס פעלט אין זיין לערנען גלאַנץ און חריפות, האָט ער מיט אַ געווייגלעכן קול געבעטן זיין ווייב צירל, אַז זי זאָל שטעלן שבת־אויבס נומער צוויי. צום שרעק פון די מלמדים און צו דער שאַנד פון די תלמידים האָט זיך אָבער זייער אָפט געטראָפן, אַז יהודה הערש איז געבליבן אינגאַנצן אומצופרידן פונם פאַרהערטן; דעמאָלט האָט ער זיך ברוגז אַ דריי געטאָן אויפן בענקל און אַ בורטשע געטאָן:

— צירל, גיב אים אַ שטיקל קוילעטש.

דאָס האָט געהייסן, אַז דער אָרעמער בחור קען פונקט אַזויפיל לערנען ווי אַ שבת־גוי, און אַז ער וואָלט געמעגט אַראָפנעמען די לייכטער פונם טיש און זיך פאַרדינען אַ שטיקל חלה. אַז יהודה הערש האָט אַרויסגעגעבן אַזאַ ווערדיקט, איז ניט געווען וואָס מקנא צו זיין ניט דעם מלמד, ניט דעם בחור און ניט זיינע טאַטע־מאַמע. אויך ניט זיינע עלטערן, זאָג איך, וואָרים, אַז יהודה הערש האָט געפסקנט אַ שטיקל קוילעטש, האָט אַזאַ שטיקל חלה געשאַדט צו אַ שידוך.

שמעון פעטילעווער זוכט אייגענע וועגן אין לעבן

און פון יענעם שמועס ביי מרדכי מענטש, ווען ר׳ שמעון האָט פאַר מיר אַנטפּלעקט זיין ליידנשאַפט צו תנ״ך־דעקלאַמאַציע, געדענק איך נאָך עפּעס. איך געדענק, ווי ער האָט ממש איבערגעשראָקן די מענטשן ביים טיש מיט אַזאַ מין דרייסטן זאָג:

— דו ווייסט כאָטש, מרדכי, אַז דיין טאַטע, ע״ה, פלעגט זיך לייגן שלאָפן אָן קריאַת־שמע?

— ??? — אַלעמענס פּנימער האָבן אויסגעדריקט אַ פיינלעכן חידוש. בלויז ר׳ מרדכי האָט געשמייכלט, ווייל ער האָט זיך משער געווען, אַז שמעון איז זיכער אויסן עפּעס אַ שבח פאַרן נפטר.

— דער פעטער שלמה, — האָט ר׳ שמעון גענומען דערציילן אויף זיין שטייגער, הויך, געשמאַק, און מיט אַ פול מויל מיט ווערטער, — האָט גע־האַלטן, אַז אַ קאַפּיטל ב״ך, וואָס איז אַ מענטשן באַזונדערס צום האַרצן און צינדט ביי אים התלהבות און בטחון, רייניקט מער אָפּ דעם יידנס נשמה און באַהעפּט זי נענטער צו גאָט ברוך הוא ווי קריאַת־שמע, וואָס אַלע לייענען. ווער עס האָט ליב צו טרינקען אינאיינעם מיט דער טשערעדע, — האָט דער פעטער געטענהט, — איך האָב מיר ליב מיין אייגענעם שאַרפן געטראַנק, וואָס ער שמעקט נאָר מיר און לעשט מיר דעם דאָרשט. און אַ קאַפּיטל ישעיה האָט אים געלאָשן דעם דאָרשט פון זיין נשמה מער ווי דאַוונען, מער ווי אַ מוסר־ספר און מער ווי אַ בלאַט גמרא. האָט ער אָרומגעשפּאַנט, דער פעטער, פאַרן שלאָפן־גיין, געשריגן ישעיה, אַז עס האָט צענומען ס׳האַרץ אים און מיר. ווען אַ ייד וואָלט געהאַט כוח פאַרן טויט איבערצומישן אין קאָפּ עטלעכע קאַפּיטלעך ישעיה, — האָט דער פעטער צו מיר אַמאָל אַ זאָג געטאָן, — וואָלט ער געווען פּטור פון טהרה, ווייל ער וואָלט סאַי ווי געקומען אַ ריינער פאַר גאָט ברוך הוא. אין ישעיה דערפילסטו, אַז דו דאַרפסט זיך באַפרייען פון די אַלע קליינינקע, פּיצינקע מצוותלעך בין אָדם למקום, וואָס פאַרשטעלן דעם אָדם אָפּט דעם וועג צום מקום.

ר׳ מרדכי האָט אויסגעהערט מיט הנאה שבחים וועגן זיין פאָטער, אָבער ערגעצוואו האָט אים געשראָקן אַ געדאַנק, אַז נאָכזאָגן אַ ייד באַזונדערע דרכים קאָן, חלילה, עפּענען ס׳מויל פון קטיגור, און ער האָט זיך אָפּגערופן מיט זיין געוויינטלעכער תמימות צו שמעונען:

— שמעון, ער האָט געמעגט, ער איז געווען אַן אָדם גדול; ער קאָן עס פאַרענטפערן, אָבער אַנדערע יידן דאַרפן זיך היטן פון באַזונדערע געננ;

אַ שטאָט מיט יידן

מיט אַלע אינאײנעם איז מען זיכערער, אַז מען וועט ניט געשטרויכלט ווערן.
שמעון פעטילעווער האָט אַ הויכן פויערשן לאַך געטאָן. עס איז געווען קענטיק, — און אפשר דאַכט זיך מיר דאָס בלויז היינט, — אַז ער האָט מיט זיין געלעכטער דערשטיקט אויפברויז, כעס אויף מרדכי מענטש, פאַרוואָס ער איז ניט אַזאַ גוטער קאָפּ ווי זיין טאַטע איז געווען, און פאַרוואָס ער פאַרשטייט ניט, אַז שמעון פעטילעווער איז פון די, וואָס מעגן זיך דערלויבן צו האָבן אייגענע גענג.

און שמעון, אַזוי ווי איך האָב אים דערנאָך געקענט אין טשערנאָוויץ, איז טאַקע געווען אַ מענטש מיט באַזונדערע און דערצו זיגזאַגישע דרכים אין לעבן. ער האָט געהאַט אַ ברענענדיקן פאַרלאַנג צו זיין אַנדערש ווי די משפחה, און בכלל אַנדערש ווי אַלע אַנדערע. איז די משפחה געווען אַ מתנגדישע — איז ער דווקא געווען אַ חסיד. ניט קיין חסיד פון אַ באַשטימטן רבי, נאָר פון אַלע גוטע־יידן. וואָס פאַר אַ רבי עס זאָל ניט געווען קומען צו פאָרן קיין טשערנאָוויץ, איז ער געווען דער ערשטער ביים טיש, האָט גע־שטעלט וויין און זיך משמח געווען מיטן עולם. האָט מען אויף אים דאָרט אַ קוק געטאָן, האָט זיך געדאַכט, אַז ער איז דער הכנעהדיקסטער, דער אָמ־מערסטן פאַרגלויבטער און אויך דער סאַמע פריילעכסטער חסיד; וויבאַלד אָבער ער איז אַהיימגעקומען, איז ער פּלוצים אַריינגעפאַלן אין אַ מרה־שחורה און פון זיך און פון די שטוביקע געריסן די הויט, לְמאַי ער איז געגאַנגען און לְמאַי מ׳האָט אים געלאָזט גיין זיך דערנידריקן פאַר אַזאַ... עם־הארץ איז געווען דאָס מילדסטע וואָרט, וואָס ער האָט גענוצט וועגן גוטן־ייד, ביי וועלכן ער האָט זיך נאָר־וואָס געפראַוועט.

— ר׳ שמעון, וואָס איז דער מער מיט אייך? וואָס גייט איר פּלוצים צו רביישע טישן? — האָב איך אים אַמאָל אַ פרעג געטאָן.

— פאַרשטייסטו מיך, — האָט ער געענטפערט מיט אַ ציניזם, וואָס האָט אַזש געשווידערט, — עס קומט אָפּצוגעבן כבוד אַ מענטשן, וואָס האָט דעם כוח צו מאַכן בהמות פון אַן עדה און זיי מיט זיין גוף אַלע צו פאַרשטעלן דעם אייגענעם וועג צו גאָט ברוך הוא. נאָר איך וועל מער ניט גיין! — האָט ער צו מיר געשריגן — אַנדערע קאָנען דאָך ניט וויסן מיין כוונה און קאָנען מיינען, אַז איך בין אויך אַ פערד.

און ער איז אַלעמאָל יאָ געגאַנגען, האָט ניט אויפגעהערט צו גיין, ביז צו דער שווערער קראַנקהייט זיינער, וואָס האָט אים פאַר עטלעכע יאָר צייט

אָפּגעשניטן פון דער וועלט, און אים סוף־כל־סוף אומגעבראַכט אין די פּאַר־העלטנישמעסיק יונגע יאָרן פון עפּעס איבער זעכציק. און געגאַנגען איז ער ניט צוליב דעם ציניש מאָטיוו, מיט וועלכן ער האָט זיך און מיך געוואָלט אָפּנאַרן, נאָר ווייל ער האָט געבענקט צו גיין אינאיינעם מיט דער טשערעדע. אים איז, ווייזט אויס, נמאס געוואָרן אַ באַזונדערער און אייגענער גאַנג אין יידישקייט, און אפשר האָט ער גאָר אַזעלכן ניט געהאַט, און זיך בלויז איינ־גערעדט, אַז ער קאָן גיין אויף אייגענע וועגן.

דער געראַנגל אין אים צווישן דער גאווה פון אייגענע דרכים און דער בענקשאַפט צו זעלישער רו אין גאַנג מיט אַלע יידן אינאיינעם, האָט צומאָל אָנגענומען גראָטעסק־לעכערלעכע פאָרמען. אַ צייטלאַנג האָט ער געדאַוונט מיט ברענענדיקער חסידישער התלהבות, און האָט מדקדק געווען אויף דער קלענסטער מצווה פון עשה און לא־תעשה, און פּלוצלינג אָן איבערקערעניש: ער האָט אויפגעהערט צו לייגן תפילין, און אַחוץ אַ קאַפּיטל תנ״ך, וואָס ער האָט זיך אין אים געגויטיקט ממש ווי אין אַ שטיקל ברויט, האָט ער כמעט ניט גענומען אַ יידיש וואָרט אין מויל אַריין. אַזוי־אַרום איז ער, צוליב אַ פאַרלאַנג נאָך אייגנס און נאָך עקסטראַוואַגאַנטקייט, אַוועק פאַר אַ צייט פון דעם אַלגעמיינעם דרך פון רעליגיעזער יידישקייט און איז אַריינגעפאַלן אין אַן אַנדער אַלגעמיינעם, דעם אַלגעמיינעם וועג פון יידיש־רעליגיעזער גלייכ־גילטיקייט. ער איז געווען גענוג קריטיש צו באַמערקן, אַז ער טרייבט מיט זיך אַליין קאַטאָוועס, און האָט זיך אַלעמאָל צוריק אומגעקערט צו אָרטאָדאָק־סישער פרומקייט. אַזוי האָט ער זיגזאַגעוועט, ר׳ שמעון, זעליש און פּראַק־טיש, געזוכט אייגענע וועגן און זיי ניט געפונען.

ביים סאַמע אָנהויב פון זיין שווערער האַרץ־ און לונגען־קראַנקייט איז ער איינמאָל, אין אַ געשעפטלעכן ענין, געקומען קיין בוקאַרעשט און האָט מיר, פאַרשטייט זיך, געמאַכט אַ וויזיט. מיר זיצן נאָכן מיטאָג, רויכערן אַ סיגאַ־רעט און כאַפּן אַ שמועס. און איך ווייס ניט ווי אַזוי, אָבער ער האָט פּלוצ־לינג גענומען דערציילן וועגן מרדכי מענטש מיט אַ טאָלק און מיט אַ כוונה.

— כ׳מיין, עס זיינען שוין דאָ אַ צען יאָר זינט מרדכי איז נפטר געוואָרן?
— האָט ער אַ פרעג געטאָן.

— אַן ערך אַזויפיל — האָב איך געענטפערט.

און שמעון האָט גענומען זינגען אַ לויב צום אָנדענק פון מרדכי מענטש.

אַ שטאָט מיט יידן

אַ פרומער ייד געווען מרדכי, אַן אמתער איש תמים. קיין גרויסער חריף איז ער ניט געווען, און אַפילו ניט קיין איבעריקער למדן, אָבער דערפאַר טאַקע האָט ער ניט געדאַרפט קיין אייגענע ווענן. ער איז געגאַנגען עם כל העם (מיטן גאַנצן פאָלק). אָפּגעהיט אַלע מצוות, די קלענסטע און די גרעסטע. אַ לב טוב, וואָס קיין גלייכן צו אים איז ניט געווען. ווען ער איז געווען אַן עושר, האָט זיך זיין צדקה שטאַרק אָנגעזען, און אַז ער איז, ר"ל, אַראָפּ פון די נכסים, געוואָרן אַ בלוטיקער אָרעמאַן און האָט שוין ניט געהאַט צו געבן, איז ער אַרומגעגאַנגען אין מאַרק צווישן די טרעגערס און געשטופּט יעדן דאָס פּושקעלע טאַבעק. איגנאַץ, — האָט ער זיך געבעטן ביי יואל טרעגער, וואָס האָט בלויז פּורים, ווי אַ פאַרשטעלטער, געהייסן יואל, און אַ גאַנץ יאָר איגנאַץ, — זיי מיך מהנה מיט אַ שמעק טאַבעק. און ער אַליין, אַ שטיקל ברויט האָט אַ לאַנגע צייט געפעלט אין שטוב, אָבער ער האָט זיך איינגע־שפּאַרט, אַז ער וועט ניט אָנקומען צו קיין מענטשן. ער האָט ניט גענומען ביי משפּחה וויפיל עס איז שוואַרץ אונטערן נאָגל. די ברעטלערס, וואָס האָבן געהאַנדלט אַמאָל מיט שלמה חלפן, האָבן געוואָלט געבן דערוויילן חודש־געלט. ער האָט זיך אָפּגעזאָגט. און קהל האָט אַפילו ניט געוואָגט אָנצו־באָטן. און ווי וויט עס איז דערגאַנגען מיט דער עקשנות, קאָנסטו פאַר־שטיין פון אַ מעשה, וואָס מרדכיס וויבל, פערל, ע"ה, האָט מיר אַמאָל דערציילט בסוד־סודות.

— אין יענע הונגער־טעג — האָט ר' שמעון ווייטער געדערצט, און זיין פּנים האָט, דאַכט זיך, געשטראַלט ווי דעמאָלט, ווען ער פלעגט דעקלאַמירן אַ קאַפּיטל ישעיה, — איז מרדכי אַריינגעגאַנגען צו פויע קירזשנער זיך פאַר־ריכטן דאָס סויבעלנע שטריימל. עס איז געווען אַ ירושה־שטריימל פונם פאָ־טער, און מען האָט געדאַרפט עטלעכע געציילטע שטעך, מען זאָל עס קאָנען טראָגן. פויע האָט אים, פאַרשטייט זיך, אויפגענומען פאַר אַ גרויסן גאַסט און געבעטן זיצן. ערגעץ פון דער קיך איז דערגאַנגען אין ווערקשטוב אַריין אַ ריח פון געקאָכטע קאַרטאָפל און פאַרשלאָגן מרדכין דעם אָטעם. דער הונגער האָט זיך צעבונטעוועט, און מען האָט מרדכין געמוזט מינטערן מיט חלשות־טראָפּנס. אָבער געקומען צו זיך — האָט מיר פערל, ע"ה, דער־ציילט אין פריידן — איז מרדכי פון אַ שיסעלע וואַרעמע באַרבוליעס, וואָס די פויעכע האָט דערלאַנגט צום טיש.

עס איז געווען דאָס איינציקע מאָל אין לעבן, וואָס מרדכי איז נכשל

געוואָרן און איז אָנגעקומען צו מענטשן. אָבער ער האָט געהאַט איין טרייסט דערפֿאַר. צו וועמען איז ער אָנגעקומען? ניט, חלילה, צו די נדיבי־עם, צו די רייכע און שטאָלצע, נאָר צו פּויע קירזשנער.

— אָט דאָס עקשנות, מיין ליבער, איז געווען מרדכיס אייגענער וועג. ער איז געגאַנגען אינאיינעם מיט דער טשערעדע, אָפּגעהיט זייערע מצוות, זייערע מנהגים און זייערע דינים. דאָס אייגנס איז בלויז געווען דער כוח זיך מקריב צו זיין פֿאַר אָט־די מצוות. דאָס איז ווייניק? — האָט ר׳ שמעון אויף מיר געקוקט מיט הכנעהדיקע אויגן.

איך האָב געשוויגן און ער האָט ווייטער גערעדט:

— און דו מיינסט, אַז נאָר מרדכי איז געווען אַזאַ טייערער ייד? זיין שווער, מענדל סאַדאַגערער, איז שוין גאָר געווען אַ ייד פֿון אַ גאַנץ יאָר, פֿאַרהאַוועט אין עסקים און גרויסע געשעפֿטן, און קיין צייט ניט געהאַט פֿאַר יידישקייט; האָט ער זיך אויך געקאָנט שטעלן פֿאַרן בית־דין של מעלה מיטן באַווייז פֿון מסירת־נפש פֿאַר אַ מצווה. מענדל איז געווען אַ יונגערמאַן נאָך דער חתונה, ווען זיין פֿאָטער איז אַוועקגעפֿאָרן קיין ארץ־ישראל און מיטגענו־מען מיט זיך דעם מוזיניק, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ בר־מצווה־ייִנגל. יאָרן זיינען פֿאַרגאַנגען. מענדלס אַלטער פֿאָטער איז געשטאָרבן אין צפֿת. דער מוזיניק, ווידער, האָט דאָרט חתונה געהאַט. ער האָט אָפּגעלעבט עטלעכע יאָר מיטן ווייב און איז אַוועק פֿון דער וועלט, ניט האָבנדיק אויפֿגעשטעלט קיין דור נאָך זיך. קומט אָן ר׳ מענדלען אַ בריוו פֿון דער שווערין (עס האָט געמוזט זיין ערגעץ אַרום תרט״ו אָדער תרט״ז — 1857 אָדער 1858 — וואָרים פּערל איז נאָך דעמאָלט געווען אַ קליין מיידעלע), אַז זי פֿאַרלאַנגט חליצה. האָט מען אָנגעהויבן קלערן פֿון שיקן חליצה דורך אַ שליח. מען האָט זיך באַראָטן מיט רבנים, ביז אין מענדל סאַדאַגערער האָט זיך צעפֿלאַ־קערט דער פֿאַרלאַנג נאָך מסירת־נפש פֿאַר אַ מצווה. ער האָט זיך אין איין שיינעם טאָג אויפֿגעהויבן און איז אַוועקגעפֿאָרן פֿון סאַדאַגערע קיין טריעסט, און פֿון דאָרט מיט דער שיף קיין ארץ־ישראל. ער איז דאָרט פֿאַרבליבן אַ גאַנץ יאָר, האָט געגעבן חליצה זיין שוועגערין און איז צוריקגעקומען אַהיים. טרחה, הוצאת־הדרך פֿאַר אַ יידן, וואָס איז ניט געווען קיין עושר און אַ גאַנץ יאָר אָן פּרנסה — דאָס אַלץ אַבי צו טאָן אַ מצווה.

אָט דאָס איז געווען מרדכיס און מענדל סאַדאַגערערס אייגענער וועג — איז ר׳ שמעון אַריין אין התפּעלות, זיך צעשריען אויף אַ קול און זיך

אַ שטאָט מיט יידן

דערנאָך פאַרהוסט, — זיך מוסר־נפש זיין, זיך מקריב זיין פאַר מצוות און געבאָטן, וואָס אַלע יידן היטן. ניט זיך אויסזוכן נייע מצוות פאַר זיך, נאָר צולייגן האַרץ און לעבן צו די אַלטע.

דאָס איז געווען ר׳ שמעונס ווידוי, דער קריטישער סך־הכל פון זיין אייגן אינעווייניקסטן לעבן. אין יענעם טאָג האָב איך אים צום לעצטן מאָל געזען. מיר איז אויסגעקומען דערנאָך צו ריידן מיט זיין אַלמנה. זי איז געווען אַ פרומע, און איך האָב זיך עפּעס געשעמט צו פרעגן, ווי אַזוי ר׳ שמעון האָט זיך געפירט אין פּראַקטישער יידישקייט אין די לעצטע עטלעכע יאָר פון זיין לעבן. אָבער איך שטעל מיר פאָר, אַז ער האָט מן־הסתם געהיט מצוות ניט אַנדערש ווי מרדכי מענטש און ווי מענדל סאַדאַגערער.

אין טלית און תפילין צופוס פון קאַלאַמיי קיין גוואָדזעץ

ר׳ וועלוול גריידיקער איז אייגנטלעך ניט געווען קיין קאָלאָמייער תושב. ער האָט געוואוינט אין אַ דאָרף און איז בלויז געווען אַן אָפטער צופאָרער אין שטאָט אַריין. פונדעסטוועגן איז ער אין מיין זכרון אַ לעגיטימער ייד אין דער „שטאָט מיט יידן". ער געהערט אַהין אי לויט דעם גייסטיקן איינ־שטעל זיינעם און אי ווייל ער, דער ישובניק, איז געווען דער זאַמל־אָרט פון מיינע קינדערשע חלומות וועגן מענטשנס קענטשאַפט.

איך זיץ אין די ערשטע יאָרן פון גימנאַזיע ביי מיין זיידן אין אַלקער און בויער מיר דעם קאָפּ מיט עפּעס אַ שווערער אַריטמעטישער רעכענונג און איך טראַכט מיט גרויס אָפּשיי, אַז ווען ר׳ וועלוול איז איצט דאָ לעבן מיר, וואָלט ער געגעבן אַ רוק־אַרויף דעם סאַמעטענעם קאַפּעליוש און דערנאָך אַ שיב געטאָן אויך די יאַרמלקע און דער גאַנצער גימנאַזיסטישער חשבון וואָלט „אין איין שמיי־דריי" אַרויסגעשפּרונגען אַ פאַרטיקער פון זיין קאָפּ. און אַז עס גייט מיר צו־האַמעטנע מיט מיינע געאָמעטרישע פיגורן און איך קאָן ניט אַרויסברענגען די צורה פון אַ טראַפּעז אָדער אַ טראַפּעזויד, זע איך בשעת־מעשה, ווי ר׳ וועלוול זיצט ביי זיך אויפן פּילווערוק אין זיין רחבותדיקער מעבל־שטוב און צייכנט אַ פּלאַן פון אַ הויז פאַר דער פירשטין לובאָמירסקי. מיט וואָס פאַר אַ לייכטקייט די ליניעס שטעלן ביי אים צונויף דעם טראַפּעז און מיט וואָס פאַראַ פלינקייט ער חשבונט אויס דעם פלאַך פון די שטיבער און פון די קאָרידאָרן, און ווי מאַטעמאַטיש קלאָר עס איז פאַר אים דער נויג פון די ווינקלען ביים דאַך! און טאָמער קומט גראָד ר׳ וועלוול צו פאָרן אין אַ שפּעטן נאָכמיטאָג און טרעפט מיך צוגרייטן די לאַטיינישע לעקציע, ווערט ער תיכף אַ שותף מיט עטלעכע פּסוקים. דאָס געשעט אַזוי: ער וואַרפט פון זיך פאַוואָליע אַראָפּ דעם ליאַדענעם שטויבמאַנטל, און בעת ער טוט דאָס, נעמען זיך זיינע מאַנגאָלישע קינבאַקנס הויבן, די ליפּן לייגן זיך צונויף ווי צו אַ פייף און די קליינע אויגן זיינע שווימען גיך, גיך, ווי איבערגעשראָקענע קאַטשקעלעך אויפן טייך. דאָס אַלץ זיינען הילפסמיטלען אויפצוכאַפּן די קלאַנגען פון דער אַלטער, פרעמדער שפּראַך. און אָט זאָגט ער מיר שוין נאָך מיט גרויס פרומקייט האַלבע און גאַנצע לאַטיינישע פּסוקים און פאַרשטייט אַפילו דעם טייטש.

אַ שטאָט מיט יידן

פון דעם, וואָס איך האָב ביז איצט דערציילט וועגן ר׳ וועלוול גריידי־קער, וואָלט מען געקאָנט מיינען, אַז ער איז געווען איינער פון די פילע, וואָס האָבן געטראָגן זשופּיצע און שטריימל און זיינען געווען געכאַפּט אין דער השכלה. ניין! ס׳איז גאָרניט געווען, אָדער לכל־הפּחות האָב איך ניט געקענט אַ פרומערן ייד ווי ר׳ וועלוול. ער האָט געהיט די תרי״ג מצוות מיט אַלע זייערע לפנים משורת־הדין־קנייטשן און איז דערצו געווען אַ פלאַם־פייערדי־קער חסיד, וואָס האָט ניט פאַרפעלט צו פאָרן צום טשאָרטקאָווער רבין אויף יום־טוב און אויך אויף אַ וויכטיקן שבת.

איך געדענק און וועל עס, ווייזט אויס, קיינמאָל ניט פאַרגעסן, ווי אין איינעם אַ פרימאָרגן, ווען ר׳ וועלוול איז געווען אין קאַלאָמיי און איז איינגע־שטאַנען ביי מיין זיידן, ע״ה, האָב איך דערהערט זאָגן „מודה אני״ פון אַ שאַפע אַרויס. איך בין קודם געווען אויסער זיך פאַר שרעק. דערנאָך בין איך איבערגעוועלטיקט געוואָרן פון גרויס אַפּשיי, ווען איך בין געוואויר געוואָרן, אַז דער גאַסט האָט זיך אַריינגעכאַפּט אין אַלמער אַריין ווי אין אַ באַזונדער צימער, כדי אויסצומיידן צו זאָגן אַ יידיש וואָרט אין אַ שטוב, וואו עס איז געשטאַנען נעגל־וואַסער. אַזאַ עקסטראַ־אָפּגעהיטקייט האָב איך, ווי געזאָגט, אַפילו ביי מיין זיידן ניט געזען, און דער זיידע מיינער האָט טאַקע, דאַכט זיך, געקוקט מיט אַ קוים־פאַרשטעלטער איראָניע אויף ר׳ וועלוולס באַזונדערער ברייטקייט ביים דאַוונען און אַפילו ביי יעדער מינדסטער ברכה, וואָס ער האָט געמאַכט. ר׳ וועלוול האָט געדאַוונט שעהנווייז, ווייל ער האָט געציילט די ווערטער פאַוואָליע און מיט גרויס פאָרזיכטיקייט און אַכטונג געגעבן, אַז איין וואָרט, איין אות זאָל, חלילה, ניט פאַרלוירן־גיין. קושט ער די ציצית, געדויערט ביי אים דאָס צונויפפלייגן די איינצלנע פעדעם פונקט אַזויפיל, וויפיל ביי איין אַנדערן דאָס גאַנצע קריאת־שמע־זאָגן. ער היט אָפּ, ר׳ וועלוול, אַז קיין איין־און־איינציקער פון די פעדעם ביי די אַרבע־כנפות זאָל חס־וחלילה ניט בלייבן אומגעקושט. און אַז ער קומט צו קריאת־שמע, שטעלט ער זיך אָפּ עפּעס לענגער, אָדער טאַקע כמעט לאַנג ביי „ושננת בם״ (זאָלסט זיי איבערחזרן) און „ודברת בם״ (זאָלסט רעדן וועגן זיי) און עס גייט אים דאָ ניט אין „ושננת״ און אויך ניט אין „ודברת״, נאָר אין דעם קליינעם ווער־טעלע „בם״. וואָרים ער האָט אינזינען — האָט ער מיר איינמאָל, ווען איך בין שוין געווען מיט עטלעכע יאָר עלטער, געגעבן צו פאַרשטיין, — אַז דער „זיי״ זאָל אַרומנעמען וואָס מערער און אַריינדרינגען וואָס טיפער און די כוונה זיינע

אין טלית און תפילין צופוס פון קאַלאַמיי קיין גוואַדזעץ

ביים דאַוונען זאָל זיין באַפּעלקערט וואָס געדיכטער מיט האַפּענונגען און גאַרונגען צו גאָט ברוך הוא. און, ווייזט אויס, כדי אין דעם „בם" זאָל קאָנען אַריין וואָס מערער, האָט ער דאָס ווערטל, ספּעציעל דאָס ווערטל, אַרויסגע־שליידערט פון מויל מיט גרויס אימפּעט, און דערביי אַזש פאַרקריצט מיט די ציין. אויב דער פאַרגלייך, וואָס איך וויל דאָ מאַכן, זאָל ניט זיין אַ צו־גשמיותדיקער, וואָלט איך געזאָגט, אַז ר' וועלוול האָט געטאָן מיטן ווער־טעלע „בם" דאָסזעלבע וואָס, להבדיל, אַ גוי, ווען ער וויל אָנפילן אַ זאַק מיט תבואה; ווי אַ גוי וואָס הויבט אויף דעם זאַק און גיט מיט אים דערנאָך אַ קלאַפּ צו דער ערד, כדי די שוין פאַראַנענע קערנער זאָלן זיך זעצן און צונויפפרעסן, אַזוי האָט האָט אויך ר' וועלוול אַרויף־ און אַראָפּגעשליידערט דעם „בם", אום ער זאָל קאָנען אַריינגעמען נאָך כמה וכמה הונדערטער און טויזנטער פונקען פון מענטשלעכער ליבשאַפט און בענקשאַפט צו גאָט.

אין חסידישע מעשיות און שפּעטער אויך אין אונזערע ביידע ליטע־ראַטורן איז מיר אויסגעקומען צו לייענען וועגן יידן, וואָס האָבן געדאַוונט „אויפן שויס פון דער נאַטור", אָבער וועגן אַ יידן, וואָס האָט געמאַכט אַ וויטן וועג צופוס אין טלית־און־תפילין, האָב איך, דאַכט זיך, ניט געהערט. שולדיק אין דעם, וואָס ר' וועלוול גריידיקער האָט געמוזט גיין צופוס און ניט געקאָנט פאַרטיק ווערן מיטן דאַוונען, איז געווען לייבוש דער איסטיטש־קער בעל־עגלה. ביים אַרויספאָר פון דער שטאָט האָט זיך לייבוש אָפּגע־שטעלט מיט דער בויד ביי אַ קרעטשמע אויפן גוואַדזעצער וועג. ר' וועלוול האָט דערווייל אויסגענוצט די צייט און זיך געשטעלט דאַוונען. דער בעל־עגלה האָט אָבער פּלוצים גענומען צואיילן, און אַז ס'האָט שוין ביי אים גע־האַלטן אַ האָר צו ווערן אַן עזות־פּנים, האָט ר' וועלוול אַ זאָג געטאָן:

— ווייסטו וואָס, לייבוש, דו פאָר פּאַוואָליע. איך וועל נאָכקומען און מיך אויפזעצן אַ פערטל שעה שפּעטער.

דער וועג איז געווען אַ טרוקענער און אַ גוטער און די פערד האָבן זיך געריסן צו טראָפּ. לייבוש האָט אַזוי לאַנג געטראָגן אויפן קאָפּ, אַז מען דאַרף פאָרן פּאַוואָליע און וואַרטן אויף ר' וועלוולען, ביז... ער האָט פאַר־געסן, אַ קנאַק געטאָן מיט דער בייטש און געטאָן די פערדס ווילן. ר' וועלוול, ווידער, איז געווען אַזוי פאַרטיפט אין דאַוונען און אַזאַ הנאה געהאַט אי פון די ווערטער און אי פון דעם דרויסן, אַז ער האָט אפילו ניט געפילט, צי ער גייט, צי ער פאָרט. ס'איז אים יאָ עפּעס פאַרגעקומען מאָדנע, וואָס די פויע־

אַ שטאָט מיט יידן

רים טראָגן אים אַנטקעגן דעם „דאַברעי דען״ (גוט מאָרגן) מיט אַ שמייכל און מיט אַן אָנצוהערעניש, נאָר ער האָט זיך ניט געקאָנט דערטראַכטן פאַר־וואָס. ערשט אין האָראָדענקע האָט זיך לייבוש בעל־עגלה געכאַפּט, אַז ר׳ וועלוול פעלט אים אין וואָגן. ער האָט אויסגעדרייט דעם דישל און גע־פאָרן אָפּזוכן זיין פּאַרשוין. געטראָפן האָט ער אים אין אַ קרעטשמע צווישן גוואָזדזעץ און האָראָדענקער הויף. ר׳ וועלוול, ווידער, האָט זיך דערמאָנט, אַז ער גייט, ערשט מיט אַ צוויי־דריי מייל צוריק, נאָר עס איז שוין געווען צו־שפּעט. ער האָט די בויד שוין ניט געקאָנט אָניאָגן און אַ גויאיש פורל אויף נאָכצופאָרן דעם בעל־עגלה האָט זיך עפּעס ניט געמאַכט.

די מעשה מיט ר׳ וועלוולען, וואָס איז געגאַנגען פון קאָלאָמיי ביז נאָך גוואָזדזעץ צופוס אין טלית־און־תפילין און איז געווען אַזוי פאַרטיפט אין תפילה, אַז ער האָט אַפילו ניט געוואוסט, צי ער גייט, האָט געשמט איבער דער גאַנצער געגנט. ס׳זיינען געווען יידן, וואָס האָבן געלאַכט פון אַזאַ מין בטלנישער וועלט־פרעמדקייט, ווי זיי האָבן געזאָגט, און ס׳זיינען ווידער גע־ווען אַזעלכע, וואָס האָבן דאָס פאַרשריבן אויפן חשבון פון ר׳ וועלוולס גאונות. ס׳איז ניט פאַר ר׳ וועלוולען צו האַלטן אַ פּילוועריק, צו האָבן צו טאָן מיט אַן אָקאָמען (פאַרוואַלטער) און פאַרנאַליעס (שטאַלדינערס). ר׳ וועלוול וואָלט געדאַרפט זיין... אָבער וואָס אַזוינס ר׳ וועלוול האָט גע־דאַרפט זיין האָט מען אייגנטלעך ניט געוואוסט. און געווען איז ר׳ וועלוול גריידיקער נאָכדעם ווי ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון ר׳ עליע וויגדערס קודם אַ שניט־קרעמער אין האָראָדענקע און דערנאָך, אַז ער האָט אָנגעוואוירן דעם נדן ביז צו דער שפּונטע, האָט אים דער שווער געדונגען אַ צוויי הונדערט יאָך פעלד אין פּאַטיק און פון אים געמאַכט אַן עובד אדמה. כמעט איבער אַ צענדליק יאָר האָט ער דאָרט געוואוינט און אַלע צען יאָר האָט אים זיין פּרנסה געלאַנגעווייליקט. ער האָט די עסקים מיט דער ערד־אַרבעט צוגעוואָרפן דעם ווייב און די דערוואַקסענע טעכטער און אַליין האָט ער געטרוימט פון אַ מסחר. דער קאָפּ זיינער איז געווען אַ מאַטעמאַטיש־לאָגישער און דער אופן טראַכטן ווי געוויינטלעך ביי אַ מענטש אַ בעל־חשבון — אַן אַבסטראַקטער. ער האָט אויסגערעכנט וואָס קאָלאָמיי האָט צו־וויניק און וואָס זי מוז דערפאַר אַריינפירן פון טאַרנאָפּאָל, און פאַרקערט, מיט וואָס טאַרנאָפּאָל איז אָנגעוויזן אויף קאָלאָמיי אָדער לעמבערג. ער האָט עס גענוי מיט ציפערן אויסקאַלקולירט און תיכף זיך געלאָזט אין וועג אַריין קויפן

און פאַרקויפן. און אַלעמאָל, ווייסט דער גוטער יאָר, דער חשבון האָט געשטימט, די קאַלקולאַציע איז געווען אַ חידושלעכע. אָבער די הוצאות זיינען תמיד געווען אומזיסט. און ווייל די הוצאות זיינען געווען אומזיסט, איז ר׳ וועלוול גריידיקער, וואָס איז געווען אַ זעלטענער קאָפּ, געבליבן אַן אָרעמאַן אַלע זיינע יאָרן.

מיין טאַטע, הגם אַ ייד אַ משכיל, און אין זיין קרובס אויגן ממש אַן אַפּיקורס, האָט פונדעסטוועגן מיט ר׳ וועלוולען געלעבט אין גרויס פריינטשאַפט. דעם טאַטן מיינעם האָט אימפּאָנירט אי ר׳ וועלוולס לומדות און אי זיין גרויסע קענטשאַפט פון חכמות־חיצוניות. פונוואַנען עס נעמט זיך, למשל, צו אַ כאַסקל איציק ראָזענשטאַק מאַטעמאַטיק און פילאָזאָפיע — פלעגט מיר דער טאַטע זאָגן — פאַרשטיי איך. אַז ער איז עוסק דערין טאָג־און־נאַכט, וואַרפט אין זיך אַריין ביכער פון כל־המינים, ווערט ער סוף־כל־סוף אַליין געגליכן צו אַ צעוואָרפענעם ספרים־אַלמער, וואָס דו קאָנסט דאָרט געפינען אַלערלייאיקע גוטע און וויכטיקע ביכער, נאָר קיינמאָל ניט אויף דער ריכטיקער פּאָליצע, וואו ס׳געהערט זיך. נאָר ווי אַזוי מאַטעמאַטיק, געאָמעטריע און אַרכיטעקטור האָט זיך געפונען אַ נעסט ביי ר׳ וועלוול גריידיקער, דאָס איז איינס פון גאָטס גרויסע חידושים, וואָס מאָדערנע מענטשן רופן עס טאַלאַנט און וואָס אין דער אמתן איז עס אפשר נאָך אַ סך מער דערפון. אויף ר׳ וועלוולן — האָט זיך מיין טאַטע אַריינגערעדט אין באַגייסטערונג — איז חל וואָס מען האָט געזאָגט וועגן סאָקראַטן: ער האָט דער מענטשלעכער זעל אָנגעטאָן דעם גרויסן כבוד צו וויזן וויפיל זי איז בכוח אַליין פון זיך אַרויס. ר׳ וועלוול האָט זיך אַוועקגעזעצט צייכענען אַ פּלאַן און דער רוח־הקודש האָט געפירט זיין האַנט. ער האָט זיך אָנגעשטרענגט צו דערגיין אויף גיך אַ חשבון און זיך אַפילו פאַרמאָסטן אויפצוליין אַ מאַטעמאַטישע גלייכונג, און די איינגעבוירענע שאַרפקייט פון זיין פאַרשטאַנד איז אים צוהילף געקומען און האָט עס אים איינגעגעבן. אָבער — האָט דער טאַטע מוסיף געווען מיט אַ היפּש ביסל געזונטער משכילישער סקעפּטיק — ער האָט געמוזט בלייבן אַ דילעטאַנט, ווייל ער האָט ניט געהאַט קיין סיסטעמאַטיש־פאַרלייגטע פונדאַמענטן פון וויסן. ווען ער זאָל עס געווען האָבן, ווען ער וואָלט געווען געהאַט די מעגלעכקייט צו לערנען די וויסנשאַפטן, צו וועלכע ער האָט אַרויסגעוויזן אַזאַ נאַטירלעכן טאַלאַנט, וואָלט ער... וואָלט ער זיכער...

אַ שטאָט מיט יידן

איז ער אָבער געבוירן געוואָרן אין גריידיק, איז פרי געבליבן אַ יתום, פרי חתונה געהאַט און צעבראָכן געוואָרן אונטערן עול פון פרנסה. האָט ער געמוזט בלייבן זיצן אין דאָרף, האָט ניט געהאַט ממש מיט וועמען אַ וואָרט אַרויסצורעדן און האָט געמאַכט מנחם-מענדליש-אומזיסטיקע הוצאות קיין קאָלאָמיי, קיין טאַרנאָפּאָל און אַפילו... קיין טשאָרטקעוו צום רבין. ווארים עס איז געלעגן אויך אַ שטיק סתירה אין זיין פאָרן צום רבין. ר׳ וועלוול איז ניט געווען סתם עפּעס אַ חסיד, נאָר אַ מענטש, וואָס האָט באַנומען דאָס חסידות טעאָרעטיש. און ווי אַ טעאָרעטיקער איז ער געווען אַן אָנהענגער פונם „נועם אלימלך״. באַגלייך מיטן לעזשאַנסקער רבי ר׳ אלימלך האָט ער געהאַלטן, אַז דאָס פאָלק מוז זיך איבערענטפערן מיט זיין גאָט-באַדער-פעניש צום צדיק, וואָס האָט אויף זיך גענומען דעם אויסשליסלעכן עול פון גייסטיקייט. דער צדיק לעבט על התורה ועל התפילה און דאָס פאָלק איז דער זבולון, וואָס דאַרף אויסהאַלטן דעם יששכר מיט פרנסה. מיט איין וואָרט, פאַר ר׳ וועלוולען איז טעאָרעטיש געווען באַגרינדעט דער פדיון, וואָס דער חסיד דאַרף געבן דעם רבין. אָן דעם פדיון איז דאָס פאָרן צום צדיק אומזיסט און אומנישט און ר׳ וועלוול האָט ניט נאָר מייסטנס ניט געהאַט דעם פדיון, נאָר אַפילו ניט אויף הוצאות קיין טשאָרטקעוו.

איינמאָל אין זיין לעבן — האָט מען ניט איינמאָל דערציילט ביי אונז אין שטוב — האָט ר׳ וועלוולס הוצאות קיין לעמבערג באַצאָלט זיין שוואָער ר׳ עליע וויגדערס און דאָס איינע מאָל איז די נסיעה ניט געווען קיין אומזיסטע און אומנישטע, און ווי אַזוי ר׳ וועלוול האָט געליטן פון עם-הארצות און ווי אַזוי דאָס האָט אים דערפירט דערצו, אַז ער האָט פאַרשעמט אַ יידן, דאָס קאָן איך אַליין דערציילן ווי אַן אויגן-עדות. נאָר לאָמיר גיין כסדר.

אַז ביי ר׳ עליען האָט זיך אַ פּלימעניצע — אַ יתומה — פאַרליבט אין דאָרפסלערער און איז מיט אים אַוועק קיין לעמבערג זיך שמדן, האָט דער שטאָלצער ר׳ עליע, וואָס האָט ניט מורא געהאַט צו זאָגן דעם האָראָדענקער פּירשט דעם אמת אין פּנים אַריין, אויסגעריכט זיינע צוויי שענסטע איידעמס: וועלוול גריידיקער און אַברהמל קאָלאָמייער, קיין לעמבערג אָפּצוראַטעווען דאָס מיידל און זיי אָנגעזאָגט, אַז כסף אינו נחשב כלום. איר געדענקט די סצענע אין תהלים-ייד, וואו אַ מאַמע דרייט זיך אַרום אין העכסטער פאַר-צווייפלונג פאַרן קלויסטער און זוכט אַ וועג, ווי אַזוי צוצוקומען צו דער משומדת? עפּעס ענלעכעס האָט דערציילט מיט יאָרן שפּעטער אַברהמל

קאַלאַמייער. דער אַרומדרייער אין דעם פאַל איז ניט געווען קיין פאַר־צווייפלטע מאַמע, נאָר ר׳ וועלוול גריידיקער, וואָס האָט זיך אַראָפּגערוקט דעם קאַפּעליוש איבער די אויגן, כדי ניט צו מוזן קוקן אויף די צלמים, און עקשנותדיק געוואַרט און ניט אויפגעהערט צו וואַרטן ביז ער האָט זיך דער־שלאָגן צו ר׳ עליעס פלימעניצע. און אַז ער איז געשטאַנען אויג־אויף־אויג מיט איר, האָט ער גערעדט אי רייד פון תחנונים און אי רייד פון שטראָף, און ער האָט געפּועלט, אַז זי זאָל נאָך דעמזעלביקן טאָג זיך אומקערן אַהיים צו דער פרומער משפחה. פאַרוואָס ר׳ וועלוול האָט געפּועלט, ווען אַזויפיל אַנדערע העלדן פון יידישע שמד־דראַמעס זיינען געבליבן באַזיגט און צע־בראָכן פון דער משומדת׳ ליבע צום גויאישן חתן, איז אַ רעטעניש. און אפשר איז דער סוד דער, וואָס אַ וואָרע לעבנס־פּאַסירונג האָט זיך געוואָלט אַנדערש פאַרענדיקן ווי אין דער ליטעראַטור? קאָן זיין. אָבער אַ פאַקט איז, אַז ר׳ וועלוול האָט אָפּגעראַטעוועט אַ יידישן דור. די שיער־ניט־משומדת האָט חתונה געהאַט מיט אַ זייער פרומען יונגעמאַן און איז היינט־צו־טאָג שוין צו מזל אַ פרומע יידישע באָבע פון כשרע אייניקלעך, אָבער ר׳ וועלוולס טעכטער, שיינע און געראָטענע טעכטער, האָבן זייער באַשערטן ניט געפונען. איך האָב אַמאָל, ווי אַ יונג יינגל, אונטערגעהערט, ווי משפחה־פרויען האָבן זיך געשושקעט וועגן דעם, אַז צעשטערטע ליבע איז זיך נוקם... איז דאָ ניט פאַראַן שטאָף פאַר אַ שטאַרקער דראַמע אַלאַ דיבוק?

אָבער דאָס זיינען דאָך בלויז זאַכן אונטערגעהערטע. און איצט קומט דאָס אונטערגעזעענע פון ר׳ וועלוולס לײדן פון עם־הארצות. ביי זיך אין פּילוועריק־הויף האָט ר׳ וועלוול געהאַט אַלע שבת אַ מנין. אַ צוויי צענדליק יידן פון די אַרומיקע דערפער פלעגן זיך צונויפקומען. געדאַוונט פאַרן עמוד האָט אַלעמאָל איינער פון די ישובניקעס. ווען דאָס מנין האָט שוין געהאַלטן ביי „נשמת״, איז ר׳ וועלוול געוויינטלעך ערשט פאַרטיק געוואָרן מיט די הכנות צום דאַוונען. אַזוי־אַרום איז דער עמוד געווען פריי און ישובניקעס, וואָס האָבן אַ ליידנשאַפט פירצוזאָגן, האָבן זיך צוגעכאַפּט, און גרייזן גרויסע ווי די פויסטן (אַזוי האָט ר׳ וועלוול דערציילט מיט אַ שמייכל) זיינען אַרומ־געפלויגן אין קלויז. באַזונדערס חוצפהדיק האָט געשטעלט אויף זיך איינער אַ ייד, אַ בהמה־סוחר, מיט אַ געדיכטער, רויטער באָרד, ווען מען האָט נאָכגעזאָגט סיי אומגעלומפּערטע גרייזן און סיי אַ ווייטאָגלעכע אומקענטעניש פון נוסח.

אַ שטאָט מיט יידן

ר' וועלוול איז געשטאַנען ביים כיור, זיך געוואַשן צום אַזויפילטן מאָל די הענט און מ'האָט געזען אויף זיין פּנים ווי ער ליידט חבוט־הקבר פון דעם רויטן יידנס זאָגן און זינגען. בעל־קורא איז געווען ר' וועלוול אַליין. ער האָט געלייענט מייסטנס אָן דעם טראָפּ, אָבער מיט אַזאַ פּינקטלעכער אויס־שפּראַך פון נקודות, ווי ער וואָלט אויסן געווען צו לערנען מיט די צוויי מנינים יידן אַביסל עברי אויף אַן אומדירעקטן אופן. עס איז געווען אַ נחת צו הערן, ווי אַזוי ער ניואַנסירט דעם חטף פּתח און פּאַסט אויף אויף דער אויס־שפּראַך פונם שוא. עס איז געווען אַ באַזונדער פאַרגעניגן, ווייל אין די חסידישע און מתנגדישע קלויזן אין קאָלאָמיי האָט מען זיך גענוג אָנגעליטן דערפון, ווי אַזוי יידן קנאַפּע לומדים און יידן גרויסע לומדים האָבן סקאַ־ליעטשעט דעם רייכן וואָקאַלן־אוצר פון לשון־קודש. מפטיר, וואו מען האָט אויסער דער ברכה נאָך געדאַרפט „זאָגן", האָט ר' וועלוול אַלעמאָל גענומען זיך, אָדער זיין זון. אַז גאָט האָט געהאָלפן, אַז עס איז געקומען אַ גאַסט, וואָס קען עברי, איז ער, פאַרשטייט זיך, געווען דער בעל־מפטיר. האָט ר' וועלוול זיך ניט געקאָנט איינהאַלטן און מפסיק געווען אויף יידיש פאַרן אויפרופן: „ס'איז דאָ וועמען צו געבן מפטיר: יעמוד הבחור החתן פלוני בן אלמוני, ער קען עברי". אַז מיר איז איינמאָל אויסגעקומען צו זיין אין דער סיטואַציע פון אַן „עברי־קענער", האָב איך זיך פאַרשעמט, אָבער ר' וועלוולס אויפריכטיקע פרייד מיט עברי האָט אָפּגעווישט אַלע בושות.

און איינמאָל... ס'איז מן־הסתם ר' וועלוולען אין יענעם שבת געווען גוט אָנגעזאָלעט אויפן האַרץ. ער איז געשטאַנען ביים כיור און אין אויער האָבן געגראַבלט דעם רויטן יידנס ווילדע גרייזן, איז ער אויך עפּעס ניט לויט זיין שטייגער, ווילד געוואָרן, האָט אַ כאַפּ געטאָן דעם האַנטוך, אים אַ שליידער געטאָן צום בעל־תפילה און זיך צעשריגן מיט אַ גישטער:

— אַוועק, עם־האָרץ, פונם עמוד! כ'האָב צען יאָר געטערפּעט, איך קאָן שוין מערניט.

ער האָט נאָך דעמזעלבן שבת געפּועלט ביים רויטן ייד, ער זאָל אים מוחל זיין.

ווי אַזוי זעט אויס אליהו הנביא ?

איך האָב שיער ניט פאַרגעסן צו דערציילן וועגן מיין גמרא־מלמד יאָסעלע באַהאָראָדטשינער. מעגלעך, אַז דאָס איז בלויז אַ צופאַל, וואָס שיער־ניט־פאַרגעסן האָב איך גראָד ר' יאָסעלען, וואָס האָט זיין לעבנלאַנג געהאַלטן אין איין פאַרגעסן, און אפשר גאָר האָט מיין סטיליסטישער מזל באַוויזן די קונץ. קאָן זיין.

ר' יאָסעלע איז דווקא געווען אַ גרויסער בעל־זכרון. זיין מוח האָט געדענקט און צונויפגעפירט, ווען מ'האָט באַדאַרפט, די פאַרבאָרגנסטע ער־טער אין דער גמרא און זיך אַלעמאָל דערמאָנט פּינקטלעך די מסכתא און דעם דף. אָבער די קליינע ענינים פון טעגלעכן לעבן האָט ר' יאָסעלע ניט געקאָנט באַהאַלטן אין קאָפּ. און אָפּט זיינען דאָס געווען וויכטיקע זאַכן פאַר אים און זיין משפחה. אַזוי, למשל, האָט מען דערציילט מיט חידוש און געלעכטער, אַז דער באַהאָראָדטשינער מלמד איז איינמאָל בין־הזמנים גע־גאַנגען זיך באַדינגען צו אַ חשובן בעל־הבית וועגן אַ תלמיד און האָט פאַר־געסן, וועגן וואָס ער איז געגאַנגען. מ'האָט גערעדט אַביסל דברי־תורה און אַביסל וועלט־זאַכן, און אַז עס איז שוין געווען צייט אַהיימצוגיין, האָט ר' יאָסעלע זיך דערמאָנט, אַז ער דאַרף עפּעס זאָגן דעם בעל־הבית, נאָר וואָס — האָט ער ניט געדענקט. ער האָט, ווי זיין שטייגער איז געווען, גע־נומען בייסן די רעכטע זייט ליפּ און נאַכטראַכטעריש צופּן האָר פון דער וואָנסע, און אַז דאָס האָט ניט געהאָלפן, האָט ער ניט געהאַט קיין ברירה און אַ פרעג געטאָן מיט כלומרשטן שפּאַס:

— צוליב וואָס בין איך אייגנטלעך געקומען צו אייך, ר' גדליה? אפשר געדענקט איר?

דאָסמאָל האָט מען, פאַרשטייט זיך, דעם מלמד לייכט געקאָנט אַרויס־העלפן. און ר' גדליה האָט אים די הילף געגעבן מיט אַ פולן מויל געלעכ־טער. אָבער אַן אַנדערש מאָל, אַלע אַנדערע מאָל, ווען ר' יאָסעלע האָט מיט אימיצן גערעדט וועגן „פּראַקטישע ענינים"? — דאָס בלייבט תלמיד־חכם־פּנים איז אַנגעשטרענגט, די ציין בייסן די רעכטע זייט פון די ליפּן, די פינגער צופּן האָר פון דער וואָנסע — און ר' יאָסעלע קאָן זיך באין אופן ניט דערמאָנען. סוף־כל־סוף כאַפּט ער אייך אָן, מיט אַ לייכטן זשעסט, ביים לאַץ פונם ראָק און שמייכלט אַ פאַרשעמטער מיט התנצלות:

אַ שטאָט מיט יידן

— עפּעס האָב איך געוואָלט זאָגן, נאָר כ׳האָב פאַרגעסן!

און ער זעט דעמאָלט אויס, ר׳ יאָסעלע, ווי אַן אָרעם, הינטערשטעליק באַשעפעניש, ביי וועלכן גאָט האָט צוגענומען דאָס וואָס, להבדיל, אַפילו דער נאַרישסטער שבת־גוי פאַרמאָגט: זכרון.

וויבאַלד אָבער אַז עס קומט צו אַנדערע ענינים ווי די בין־הזמנים־שמועסן מיט די בעלי־בתים און די איבעריקע נודנע, אַזוי־גערופענע, פּראַקטישע זאַכן, ווערט ר׳ יאָסעלע ממש אַן איבערגעביטענער. איך האָב געהאַט די געלעגנהייט אים צו זען ביי זיין אַרבעט אין חדר, אין ר׳ איציקל־שולכל און אויף אַ שמחה ביי מיין זיידן, און קאָן עד־היום ניט פאַרגעסן זיין חריפותדיקע פּקחות, זיין פאַרכאַפּנדיקן אופן פון לערנען, זיין זעלטענע פרומקייט, זיין טיפע לעבנס־פרייד, מיט וועלכער ער האָט זיך אַליין פאַר־כלינעט און צוגעגעבן מיט איר צענדליקער אַנדערע מענטשן מוט צום לעבן.

איך בין אַלט געווען אַן ערך זעכצן יאָר און בין געווען אין זעקסטן קלאַס גימנאַזיע, ווען מיין טאַטע האָט מיך אַנגעדונגען צו ר׳ יאָסעלען אין חדר אַריין פאַר דריי מאָל אַ וואָך גמרא מיט תוספות. דאָס חדר האָט ר׳ יאָ־סעלע געהאַט אין זיין וואוינונג, אין אַ קליין הייזל הינטערן פּוילישן קלויסטער; און די גאַנצע דירה איז באַשטאַנען פון איין מיטל־גרויסער שטוב, וואָס איז געווען צו דערזעלבער צייט אי דאָס חדר, אי די קיך, אי דאָס וואוינצימער. באַזונדערס ענג איז געווען אין חדר דאָנערשטאָג אויפדערנאַכט. די רביצין האָט דעמאָלט געבאַקן חלה אויף שבת און ברויט אויף אַ גאַנצער וואָך. דער לאַנגער, שמאָלער טיש, ביי וועלכן עס זיינען געווען אויסגעזעצט אַן אַנדער־האַלבן צענדליק דערוואַקסענע און כמעט־דערוואַקסענע בחורים, איז געווען פּונקט אַקעגן אויוון. ס׳איז געווען הייס און פאַרנע, ווי אין אַ שוויצבאָד. דער רביצינס אַפּטע אינספּעקציעס מיט דער קאָטשערע אין אויוון האָבן דער־קוטשעט און געמאַכט נערוועז, וואָרים דאָס שאָרן מיט דער קאָטשערע האָט דערמאָנט אין שקראַבען פון מייז. אָבער ביים טיש איז געווען פריילעך. ר׳ יאָסעלע האָט פאַרטייטשט אַ שווערע גמרא, און בשעת־מעשה האָט ער געשוימט מיט חריפותדיקן וויץ און אַנעקדאָט, מיט לעגענדע און גלייכ־ווערטל. יעדעס וואָרט און יעדער זאַץ האָבן ביי אים געוועקט צענדליקער אַסאָציאַציעס, אים דערמאָנט אין אַ מעשה־שהיה, אין אַ משל און אין אַ מאמר חז״ל.

צווישן די תלמידים זיינען, ווי געזאָגט, געווען עטלעכע סטודענטלעך,

ווי אַזוי זעט אויס אליהו הנביא?

וואָס זיינען אַריינגעקומען בלויז דריי מאָל אַ וואָך פאַר צוויי שעה אין טאָג און האָבן לכתחילה געוואָלט קוקן מיט אַביסל ביטול אויף דעם קליינעם פרומען יידל, וואָס האָט נאָך דערצו געהאַט אַ שם פון אַן אומבאַהאָלפענעם, קאָמישן פאַרגעסער. מ׳שטעלט אים פראַגן און מ׳האָט אינזינען, אַז דאָס מלמדל זאָל „אַריינפאַלן״, זאָל אַרויסווייזן זיין גאַנצע וועלט־פרעמדקייט און נאַרישקייט. און דאָס מלמדל ענטפערט אויף די פראַגן מיט אַזאַ וועלטקע־נערישער זיכערקייט, מיט אַזאַ אָפּענעם האַריזאָנט און מיט אַזויפיל פאַרשטענ־דעניש פאַר דער מענטשלעכער נשמה און פאַר אַלץ, וואָס ס׳קומט פאָר אין איר, אַז די סטודענטן ווערן קודם פאַרחידושט און דערנאָך שטאָלץ אויף זייער רבין. זיי דערציילן דערנאָך דעם אַנדערן טאָג זייערע חברים אין גימנאַזיע, אַז ר׳ יאָסעלע באַהאַרטשינער איז וויציקער, קלוגער און חריפות־דיקער אַפילו פון דעם וויציקסטן און אינטערעסאַנטסטן פּראָפעסאָר זייערן, סטאַניסלאַוו ווערבער, וואָס שמט איבער דורות גימנאַזיסטן מיט זיינע שאַרפ־זיניקע לעקציעס וועגן געשיכטע.

לאָמיך דאָס אילוסטרירן כאָטש מיט איין מעשה, וואָס ר׳ יאָסעלע האָט אונז דערציילט. אין אַ טאָג פון אַנהויב זמן האָט אים איינער פון די גימנאַ־זיסטן פאַרטשעפּעט מיט אַזאַ מין „אונטערוויילעכדיקער״ שאלה:

— רבי, — האָט מיין חבר־גימנאַזיסט געפרעגט ר׳ יאָסעלען, — אליהו הנביא איז ביי אונז, להבדיל, דאָסזעלבע, וואָס ביי די קריסטן דער הייליקער ניקאָלאַי. איז ביי זיי האָט מען אַ פאַרשטעלונג, ווי אַזוי דער הייליקער ני־קאָלאַי זעט אויס: זיין געשטאַלט איז די געשטאַלט פון אַ גוטן זיידן. איך וואָלט וועלן וויסן, ווי אַזוי דאַרף מען זיך פאַרשטעלן דאָס אויסזען פון אליהו הנביא?

ר׳ יאָסעלע איז ניט בטל געוואָרן פאַר אָט דער „אינטעליגענטער״ פראַ־גע. ער איז אָבער אויך ניט אַרויס פון די כלים, ווי ס׳וואָלט אפשר געווען פּאַסירט מיט אַן אַנדער פרומען יידן אויף זיין אָרט; ער האָט געענטפערט שטיל, מיט אַ שמייכל, און האָט תיכף געהאַט צו דער האַנט אַ מעשה־שהיה:

— שייגעץ, — האָט ר׳ יאָסעלע געזאָגט צום פרעגער, — לויט אונזער תורה, איז פאַרבאָטן זיך פאַרצושטעלן. מיר קאָנען אויסקומען אָן בילדער און אָן געשטאַלטן. נאָר פונדעסטוועגן, עס איז דאָך ניט דער ערשטער לאָו, אויף וועלכן דו ביסט עובר, און דו ווילסט דאָך דיר דווקא אויסמאָלן — וועל איך דיר זאָגן: פאַר דיר דאַרף אליהו הנביא אויסזען, ווי ד״ר ראָזענהעק. ביי דיר

איז דאָך אַ גאַנצע זאַך אַ גלות, אַ דאָקטאָר און אַ ציוניסט. איז, אַז דו וועסט דיר אָנהויבן פאָרצושטעלן, וועט דאָס זיין די געשטאַלט פון אליהון. אַ פרומער ייד וועט טראַכטן וועגן אליהו הנביא, ווי וועגן אַ מלאך אלהים, און אַזאַ עם־הארץ, נעבעך, ווי עס איז געווען עבער בעל־עגלה, האָט געזען אליהו הנביא אין דער צורה פון הערש לאָשיק.

און ר׳ יאָסעלע האָט גענומען דערציילן אַ מעשה־שהיה און זיך דערביי פאַררופן אויף דער עדותשאַפט פון מיין טאַטן, וואָס איז געווען איינער פון די העלדן אין דערדאָזיקער פאַסירונג.

— אַז דיין טאַטע — האָט ר׳ יאָסעלע געטייטלט אויף מיר מיט די פינגער — האָט געוואוינט אין איסטיטשקע (אַ שטעטעלע לעבן האָראָדענקע), האָט ער זיך אַמאָל, אין אַן ערב־פסח, אָפּגעשמועסט מיט אַ חברה לצים, אַז מ׳זאָל צום ערשטן סדר אַריינשיקן אַן אליהו הנביא צו עבער בעל־עגלה, ווייל עבער האָט געחלומט, ער זאָל אַמאָל זוכה זיין צו האָבן ביי זיך אליהו הנביא אין שטוב. ווער־זשע זאָל שפילן די ראָלע פונם נביא? האָט מען געפועלט ביי אַן אַנדערן פורמאַנטשיק, מיטן צונאָמען הערש לאָשיק, אַז ער זאָל אויף זיך נעמען דידאָזיקע טרחה. אַז עבער בעל־עגלה האָט געעפנט די טיר און זיך צערעוועט: „שפוך חמתך" — האָט זיך באַוויזן הערש לאָשיק מיט זיין רחבותדיקער פלייצע, וואָס מען האָט אויף איר געקאָנט אָפּלייגן צוויי קאָרעץ תבואה אין דער ברייט, און מיט זיינע צוויי דעמבענע פיס, וואָס מען האָט אויף זיי געקאָנט אָנשפאַרן אַ מויער. ער האָט זיך געגלעט די צוגעטשעפעטע ווייסע קלאָטשע־באָרד, איז צוגעגאַנגען סטאַטעטשנע צום טיש און האָט אויסגעטרונקען דעם כוס. דערנאָך האָט ער זיך אויפגעהויבן און איז אַרויסגעלאָפן.

דעם אַנדערן טאָג ביי שחרית אין קלויז האָט עבער בעל־עגלה דערציילט מיט גרויס פרייד, אַז ענדלעך האָט ער זוכה געווען צו זען ביי זיך אין שטוב אליהו הנביא. אַז די חברה לצים האָבן אים מיט געמאַכטער תמימות אויסגעפרעגט, ווי אַזוי אליהו זעט אויס, איז דער בעל־עגלה אַריין אין גרויס התפעלות: „קיין עין־הרע, אַ געזונטער ייד אליהו הנביא! אַ ברייטע פלייצע, ווי ביי הערש לאָשיק, און אַ פאָר אייזערנע פיס, ווי ביי דעמזעלבן שמייסערס יונג. און ווייסט איר נאָך וואָס איך וועל אייך זאָגן, — האָט עבער פאַרזיכערט מיט גרויס התלהבות, — ס׳פנים ביי אליהו הנביא איז אויך אות־באות הערש לאָשיק". און אַז די לצים האָבן אַרויסגעוויזן צופרידנקייט מיט זיין

ווי אַזוי זעט אויס אליהו הנביא?

אליהו, האָט עבער געגומען זיך אַראָפּריידן פון האַרץ. „איך האָב זיך אַלע־מאָל געשראָקן, — האָט ער געזאָגט, — אַז אליהו הנביא זאָל ניט אויסזען ווי שבתי דראַנקע דער שמש. איך מיין, ער זאָל ניט זיין אַ שוואַך און דאַר יידל, וואָס מ׳זאָל אים קאָנען אַוועקבלאָזן מיטן הויך פונם מויל. אָבער גאָט צו דאַנקען: צען זייערע ניקאָלאַיעס מעגן ביי אים די הרובע הייצן״.

אַז יידן זיינען דעמאָלט אינדערפרי אין קלויז געבליבן לעבן און זיי־נען ניט צעזעצט געוואָרן פאַר געלעכטער, זיינען זיי, אַזוי האָט מיר דיין טאַטע איבערגעגעבן — ר׳ יאָסעלע האָט ווידעראַמאָל געטייטלט אויף מיר מיט די פינגער — געווען שטאַרקער פון אייזן, שטאַרקער פון אליהו הנביא און אַפילו שטאַרקער פון הערש לאָשיק.

מיר האָבן אַלע אַנדערהאַלבן צענדליק בחורים גענומען לאַכן מיט אַ גרויס לאַכעניש, אַזש די ווענט פון אַלע דריי צימערן — חדר, קיך און וואוינ־צימער — האָבן געציטערט. אָבער ר׳ יאָסעלע האָט אונז גיך איינגעשטילט מיט זיין דינעם תּלמיד־חכם־שמייכעלע: „וואָס טויג מיר דאָס געלעכטער? דער עיקר איז דאָך דער מוסר־השכל! און דער מוסר־השכל איז, אַז אַ סטו־דענט און ציוניסט, ווי דו, — האָט דער מלמד געוויזן מיט דער האַנט אויפן פּרעגער, — זעט מן־הסתם אליהו הנביא אין דער צורה פון ד״ר ראָזענהעק, אַ פרומער ייד טראַכט וועגן אים, ווי וועגן אַ מלאך אלהים, און עבער בעל־עגלה וויל אַן אליהו, וואָס זאָל זיין אַזוי געזונט און פויעריש, ווי הערש לאָשיק. און נאָך עפּעס, חברה סטודענטן, — האָט אונז ר׳ יאָסעלע קלוג און מילד גע־שטעכלט ווי מיט אַ שפּילקע, — בענקען נאָך גלוי אליהו איז אַ גרויסע מדרגה; נייגעריג צו זיין — איז אַן ענין פאַר קינדער און בעל־עגלהס״.

אין אַ שפּעטן שבתדיקן נאָכמיטאָג, איידער מען גייט צום שלוש־סעודות, כאַפּט זיך ר׳ יאָסעלע אַריבער צו מיין זיידן אויף אַ שמועס. מען רעדט וועגן דעם, אַז עס איז היינט־צו־טאָג קריעת ים־סוף אַ שידוך צו טאָן. אַ ליאַדע בחור, וואָס קען קוים חומש מיט רש״י, מעסט זיך אָן כאַטש צוויי מאָל ת״ק (פינף הונדערט) קרויגען. און טאָמער קען ער נאָך אָנשרייבן האַלבוועגס אַ דייטשן בריוו, איז נעם און פיל אים אָן די קעשענעס מיט רענדלעך.

— וואָס וועט טאַקע זיין דער תּכלית מיט בעל־הבתישע מיידלעך? — האָט די באָבע געקרעכצט, און פון איר קרעכצן האָט זיך אַרויסגעהערט דער צער פון אַלע משפּחה־טעכטער, וואָס זיצן און וואַרטן אויף זייער באַשערטן.

אַ שטאָט מיט יידן

— פרעג ניט קיין איבעריקע קשיות, פערל, — האָט דער זיידע גע־באַמקעט מיט זיינע ווייסע, לאַנגע פינגער אויפן טיש, און פון יעדן קלאַפּ מיטן פינגער האָט אָפּגעקלונגען מיט אַ טרויער, וואָס האָט ממש געריסןביים האַרץ, — אַז ס׳וועט קומען די צייט, וועט דער רבונו של עולם צושיקן דעם רעכטן שידוך.

אַ שווערע שטימונג פון אויסגאַנגלאָזיקייט האָט געהויערט אַרום דעם דעמבענעם טיש. די קערנדלעך האָפענונג זיינען אין יענעם שבת נאָכמי־טאָג ערגעצוואו פאַרזונקען געוואָרן אין דער באָבעס שטילער רעבעלישקייט און אין זיידנס רעזיגנירטן בטחון. ווי אַזוי ציט מען זיי אַרויס פון דער טיפעניש? ווי אַזוי וועקט מען זיי ווידער אויף צום לעבן? דערצו האָט מען געדאַרפט האָבן די דרייסטקייט צו שפּילן זיך אין חלום, ווי קינדער. ר׳ יאָ־סעלע האָט פאַרמאָגט אָט דעם, ביי זיינס גלייכן אַזוי זעלטענעם, קוראַזש.

ער האָט זיך אויפגעהויבן פונם בענקל, האָט אָוועקגעזעצט סאָליד דאָס שטריימל אויפן קאָפּ און געגומען צופּען, ווי זיין שטייגער איז געווען, האָר פון דער וואָנסע. מיר דאַכט זיך היינט, אַז איך האָב קלאָר געזען, ווי אַ קינדע־רישער טרוים און אַ שטיפערישער שמייכל ווערן געבוירן אויף זיין קיילעכדיקן, ביז אונטער די אויגן פאַרוואַקסענעם פּנים.

— פערל, — האָט זיך ר׳ יאָסעלע מיטאַמאָל אָפּגערופן צו דער באָבען, — וואָס פאַר אַן איינגעמאַכטס וועט איר מיר געבן איה״ש ביי אייער ריוווטשען אויפן פאַרשפּיל?

— איך ווייס דאָך, אַז איר האָט ליב פון יאַגדעס, — איז די באָבע מערקווירדיק־תיכף איינגעגאַנגען אויף דער קינדערשער פראַגע, ווייל דאָס שפּיל אין טרוים האָט זי, ווייזט אויס, מאַגנעטיש צו זיך אַ צי געטאָן.

— איינגעמאַכטס פון יאַגדעס ביי אַ פאַרשפּיל? — האָט זיך ר׳ יאָסעלע קאָקעטיש איבערגענומען.

— וועל איך אייך געבן מאַלינעס.

— וויל איך ניט!

— רויזן.

— רויזן?

ר׳ יאָסעלע האָט זיך קינדעריש איבערגעקרימט אויף ניין. די באָבע האָט זיך דערפילט גלייך ס׳איז שוין היינט די חתונה, און זי דאַרף געבן כּבוד פאַר אַן אָנגעלייגטן מחותן, און האָט גענומען פירלייגן פאַרשידענערליי אַנדערע

מינים. דער זיידע איז מיטגעריסן געוואָרן פון דער מיטאַמאָל אַנגעפלויגע־נער חתונה־שטימונג און האָט צוגעהאָלפן דער באָבען איינבעטן דעם חשובן גאַסט צו אַ לעפעלע פון דעם און יענעם סלאַי, וואָס איז ממש טעם גן־עדן.

— וואָס פאַר אַן איינגעמאַכטס האָט איר ניט? אָט דאָס וויל איך! — האָט זיך ר׳ יאָסעלע צעלאַכט שטיפעריש אויף אַ קול, און דער זיידע מיט דער באָבען האָבן מיטגעלאַכט פון האַרצן, ניט אַנדערש ווי צוויי קליינע שאָלטיקעס, וואָס האָבן אָקאָרשט פאַרענדיקט אַ שפּיל, וואָס האָט ביי זיי שטאַרק אויסגענומען.

און דערנאָך — אַ יאָר אָדער צוויי שפּעטער — געדענק איך אַ חתונה, טאַקע יענע פילגעגאַרטע חתונה פון מיין מומע ריווטשע, ע״ה. ס׳איז דינס־טאָג, דער טאָג, אויף וועלכן עס איז אין חומש געזאָגט געוואָרן צוויי מאָל „כי טוב״. אין גרויסן זאַל פון ציון־פאַראיין. אין איין צימער שטריימ־לעך, אין אַנדערן שטערנטיכלעך און שייטלען. צווישן די שטריימלעך — די קליינע, קיילעכדיקע פיגור פון ר׳ יאָסעלע באַהאַראַדטשינער. ערגעץ אין אַ ווינקל כאַפּט ער מיך און נאָך אַ צוויי משפחה־גימנאַזיסטן. ער באַטראַכט אונזערע מונדירן מיט די זילבערנע און גילדענע פּאַסיקעס אויפן קראַגן, און ער איז אויפגעלייגט צו שפּאַסן אויף אונזער חשבון; ער גיט אַ צופּ, ווי זיין שטייגער איז, עטלעכע האָר פון דער וואָנסע און עס ווערט אויפגיך געבוירן אַ דעפיניציע פון אַ סטודענט.

— וואָס, מיינסטו, איז אַ סטודענט? — ווענדט ער זיך צו אונז מיט אַ שמייכעלע, און מיר שמייכלען צוריק, ווייל מיר ווייסן, אַז עס גייט עפּעס שאַרפּס אויף צו לאַכן. — מען נעמט אַ געפּאַסט רעקל, מיט אַ שטייענדיקן קראַגן און אַ פּאָר געפּרעסטע הויזן און מען שטופּט זיי אַן מיט שייגעץ, ווערט דערפון אַ סטודענט.

מיר האָבן זיך — די צוויי־דריי גימנאַזיסטן — קוים געקאָנט אויסבאַ־האַלטן אויף יענער חתונה, אַזוי איז אונז נאָכגעגאַנגען ר׳ יאָסעלעס וויציקע באַצייכענונג און אונז געמאַכט צו שפּאָט צווישן אַן עדה מיט שטריימלעך, וואָס איז אַכזריותדיק געווען אויפגעלייגט צו פרייד.

אַכזריותדיק, אָבער ניט עקשנותדיק. נאָך די טענץ מיט דער כלה, נאָך דעם בדחנס געגראַמטע אַרויסרופעניש און נאָך עטלעכע האָפקעס בציבור, לאָזט די שמחה נאָך. אַ מידקייט באַפאַלט דעם עולם, יונג און אַלט האָט געוויסן־פּלאָגעניש: ס׳טייטש, אַזוי איז מען דאָס משמח חתן־כלה? יעדער

אַ שטאָט מיט יידן

האָט תרעומות צו זיך און צו אַנדערע, און אַלע טרייסטן זיך: ניטאָ קיין כוח! און עס איז ווייניקער אַ פיזישע מידקייט, ווי די פאַרצרהדיקייט, וואָס דערוועקט זיך ערגעצוואו ביי יעדן און האַקט־אָפּ די פליגלען ביי דער פרייד.

דעמאָלט שווימט אַרויס פון ערגעץ אַ ווינקל ר׳ יאָסעלע באַהאָראַד־טשינער. דאָס גרויסע שטריימל פאַררוקט אויפן שטערן, אין דער האַנט אַ פלעשל בראָנפן, איין עק זשופּיצע פאַרשטעקט אין גאַרטל, — ר׳ יאָסעלע גייט אַ טאַנץ פון אָנהאַלטן די פרייד ביי יידן, פון אויסציען די שמחה פאַר חתן־כלה. ער דאַרף ניט קיין מוזיק, ער זינגט זיך אַליין צו. ער האַלט אין איין איבערחזרן דיזעלביקע פיר פערזן פון אַ ליד, אָבער פון די שורות רייסט זיך אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער דאָס פייער פון התלהבות און פון פרייד:

אָדער דעם לעקעך, אָדער דעם פלאָדן,
אָדער די פענצטער, אָדער די לאָדן,
אַזוי וועט מען זינגען דער מאַמען, אַזוי, —
אַזוי וועט מען זינגען דער מאַמען, אַזוי!

דער פלאַם כאַפּט אַרום קודם עטלעכע, וואָס נעמען זיך טאַנצן, יעדער פאַר זיך, ביחידות. די איבעריקע קוקן דערווייל צו. די צאָל פון די איינצל־נע טענצערס ווערט אַלץ גרעסער, ביז אין אַרום אַ שעה באַוועגט זיך איבערן זאַל אַ כוואַליע פון שטריימלעך, וואָס טאַנצן יעדער פאַר זיך, אָן מוזיק, און נאָר מיטן כוח פון ר׳ יאָסעלעס אויסערלעך מאָנאָטאָנע, אָבער אינערלעך ברענענדיקע פיר שורות.

— וואו נעמט ער כוח, ר׳ יאָסעלע? — פרעגט מען. — ער טאַנצט דאָך שוין אַזוי שעהנווייז!

— וואָס הייסט וואו ער נעמט כוח? — ענטפערט פנחס שפּאַניעמאַכער, ווי זיין שטייגער איז, האַלב אין ערנסט און האַלב אין שפּאַס. — ער איז דאָך משמח אַן עדה יידן! וואו האָבן גענומען כוח אַלע יידישע שליחי־ציבור, וואָס האָבן געטאָן זייער עבודה מיט מסירת־נפש?

לייבוש ליסיצער — דער איוב פון יידישקייט־צרות

די טרעפעניש, וואָס האָבן זיך געטראָפן מיט ר׳ לייבוש ליסיצער, זיי־נען ווערט, אַז מען זאָל זיי פאַרשרייבן אין אַ מעשה־ביכל — אַזוי האָב איך ניט איינמאָל געהערט זאָגן ביי מיין זיידן אין שטוב. און די זאָגערס זיינען גע־ווען אויף אַלע הונדערט פּראָצענט גערעכט. נאָך עד־היום, ווען עס שווימען־אַרויף אין מיין זכרון די פּאַסירונגען פון ר׳ לייבושעס לעבן, אַזוי ווי איך האָב זיי געהערט דערציילן אין מיינע יינגל־יאָרן, קאָן איך זיך ניט באַפרייען פון געדאַנק, אַז זיי זיינען טאַקע ניט אַנדערש ווי אויסגעטראַכט. וואָרים אַזוי אומגעוויינטלעך זיינען געווען די געשעענישן, אַזוי ניט אין הסכם מיטן פרו־מען יידישן לעבנסשטייגער און אַזוי ניט אין איינקלאַנג מיטן פרומען בעל־דבר אַליין.

ווען איך האָב געקענט ר׳ לייבושן, איז ער שוין געווען אַ ייד איבער די פופציק, און די מאָדנע פּאַסירונגען פון זיין לעבן האָבן שוין באַלאַנגט צו דער פאַרגאַנגענהייט. ער האָט דעמאָלט ווי פריער געהאַלטן די פּראָפּינאַציע (מלוכה־קאָנצעסיע פאַר אויסשליסלעכן פאַרקויף פון בראָנפן) אין שטעטל ליסיק און פלעגט יעדע עטלעכע וואָכן קומען צו פאָרן קיין קאַלאַמיי, וואו עס האָבן געוואוינט זיין אַלטע מוטער און אַ יינגערער ברודער. די באָבע מיינע, ע״ה, וואָס איז געווען ר׳ לייבושעס אַ נאָענטע קרובה און איז געווען פאַרקאָכט אין יחוס, האָט ליב געהאַט צו דערמאָנען, אַז איר קרוב איז ר׳ שואל אַהרן ליסיצערס אַ לייבלעך אייניקל. און ר׳ שואל אַהרן? ר׳ שואל אַהרן איז געווען אַ סך יאָרן רב אין ליסיק אָן שכירות, איז געווען אַ זעלטענער ירא־שמים און אַ גרויסער למדן, און דערעיקרשט: ער האָט איבערגעלאָזט אַ צוואה, וואָס האָט מער ווי אַ האַלבן יאָרהונדערט געהאַלטן אין שרעק די משפחה־ווייבער און ניט אויסגעזאָגטערהייט אויך אַ היפּשן טייל פון די מאַנצבילן.

אין אַן עת־צרה — האָט ר׳ שואל אַהרן אָנגעזאָגט אויפן טויטן־בעט — זאָלן משפחה־קינדער קומען אויף זיין קבר בעטן הילף. און עס וועט זיין, אויב זיי וועלן קאָנען צוקומען אַהין אָן שום שטערעניש, וועט מען בלי שום ספק געהאָלפן ווערן. טאָמער אָבער וועלן זיך מאַכן מכשולים... און דאָ

גיט איבער די פאַמיליע־טראַדיציע, אַז דער גוסס האָט ניט געהאַט מער קיין כוח צו פאַרענדיקן זיינע ווערטער. ער האָט בלויז אַ שווערן מאַך געטאָן מיט דער האַנט אויף ניין און איז נפטר געוואָרן.

אויף ווי ווייט מען האָט געקאָנט, האָט מען זיך טאַקע אָפּגעהאַלטן פון צו גיין אויף ר׳ שואל אַהרנס קבר. מען האָט זיך געשראָקן פאַר שטערענישן, אָבער אַז מענדל סאַדאַגערערס ווייב האָט באַקומען קימפעט־פיבער און דאָק־טוירים האָבן איר אָפּגעזאָגט ס׳לעבן, האָט זיך דער קראַנקערס עלטסטע מיידל אינאיינעם מיט אַ מומע אַוועקגעלאָזט מיט פערד־און־וואָגן פון סאַדאַגערע איבער טשערנאָוויץ און קאַלאָמיי און איבער סטאַניסלאַוו קיין ליסיץ אויפן בית־עולם. ביז נאָך קאַלאָמיי איז דער דרויסן געווען אַ שיינער און דער וועג אַ גוטער. דערנאָך האָט גענומען גיין אַ לאַנדרעגן, דער וועג איז קאַליע געוואָרן און ביים אַריינפאָר קיין סטאַניסלאַוו האָט זיך צעבראָכן אַן אַקס ביים וואָגן. מענדל סאַדאַגערערס טאָכטער און שוועגערין האָבן תיכף פאַר־שטאַנען דעם צייכן, וואָס איז זיי געגעבן געוואָרן און האָבן זיך יאָמערלעך צעוויינט. זיי זיינען שוין ווייטער ניט געפאָרן. זיי זיינען פאַרבליבן אין אַ סטאַניסלאַווער אַכסניה און זיך געזעצט שבעה... און פּונקט אין דערזעל־בער שעה — האָט מיין באָבע געוויינטלעך פאַרענדיקט צו דערציילן די מעשה — האָט די קימפעטאָרין אין סאַדאַגערע געלאָזט די נשמה.

ר׳ לייבוש ליסיצער האָט ניט ליב געהאַט צו הערן דערציילן וועגן זיין זיידעס צוואה. איך געדענק אים זיצן אין איינעם אַ טאָג ביי מיין זיידן אין שטוב. ער איז אַ הויכער, אַ באַלייבטער, און זיין קיילעכדיק, גרויס פּנים גלאַנצט מיט פריילעכקייט און מיט קלוגשאַפט. ער רעדט גיך און אַ סך און שפּיציק און גיט אָפּט אַ זאָג אַ ווערטל, פון וועלכן מען ווייסט ניט, צי עס איז פונם פאָלקס מויל, צי גאָר ער אַליין האָט עס גראָד איצט באַשאַפן. איינער אַ שפּיציקער פּאַראַדאָקס זיינער איז מיר עד־היום פאַרבליבן אין זכרון און רוימט מיר איין אין אויער מיט ממזרישער ראַפינירטקייט, אַז איך זאָל ניט נתפּעל ווערן פאַר וויפיל מען לערנט, נאָר זאָל אַלעמאָל קוקן, ווער ס׳איז דער לער־נער.

— וואָס האַלטסטו אין איין לערנען? — רופט זיך אָפּ ר׳ לייבוש צו אַ בן־בית אונזערן, וואָס איז געווען אַ סך, אַ סך מער מתמיד ווי חריף, — אַז דו וועסט אַזויפיל לערנען, וועסטו דאָך קיין צייט ניט האָבן צו קענען!

נאָר אָט איז געקומען די רייד וועגן דער מעשה מיט ר׳ שואל אַהרנס

קבר. די באָבע צעפּירט זיך די הענט. ר׳ לייבוש שטעלט אָפּ די דערציי־לערין מיט אַ שפּאָטיש שמייכעלע, פון וועלכן ס׳קוקט אַפיר (צי דאַכט זיך מיר דאָס בלויז היינט?) קוים באַהאַלטענע שרעק.

— גיי שוין, גיי, פּערל, ס׳איז אַ ווייבערישע מעשה. ס׳איז אַן אויס־טראַכטעניש פון דיין מומע טויבע. איך האָב קיינמאָל ניט געהערט קיין שום מאַנצביל אין דער משפּחה דערציילן וועגן אַזאַ מין צוואה.

אָבער די באָבע איז ר׳ לייבושן ניט שולדיק געבליבן קיין ענטפער. זי האָט זיך ניט געוואָלט שיידן מיט דעם זיסן פּחד פון ר׳ שואל אַהרנס אַנזאָ־געניש. פאַר איר איז די אומפאַרמיידלעכקייט, וואָס האָט זיך צו איר אַנט־פּלעקט דורכן צייכן פון אַ געבראָכענער אַקס ביים וואָגן דעמאָלט ביים אַריינ־פאָר קיין סטאַניסלאַוו, געווען טיפער טרייסט אין איר טרויער נאָך דער יונג־פאַרשטאָרבענער מאַמע און פאַר איר זיינען די וויזיע און דער חלום פון אַ גע־לונגענעם צופאָר צום ליסיצער בית־עולם געווען אַ פאַנצער קעגן צרות, וואָס קאָנען קומען.

— וואָס מיינסטו, לייבוש? אַז מען שטעלט ניט איין, נעמט מען טאַקע ניט אַרויס!

און אַז ר׳ לייבוש איז אַוועקגעפאָרן, האָב איך געהערט די באָבע שוין רעדן אָפן און מיטן פולן מויל, אַז זי פאַרשטייט ניט, ווי אַזוי לייבוש האָט דעמאָלט, ווען ס׳האָט אים געטראָפן די גרויסע צרה, אַפילו ניט געפּרואווט גיין אויפן בית־עולם. ער האָט ניט געהאַט קיין אמונה אין די רייד פון אַ צדיק — האָט די באָבע אַ באַליידיקטע פון איר קרובס אומגלויבן געטענהט מיט האַרץ.

דער זיידע אָבער האָט קיינמאָל ניט דערלאָזט זאָגן אַ שלעכט וואָרט אויפן קרוב. „ווער ווייסט, — האָט דער זיידע אין אַזאַ פאַל תמימותדיק אַ קרעכץ געטאָן, — פאַר וועמעס זינד לייבוש איז אָפּגעקומען?! לייבוש אַליין איז אַן ערלעכער און אַ העכסט־פרומער ייד, אַ ייד מיט מסירת־נפש. וויפיל האָט געפעלט, ער זאָל, חלילה, גיין פון דער וועלט, ווייל ער האָט געוואָלט היטן אַן עיקר־מצווה, לפנים משורת הדין?״

ס׳איז טאַקע געווען אַ טרעפעניש, וואָס טרעפט זיך איינמאָל אין אַ יובל, און איז ווערט, מען זאָל עס דערציילן; אָבער קודם בין איך שולדיק דעם לעזער די מעשה מיט דער שרעקלעכער פּאַסירונג, וואָס אויף איר האָב איך שוין פריער אָנגעוואונקען.

א שטאָט מיט יידן

די מעשה וואָלט געווען אַ באַנאַלער גט־סקאַנדאַל, ווען זי פּאַסירט ניט ביי אַזאַ פרומען ייד, ווי ר׳ לייבוש. זי וואָלט געווען איינע פון טויזנט מאַן און ווייב־געשיכטעס, ווען זי טרעפט מיט אַ טאָכטער זיינער. ביי ר׳ לייבושן אָבער איז געשען אַזוינס וואָס איז, דאַכט זיך, נאָך ניט פאָרגעקומען. ער — אַ ייד מיט באָרד און פאות און אַ חסיד; זי — אַ פרומע יידישע טאָכטער אין אַ שייטל. זיי זיינען פאַרהייראַט היפּשע עטלעכע יאָר און האָבן דריי קינדער. זיי האַלטן די פּראָפּינאַציע אין שטעטל און פירן אַ ברייטע און רייכע שטוב.

פרום, רייך און קינדער זיינען אָבער אין דעם כמעט איין־און־איינציקן פאַל ניט געווען קיין שמירה. אין איינעם אַ שיינעם טאָג רופט זיך אָפּ דאָס פרומע ווייבל אין אַ שייטל צו איר פרומען מאַן מיט באָרד און פאות, אַז זי פאַרלאָזט דאָס הויז, ווייל זי איז פאַרליבט אין אַ גויאישן אָפיציר פון דער קאַוואַלעריע. עס האָבן ניט געהאָלפן ניט קיין גוטע און ניט קיין שלעכטע רייד, טאַטע־מאַמע האָבן געקלאָגט און געוויינט און זיינען צוריקגעפאָרן אַהיים מיט גאָרניט. יונגע חברטאָרינס און אַלטע קרובהס האָבן זיך משתדל געווען. אַלץ איז געווען אומזיסט. אַ לאַנגער און רחבותדיקער וואָגן איז פאָרפאָרן צו ר׳ לייבושעס הויז און טרעגערס האָבן גענומען אויפלאָדן דעם ווייבס זאַכן. דער קאַוואַלעריע־אָפיציר איז געשטאַנען און אַכטונג געגעבן, מען זאָל אים ניט אָפּנאַרן. די שטאָט איז געווען אויף די פיס, האָט פאַרשאָלטן דער משומדת׳ס געביין און אַרויסגעקוקט מיט שרעק און נייגעריקייט, וואָס וועט געשען מיט די קינדער. פון די דריי קינדער זיינען די עלטערע צוויי פאַרבליבן ביי ר׳ לייבושן.

דערנאָך וויקלט זיך אַלץ אָפּ נאָרמאַל און פּינקטלעך, ווי אין שמר׳ס אַ קלאַסישן ראָמאַן. דאָס אַנטלאָפענע ווייב שמדט זיך, האָט חתונה מיטן אָפיציר און באַזעצט זיך אין סטאַניסלאַוו. עטלעכע יאָר שפּעטער ווערט דעם אָפיציר נמאס די יידישקע און ער פאַרלאָזט זי. די משומדת בלייבט איבער אין גרויס אָרעמקייט און אויף לייטיש געלעכטער. און ביי מיין זיידן אין שטוב הער איך דערציילן, אַז זי וואַשט די פענצטער ביי יידן און נעמט אַראָפּ די לייכטער אום שבת פאַר אַ שטיקל קוילעטש. און נאָך הער איך זאָגן עפּעס אַזוינס, וואָס נעמט מיטאָמאָל צו דאָס שונדיש־אָפּערעטישע פון דער משומדת־געשטאַלט און מאַכט זי פאַר אַ טראַגישער פיגור מיט שטאַרק־פּאַטעטישע אַקצענטן פון זעלבסט־מוסר און פון זעלבסט־פייניקונג. די

משומדת האָט, כאָטש זי האָט געוואָלטיק חרטה געהאַט אויפן שמד און אויף אַלץ, וואָס זי האָט אָפּגעטאָן, פאַר קיין שום פאַל ניט געוואָלט אויסקומען, ווייל זי האָט אויף זיך אַרויפגעלייגט אַ שטראָף פון אָרעמקייט, גויאישקייט און דינען ביי יידן.

איך ווייס ניט, אויף ווי ווייט די מעשה מיט דער שטראָף, וואָס די משומדת האָט אויף זיך גענומען, האָט געהאַט אַ רעאַלן גרונט, אָבער איך געדענק, ווי אַלע ביי מיין זיידן אין שטוב האָבן זיך אָנגעכאַפּט אין דער געשיכטע און אין איר געגלויבט מיט באַגייסטערונג. היינט איז מיר קלאָר, אַז דער זיידע און די באָבע, די פעטערס און מומעס האָבן דעמאָלט מיט זייער גלויבן אין דער זעלבסט־שטראָף־מעשה אויסגעדריקט זייער ליידנשאַפטלעכע בענקשאַפט נאָך טראַגישן פּאַטאָס און נאָך יידישן העראָאיזם אין לעבן. זייער בענקשאַפט האָט באַלויכטן מיט אַ העכערן עטישן זין דאָס מיזערנע, צעבראָכענע לעבן פון דער משומדת און זי, וואָס איז געווען אַ קרבן פון שונדישער ליבע, כאָטש אָפּגעראַטעוועט פון שונדישער מעלאָדראַמע־חרטה.

די טרויעריקע פּאַסירונג מיט ר׳ לייבוש ליסיצערס ווייב, וואָס איז פאָרגעקומען ערגעץ אין די אַכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט, איז נאָך אין מיין גימנאַזיסטן־צייט ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה ניט געוואָרן אויס טעמע פאַר משפּחה־געשפּרעכן. זי איז געבליבן פרישער, לעבעדיקער און אָפט זייער ווייטאָגלעכער געשפּרעך־שטאָף צוליב דער משומדת׳ס בן־יחיד, וואָס איז געוואָקסן ביי ר׳ לייבושעס אַלטער מוטער אין קאַלאַמיי. שואל אַהרן — אַ נאָמען נאָכן ליסיצער רב ר׳ שואל אהרן — האָט געירשנט פון זיין מאַמען איר ברויזיקע ליידנשאַפט און איר האַרטע עקשנות. ער האָט זיך פון קינדוויז אָן געשעמט מיט זיין אָפּשטאַם און האָט געהאַט עפּעס אַ סאַדיסטישן פאַרלאַנג צו טאָן שלעכטס יידן. ער איז געווען גלייכגילטיק צו זיין פאָטער, ער האָט געמיטן די קרובים און זיך אויך קיינמאָל ניט נאָכגעפרעגט נאָך זיין מוטער. ער האָט זיך געגרייט צו ווערן אָפיציר און איז ניט מיד געווען גאַנצענע טעג צו מאַכן קערפּערלעכע איבונגען צום גרויסן פאַרדראָס פון זיין אַלטער באָבע, וואָס האָט אויף אים געקוקט ווי אויף אַ משוגענעם מיט בייזע געבליטן פון אַ משומד.

עס האָבן ניט געהאָלפן ר׳ לייבושעס באַמיאונגען צו דערהאַלטן דעם בן־יחיד ביי יידישקייט. פאַרענדיקט די גימנאַזיע, איז דער בחור ערגעצוואו פאַרפאַלן געוואָרן, האָט זיך געשמדט און מיט יאָרן שפּעטער געלאָזט וויסן, אַז

ער איז אַן אַקטיווער אָפיציר ביי אַ ווינער רעגימענט. אַ גוי, אַן אָפיציר, אָבער אין האַרצן, ווייזט אויס, מיט אַן אומגעשטילטער אומרואיקייט. דער משומד האָט געבענקט צוריק. אפשר איז דאָס געווען בלויז אַ פאַרלאַנג אָנ־צוקניפּן צוריק משפחה־פעדעם. עס קען אָבער אויך זיין, אַז דאָס געפיל פון בענקשאַפט איז געווען אַ סך טיפער און עס האָט געוואָרצלט אין יענעם „פינטעלע ייד, וואָס מוטשעט זיך" און מוטשעט אַנדערע „און ווערט קיינמאָל ניט מיד".

איך האָב בייגעוואוינט אַ סצענע, ווען עס האָט זיך שטורמיש מאַניפעס־טירט די בענקשאַפט צוריק ביי ר' לייבושעס געשמדטן זון. עס איז געווען דאָס ערשטע און איינציקע מאָל, ווען איך האָב דעם משומד געזען אויף דער וואָר. עס האָט געמוזט זיין אין זומער 1909 אָדער 1910. אין דעם דאָרף, וואו מיין טאַטע האָט געוואוינט און וואו איך האָב פאַרבראַכט מיין זומער־וואַקאַציע, זיינען אָפּגעהאַלטן געוואָרן מיליטערישע מאַנעוורעס. וואו אַ פויערשע כאַטע זיינען געווען איינקוואַרטירט זעלנער און וואו אַ יידישע שטוב האָבן געוואוינט אָפיצירן און עס איז געווען אַן אימפּראָוויזירטער רעס־טאָראַן. זיצן אַזוי אַן אויפדערנאַכט אינאיינעם אָפיצירן ביי מיין טאַטן אויפן גאַניק און טרינקען ביר, זינגען לידער און האַרעווען זיך צוביסלעך אַריין אין אַ פאַרשייטער פריילעכקייט. צווישן דער חברה אָפיצירן איז פאַראַן איינער מיט אַ גרויס, קיילעכדיק פּנים, וואָס כאַפּט ערגעצוואו דעם אָנבליק פון אַ יידישער צורה. ער איז, דאַכט זיך, פריילעכער פון אַלעמען. ער לאַכט און ער זינגט ליאַרעמדיק, און דאָס קול זיינס ווערט אַלץ חרובער און חרובער. אין דער סאַמע מיט פון זיין פריילעכקייט כאַפּט דער אָפיציר אַלעמאָל אַ פאַרגנבעטן בליק אויף מיין טאַטן און מיטאַמאָל אַ געשריי מיט שכורער חוצפה אויף יידיש:

— איציק, וואָס טוסטו?

מיין פאָטער ווערט בלייך פאַר כעס און מען זעט באַשיימפערלעך, אַז ער טראַכט נאָך, ווי אַזוי צו רעאַגירן אויף דעם גויס אַנטיסעמיטישן אויסברוך. אָבער איידער וואָס ווען, איז שוין געקומען דער המשך און אויף דייטש:

— איך מעכטע אינען וואָס זאַגען, הער ביקל (כ'וואָלט אייך עפּעס גע־וואָלט זאָגן, הער ביקל).

און... אין אַ ווינקל אויפן גאַניק אין אַן אויסגעשטערנטער זומער־נאַכט קומט פאַר אַ דערקענונג־סצענע, אַן ענלעכע צו די פיל מעלאָדראַמאַ־טישע סצענעס, וואָס איך האָב דערנאָך ניט איינמאָל געזען אין יידישן טעאַ־

טער. דער מיטלוואוקסיקער, האַלב־שיכורער אָפיציר האָט פּאָרטרויט מיין טאַטן, אַז ער איז ר׳ לייבושעס געשמדטער זון און אַז „ישראליק בענקט אַהיים״. ער האָט די באַגעגעניש געבעטן האַלטן בסוד און פאַרזיכערט מיט טעאַטראַלישע זשעסטן, אַז ער איז געבליבן אַ ייד אין האַרצן און אַז ער וועט ניט שטאַרבן ביז ער וועט זיך ניט אומקערן צוריק צו יידישקייט.

נו, ער האָט זיין וואָרט, הגם ער איז אין יענער נאַכט געווען צו שיכור־מעלאָדראַמאַטיש, מען זאָל אים געווען קאָנען גלויבן, טאַקע געהאַלטן. דער וואָס טראָגט אַ נאָמען נאָכן ליסיצער רב ר׳ שואל אַהרן איז היינט אַלט אַן ערך זעכציק יאָר און לעבט אין ווין. ער האָט דאָרט, אין היטלעריסטישן גיהנום, זיכער די איינציקע טיפּע סאַטיספּאַקציע, וואָס ער איז ניט קיין „קריסטלעכער יודע״, וואָס דאָס העלפט היינט צו גאָרניט, נאָר ער איז ווידער אַ יידישער ייד.

ווען איך האָב אין 1921, שוין ווי אַ טשערנאָוויצער סטודענט, באַזוכט קאָלאָמיי און בין ווידער געזעסן, ווי אַמאָל מיט יאָרן צוריק, מיט מיין זיידן און באָבן אין פעדערשטוב ביים דעמבענעם טיש, איז דער געשפּרעך ערגעץ־וואָאַרומעט אַרויפגעשוואומען אויף דער שרעקלעכער פּאַסירונג אין ר׳ לייבוש ליסיצערס לעבן. די באָבע מיינע האָט נאָך אַלץ געהאַלטן, אַז ר׳ לייבוש האָט דעמאָלט מיט פערציק יאָר צוריק געדאַרפט ריזיקירן אַ גאַנג צו ר׳ שואל אַהרנס קבר. ווער ווייס, אפשר וואָלט ער זיך געווען דערשלאָגן. אָבער ניט דער באָבעס אויסגעהאַלטנקייט אין דעם פּרט האָט מיך דעמאָלט אימפּרע־סיאָנירט. ס׳האָט אויף מיר געמאַכט אַ רושם און גייט מיר נאָך עד־היום נאָך דער באָבעס זיכערקייט, אַז דאָס וואָס לייבושעס מיידל איז ב״ה געבליבן אַ פיינע און צנועהדיקע יידישע טאָכטער און דער זון, דער משומד, האָט זיך אויך אומגעקערט צו יידישקייט, דאָס האָט מען צו פאַרדאַנקען ר׳ שואל אַהרנען ז״ל.

די משומדת — האָט מיין באָבע געוואוסט צו דערציילן — האָט זיך דערשלאָגן צו ר׳ שואל אַהרנס קבר און האָט ביי אים אויסגעפּועלט, אַז אירע קינדער זאָלן בלייבן יידן.

דער זיידע האָט, ווי זיין שטייגער איז געווען, מילד און תמימותדיק פּראָטעסטירט. ער האָט זיך געהאַלטן ביי זיינס, אַז לייבוש אַליין האָט זיך דעם זכות פאַרדינט מיט זיינע אייגענע מצוות און מידות טובות און ער האָט ווידער דערמאָנט יענע מצווה, וואָס ר׳ לייבוש האָט זיך פאַר איר ממש מוסר־

נפש געווען. און דער זיידע האָט מיר דערציילט די מעשה־שהיה, וואָס איז מיר ביז דעמאָלט ניט געווען באַקאַנט מיט אַלע פּרטים, ווייל כ'האָב זיך געשעמט איבערצופרעגן:

ר' לייבוש איז געווען אַ יונגערמאַן ביי די דרייסיק, ווען אַ באַקאַנטער האָט אים אין מרחץ אין שפּאַס אַ זאָג געטאָן, אַז ער איז ניט קיין ייד. ר' לייבוש האָט דעם זאָג גענומען ערנסט. ער האָט די זאַך חוקר ודורש געווען און אויסגעפונען, אַז דער ייד איז גערעכט. ער האָט געפרעגט אַ שאלה ביי זכריה דיין, און זכריה, הגם ער איז געווען אַ מחמיר, האָט געפּסקנט, אַז ר' לייבושעס מוהל איז טאַקע געווען אַ פּאַרטאַטש שבפּאַרטאַטש, נאָר אַזוי ווי עס איז פּקוח נפש, איז ר' לייבוש פּטור. לייבוש איז אָבער ניט געווען פון די יידן, וואָס זאָגן זיך אַזוי לייכט אָפּ פון אַ מצווה צוליב סכנת־נפשות. ער האָט געלאָזט דורכפירן די אָפּעראַציע און האָט געשוועבט עטלעכע טעג צווישן לעבן און טויט. אַז זכריה דיין — האָט דער זיידע געזאָגט — האָט דערפון געהערט, איז ער פאַרגאַנגען אין מתיקות: אַ טייערער ייד, לייבוש! אַזוי דאַרף צו זיין. אַ ייד דאַרף פאַרמאָגן דאָס פייער פון מסירת־נפש!

איך האָב זיך דאָ אין ניו־יאָרק באַגעגנט מיט ר' שואל אהרן ליסיצערס אַן אוראייניקל. מיר האָבן, ווי געוויינטלעך, געכאַפּט אַ שמועס וועגן פאַרגאַנגענע זאַכן פון בשותפותער משפחה. דערעיקרשט האָבן מיר ניט איינמאָל דער־מאָנט מיט וואַרעמקייט און ליבשאַפט ר' לייבוש ליסיצער, וואָס איז אין פּרט פון ״ידישקייט־צרות געווען אַ מין איוב. מיר האָבן ביידע אויסגעדריקט אונזער צופרידנקייט, וואָס די „שרעקלעכע פּאַסירונג״ האָט זיך ב״ה געענדיקט ווי אַלע יידישע געשיכטעס, און אויך די איוב־געשיכטע — מיט אַ „העפּי־ענד״.

ר' לייבוש האָט געזען אַלע זיינע קינדער פאַרבליבן ביי יידישקייט און אויך זיינע קינדס־קינדער. און ר' לייבוש איז געשטאָרבן צוריק מיט עט־לעכע יאָר, קרוב צו די ניינציק אַלט און זאַט אין טעג.

פרויען...

I. די וואוילקענעוודיקע גבירנטע

וואָס שיטערער עס ווערן די רייען פון די מענער־געשטאַלטן, וואָס וואַרטן אויף באַשרייבונג, אַלץ אָנזעעוודיקער ווערן אין מיין געדעכעניש אויף די פרויען־פיגורן.

איינס נאָך איינס קומען זיי אַרויס פון די טונקעלע פאַרגעסלעכקייט־ווינקלען און שטעלן זיך אַוועק פאַר מיר לעבעדיק און קלאָר אין שיין פון דערמאָנונג. אָט גייט רבקהלע פרידמאַן, די שטאַלצע קאַלאָמייער חברטע פון „מירעלע אפרת". זי איז אַ הויכע און האַלט תמיד שפּיציק פאַרשנעבלט ס'מויל — אַזוי, אַז ס'זעט אויס ווי פאַרמאַכט אויף אַ שלעסל. אויף דער אויבערליפּ — שוואַרצער פּוך און אויפן קאָפּ אַ שוואַרץ שייטל. אויף ביידע זייטן שייטל — צוויי ווייסע טאַשמעס האָר ווי איינגעוועבט. אין אָט די צוויי ווייסע פּאַסן האָר און אין דעם בלענדנדיק־ווייסן גוידער מיט דריי דינע איידעלע קנייטשן, ווי דריי נידעריקע עטאַזשן, ליגט רבקהלעס מענערשע תקיפות, וואָס רופט אַרויס אַזויפיל אָפּשיי און דרך־ארץ ביי אייגענע און פרעמדע. רבקהלע איז אַ פרוי פון קנאַפּע זעכציק יאָר און איז, ב"ה, צום אונטערשיד פון גאַרדיגס „מירעלע", ניט קיין אַלמנה. איר מאַן יחיאל אָשר לעבט, אָבער ער האָט ווייניק וואָס צו זאָגן אין זיין אייגענעם גרויסן תבואה־מסחר און האָט אויך אַ קליינע דעה וואָס שייך די עטלעכע קאַמעניצעס אין שטאָט, וואָס ברענגען אַריין אַ היפּש ביסל דירה־געלט. און שידוכים גע־טאָן מיט די עלטערע פיר זין האָט אויך ניט יחיאל אָשר, נאָר רבקהלע. און מיט דעם פינפטן, וואָס איז אַ בעל־מום פון קינדווייז אָן און קאָן ניט שטיין אויף די אייגענע פיס, איז אויך זי און ניט ער געפּאָרן קיין ווין צו פּראָפעסאָרן און אים דערנאָך פאַרזאָרגט מיט אַ וועגעלע און אַ מענטש, וואָס פירט אים האַלבענע טעג שפּאַצירן. און די דאגות פאַר די צוויי יינגסטע, וואָס זיינען מיינע חברים און גייען מיט מיר אין חדר אַריין צו דעמזעלביקן מלמד, טראָגט אויך די מאַמע און ניט דער טאַטע.

חומש מיט רש"י פאַרהערט רבקהלע אַליין. זי שטעלט דווקא שבת־אויבס נאָך איידער דער מלמד מיט די יינגלעך נעמען באַווייזן פאַר איר דאָס

בקיאות אין דער סדרה. אָבער ס'וועט קיינעם ניט איינפאַלן אָנצורירן עפּעס פונם טעלער, אַזוי לאַנג רבקהלע האָט ניט אויפגעשלאָסן איר מויל מיט אַ שמייכל. זי זיצט אויפן ווייכן פאָטערשטול און הערט זיך איין. און טאָמער איז איר אַ זאַגעכץ ניט געפעלן געוואָרן, אָדער דער רבי כאַפּט אויס ביי די תלמידים דעם טייטש, גיט רבקהלע אַ פאַרכריפּעטן, איידעלען הוסט, און דער הוסט דרינגט אַריין דעם מלמד און די קינדער אין האַרץ אַריין, ווי אַ באַפעל און ווי אַ וואָרנונג. קיין תלמידי־חכמים זיינען רבקהלעס זין קיינמאָל ניט געווען, און איינער פון די צוויי יינגסטע, אייזיקל, האָט אַפילו אונטערגע־הונקען ביי אַ גלאַטיקער פּרשה חומש. עפּעס אַ לץ האָט אַמאָל אַרויסבאַקו־מען ביי אייזיקלען, אַז ער קען אַלעמאָל גוט די סדרה, און אַז נאָר ביים פאַר־הערן צעפלאָנטערט אים דער מאַמעס בליק די פּסוקים אין קאָפּ. מ'האָט באמת ניט געדאַרפט קיין סך פאַנטאַזיע, כדי זיך אויסצומאָלן אַ בילדל, ווי דער מלמד קומט אַ האָפערדיקער פאַרהערן רבקהלעס מיזיניק. ער ווייס, אַז אייזיקל איז צוגעגרייט על צד היותר טוב, און פּלוצים כאַפּט דאָס יינגל אַ קוק אויף דער שטרענגער מאַמען, און עס פאַרמישן זיך אים אין קאָפּ די פּסוקים פון די ווינטערדיקע מיט די זומערדיקע סדרהס.

איך בין זיכער, אַז פון אָט דעם בילדל, וואָס עס איז זיך געווען לייכט אויסצומאָלן, נעמט זיך דאָס דער אַנעקדאָט, וואָס האָט מיין חבר אייזיקל גע־מאַכט צו שאַנד און צו שפּאָט אין די אויגן פון יונגוואַרג און אויך פון דער־וואַקסענע. אומזיסט האָט זיך דער אַנעקדאָט באַרימט, אַז זיין באַשאַפער און ערשטער דערציילער איז אין יענעם פּראַסטיקן שבת־נאָכמיטאָג געזעסן ביי יחיאל אָשרן אין דער מחיהדיק־וואַרעמער מעבל־שטוב און צוגעהערט, ווי זיין אשת־חיל האָט פאַרהערט איר מיזיניק מיטן האַראַדענקער מלמד. עס האָט דעם אַנעקדאָט קיינער ניט געגלויבט, אָבער נאָכדערציילט האָבן אים פונדעסטוועגן אַלע: מאַנצבילן — אפשר בלויז צוליב שפּאַס, און ווייבער — מן־הסתם אויך צוליב קנאה.

געגאַנגען איז דעמאָלט די סדרה „חיי שרה", און אייזיקל האָט זיך גע־נומען פאַרטייטשן פאַר דער מאַמען דעם ערשטן פּסוק „ויהיו חיי שרה", און... אַלע טייטשן האָבן אים פאַרלאָזט שוין ביי די ערשטע ווערטער. דער האַראַדענקער מלמד האָט געשוויצט פאַר יסורים. ער האָט אונטערגעטריבן דעם תלמיד, אים געוואָלט אַרויספירן אויפן שליאַך, אָבער אייזיקל — אַזוי וויל דער לץ — האָט זיך מער ניט געגוויטיקט אין רבינס הילף. ס'איז אים

פרויען...

מיטאַמאָל ליכטיק געוואָרן אין קאָפּ, און ער האָט צוריק באַקומען זיין זי־כערקייט. „ויהיו חיי שרה״, האָט ער אַרויסגעשליידערט פון זיך מיט גרויס אימפּעט, איז דער טייטש „אין דיין טון טאָן אָנצינדן״. דעם מלמד האָט אַ דונער געטראָפן. רבקהלע האָט פאַר פאַרדראָס אונטערגעהוסט לענגער ווי אַלעמאָל. דער האַראַדענקער האָט זיך ניט געוואוסט קיין עצה צו געבן און האָט באַשלאָסן צו ראַטעווען די סיטואַציע מיט אַ חכמהלע. ער האָט זיך, ווי זיין שטייגער איז געווען ערב כעס, אַ בראַך געטאָן די פינגער פון דער לינ־קער האַנט און אַ זאָג געטאָן מיט אַן אַך־און־וויי־געלעכטערל:

— אַן אייזערנער קאָפּ פון אַ בחור! ער האָט זיך דערמאָנט אין דער זומערדיקער סדרה „בהעלותך״.

רבקהלע האָט זיך אויפגעהויבן און איז מאַיעסטעטיש, ווי איר חברטע מירעלע אין גאָרדינס פּיעסע, אַרויסגעגאַנגען פון שטוב. ס׳האָט זיך פאַר־ענדיקט דאָס פאַרהערעכץ, און אייזיקל איז אינמיטן זמן געוואָרן אויס תלמיד פונם האַראַדענקער מלמד. און דאָס איז, דאַכט זיך, דער איינציקער אמת־דיקער פּונקט אין דעם גאַנצן אַנעקדאָט, וואָס די יידן פון מיין שטאָט האָבן צוגעטראַכט, כדי צו צעלעכערן דעם אייגענעם עפּעס צו־געדיכטן דרך־ארץ פאַר דער וואוילקענעוודיקער אשת־חיל רבקהלע פרידמאַן.

רבקהלע איז געווען, ווי געזאָגט, אַ וואַריאַנט אויף דער וואָר פון גאָר־דינס ליטעראַרישער העלדין. געפעלט האָט איר, פאַרשטייט זיך, דער שטעקן, אויף וועלכן מירעלע אפרת שטיצט זיך — לשם טעאַטער און לשם אַרויפגעשרויפטער ווערדע — און זי האָט אויך ניט פאַרמאָגט דאָס דראַמאַ־טישע ליכט, וואָס פאַלט אויף יעקב גאָרדינס העראָאינע, צוליב דער ממש שעקספּירישער אומדאַנקבאַרקייט, וואָס ס׳ווייזן איר אַרויס אירע אייגענע קינדער. די מאָנומענטאַלע אשת־חיל־געשטאַלט פון דער שטאָט קאָלאָמיי האָט ניט געהאָט אויפצואווייזן קיין שום דראַמאַטישע ריסן און שפּאַלטן. זי האָט געשפּאַנט מאַיעסטעטיש אויף דערזעלביקער הויכער טרעפּ פון רייכקייט דאָס גאַנצע לעבן אירס, אַרומגערינגלט מיט דערזעלביקער אומ־פאַרמינערטער געדיכטקייט פון כיבוד־אם מצד אירע קינדער און מיט אַן אָפּשיי מצד דער שטאָט, וואָס אַנעקדאָטן האָבן אים קוים וואָס געקענט צע־לעכערן, — צו איר קבר, וואָס איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אַזוי באַצענט, ווי עס איז נאָר געווען פּאַסיק, לעבן די שטיבלעך פון צוויי דורות רבנים און גוטע־יידן.

א שטאָט מיט ייִדן

II. די אַראָפּגעקומענע יחסנטע

און אָט רוקט זיך צום פּראָנט פון מיין זכרון אַ געשטאַלט פון אַ צווייטער פרוי, וואָס האָט אויסערלעך ניט פאַרמאָגט די שטאָלצע קיניגלעכע ווערדע פון רבקהלע דער גבירנטע, האָט זיך אָבער דערפאַר איינגעקריצט אין מיין ייִנגלשן געמיט מיט דעם איידעלען אַריסטאָקראַטישן טרויער פון איר האַל־טונג און פון איר ריידן. מלכה די אַריסטאָקראַטקע (אַזוי האָט מען זי גע־רופן) איז געווען אַן אַראָפּגעקומענע יחסנטע. אַמאָל איז שלמה חלפנס שנור געווען איינע פון די רייכסטע און עלעגאַנטסטע יונגע ווייבלעך אין שטאָט. זי איז געווען פון די געציילטע — אַזוי האָבן דערנאָך אירע טעכ־טער און שנורן זיך באַרימט, — וואָס איז צוריק מיט זעכציק יאָר געגאַנגען שבת אינדערפרי אין שול אַריין ניט אין קיין שטערנטיכל, אַפילו ניט אין קיין שפּיצן־שאַליק, נאָר אין אַ היטעלע מיט אַ גרויסער שוואַרצער פעדער. ווען איך געדענק זי, איז מלכה שוין געווען אַ פרוי פון אַ יאָר עטלעכע־פופציק און אַ באָבע פון אייניקלעך. זי איז אַ דינע, אַ שלאַנקע, מיט אַ פּאָר שוואַרצע, קיילעכדיקע אויגן, וואָס פאַרמאָגן אין זיך עפּעס אַ מאָדנע גלאַנץ פון איראָניע. צוליב דער דאָזיקער איראָנישקייט פון מלכהס אויגן, קאָן מען ניט אַרויסרעדן קיין הויך וואָרט אין איר קעגנוואַרט. זי הערט דווקא אויס, אָבער דער שרייער פאַרלירט עפּעס פון זיך אַליין דעם אימפּעט, און דער לויפער האַלט אומגעבעטן איין זיין שריט. עס פאַלט מיר איין, אַז מלכה דער אַריסטאָקראַטקעס בליק האָט פאַרמאָגט אין זיך אויף אַן אָרגאַנישן אופן יע־נעם כוח, וואָס די פּאַרקער־פּאָליציי האָט איבערגעענטפערט צו די רויטע לאָמפּן אויף די קרייצונגען פון גאַסן: אויפהאַלטן מאַשינען און מענטשן אין זייער געלאָף און גאַנג.

זי האָט אויפגעהאַלטן דעם געיעג פאַראויס, כדי צו דערציילן וועגן אַמאָל. און געווען איז זי אַ וואונדערלעכע דערציילערין. און פון אירע מעשיות איז געבליבן אין געמיט — אינאיינעם מיט די פּאַסירונגען און אינאיינעם מיט די ווערטער — אויך דער קלאַנג פון איר קול. ס'איז געווען אַ שטים, וואָס האָט געוואונען די הערצער מיט איר לירישער אַריינדרינגלעכקייט. געוויסע, וויכטיקע מאָמענטן אין דעם דערציילן האָט זי אונטערגעשטראָכן מיט אַ זשעסט פון אירע ווייסע, אַביסל נערוועזע הענט. היינט, קנאַפּע דרייסיק יאָר שפּעטער, טראַכט איך אָפט, אַז מיט אַזעלכע אויגן, מיט אַזאַ שטים און מיט אַזאַ ווייך־ראַפינירטער האַלטונג האָט מלכה די אַריסטאָקראַט־

קע, אונטער אַנדערע באַדינגונגען, געקאָנט ווערן אַ סטאַר אויף דער בינע און באַזונדערס אין די אַזוי־גערופענע „שפּרעך־פּיעסן", וואו אַלץ שטייט אויף דער קלאָרקייט און עלעגאַנץ פון ריידן.

אין שטילע, זומערדיקע פאַרנאַכטן (זייער פאַרחלומטקייט האָט זיך אפשר אַמבעסטן געפּאַסט צו מלכהס טרויעריק־איראָנישער שטימונג) האָט די אַריסטאָקראַטקע ליב געהאַט אַזוי פּלוצים, פון דער העלער הויט, צו דער־ציילן עפּיזאָדן פון איר פאַרגאַנגענעם לעבן. זי האָט, ווייזט אויס, אין די דערציילונגען אירע געפונען זעלישן אָנהאַלט און אַ נייעם חשק צום לעבן, ווארים אויף דער וואָר האָט אַרום איר געהערשט בלויז גראָקייט און אָרעמ־קייט. דער מאַן — אַ קראַנקער, פּרנסה אָן דער מינדסטער הרחבה און דריי טעכטער זיצן און וואַרטן... אָן נדן. איז אפשר — האָט געטראַכט מלכה — אַרויסרופן דאָס געשפּרעך צווישן שלמה חלפן און מענדל סאַדאַגערער? דערציילן, ווי אַזוי זי, מלכה, איז אַ כלה געוואָרן? אפשר וועט זיך מיט די ווערטער אויך אומקערן יענער לייכטער און מענטשלעך־ווערדיקער אופן פון אַ שידוך טאָן מיט אַ טאָכטער?

אַז שלמה חלפן איז איינגעגאַנגען דער שידוך, וואָס מ'האָט אים פּיר־געלייגט פאַר זיין זון, האָט ער ניט געוואָרט אויף די שדכנים. אַז ער איז געוואָר געוואָרן, אַז ר' מענדל סאַדאַגערער איז געקומען צו פאָרן און שטייט איין ביי זיין שוואָגער ר' נפתלי ליסיצער, האָט שלמה חלפן אַ נעם געטאָן אויף זיך די זיידענע ראַדזיוואָולקע און מיט דעם לאַנגן בורשטינענעם ליולקע־ציביק אין מויל איז ער אַוועק זיך באַגעגענען מיטן גאַסט. אַריינגעקומען צו ר' נפתלין, האָט ער פון דער שוועל אַ פרעג געטאָן:

— ר' נפתלי, וואו איז דער ייד, וואָס וויל מיט מיר אַ שידוך טאָן, און איך מיט אים?

— שלום עליכם, ר' שלמה, — האָט זיך באַוויזן פון דער אַנדערער שטוב אַ ייד, פונקט דיזעלביקע הויך ווי שלמה חלפן און כמעט מיט דערזעל־ביקער חשיבות אין קול און אין הילוך, — איך בין מענדל סאַדאַגערער. מיין טאָכטער מלכה, זאָל לעבן, איז אַ פרומע יידישע טאָכטער, אַ שוואַרץ־חנוודיקע ווי שולמית, זי איז פון איר מאַמעס צד אַן אור־אייניקל פון ר' שאול וואָל, און איך גיב ת"ק רייניש כסף נדן במזומנים.

— עליכם שלום, ר' מענדל — האָט שלמה חלפנס רויטע באָרד גע־פלאַמט מיט חכמה, און ס'ווייסע פּנים האָט געשיינט מיט תורה, — און מיין

זון מרדכי איז אַ בן־תורה און דער עיקר אַ גרויסער ירא־שמים. זיינע זיי־דעס פון טאַטנס זייט האָבן געשריבן ספרים, און די יידן פון דער מאַמעס צד האָבן געטאָן צדקה. איך גיב פינף יאָר קעסט. און נאָך עפּעס, ר׳ מענדל, מיין זון איז ניט קיין חסיד, און איך בין אַ מתנגד. און איר זענט מן־הסתם אַ סאַדאַגערער חסיד?!

— חס וחלילה, — האָט מענדל סאַדאַגערער געשמייכלט, — בלויז אַ שכן מיטן הויף פון ר׳ אַברהם יאַנקעניו. איך האָב אַמאָל דאָרט צו טאָן גע־שעפטלעך מיט די גבאים, מיט די צוגעפּאָרענע חסידים, אָבער אין מיין לעבן ביים רבין גאָרניט געבעטן און קיין קוויטל ניט געגעבן.

— שטייט דאָך גאָרניט אין וועג, — האָט ר׳ שלמה אַ צופרידענער דערלאַנגט ר׳ מענדלען די האַנט, — אַז מיר זאָלן ווערן מחותנים. זאָל־זשע זיין אין אַ גוטער שעה! און גאָט זאָל העלפן, ס׳זאָל זיין אַ קשר של קימא!

אַזוי איז מלכה די אַריסטאָקראַטקע געוואָרן אַ כלה. אָבער יענע טע־אַטראַליש־פּאַטעטישע סצענעס האָבן זיך ניט אומגעקערט, ניט געקומען צוריק אויף די כישוף־ווערטער, וואָס מלכה האָט נאָך זיי אייגנס אַרויסגעשיקט. זיצן די טעכטער און וואַרטן, און מלכה פאַרלירט ניט די האָפענונג. זי דער־ציילט אַלץ נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל, ווי אַזוי עס איז געווען אַמאָל... און שטעלט עס אַוועק דער צוקונפט פאַר אַ מוסטער. אָבער אַז די צוקונפט האָט זיך באַוויזן אין איר אייגענער מיאוסער געשטאַלט פון עפּעס אַ נחות־דרגאשן שידוך פאַר איר עלטסטער טאָכטער, האָט די אַריסטאָקראַטקע מיטאַמאָל פאַר־לוירן די מאָס און וואָג פון דיאַלאָג און די, דאַכט זיך, ווי איינגעבוירענע בינע־עלעגאַנץ, און איז איבערגעגאַנגען צו אַ שטאַרקער מעלאָדראַמאַטישער ראָלע.

מ׳האָט איר פון אַלע זייטן גענומען צוריידן. די טאָכטער איז אַ מיידל מיט שכל. זי פאַרשטייט, אַז עס האָט ניט קיין זין צו וואַרטן, און זי וויל דעם שידוך. און דעם חתנס משפחה איז טאָקע ניט קיין געהויבענע, אָבער דער מחותן איז אַן עושר, און ס׳וועט פאַרן מיידל זיין אַן אָפּרו פון אָרעמקייט. מלכה האָט זיך ניט געלאָזט ריידן. זי איז אין איינעם אַ פרימאָרגן אַוועק אַ צעיאָכמערטע, אַן אויפגעברויזטע, ווי כ׳האָב זי קיינמאָל ניט געזען, אויפן בית־עולם — צו שלמה חלפנס קבר. זי האָט זיך דאָרט אָפּגעזאַמט היפשע עטלעכע שעה און איז אַהיימגעקומען אַ צעפלאַמטע, מיט פאַרשוואָלענע אויגן און מיט אַנגעלאָפענעביילן אויפן שטערן. אַ קרובה האָט געלייגט נאַסע קאָמפּרעסן צום קאָפּ און געשפּאָסט: „ווי אַזוי די מצבה האָט דאָס אויסגעהאַלטן אַזעלכע שטאַרקע קלעפּ?!״

פרויען...

מלכה האָט אַ בלישטשע געטאָן מיט די שוואַרצע פינטלען פון אירע אויגן און וואָס זי האָט דעמאָלט געזאָגט צו דער קרובה, איז געווען אומ־היימלעך. „דער שידוך וועט ניט צושטאַנדקומען", איז מלכהס שטים שוין געווען צוריק סאַמעטן און איינדרינגלעך, ווי ביי אירע אָפטע דערציילונגען אין די וויכע זומער־פאַרנאַכטן. „דער שווער האָט מיר פאַרזיכערט, און דעם שווער, עליו השלום, האָב איך אַלעמאָל געגלויבט".

און אַז די קרובה האָט אַ דערשראָקענע געשטוינט און געפרעגט מיטן אויסדרוק פון אירע אויגן און מיטן אויסזען פון איר פנים, האָט זיך מלכה די אַריסטאָקראַטקע צוגעבויגן צו איר און צו איר געשעפטשעט: „איך האָב געהערט דעם שווערס קול. ער האָט צו מיר גערעדט ווי אַ לעבעדיקער. איך בין פאַר פחד אַנידערגעפאַלן און געחלשט. יונה קברן האָט מיך דער־מינטערט און אַוועקגעפירט פונם קבר".

פונם שידוך איז טאַקע גאָרניט געוואָרן. וואָס איז געווען דער עיכוב, ווייס איך ניט. אָבער איך בין משער, אַז מ'איז פון חתנס צד געוואויר גע־וואָרן, אַז די אָרעמע יחסנים שטופן זיך פעדערן אין נאָז אַריין, און מען האָט זיך צוריקגעצויגן. דאָס איז מיין ראַציאָנאַליסטישע אויסטייטשונג. אָבער מלכה די אַריסטאָקראַטקע איז געווען זיכער און האָט אַלעמען אַרום זיך, מערקווירדיק, געמאַכט גלויבן, אַז שלמה חלפן האָט זיך געלאָזט איינבעטן פון זיין שנורס צודרינגלעכע קלעפּ אין דער מצבה. און אַלע זיינען געווען אַזוי דערשראָקן פון דעם „דערפאָלג", אַז מלכה איז פון דעמאָלט אָן זעלטן געגאַנגען אויף קבר־אָבות און מיטן קאָפּ אין מצבה האָט זי זיכער, דאַכט זיך, מערניט געשלאָגן. די טעכטער וואָלטן מורא געהאַט פאַר די רעזולטאַטן און אויף אַן אמת געקאָנט ברוגז ווערן...

III. באָסיע די כהנטע און איר געראַנגל מיטן מלאך־המות

ווער האָט אין דער שטאָט פון מיין קינדהייט און אויך אין אַלע איבעריקע שטעט און שטעטלעך פון גאַליציע ניט געהאַט זיין אייגנס אַ צונאָמען? — כמעט יעדער. די צונעמענישן, אַחוץ, פאַרשטייט זיך, יענע ברוטאַלע, וואָס האָבן זיך באַצויגן אויף אַ קערפּערלעכן אָדער גייסטיקן מום, זיינען מייסטנס געהאַנגען אויף אַ קלייניקייט: אויף דער פאַרב פון די האָר, אויף אַ קאָמישן זשעסט מיט דער האַנט, אויף דער לענג פון דער באָרד, אויף אַן אָפּט־געניצ־טער שפּראַך־ווענדונג, און בכלל אויף אַזאַ אָדער אַנדערער מענטשלעכער

געוואוינהייט. ס׳פלעגט זיך אָבער אויך טרעפן (זעלטן!), אַז אַ צונאָמען האָט באַלויכטן אַ לעבנס־פרינציפּ, האָט אויפגעדעקט אַ וויכטיקן כאַראַקטער־שטריך אָדער אָנגעוואונקען אויף אַ גייסטיקער ליידנשאַפט און דערמיט אין „שלושה דברים — צוויי ווערטער״ פרעזענטירט אַ מענטש, געצייכנט פון אים דעם סאַמע קנאַפּסטן קינסטלערישן פּאָרטרעט.

באַסיע טערענעשטער האָט פאַרמאָגט צוויי צונעמען. מען האָט זי גערופן די כהנטע, אָדער די צענטראַל־פּאָסט, און — ביידע האָבן דערציילט וועגן איר לעבן און וועגן איר כאַראַקטער. פיר מאָל האָט באַסיע חתונה געהאַט, און אַלע פיר מענער זיינען געווען כהנים. ניט על־פּי צופאַל, נאָר ווייל באַסיע, וואָס האָט געשטאַמט פון דעם בוקאָווינער דאָרף טערענעשט, האָט דעם לעבן געשטעלט אַ באַדינג אַזאַ: אָדער אַ כהן, אָדער זי האָט בכלל ניט חתונה. דער טאַטע אירער, דער ישובניק, איז געווען אַ כהן און פאַר זיין דוכענען האָט געציטערט דער גאַנצער מנין טערענעשטער יידן. אַז איר פאָטער — האָב איך געהערט באַסיען דערציילן ביי מיינער אַ קרובה אין שטוב — האָט זיך אַמאָל אָנגעברוגזט אויף דער דאָרפס־קלויז, האָט ער די עדה ישראלים באַשטראָפט דערמיט, וואָס ער האָט יום־טוב ניט געדוכנט. און די פרומע בוקאָווינער ישובניקעס האָבן אַלעמאָל געהאַט גרויס עגמת־נפש, ווען דער איינציקער כהן זייערער האָט ניט געוואָלט געבן זיין ברכה, און זיי זיינען פאַר אים אַרומגעגאַנגען אויף די שפּיץ פינגער, ווייל זיי האָבן געוואָלט פאַרמיידן אַ רוגז.

און דער אַלטער כהן, דער בעל־הקרעטשמע פון טערענעשט, האָט, ווייזט אויס, ניט געהאַט קיין ריין געוויסן און לויט זיין אייגענער אויפפירונג פאַרשטאַנען, אַז ישראלים מוזן מן־הסתם ביי זיך אין האַרצן פיינט האָבן אַ כהן. זיי זיינען אַלעמאָל גרייט אויסצוכאַפּן ביי אים די ברכה און הינטן אַרומעט לויערן זיי שלעכטס צו טאָן אים, זיינע קינדער און קינדס־קינדער. אַזוי האָט געקערט טראַכטן דער אַלטער לעמל קרעטשמער, וואָרים אַנדערש איז ניט צו פאַרשטיין, וואָס ער האָט אויפן טויטנבעט אינזינען געהאַט אָנצוזאָגן זיין ווייב, אַז זיין בת־יחידה זאָל למען־השם נאָר חתונה האָבן מיט אַ כהן.

באַסיע האָט דעם טאַטן אירן געפאָלגט און אַלע פיר מענער אירע זיינען, ווי געזאָגט, געווען כהנים. אָבער אַ באַוואָרעניש קעגן אַ שלעכט לעבן איז די כהונה ניט געווען. וואָרים ביי אַלע פיר — האָט זיך זיך געקלאָגט ניט

פרויען...

איינמאָל פאַר מיין קרובה — האָט זי געהאַט אַ שלעכטע דאַליע. ווען איך האָב באַסיען געקענט אין קאָלאָמיי, איז זי שוין געווען אַ זקנה פון אַן ערך זיבעציק יאָר. איך געדענק זי אַריינקומען צו מיין קרובה אין שטוב אַריין פאַרקויפן הייזון און כאַפּן אַ שמועס. זי איז אַ קליינע, אַן איינגעהויקערטע, מיט אַ גרויסער, איינגעבויגענער נאָז, ווי דער שנאָבל פון אַ רויב־פויגל. זי טראָגט אַ ווייס טיכל אויפן קאָפּ, אין דער מיט ווייט אַרויסגערוקט איבערן שטערן, ווי אַ דאַשעק. פון אונטער דעם דאַשעק קוקן אַפיר צוויי קליינע טונקעלע אויגעלעך און קוקן אַראָפּ ווי פאַרשעמטע אויפן טיש בעתן דערציילן. באַסיע שטעלט זיך תמיד אַוועק ביים קאַנט פונם קיך־טיש, ווישט זיך אויס מיט דער לינקער האַנט די ווינקלען פונם מויל. דאָס שאַרפט זי אַן דעם רייד־איני־סטרומענט. דערנאָך שיבט זי מיטן צייג־פינגער פון דער רעכטער האַנט איבערן קאַנט פונם טיש אַהין און צוריק. דאָס שטעלט זי זיך דעם טאָן און דעם ריטם פון אירע רייד. ערשט איצט, נאָך אַט די צוגרייטונגען, נעמט זי איבערגעבן די נייעס פון שטאָט, דערציילן, וואָס עס הערט זיך ביי דער און ביי יענער שכנה, און וואו עס האַלט מיט די שידוכים פון באַקאַנטע מיידלעך. מיט איין וואָרט: עס עפנט זיך די „צענטראַל־פּאָסט". אפשר האָט דעריעניקער, וועלכער האָט צוגעטשעפּעט דעם צונאָמען „צענטראַל־פּאָסט" צו באַסיע די כהנטע, געוואָלט געבן אַ בייזווילליק אָנצוהערעניש, אַז זי איז אַ רכילותניצע און אַ באַרעדערין. אויב דאָס איז געווען זיין כוונה, איז ער בפירוש געווען אומגערעכט, וואָרים באַסיע איז געווען ווייט פון לשון־הרע. זי האָט, ווי איך געדענק דאָס זייער גוט, קיינמאָל און קיינעם ניט קריטיקירט. זי האָט בלויז געהאַלטן פאַר איר חוב גוט צו באַדינען אירע קונים, זיי צו געבן אַ מין צולאָג צו דער דעקע הייזון, וואָס זיי האָבן ביי איר געקויפט. זי האָט דערציילט די נייעס אָן שום פניות, זי האָט נאָר געטאָן איר פּראָפּעסיאָנעלע אַרבעט קאָרעקט, פּינקטלעך און... מיט גלייכגילטיקייט צום שטאָף. פאַרענדיקט האָט זי אירע נייעס תמיד מיט איין־און־דעמזעלביקן פסוק: „און וואָס ס'וועט נאָך זיין ווייטער, ווייסט מען דערווייל ניט"... דאָס האָט גע־זאָלט הייסן, אַז זי האָט אַלץ דערציילט וויפיל זי ווייס, זי האָט ניט פאַרהוילן גאָרניט, און אַז ס'וועט נאָך קומען המשך, וועט זי ניט פאַרזאַמען אים צו ברענגען. דערפאַר טאַקע — אַזוי דאַכט זיך מיר היינט — האָט דער נאָמען „צענטראַל־פּאָסט" אַזוי געפּאַסט צו באַסיען. וואָרים ווי די פּאָסט האָט זי אייגנטלעך קיין שום שייכות ניט געהאַט צו די בריוו און צו די טעלעגראַמעס. זי האָט זיי בלויז אויפגענומען, אָפּגעשטעמפּלט און אָפּגעגעבן.

אַ שטאָט מיט יידן

די ערשטע „טעלעגראַמע״, וואָס זי האָט דערלאַנגט אירע קונים, איז געווינטלעך געווען וועגן איר שלעכטער דאָליע ביי איר פּערטן מאַן מאיר בער חסיד. וועגן די ערשטע דריי האָט מען וויניק גערעדט. עס איז, ערשטנס, שוין געווען אַלטע נייעס, און והשנית, זיינען זיי געלעגן מחוץ פון די שטאָט־גרענעצן. מיט די ערשטע דריי כהנים האָט באַסיע געוואוינט אין דערפער אַרום דער שטאָט סערעט און זיי דאָרט אויך געבראַכט צו קבורה. ערשט דורך מאיר בערן איז זי געוואָרן אַ קאָלאָמייער תושב.

מאיר בער איז געווען איינער פון יענע אָרעמע תבואה־מעקלערס אין שטאָט, וועלכע איך פלעג אין די זומערדיקע זונטאָג־פּאַרמיטאָגן זען זיצן אויף אַ באַנק לעבן קאַרפּינסקיס דענקמאָל מיטן קאָפּ אָנגעשפּאַרט אויף אַ שטעקן און איינטעגהן מיט די „קאָלעגן״. אָבער ביי זיין גאַנצער אָרעמקייט איז מאיר בער געווען אַ וואָזשנער וויזשניצער חסיד און איינער פון די שענסטע בעל־תפילהס לויטן וויזשניצער נוסח. אַחוץ דעם איז ער געווען אַ ליידנ־שאַפטלעכער אַסטראָנאָם. ער האָט ליב געהאַט אויסצוחשבונען, ווי ווייט עס איז פון דער ערד ביז צו דער לבנה, און... ער האָט שטילערהייט געהאַלטן מיט קאָפּערניקן. ניט נאָר ער האָט באַגלייך מיט אים געהאַלטן, אַז די ערד דרייט זיך אַרום דער זון, נאָר ער האָט טאַקע ממש געוואוסט, ווער עס איז געווען דער „געלערנטער גוי״, וועז און וואו ער האָט געלעבט. שמואל קוינעס, מיין זיידעס אַ ידיד, וואָס איז געווען אַ תבואה־סוחר און איז זיך אָפט צונויפגעקומען מיט מאיר בערן, האָט איבערגעגעבן אין זיין נאָמען, אַז קאָפּערניקוס איז געווען אַ פּאָליאַק און האָט געשטאַמט פון אונזערע מקומות, עפּעס הערכער צו וואַרשע צו. און טאַקע פון שמואל קוינעס ווייס איך, אַז מאיר בער פלעגט ביים מחדש זיין די לבנה האַלטן פאַר יידן אַ שטיקל שיעור אין הלכות אַסטראָנאָמיע. ער האָט געוויזן דעם מילך־וועג און אָנגערופן שטערן ביים נאָמען.

איך האָב איינמאָל יום־טוב געהערט דאַוונען מאיר בערן פאַרן עמוד אין זיינס אַ שולכל אויף דער קליבאַניע. ער איז געווען אַ ייד דערעיקרשט מיט אַ גרויסער בעזעמדיקער באָרד, און אַז ער האָט זיך ביים יום־טובדיקן קדיש נאָך „ברכו״, לויטן שטייגער פון די וויזשניצער בעל־תפילהס, עלע־גאַנט און קאָקעטיש פאַרבויגט ביי „יתגדל״ אויף דער רעכטער זייט און ביי „יתקדש״ אויף דער לינקער זייט, האָט אים דער שפּיץ פון דער באָרד גע־גרייכט ממש ביז צו די קנעכל. די ניגונים האָט מאיר בער אַרויסגעבראַכט

לויטער און קלאָר און מיט אַלע ניואַנסן. ביים זינגען האָט ער אַליין, און מיט אים זיין לאַנגע, בעזעמדיקע באָרד, שטיפעריש אונטערגעטענצלט און דערמיט צוגעגעבן דער וויזשניצער מוזיק נאָך מער אויפגעראַמטע לייכטזיניקייט, וויפיל זי האָט אין תוך פאַרמאָגט.

די קרובה מיינע, וואָס באַסיע די כהנטע איז ביי איר געווען אַן אָפטע אַריינגייערין, איז געווען ביי דער מיינונג, אַז פאַר אַלעמען זיינען די וויזשניצער ניגונים שולדיק אין באַסיעס שלעכטן לעבן מיט איר מאַן. באַסיע — האָט מיין קרובה געטענהט — קען ניט פאַרטראָגן, אַז אַ ייד זאָל שטיין ביים עמוד און טענצלען פאַרן רבונו של עולם, ווי להבדיל, אַ שייגעץ ביים „דאַנעץ". אפשר איז דאָס טאַקע געווען אַזוי און אפשר (איך האָב אַ שטאַרקן חשד!) האָט מיין קרובה זיך און אירע צוהערער געוואָלט איינריידן אַזאַ מוזיקאַלישע סיבה פאַר באַסיעס צעשטערטן שלום־בית, ווייל זי האָט זיך דערמיט געוואָלט נוקם זיין אין די וויזשניצער ניגונים, וועלכע זי האָט אומברחמנותדיק פיינט געהאַט. מיין קרובה איז געווען אַזאַ באַגייסטערטע אָנהענגערין פון דעם זשידעטשויווער נוסח מיט דער געזאַלבטער פאָטעטיק פון זיינע מעלאָדיעס, אַז זי האָט זיך געקויפט אַ „שטאָט" אין דער זשידעטשויווער קלויז, הגם איר מאַן האָט געדאַוונט אין ר' איציקלס שולכל און זי אַליין האָט דאָרט געהאַט אַ ירושה־„שטאָט". און די ליבשאַפט צו די זשידעטשויווער ניגונים, אַזוי ווי דער באַרימטער בעל־תפילה מאיר פראַנצויז האָט זיי געזונגען אַלע שבת, אַלע יום־טובים און דערעיקרשט ימים־נוראים אין דער זשידעטשויווער קלויז, האָט זיך ביי מיין קרובה געפּאָרט מיט ביטול, מיט שנאה צו די האָפּערדיקע און אָפט הומאָרפולע מעלאָדיעס פון דער וויזשניצער גזע. די לייכטזיניקייט פון דער וויזשניצער מוזיק האָט ניט אַפּעלירט צו איר שווערן געמיט און האָט, ווייזט אויס, אויך שאָקירט דעם פרומען ערנסט פון איר לעבנס־אויפפאַסונג.

מיט יאָרן שפּעטער, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָב איך אָפט פאַרבראַכט מיינע וואַקאַציעס אין דעם דאָרף, פון וועלכן באַסיע האָט געשטאַמט, און איך האָב זיך מיט איר דאָרט באַגעגנט. זי איז שוין דעמאָלט געווען איבער די אַכציק און צום פערטן מאָל אַן אַלמנה. זי איז אַרומגעגאַנגען צווישן די דייטשע פויערים און האָט פאַרקויפט, ווי אַמאָל אין קאָלאָמיי, הייוון. זי האָט איר סחורה געגעבן מייסטנס אויף קרעדיט און אַלע חובות געהאַלטן אויפן קאָפּ, ווייל אַליין פאַרשרייבן האָט זי ניט געקענט און אַנדערע

זיך אָנפאַרטרויען מיט אירע „געשעפט־סודות״ האָט זי, ווייזט אויס, ניט געוואָלט. באַסיע האָט געהאַט קינדער אין דער נאָענטסטער שטאָט און אין די אַרומיקע דערפער. אָבער זי איז צו זיי ניט געקומען און האָט זיך מיט זיי ניט אָנגעקערט. זי האָט געוואוינט אַליין אין אַ פויערשן שטיבל, האָט געמסחרט און... זיך געהיט פאַרן טויט.

און דאָרט אין טערענעשט האָב איך פון באַסיען אַליין געהערט דערציילן, פאַרוואָס זי האָט זיך ניט געקענט צונויפלעבן מיט איר פערטן מאַן. מאיר בער איז געווען — האָט באַסיע געזאָגט — אַ שטאָלצער מענטש. עס איז אים ניט אָנגעשטאַנען, וואָס איך גיי פאַרקויפן הייזון, און ער האָט רק מורא געהאַט, טאָמער מאַך איך מיר אַ קניפּל.

— און פאַרוואָס טאָקע זענט איר אַרומגעגאַנגען און גייט נאָך עד־היום אַרום פאַרקויפן הייזון? — האָב איך זי געפרעגט. — מאיר בער האָט אַלעמאָל פאַרדינט אַזויפיל, וויפיל מען האָט געדאַרפט, און איר האָט דאָך אויך קינדער, וואָס קענען אייך שטיצן?

באַסיע האָט צונויפגעצויגן אַלע קנייטשן פון איר פאַרמעטענער הויט. דאָס פּנים ביי איר איז געוואָרן נאָך קלענער און האַרטער. מען האָט געזען, אַז זי וויל, מען זאָל וויסן, אַז וואָס זי זאָגט, איז ניט סתם רייד, נאָר דער סאַמע עיקרדיקסטער לעבנס־פּרינציפּ, פון וועלכן זי איז קיינמאָל ניט אָפּגעגאַנגען און וועט שוין ניט אָפּגיין איר לעבנלאַנג. קינדער, שמינדער — האָט זי פול מיט פאַראַכטונג געפּלעסקעט מיט אירע אַלטע, דינע ליפּן — אַ מענטש דאַרף זיך אַליין שפּייזן, און אַ מענטש דאַרף ניט צולאָזן צו זיך קיין איבעריקע יסורים.

— פאַרוואָס???

— ווייל אַז אַ מענטש דאַרף אָנקומען צו אַנדערע און אַפילו צו אייגענע קינדער, אָדער ער האָט צופיל עגמת־נפש, דערבאַרעמט מען זיך אויף אים אויבן... (אַן אומהיימלעך איראָניש שמייכעלע האָט איצט אַרויסגעשפּיזלט פון די הונדערטער קאַרבן אויף איר פּנים) און דער מלאך־המות קומט נאָך אים. אַ מענטש, וואָס וויל לעבן, — האָט באַסיע גענומען אויסברייטערן איר פילאָזאָפיע, — דאַרף ניט געבן דעם מלאך המות קיין תירוצים, ער זאָל זיך האָבן פאַרוואָס צוצוויילן פאַר דיין טובה ווענן.

און פּלוצים האָט זי זיך אָפּגעשטעלט און אַ פרעג געטאָן אויף מיר: „ווער איז ער?״ אַז מען האָט איר געזאָגט, אַז איך בין אַ נאָענטער קרוב פון איר

אַמאָליקער היווען־קונהטע אין קאָלאָמיי, האָט זי, ווייזט אויס, דערפילט ערשט דעם רעכטן חשק צו רעדן און זיך פּאַר היימישע מענטשן דורכצוקריגן מיט איר טויטן מאַן מאיר בער. זי איז נאָך איצט געווען אויף אים ברוגז, וואָס ער האָט זי ניט פאַרשטאַנען און פון איר חוזק געמאַכט.

— איך פלעג אים זאָגן, מאיר בערן, — האָט זי אויפסניי גענומען דער־ציילן, — אַז היינט פאַרדינט ער און מאָרגן קען ער, חלילה, ניט האָבן און זיך דאַרפן קנייטשן פאַר מענטשן. און דער מלאך המות קוקט נאָר אַרויס אויף אַזאַ געפּיעשטשעריי און ער דערבאַרעמט זיך איבער דיר און קומט דיך באַלד נעמען. איז וואָס אַרט דיך, נאַרישער ייד, אַז איך פאַרקויף היווען און מאַך מיר אַ קניפּל? וואָס טו איך דען? איך גרייט בלויז אָן אַ ווייסן גראָשן פאַר שוואַרצע טעג, כדי מען זאָל דעמאָלט אויך קענען מוחל זיין דעם מלאך המות זיין רחמנות. האָט ער, מאיר בער, געשטשירעט מיט די ציין און געטרעסעט מיט דער לאַנגער באָרד און געזידלט. אינמיטן דאַווענען אין טלית־און תפילין האָט ער פלוצים דערזען, אַז איך גרייט מיר צו און צע־טעכער ס'פונטל היווען פאַר מיינע קונים. איז ער געוואָרן מלא רציחה. און ווייל ער האָט ניט געקענט מפסיק זיין, האָט ער געשריגן אויף אַ קול, אַז מען האָט געקענט הערן אין דער צענטער גאַס איין וואָרט: פּ ח ד, דאָס הייסט, די ראָשי תיבות פון „פאָלנאַ כאַטאַ דורניוו" (אַ פולע שטוב מיט נאַראָנים). און דער דורען (נאַר) איז ער געווען — ניט איך. וואָרים אַז עס איז גע־קומען די מלחמה און ער האָט אויפגעהערט צו פאַרדינען, האָט ער ניט געהאַט קיין ברירה און איז אָנגעקומען צו זיין טאָכטער. איך האָב מיר ווייטער פאַרקויפט היווען און געלעבט פון מיין אייגענעם גראָשן. עס האָט ניט לאַנג געדויערט, איז מאיר בער קראַנק געוואָרן און איז געשטאָרבן.

זי איז געווען איבערצייגט, באַסיע, אַז מאיר בער איז געשטאָרבן ניט דערפאַר, וואָס ער איז געווען קראַנק, נאָר דערפאַר, וואָס ער האָט זיך גע־לאָזט אויסהאַלטן פון זיין טאָכטער, וואָס איז דערצו געווען אַ ניט־פאַרמעג־לעכע, און ער האָט אַזוי־אַרום אַרויסגערופן דעם מלאך המותעס רחמנות. און אַז איך האָב זי געהערט אַזוי רעדן, אַזוי רעדן מיט רוגזה וועגן איר פאַר־שטאָרבענעם מאַן, האָב איך אָנגעהויבן גלויבן, אַז עס קען טאַקע גריילעך מעגלעך זיין, אַז זי האָט אַרויסבאַגלייט דעם טויטן מאיר בערן פון דער שטוב מיט די ווערטער: „הייט אין דר'ערד אַריין!" איך האָב געגלויבט, ווייל די ווערטער האָבן פאַר מיר אין באַסיע דער כהנטעס מויל פאַרלוירן זייער ברו־

טאַל־צינישן באַדייט. זי האָט אויף איר אופן און אויף איר שפּראַך אויסגע־דריקט דערמיט ניט, חלילה, צופרידנקייט איבער איר מאַנס טויט, נאָר פאַר־קערט, איר טיפסטן פאַרדראָס און צער, וואָס מאיר בער האָט זיך ניט צוגע־הערט צו אירע וואָרנונגען און איז אַריינגעפאַלן אין נעץ פון מלאך המותעס רחמנות. באַסיע איז פאַר מיר מער ניט געווען עפּעס סתם אַ יידענע, וואָס קען צוליב איר טעמפּעראַמענט ניט האַלטן שלום־בית, נאָר אַ מענטש אַ שטאַרקער, וואָס פילט אין זיך גענוג איבערלעבן כוח אויף צו קענען אויפנע־מען אַ קאַמף מיט די העכערע קרעפטן, וואָס באַהערשן אונזער לעבן. זי האָט געקעמפט קעגן טויט מיט פיזישער און זעלישער גבורה, און אַחוץ דעם אויך, ווי איר זעט, מיט ראַפינירטע דיפּלאָמאַטישע קונצשטיק. און זי האָט געהאַלטן, ווי עס האָט זיך געקענט אויסדאַכטן, אין מנצח זיין. זי איז אַלט געווען איבער אַכציק, האָט געלעבט און זיך געגרייט ווייטער צו לעבן...

איך טראַכט היינט, אַז באַסיע פון טערענעשט, און נאָך איר פערטן מאַן פון קאַלאַמיי, האָט מיט איר לעבנס־ווילן, מיט איר קאַמף־עקשנות, מיט דער דינער דיפּלאָמאַטישער פּאָועטיניע פון קאַמפּסמיטלען און תחבולות, און אַפילו מיט אירע לעבנס־קאָנצעפּציעס פאַרקערפּערט אין זיך אַ גרויסן טייל פון די מעלות טובות פון איר פאָלק, וואָס ראַנגלט זיך אויף אַן ענלעכן שטייגער שוין היפּשע עטלעכע הונדערט יאָר פאַר זיין נאַציאָנאַלן קיום... און וויפיל מאָל האָט באַסיעס אַלט און לעבנס־דאָרשטיק פאָלק ניט געזאָגט צו די מאיר בערס, וואָס האָבן ניט פאַרשטאַנען זיין לעבנס־קאָנצעפּציע און האָבן זיך אָוועקגעזעצט אויף קעסט ביי פרעמדע און ביי אָפּגעפרעמדטע אייגענע קינדער, וויפיל מאָל האָט דאָס פאָלק ניט געזאָגט צו זיי, געמוזט זאָגן צו זיי: „הייט אין דר׳ערד אַריין!”?

אין ווינטער, 1929, האָב איך פאַרבראַכט עטלעכע וואָכן אין טערענעשט ביי מיין ווייבס קרובים. איך געדענק גענוי דאָס יאָר, ווייל עס איז דעמאָלט געווען דער קאַלטסטער ווינטער אין מזרח־אייראָפּע זינט עטלעכע דורות. די פרעסט און די זאַווערוכעס האָבן געשטאַרקט די מענטשלעכע און אַוודאי און אַוודאי די יידישע סאָלידאַריטעט. אין שטאָט האָט די קהילה אַרויסגע־שיקט מאָבילע קיכן, וואָס האָבן אויסגעטיילט אומזיסט הייסן טיי אויף די גאַסן. בעל־הבתישע שטיבער זיינען אין דעם יאָר, מער ווי אין אַלע ווינטערס, געווען אָפן פאַר יעדן, וואָס וויל זיך אָנוואַרעמען. אין טערענעשט האָבן עט־

פרויען...

לעכע יידישע משפחות געהאַט אין יענע טעג איין זאָרג: באַסיע די כהנטע און נאָך עפּעס איינע אַן עלטערע פרוי בראנציע זאָנטאַג, וואָס האָט געוואוינט איינע אַליין ביי זיך אין הויז. צו בראַנציען האָט מען אַריבערגעשיקט הייסן טיי און האָלץ. צו באַסיע דער כהנטע איז געווען איבעריק צו שיקן, וואָרים מען האָט געוואוסט, אַז זי וועט ניט אָננעמען. זי וועט דעם מלאך המות ניט אַקעגנקומען אויף אַ האָר. זי האָט פאַר זיך אַליין געזאָרגט, און אַז זי האָט געהאַט צייט — אַפילו אַכטונג געגעבן אויף בראַנציע זאָנטאַג, וואָס האָט געוואוינט איבערן וועג.

געדענק איך אַן אָנהויב נאַכט אין יענעם ווינטער. איבדרויסן האָט געסמאַליעט אַ טרוקענער פראָסט. די הינט איז קאַלט געווען אין די קאָליבעס און זיי האָבן אימהדיק געבילט. איך בין געזעסן ביי מיינע קרובים און זיך געוואַרעמט ביי דער הרובע. מען האָט גערעדט און געטרונקען טיי. מיט־אַמאָל דערהערט זיך אַ יאָמערלעך ווייבעריש קול, וואָס האָט זיך פאַרצווייפלט געראַנגלט נאָך הילף. אַלע האָבן פאַרציטערטע אָנגעשפּיצט די אויערן. אַז די שטים האָט זיך דערנענטערט, האָט מען זי דערקענט: עס איז געווען באַסיע די כהנטע. אַז מען האָט זי אַריינגענומען אין שטוב אַריין, האָט זי ניט געקענט כאַפּן דעם אָטעם פאַר שרעק. זי האָט זיך באַרואיקט, זיך אָנ־געוואַרעמט און האָט דערנאָך איבערגעגעבן, וואָס עס האָט פּאַסירט.

בראַנציע זאָנטאַג האָט זיך פאַרנאַכט־צו געפילט ניט גוט. עס איז געווען קאַלט. האָט זי זיך צוגעלייגט אין אָנגעטועכץ אויפן בעט און זיך איינגעדעקט. באַסיע איז געזעסן לעבן איר און האָט דערציילט. בראַנציע איז אַלעמאָל געווען אַ שווייגערין, האָט באַסיע גערעדט און בראַנציע האָט ניט געענטפערט. פאַררעדט זיך, אָפּגערעדט און פאַרגעסן, אַז עס איז טונקל געוואָרן אין שטוב.

— בראַנציע, וואו שטייט דער לאָמפּ? איך וועל אים אָנצונדן.

קיינער ענטפערט ניט.

באַסיע האָט געפרעגט הויך און נאָך העכער, און אַז קיין ענטפער איז אַלץ ניט געקומען, האָט זי גענומען רייסן די קאָלדרע, וועקן... אַ טויטן.

— כ'האָב דערפילט, — האָט באַסיע גערעדט צו מיינע קרובים מיט אַזאַ ווייך קול, ווי קיינמאָל דאַכט זיך אין איר לעבן, — אַז דער מלאך המות שטייט נאָך לעבן מיר און אָט־אָט לייגט ער מיך אַוועק לעבן בראַנציען.

זי איז אַנטלאָפן, באַסיע. זי איז געלאָפן מיט אַלע כוחות. עס איז

אַ שטאָט מיט יידן

געוועזן פינצטער אין הויז. זי האָט זיך דורכגעטאַפּט דורך שטיבער, טרעפּ. זי איז געפאַלן, האָט זיך אויפגעהויבן און איז נאָכאַמאָל געלאָפן. דעם אויפ־דערוואַכט האָט באַסיע שוין געגעסן און געשלאָפן ביי מיינע קרובים.

צו פרילינג־צו איז באַסיע געשטאָרבן. ווען זי קען רעדן נאָכן טויט, וואָלט זי זיך זיכער אויסגעמוסרט, למאַי זי האָט זיך אַפילו אין יענעם שרעקלעכן ווינטער אויפדערנאַכט געלאָזט איבעררעדן און איז אָנגעקומען צו מענטשן. מיינע קרובים האָבן געהאַט איין טרייסט: זי האָט נעבעך ניט געוואוסט, באַסיע, אַז זי איז שוין סיי־ווי־סיי געלעגן אין נעץ פון מלאך המות׳ס רחמנות. ס׳האָט זיך נאָך איר טויט אַרויסגעשטעלט, אַז זי האָט ניט איבערגעלאָזט אַפילו געגוג אויף תכריכים. עס איז ניט געוועזן ניט קיין הייזון און ניט קיין געלט אין שטוב. און די בעלי־חובות, די דייטשע פויערים, האָבן געלייקנט, אַז זיי זיינען וועו־עס־איז באַסיען עפּעס שולדיק געבליבן. זיי האָבן איר תמיד באַצאָלט פאַר איר סחורה.

אָט דעם מאָמענט פון מענטשלעכן פאַרראַט צו דער אָרעמער פרוי האָט דער טויט, ווייזט אויס, אויסגענוצט און זי מיט רחמנות איינגעזאַמלט צו זיך.

די שטאָט-משוגעים

I. שרהלע וואָס איז נאָך קיינמאָל ניט געשטאָרבן

די קליינע און אומגליקלעכע אָפּאָזיציע פון זיין מאַיעסטעט דעם שכל מאָנט איר רעכט. די שטאָט־משוגענע פאַרלאַנגען זייער קאַפּיטל. און עס קומט זיי. וואָרים פון זייער געמיט־צעשויבערטקייט און פון זייער אידעאי־שער איינזייטיקייט קאָן מען ערגעצוואו צומאָל דערגיין די ריכטונג פון דער מערהייטס שטילע טראַכטעניש. און אויב ניט די ריכטונג פון געדאַנק, איז לכל־הפּחות די פאַרב פון אירע פאַרבאָרגענע פאַרלאַנגען.

פון מרדכי־איציע־עין־יעקבס לוויה געדענק איך דעם פאַר מיר ערשטן „עפנטלעכן אויפטריט" פון שרהלע דער משוגענער. דער אַלטער מרדכי איציע, וואָס מען האָט אים גערופן „עין־יעקב", ווייל ער האָט טאָג־איין, טאָג־אויס געקנעלט מיט אָרעמע יידן די זיסע אַגדות פון דער גמרא, איז געשטאָרבן אין אַ האַרבסטיקן פרייטאָג און די לוויה איז דערפאַר פאָרגעקומען אין גרויס איילעניש. אי די חברה־קדישא און אי די מלווים האָבן געוואָלט פאַר־פרי פאַרטיק ווערן, כדי ניט צו פאַרשפּעטיקן צו קבלת־שבת אין קלויז אַריין. האָט אָבער דער פאַרשטאָרבענער מרדכי־איציע איבערגעלאָזט דריי אייגענע, געניטע קלאָגערינס, וואָס האָבן אויף קיין שום פאַל ניט געוואָלט מקצר זיין דאָס באַוויינעכץ. און ווי אויף צו להכעיס איז פון ערגעצוואו אויסגעוואַקסן שרהלע די משוגענע און זיך צוגעשטעלט פאַר אַ פערטער קלאָ־גערין.

איך געדענק גלייך ווי עס וואָלט געווען נעכטן. דער שמש איז אַרויס־געקומען פון דער טהרה־שטוב מיט די ערדענע טעפּ און האָט זיי אַ שליידער געטאָן צו אַ שטיין. דערנאָך האָט ער, לויטן באַזונדערן קאָלאָמייער מנהג, אַרויסגענומען פונעם בוזעם אַ שופר און אויסגעבלאָזן אַ לאַנגע און ריינע תקיעה גדולה. אַ דראָזשע איז דורך איבערן לייב. דער סימבאָל פון ביאת המשיח און תחית המתים האָט אָנגעיאָגט אַ גרעסערן און טיפערן פּחד ווי דער טויט אַליין מיט זיין פאַראַד פון שוואַרצע טיכער און צדקה־פּושקעס. אויף דער תקיעה האָבן, ווייזט אויס, געוואַרט דעם נפטרס טעכטער ווי אויף אַ סיגנאַל. זיי זיינען אַרויס פון דער שטוב אויף דער גאַס מיט אַ שרעקלעכער

יללה און נאָך זיי האָבן זיך נאָכגענומען אפשר אַ צענדליק קרובות און שכנות. די פּנימער ביי די טעכטער — ווי ביי צערייצטע רויב־פייגל, צעשויבערטע קעפּ האָר, אויף וועלכע עס בלאָנדזשעט אַרום ערגעץ הינטן ביים נאַקן אַ קאָפּטיכל. זיי שטייען אַקעגן דער טיר, דורך וועלכער מען דאַרף אַרויסטראָגן דאָס מת און שטיקן איין דערווייל אין זיך דאָס געוויין. איצט ברעכן זיי בלויז די הענט און פאַרוואָרפן אַלעמאָל דעם קאָפּ אויף אַ שכנהס אַקסל, ווי אין חלשות. נאָר אָט באַווייזט זיך די מטה איבערגעדעקט מיטן שוואַרצן טוך מיטן מגן־דוד. די וואַרטערס רוקן זיך אָפּ אַן אַ זייט און די טרעגערס שרייען זיך איבער: „פּאַוואָליע, ס'איז שמאָל, גיט אַכטונג ווי איר גייט!" קוים מיט צרות זיך דורכגעשטופּט דורך דער שמאָלער טיר. יידן נעמען שפּאַנען. אָבער פּלוצים וואַקסט פאַר די טראָגערס אויס אַ וואַנט: די דריי טעכטער. זיי פאַליען אַקעגן דער מטה מיט די הענט, מיטן פּנים, מיטן גאַנצן גוף. די יידן מיטן מת אויף די אַקסלען זיינען געצוואונגען אַלץ מער און מער איינצוהאַלטן די שריט. אָט טאָפּטשען זיי שוין מיט די פיס אויף איין אָרט.

די טעכטער נעמען זאָגן אויף אַ קול און יעדן פּסוק זייערן שטרייכן זיי אונטער מיט אַ באַזונדערן קוויטש, וואָס לעכערט דורך די אויערן און פאַר־גליווערט דאָס בלוט אין די אָדערן. דער הויפּט־תמצית פון זייער זאָגעכץ איז אַ ווענדונג צום פאַרשטאָרבענעם, וואָס הערט זיך, אויף ווי ווייט איך דערמאָן זיך, אַן ערך אַזוי: „טאַטע, זאָלסט זיך ניט שרעקן! דיינע מצוות וועלן דיר פאַראויסגיין, דיין תורה־לערנען וועט פאַר דיר אַ זכות דערלאַנ־גען. גוטע מלאכים וועלן פאַר דיר פירשפּרעכן". דערנאָך קומט אַ סדר־דיקע היעראַרכישע אויפציילונג פון די אבות, מלכים און צדיקים, וואָס וועלן דעם טויטן אַקעגנקומען און וועלן אים אָפּגעבן שלום־עליכם. פאַרענדיקט מיט דער פּרטימדיקער אויסרעכענונג פון דער פאַרזאַמלונג, וועלכע וועט דעם פאַרשטאָרבענעם באַגריסן, האָבן די טעכטער גענומען דערלאַנגען דעם פאָטער דעם בקשה־צעטל, פאַר וועמען ער זאָל זיך מיען, און דאָס אויך אין אַ פּערפעקטער ביוראָקראַטישער אָרדענונג: קודם פאַר דעם עלטערן און דער־נאָך פאַר דעם יינגערן, צוערשט פאַר דעם נאָענטערן און דערנאָך פאַר דעם ווייטערן.

דעמאָלט, מיט דרייסיק יאָר צוריק, האָט אויף מיר און אויף נאָך עטלעכע חברים מיינע, וואָס זיינען דערביי געווען, דער געקלאָג פון די ווייבער קיין רושם ניט געמאַכט. און ניט געווירקט האָט ער טאָקע אפשר צוליב דער

צופיל סימעטרישקייט פון די ילֵלות. היינט, ווען איך טראַכט צוריק צו די זאָגעכצן פון מרדכי־איציעס טעכטער, דערפיל איך אין זיי דעם ריח פון חומש, און דער בוכהאַלטערישער סדר זייערער הויבט מיר ניט אָן צו שטערן. פאַרקערט, עס אַפּעלירט צו מיר דווקא די פאַרגליווערטע פאָרם זייערע, און איך טראַכט, אַז אין דידאָזיקע פאַרשטיינערטע וואָרט־כלים פון אַן אַלטן פאָלקסשטייגער האָט דער צער פון יידישע טעכטער געפונען אַ היפש ביסל טרייסט און געקענט אין זיי אַריינריידן מיט מער האַרץ און מיט מער טרערן ווי היינט אין ספּאָנטאַן־געשאַפענע ריידענישן און שווייגענישן.

איר אייגענעם לשון, אַ ניט־באַרירטן פון טראַדיציע, האָט צום אונטער־שייד פון די טעכטער ביי יענער לוויה גערעדט שרהלע די משוגענע. שרהלע האָט געשטאַמט פון אַ חשובער משפחה אין שטאָט. איר ברודער, אַן אָנגעזעענער בעל־הבית, איז געשטאַנען אין מאַרק מיט אַ גרויסן מעל־געוועלב, און אירער אַ פּלימעניק איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע אינטעליגענטן אין שטאָט. זי איז אַראָפּ פון זינען, ווען זי איז געווען נאָך גאָר אַ יונג ווייבל. ווען איך האָב זי געקענט, איז זי שוין געווען אַלט און צעבראָכן, אָבער אירע אויגן האָבן געגלאַנצט ניט נאָר מיטן פייערל פון שגעון, נאָר עס האָט פון זיי אויך אַרויסגעטליעט אַ הייסע קויל פון טעמפּעראַמענט און פון ווילן צום לעבן. זי איז געווען אַ קליינע און אַ קיילעכדיקע און אַ באַהאַנגענע מיט קליידער. נאָר דער אויבערקערפּער איז זומער און ווינטער געווען באַדעקט ניט מער ווי מיט אַ לייכטער בלוזע. אין בוזעם האָט זי געטראָגן אַלע־מאָל עטלעכע ווייצענע בולקעס. זי האָט זיי געזאַמלט און פאַרבאַהאַלטן מיט אַ באַזונדערער עקשנות, ווייל זי האָט, ווייזט אויס, מורא געהאַט, זי זאָל ניט בלייבן אַמאָל אָן ברויט. עס איז געווען לייכט אויסצונאַרן ביי איר ס׳געלט, די אוירינגלעך פון די אויערן און דאָס רינגל פונם פינגער, אָבער קיינעם איז, דאַכט זיך, קיינמאָל ניט געלונגען אויסצובעטן ביי איר אַ שטיקל פון אירע בולקעס.

ביי מרדכי־איציעס לוויה האָב איך זי געהערט פירטראָגן אירע פיקסע אידעען. זיי האָבן זיך געדרייט אַרום מענטשלעכן עלנט און טויט. איך זע זי, ווי זי שטעלט זיך אַוועק לעבן די טעכטער־קלאָגערינס און נעמט אויף איר שטייגער זאָגן, און דערביי גיט זי אַכטונג, עס זאָלן פון איר ניט אַרויספאַלן די בולקעס פונם בוזעם. געבוירן — טענהט שרהלע מיט גרויס דבקות צו דער מטה — ווערט דער מענטש פון אַ מאַמען, דערנאָך לעבט ער

א שטאָט מיט יידן

ביי טאַטע־מאַמען, דערנאָך האָט ער חתונה און לעבט מיט אַ ווייב, מיט קינ־דער, מיט אייניקלעך, מיט אוראייניקלעך, און שטאַרבן — נעמט זי יאָמערלעך קרעכצן — שטאַרבט ער אַליין. זאָלסט ניט מורא האָבן, — צעשרייט זי זיך אויף אַ קול, — מרדכי־איציע, דאָס שטאַרבן געדויערט ניט לאַנג. וועסט דיך באַלד באַגעגענען מיט דיין ווייב און מיט דיין טאַטע־מאַמען און וועסט ניט זיין אַליין!

ווייסע־חברהניקעס האָבן איר געשטערטביים זאָגן, דערוואַקסענע האָבן זי געטריבן פון דער מטה. זי איז ניט אָפּגעטראָטן. זי איז אינאיינעם מיט די טעכטער פאַראויסגעלאָפן פאַר דער לוויה און באַקרעכצט און באַיאָמערט ניט אַזוי דעם טויט, ווי די עלנטקייט זיינע, דאָס געצוואונגענע אַליינזיין אויף דעם שטיקל וועג פון גסיסה ביז צום גן־עדן. יינגלעך האָבן זיך צוגעטשעפּעט צו איר, זי גענומען אויפן קרייצפאַרהער:

— שרהלע, פונוואַנעט ווייסטו, אַז דער מענטש איז אַליין, ווען ער שטאַרבט? ביזט דען שוין אַמאָל געשטאַרבן?

— ניין, — שרייט שרהלע צוריק, — איך בין נאָך קיינמאָל ניט גע־שטאַרבן, ווייל כ'האָב מורא צו זיין אַליין. מרדכי־איציע וועט זיך צונויפ־קומען מיטן ווייב, מיט טאַטע־מאַמע, דערנאָך מיט די צדיקים, מיט דוד המלך און אַברהם אָבינו, אָבער איך? מיך האָט מיין מאַן פאַרלאָזן, טאַטע־מאַמע האָבן מיך פאַרטריבן, מיין ברודער זיסיע לאָזט מיך ניט אין שטוב אַריין און איך אַליין בין אַ משוגענע, וואָס קיין איינע פון די פרומע ווייבער אין גן־עדן וועט מיט מיר ניט וועלן ריידן אַ וואָרט. וועל איך דאָך זיין איינע אַליין אויף יענער וועלט! וויל איך ניט! איך האָב מורא צו שטאַרבן!

עס איז געלעגן אַזויפיל צער און אַזויפיל עכטער שרעק אין די רייד פון דער משוגענער פרוי מיט די בולקעס אין בוזעם, אַז אונזערע חכמהלעך זיינען מיטאַמאָל אויסגערונען, אונזער שפּאַט איז אויסגעטריקנט געוואָרן און מיר האָבן געהאַט אַ באַדערפעניש צו טרייסטן די עלנטע יידענע, איר זאָגן, אַז מיר וועלן זיין איר גוואַרדיע, און איר פאַרזיכערן, אַז זי וועט קיינמאָל ניט שטאַרבן. נאָך עד־היום נעמט מיך דורך אַ שוידער, ווען איך דערמאָן זיך, ווי שרהלע די משוגענע, די עלנטסטע צווישן די עלנטע, האָט פאַר אונז, חדר־יינגלעך, געוויינט און געקלאָגט ביי מרדכי־איציעס לוויה, אַז זי האָט מורא צו שטאַרבן, ווייל זי שרעקט זיך, אַז אויף יענער וועלט דערוואַרט איר נאָך מער עלנט און איינזאַמקייט, ווי צווישן די טויזנטער מיושבע אין איר שטאָט קאַלאָמיי.

די שטאָט־משוגעים

II. שמואל פּויטאַש אין יאַטקע־געסל

שמואל פּויטאַש האָט געליטן פון אַ באַדערפעניש נאָך גלאָריע. און באַזונדערס האָבן אים אינטערעסירט די אַפּלאָדיסמענטן פון דער יאַטקע־גאַס. עס האָט אין שמואל פּויטאַש געלעבט עפּעס אַ פאַרוואָגלטע נשמה פון אַ שוישפּילער, וואָס זיין טעאַטער־קאַריערע איז צעבראָכן געוואָרן פאַר דער צייט. אינדערפרי, אין דער שעה, ווען די ווייבער גייען נאָך פלייש אין די יאַטקעס, לאָזט זיך שמואל פּויטאַש אַרויס פון זיין שטיבל אונטער דער הויכער שול אויף אַ שפּאַציר צו דער יאַטקע־גאַס. ער גייט גלייך ווי אַ ווירע און טראָגט זיין באַלייבטן, ברייטביינערדיקן גוף מיט אויפגעבלאָזענער חשיבות. דער קאָפּ איז ביי אים אַ קוואַדראַטנער; די באָרד — אַ קורצגעוויקסיקע, און דער בליק פון די אויגן — אַ קאַלטער און אַ האַרטער. ס'וואָלט זיך געקאָנט אויסדאַכטן, אַז מען האָט פאַר זיך עפּעס אַ פאַרהאַסטן שטאָט־וואָכערניק, ווען ניט דאָס אָפּגעטראָגענע דזשאַקעטל מיט אַ לאַטע אויף דער פּלייצע, און די הויזן זיינע, וואָס זיינען אַזוי קורץ, אַז צווישן זיי און די צוג־שטיוועלעטן זעט מען אַרויס אויף צוויי פויסטן די ברייט די זאָקן. דאָס דזשאַקעטל מיט די הויזן מאַכן אים פאַרדעכטיק אין די אויגן פון ווייסע־חברהניקעס און זיי טראַכטן אים שוין צו פאַרטשעפּען, אָבער עס שרעקט זיי אָפּ די ווערדע פונם שפּאַצירער, וואָס האַלט זיי אויף אַ מייל די ווייט פון זיך.

אַז שמואל פּויטאַש קומט צו צום פּלאַץ, וואו דאָס יאַטקע־געסל שניידט זיך מיט דער שול־גאַס, און ער דאַרף זיך פאַרנעמען אויף לינקס, „אויף דער בינע אַרויף", ציט ער זיך נאָך גלייכער אויס, און די הויזן פאַררוקן זיך צוליב דער אויסציענייש נאָכמער אַרויף, און ער נעמט שפּאַנען ווי אַ טריאומ־פאַטאָר צווישן די יאַטקעס. די העקער־יונגען זיינען פאַרנומען, זיי האַקן אויס פלייש און וועגן עס צו די קונהטעס. די ווייבער קריגן זיך, וואַרפן צוריק די סחורה און דינגען זיך. אָבער די אַלע נאָר־וואָס אויסגערעכנטע עבודות פון קצבים און קונים ווערן בטל וויבאַלד עס באַווייזט זיך מיט זיין סטאַטעטשנעם הילוך שמואל פּויטאַש. מען לאָזט איבער אַלץ אינמיטן און מען צעשרייט זיך אויף אַלע קולות — באַס, טענאָר, און סאָפּראַן — „פּויטאַש! פּויטאַש!"

שמואל פּויטאַש קען אויסגעצייכנט זיין ראָל. ער שפּילט זי שוין כמה וכמה יאָרן. אַז ער דערהערט דאָס „שטיכוואָרט", פאַרהויבט ער אויפגיך דאָס זשאַקעטל און באַווייזט פאַר דעם געשעצטן פּובליקום אַ גאַנצע אויסשטע־

אַ שטאָט מיט יידן

לונג פון פאַרשידנפאַרביקע לאַטעס אויפן הינטערשטן טייל פון די הויזן און זאָגט מניה ובי שוין אויך די עטלעכע ווערטער טעקסט אָן אַ סופליאָר אויף אויסווייניק:

— קירה האָט געהייסן מנשק זיין — דערקלערט פויטאַש מיט זיין באַסאָווער שטימע און ער האַלט בשעת־מעשה מיט דער לינקער האַנט דאָס זשאַקעטל און מיט דער רעכטער ווייזט ער די קצבים און די קונים זייערע דעם וועג, וועלכן קירה אַליין האָט געהייסן גיין.

פויטאַשעס געלונגען אַראָפּדעקלאַמירטע רעפּליק רופט אַרויס אַ דונער פון אַפּלאָדיסמענטן: „בראַוואָ, פויטאַש!" — ווערט אַ געפּאַטשעריי מיט די הענט. דאָס פּובליקום וויל אים ניט אַראָפּלאָזן פון דער בינע. די העקער־יונגען דריקן אויס זייער גרויס צופרידנקייט מיטן שוישפּילער מיט ליאַרעמדיקע סאַלוועס געלעכטער. די ווייבלעך גיבן זייער הנאה צו פאַרשטיין דערמיט, וואָס זיי רויטלען זיך און כיכיקען פאַרשעמט. פויטאַש — ניט ער קוקט זיך אום אויף דעם צעיאָכמערטן פאָלק. מיטן אויפגעהויבענעם זשאַקעטל אין דער לינקער האַנט און מיט דעם אָביסל פאַראויסגעבויגענעם קערפּער, ווי די סצענע פאַרלאַנגט עס, מאַרשירט ער, אַ גליקלעכער פון זיין גרויסן דערפאָלג, פאַרביי דאָס יאַטקע־געסל, ביז ער קומט אָן צום „עק פון דער בינע". דאָרט דרייט ער זיך ווידער אויס מיט טריאומף, לאָזט ווידער אַראָפּ דאָס זשאַקעטל און דאַנקט מיט אַ שאָקל פון קאָפּ פאַר דעם „לאָרבער־קראַנץ", וואָס איינער פון די קצבים דערלאַנגט אים. דער „לאָרבער־קראַנץ" באַשטייט פון אַ ביליק שטיקל פלייש און אַ האַלב בעקעריש ברויטל.

אַזוי טאָג־איין, טאָג־אויס אין משך פון יאָרן, ביז אין איין שיינעם פרימאָרגן איז דעם פּובליקום, ווייזט אויס, נמאס געוואָרן איינע און דיזעלבע פאַרשטעלונג. פויטאַש קומט, ווי געוויינלעך, אינדערפרי אין יאַטקע־געסל און טרעפט דאָרט אָן אַ פּיינלעכע שטילקייט. ער ווענדט זיין קוואַדראַט־קאָפּ אויף רעכטס און אויף לינקס, און צו זיינע אויערן דערגרייכט ניט מער ווי דאָס פוסטע דינגעניש פון די ווייבער מיט די קצבים. ער האָט געפּרוּווט ניט וואַרטן אויף דער רעפּליק און האָט אַזוי פון זיך אַליין אויפגעהויבן דאָס זשאַקעטל. אַז דאָס האָט אים אויך ניט געהאָלפן, איז דער ווירדיקער שוישפּילער מיטן אויסזען פון אַ וואָכערניק צוגעלאָפן צו אַ וואַנט און האָט זיך יאָמערלעך צעוויינט. קצבים האָבן אים גענומען טרייסטן, אים דערלאַנגט זיין „לאָרבערקראַנץ", אָבער פויטאַש האָט מיט פאַראַכטונג צוריקגעוויזן אי

זייער טרייסט און אי זייער פּלייש מיטן ברויט. ער האָט אַלעמאָל אַן אַנדערן קצב אָנגעכאַפּטביים ווייסן פֿאַרטוך און אַרויסגעשטויסן פון זיך אַ פֿאַר־צווייפלטע פראַגע, וואָס איז ניט פאַרגעקומען אין שפּילטעקסט: „פּאַרוואָס שרייסטו ניט, פּויטאַש?״

דעם „פּאַרוואָס שרייסטו ניט, פּויטאַש?״, וועלכן דער שוישפּילער פון דער יאַטקע־גאַס האָט אין אַ מאָמענט פון פאַרצווייפלונג באַשאַפן, האָב איך דער־נאָך ניט איינמאָל געהערט אין שטוב און אין גאַס. עס איז געוואָרן אַן אַלגע־מיין ווערטל און האָט — אַזוי דאַכט זיך מיר — אויסגעדריקט, אַז דער אַלטער דור קאַלאָמייער יידן, וועלכן איך דערמאָן אין מיינע זכרונות, האָט מער געהאַלטן פונם לעבעדיקן וואָרט, ווי פון דעם שטיקל ברויט מיט פּלייש.

III. דער פאַרליבטער אינטעליגענט

דער דריטער שטאָט־משוגענער איז געווען אַ דאַרער אינטעליגענט אין די מיטעלע יאָרן, מיט אַ גרויסן קאַפּעליוש, וואָס איז אים אַראָפּגעפאַלן אי־בער די אויערן. אין זוניקע טעג האָט ער אַרומגעשפּאַצירט אויפן ברייטן טראָטואַר ביי דער הויכער שול און זיך געחזרט פון אויסנווייניק לידער פון היינע און שילער. ער איז געווען אַ שטילער, צאַרטער מענטש מיט אַ פּנים פון אַן אַסקעט. איך געדענק ניט, ס׳זאָל אים אימעצער האָבן גערופן ביים נאָמען. ער איז געווען אַ פרעמדער, וואָס האָט צוגעוואַנדערט קיין קאָלאָמיי מיט יאָרן צוריק פון אַ שטעטל לעבן סטאַניסלאַוו. ער איז געווען דער איינציקער, וואָס ווייסע־חברהניקעס האָבן אים גערופן מיטן פולן מויל „משוגענער״.

ער האָט ניט רעאַגירט אויף די געשרייען און אויף די באַליידיקונגען, נאָר אַז מען האָט אים שוין צופיל דערקוטשעט, האָט ער אַ רוק געטאָן אַרויף זיין גרויסן קאַפּעליוש און זיך געווענדט צו איינעם פון די צודרינגלעכע יינג־לעך צאַרט, פּאַטעטיש, גלייך ווי ער זאָל ריידן צו זיין געליבטער, מיט אַ גע־גראַמטן פּסוק אויף דייטש:

> „קאָם ווערדע איך דיך ערהאַשען,
> דאַןווירסט דו שאָן נאַשען״.

אין פּראָזע־איבערזעצונג אויף יידיש הייסט עס: וויבאַלד איך וועל דיך דערטאַפּן, וועסטו שוין פון מיר אָפּליזן. אָבער ער האָט קיינמאָל קיינעם

ניט געפּרואווט דערטאַפּן און קיינער האָט פון אים קיינמאָל ניט אָפּגעלייזט מער ווי אַ געגראַמטן דייטשן פּסוק.

קיין שום פרומער ייד האָט ניט געקאָנט מיט אַזויפיל עקשנות האַלטן אין איין זאָגן תהלים, מיט וויפיל אויסדויער און געדולד דער אינטעליגענט מיטן גרויסן קאַפּעליוש איבער די אויערן האָט אויפן טראָטואַר פאַר דער הויכער שול רעציטירט היינע און שילער. שוין דעמאָלט האָבן מיר, יונגע גימנאַזיסטן, אַרומגערעדט דעם אומגליקלעכן היינע־רעציטאַ־טאָר און האָבן געוואוסט אויף זיכער, אַז אַן אומגליקלעכע ליבע האָט דעם מענטשן זעליש צעשמעטערט און אַראָפּגעבראַכט פון זינען. דערנאָך מיט עטלעכע יאָר שפּעטער האָב איך אַפילו געהערט דעם נאָמען פונם שטעטל און דעם נאָמען פונם מיידל, וואָס האָט זיך געוואָרפן אין טייך אַריין פאַר האַרצווייטיק. אַלע האָבן געזאָגט, אַז זי איז געווען אַ געבילדעטע און האָט געקענט די דייטשע קלאַסיקער אויף אויסווייניק. און ווייל טאַטע־מאַמע האָבן ניט געוואָלט דעם שידוך, האָט זיך דאָס מיידל גענומען ס׳לעבן, און דער געליבטער האָט אַרומשפּאַצירט אַרום דער הויכער שול אין קאַלאָמיי

און דעקלאַמירט די דייטשע קלאַסיקער און מיט אַ באַזונדער נאָכטראַכטעניש און האַרצווייטאָג זיך געחזרט פרידריך שילערס פערזן:

Oh dass sie ewig grünen bliebe
die schöne Zeit der jungen Liebe.

(הלוואי וואָלט זי אייביק געגרינט, די שיינע צייט פון דער יונגער ליבע).

זי האָט שוין אַפילו אין מיין צייט ניט מער געבליט, די צייט פון ראָמאַנ־טישע ליבעס. ס׳זיינען אָנגעקומען יאָרן פון שטורמישע געזעלשאַפטלעכע אידעאַלן און פון זאַכלעכן קאַריעריזם אין גאַליציע, וואָס זייער איינציק פּינטעלע ראָמאַנטיזם איז אפשר געווען דאָס, וואָס זיי האָבן ניט געוואוסט, אַז זיי שטייען ערב אַ גרויסן מבול.

די „לאַמעדוואָוואָניקעס"

I. הערש דראָטאָווניק

דער פּאַסיקסטער אָפּשלוס פון אַ „שטאָט מיט יידן" וועט, דאַכט מיר, זיין אָפּצוגעבן דאָס לעצטע קאַפּיטל צו די צוויי סאַמע פּאָהוילנסטע געשטאַלטן פון דער קהילה: צום דראָטאָווניק און צום וואַסערפירער.

איבערן דראָטאָווניק האָט געהאַנגען דער סוד פון פרעמדקייט. ער איז אַהער אין שטאָט אַריין אַראָפּגעקומען ניט נאָר פון ערגעץ אַ ווייט מקום, נאָר אויך פון ערגעץ אַ ווייט פאָלק. ער זעט אויס אינגאַנצן גויאיש. זיין ברייטביינערדיק פנים איז פאַרוואַקסן מיט אַ ברודיקער באָרד פון קורצע, שטעכיקע הערעלעך. אין רעכטן אויער-לעפּל טראָגט ער אַ גרויס, קיילעכדיק אויערינגל, ווי אַ ציגיינערישער עלטסטער. מייסטנס שווייגט ער, און אַז ער רעדט, איז זיין יידיש-לשון אַ געמוטשעטער און ער נוצט סלאַווישע ווערטער, וואָס זיינען אין אונזערע ערטער ניט באַקאַנט. זיי זיינען ניט פּויליש און ניט אוקראַיניש. פונוואַנען שטאַמט ער, דער גר, און ווי אַזוי האָט ער אַמאָל געהייסן, ווי אַזוי הייסט ער איצט?

מען דערציילט, אַז ער איז דער זון פון אַ רייכן רוסישן סוחר ערגעץ אין טיף-רוסלאַנד, אַז ער האָט זיך מגייר געווען און אויף זיך גענומען אַ תשובה צו לעבן אין אָרעמקייט. פון אים אַליין קאָן מען גאָרניט געוואָר ווערן. ער זיצט אַ פאַרשלאָסענער אין אַ ווינקל אין קיך און פאַרציט מיט דראָט וואו אַ ריס און וואו אַ שפּרונג אין ערדענע טעפּ און לאַדינעס. ווייבער פרעגן, קינדער ווערן צודרינגלעך, ווילן וויסן, ווי אַזוי ער הייסט, פונוואַנען ער קומט און צי ער איז אַ ייד. דער דראָטאָווניק שווייגט, און אַז דאָס פרעגעכץ ווערט אים צופיל, ענטפערט ער אויף זיין האַרטן, עפּעס ווי טאָטערישן, יידיש: איך הייס הערש. און אַז ער ווערט באַרעדעוודיק, איז ער מוסיף: הערש הייס איך. און שוין. מער וועט מען פון אים קיין וואָרט ניט אַרויסרייסן וועגן די זאַכן, וועגן וועלכע ער וויל ניט רעדן.

און ערגעץ אין איין שיינעם טאָג האָבן מיר, יונגוואַרג, אויפגעהערט פרעגן, צי הערש דראָטאָווניק איז אַ ייד. מיר זיינען מיטאַמאָל געוואָר געוואָרן, אַז ער איז „אויב ניט נאָך העכער". אין יאַטקע-געסל האָבן זיך

א שטאָט מיט יידן

שיכורע גוים אויפן יאַריד געוואָרפן שלאָגן יידן. פאַרוואָס? פאַרוועז? איך געדענק ניט. אפשר גאָר דערפאַר, וואָס שיכורע גוים האָבן סתם ליב צו שלאָגן.

וואָס איך געדענק יאָ, גלייך ס'וואָלט געווען היינט, איז, אַז אויפן וועג אַהיים פון דער שול האָבן חברה חדר־יינגלעך איבערגענומען מיך און נאָך עטלעכע גימנאַזיסטן און אונז דערציילט וועגן גרויסע זאַכן, וואָס האָבן זיך אָפּגעטאָן אין יאַטקע־גאַס. שיכורע גוים — האָט איינער פון די דערציילערס אַזש געפלאַמט פון גליק און פרייד — האָבן זיך אַ לאָז געטאָן פון מרדכי שעיהס שענק צו די יאַטקעס זיך „אָפּרעכענען" מיט יידישע קצבים און גע־וועלבערס. מען האָט זיך אָקעגנגעשטעלט, אָבער די גוים זיינען געווען שטאַרקער אין צאָל, טיפער אין צאָרן און גבורהדיקער אין די הענט. מיט לישניעס פון די וועגענער האָבן זיי אויסגעזעצט שויבן, צעבראָכן לאָדנס, צעקלאָפּט קעפּ און אָנגעמאַכט אַ חורבן. יידן האָבן באין־ברירה גענומען אַנטלויפן. און אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז אַלץ איז הפקר, איז פּלוצים, ווי פון אונטער דער ערד, אויסגעוואַקסן דער דראַטאָווניק. ער האָט זיך אַוועק־געשטעלט לעבן מענדל דינערס יאַטקע און אַ געשריי געטאָן צו די ווילדע פּויערים, זיי זאָלן ניט דערוועגן צו מאַכן אַ שריט ווייטער, וואָרים ער וועט זיי אַלעמען צעברעכן, ווי מען צעברעכט אַ טשערעפּ. און דאָס וואונדער איז געווען, וואָס די גוים האָבן הערשן געגלויבט אויפן וואָרט. זיי צוואַנציק, דרייסיק, און אפשר מער, געזונטע פּויערים מיט דרענגער און מעסערלעך, און אַקעגן זיי אַ פּאָר לאַנגע, גרויסע הענט און עטלעכע חצי־אוקראַיִנישע, חצי־רוסישע ווערטער פאַרבראָקט מיט טאַטעריש פון הערש דראַטאָווניק, און די גוים ציִען זיך צוריק, פאַרשטייען, אַז ס'איז ניט כדאַי אָנצוהויבן, ווייל עס וואָרט אויף זיי אַ זיכערע מפּלה. און אַז די פּויערים זיינען אַוועק, האָט הערש געגלעט דעם אַלטן נאמן, פּייוויש, איבער די פּלייצעס און געשמייכלט צו די קצבים. ער האָט דערמיט אויף זיין שווייגעדיקן אופן אויסגעדריקט זיין פרייד און זיין צופרידנקייט, וואָס ער האָט געקאָנט ראַטעווען יידן.

עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז הערש דראַטאָווניק איז זינט דעמאָלט געווען דער העלד פון יידישן יונגוואַרג אויף דער וואָר און אין חלום. מיר האָבן געטראַכט, אַז ס'איז איצט ניטאָ וואָס מורא צו האָבן צו לאָזן זיך ביי־נאַכט אויף די ניט־באַלויכטענע גויאישע גאַסן, אַרום דער ווערבישער בריק, צי גאָר אויף מאָקרע, וואו הינט זיינען אַרומגעלאָפן פראַנק און פריי און מורא־

דיק געהאַווקעט. דער פּחד האָט זיך פון אונז אָפּגעטאָן, ווייל ערגעצוואו האָט אין אונז געלעבט די זיכערקייט, אַז אין אַ מאָמענט פון סכנה וועט פּלוצים אויסוואַקסן הערש דראָטאָווניק, און איין מאָך פון זיין מגושמדיקער האַנט און איין צעקאַליעטשעט, שטומפּיק וואָרט פון זיין מויל — און אַלע געפאַרן וועלן אַנטרונען ווערן און קיין שום שונא וועט אויף אונז קיין שליטה ניט האָבן. הערש דראָטאָווניק האָט אויפגעהערט צו זיין אַ רעטעניש, וואָס מוטשעט די פאַנטאַזיע. ער איז געוואָרן אין אונזער דמיון דער מיסטעריעזער און מיסטישער כוח, וואָס וואַנדערט אַרום איבער דער ערד אויף צו באַשיצן דאָס גרויסע רעטעניש פון יידישן קיום.

היינט, דרייסיק יאָר שפּעטער, וואָרעמט די געשטאַלט פון הערש דראָטאָווניק ניט ווייניקער, ווי דעמאָלט, מיינע חלומות און מיינע האָפענונגען. אָבער די גולם־פיגור, וואָס האָט געצונדן די פאַנטאַזיע פונם פופצניעריקן אין קאָלאָמיי, ווערט דאָ אין ניו־יאָרק, ביי דעם פינף־און־פערציק־יעריקן, מיטן רייפערן בליק אויף לעבן און געשיכטע, סובלימירט צו סימבאָל. הערש דראָטאָווניק איז פאַר מיר איצט, ווען דער חורבן האָט שוין דערגרייכט ביז צו די סאַמע אויסלויפערס פונם אייראָפעאישן קאָנטינענט און אַלץ דראָט צו ווערן הפקר אין דער האַנט פונם פאַרוויסטער, הערש איז איצט פאַר מיר, זאָג איך, דער האָפענונגספולער, סימבאָלישער אַנדייט, אַז דער טאָג איז נאָענט, ווען דער גרויסער, אַנאָנימער, מענטשלעכער קלאַס וועט אַ קלאַפּ טאָן מיט מיליאָנען הערצער, וועט אויסשפּרייטן מיליאָנען לאַנגע, מגושמדיקע הענט און אַ געשריי טאָן: גענוג! די רויבערס און מערדערס וועלן זיך דעמאָלט ווי די מייז צעלויפן אין די רשעות־לעכער פון דער געשיכטע. און אפשר וועט דער רעטער דעמאָלט שמייכלען צום אַלטן כלל־ישראל, פונקט מיט אַזויפיל פרייד און צופרידנקייט, מיט וויפיל דער דראָטאָווניק האָט געגלעט דעם אַלטן נאמן, פּיווויש, איבער די פּלייצעס.

יעדע פאַסירונג און יעדע געשטאַלט קאָן זיך צעבליען סימבאָליש אין מענטשלעכע הערצער. מען דאַרף נאָר וועלן די גאולה און גלויבן אין איר.

II. יואל וואַסערפירער

דער וואַסערפירער, יואל, איז געווען אַ ייד אַ פרומער ביז גאָר, אַ פרומער מיט גאָט און אַ פרומער מיט מענטשן. ער האָט אַליין ניט געהאַט

געגנוג אויף צו שפּייזן אָרעמע, אָבער וואָסער טראָגן אומזיסט און אין די גרעסטע פרעסט, דאָס האָט ער געקענט און דאָס האָט ער אויך געטאָן.

איך געדענק יואלן שוין גאָר אַ זקן. פונדעסטוועגן פלעגט ער נאָך דעמאָלט דעם גאַנצן ווינטער פירן וואָסער פון „קלאשטער”. אַרויף־ און אַראָפּ־פירן די מאָגערע שקאַפּע מיט דעם לאַנגן, שמאָלן פאַס הינטער דעם באַרג, לעבן מאַגיסטראַט, איז געווען ממש סכנת־נפשות. אָבער קיינער פון די יינגערע וואָסערפירערס האָט עס ניט געטאָן פלינקער און מיט מער געניט־קייט, ווי דער אַלטער יואל. אויפן קאָפּ — אַ ווייסע, שאָפענע קיטשמע אַרי־בערגעצויגן איבער די אויערן, אויף די פיס — גרויע, פילצענע שטיוול אי־בערגעבונדן מיט שמאַטעס, שפּאַנט ער, דער אַלטער, הויכער ייד לעבן זיין פערדל, אַרויף און אַראָפּ דעם באַרג, טראָגט וואָסער פאַר גראַשנס און אומ־זיסט, מיט דער געטריישאַפט און מיט דער תמימות פון אַ לערנער־ אַ מתמיד אין אַלטן בית־המדרש.

יואל וואָסערפירער האָט געהאַט אַ גרויס איבערלעבעניש מיט אַ צוואַנ־ציק יאָר צוריק. ער היט עס ביי זיך אין האַרצן מיט אמונה און אין זומער־פאַרנאַכטן, ווען „די מלאכה פון וואָסער־פירן איז ניט מער ווי אַ שפּילעכל”, און עס איז דאָ מער צייט צו כאַפּן אַ שמועס, איז יואל אַלעמאָל גרייט צו דערציילן וועגן דער וואונדערלעכער זאַך, וואָס איז זיך מיט אים פאַרלאָפן.

ס'האָט נאָך דעמאָלט געלעבט דער אַלטער רב ר' הלל ליכטענשטיין, און ר' הלל האָט זיך ליב געהאַט צו חברן מיט פּראָסטע מענטשן. ער האָט זיך געקאָנט אַוועקזעצן איינטענהן מיט מיר — האָט זיך יואל באַרימט — אפשר אַ גוטע פערטל שעה. זיך אָפּרייסן אויף אַזוי לאַנג פון לערנען, איז געווען אַ גרויסע זאַך פאַרן רב. הערש פּוזער לערנט ניט, האָט ער שוין מיט מיר גערעדט צוויי מינוט? — האָט זיך דער וואָסערפירער, ווי אַ הקדמה צו דער מעשה, תמיד גוטמוטיק געבייזערט אויפן שטאָט־גביר. — צו ר' הללן האָט מען געקאָנט אַריינקומען אפשר צוואַנציק מאָל אין מעת־לעת, ווייל געשלאָפן איז ער זיכער ניט מער ווי פיר שעה.

אין איינער אַ זומער־נאַכט, פונקט אַרום חצות, ווען יואל דער וואָסער־פירער איז פאַרבייגעגאַנגען ביי דער הויכער שול, אויפן וועג אַהיים, צו דער גלייזער־גאַס, האָט ער דערהערט ווי מען רופט אים אויף צו דער תורה. דער אויפרוף איז געווען אַ קלאָרער און אַ שיין־געקרייזלטער, ווי פון אַ גוטן בעל־קורא: יעמוד ר' יואל בר' אריה לייב הכהן. אַן אַנדערער אויף

יואלס אָרט וואָלט געווען געלאָזט די נשמה פאַר פחד. דער וואַסערפירער איז אָבער בטבע געווען אַ באַהאַרצטער, און ס'האָט אים צוגעגעבן קוראַזש און כוח אויך דאָס, וואָס אַקעגנאיבער אין דער שפּיטאָל־גאַס האָט געוואוינט דער רב ר' הלל. יואל איז אַריינגעלאָפן אין איין גאַלאָפּ צו ר' הללן און אים דערציילט, וואָס ער האָט אָקאָרשט געהערט. דער אַלטער רב ז"ל האָט זיך פאַרטראַכט, געקנייטשט זיין הויכן, ליכטיקן שטערן און דערנאָך געכאַפּט זיין אייגענעם טלית און געזאָגט צו יואלן: טו אָן דעם טלית און גיי אַריין גלייך ביז צום שולחן און מאַך אַ שטילע ברכה. עס וועט דיר איה"ש גאָרניט געשען. פאַרקערט, דו ביסט אַ גרויסער חשוב און וועסט האָבן אַריכות־ימים.

יואל האָט דערנאָך דערציילט ר' הללן און האָט עס מיר און וועמען ניט אין שטאָט איבערדערציילט, אַז ער האָט קיינעם ניט געזען, נאָר ער האָט ממש געפילט, ווי מען איז געשטאַנען קאָפּ אויף קאָפּ און זיך צוגעהערט צו דער ברכה פון אַ לעבעדיקן. און דער רב האָט אים פאַרטייטשט און יואל האָט עס גוט געדענקט, אַז זיין זכיה איז באַשטאַנען דערין, וואָס די פאַרפלאָ־סענע דורות האָבן דווקא אין וואַסערפירער דערפילט, אַז ער איז איינס מיט זיי. מען קען לערנען תורה — האָט יואל נאָכגעזאָגט אין רבס נאָמען — און דערביי ניט פילן, אַז דאָס אייגענע לערנעכץ איז נאָר אַ טראָפּן אין ים פון תורה, וואָס דורות פאַר דיר האָבן געלערנט און די דורות נאָך דיר וועלן לערנען. אַז דו פילסט זיך ניט איינס מיט אַלע לערנערס פון אַלע יידישע צייטן, פירט דיין תורה צו גאווה און זי טריקנט אויס ווי וואַסער אין דער מדבר. אַזאַ לערנעכץ איז אָן שום ווערט פאַר גאָט ברוך הוא און פאַרן כלל ישראל. און פונקט ווי מיטן לערנען, אַזוי איז מיטן וואַסער־פירן. אַלץ איז גלייך אָנגעלייגט, אויב דו טוסט דיין עבודה און נעמסט זי אויף מיט דיין נשמה ווי אַ רינגעלע אין דער קייט פון דורות, וואָס האָבן פאַרזאָרגט און וועלן פאַר־זאָרגן גאָטס באַשעפענישן מיט וואַסער. און ווייל דו טוסט דיין אַרבעט מיט תמימות און הכנעה, — האָט ר' הלל מסביר געווען יואלן, — האָסטו זוכה געווען, אַז די פאַרגאַנגענע דורות וועלן נהנה זיין פון דיין ברכה.

און פון יענער נאַכט אָן האָט עס ר' הלל געהאַלטן פאַר אַ כבוד, וואָס יואל האָט געדאַוונט ביי אים אין קלויז, און ער האָט מיט באַזונדערער אויפ־מערקזאַמקייט אויסגעהערט זיין ברכת כהנים.

אַז איך בין נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען אין קאַלאַמיי און זיך נאָכגעפרעגט אויף יואל וואַסערפירער, האָט מען מיר געזאָגט, אַז ער

אַ שטאָט מיט יידן

לעבט נאָך און זומער־צייט טוט ער נאָך צוביסלעך זיין עבודה. היינט איז דער וואַסערפירער שוין זיכער אויפן עולם אמת און קוקט מן־הסתם אַרויס, אַז די קינדער און קינדס־קינדער נאָך אים זאָלן אַזוי אויפנעמען אין זיך די פריערע יידישע דורות, ווי ר׳ הלל ליכטענשטיין ביים תורה־לערנען און ער, יואל, ביי דער עבודה פון וואַסער־פירן.

שרייבנדיק מיינע זכרונות, האָב איך אַ סך מאָל געטראַכט פון דער גרויסער זכיה, וואָס עס האָט געהאַט יואל וואַסערפירער, און איך האָב מכוון געווען, אַז אַלץ, וואָס איך האָב דערציילט וועגן די יידן פון מיין שטאָט, זאָל זיין אַ וואַכער פונק אין מיין אייגענעם געפיל פון צוגעבונדנקייט צום כלל פון יידישע דורות און אין יידישן המשך־געפיל פון מיינע לעזערס, און זאָל אונז אַלעמען באַהעפטן נאָך טיפער און ליידנשאַפטלעכער צו אונזער אַלטן, פיל־געליטענעם פאָלק.

אַפּריל—אָקטאָבער 1941.